ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том VI (118)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том VI (118)

Киев
2009

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VI (118). – 304 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:
канд. філол. наук, доц. ***П. П. Алексєєв***; д-р філол. наук, проф. ***А. Й. Багмут***; д-р філол. наук, проф. ***В. М. Бріцин***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України ***Ю. Л. Булаховська***; д-р філол. наук, проф. ***О. П. Воробйова***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України ***Д. В. Затонський***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***Л. П. Іванова***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***М. О. Карпенко***; д-р філол. наук, проф. ***Т. В. Клеофастова***; д-р філол. наук, проф. ***Ю. І. Корзов***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Костенко***; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України ***С. Б. Кримський***; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України ***Н. Є. Крутікова***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ю. Мережинська***; д-р філол. наук, проф. ***А. К. Мойсієнко***; д-р філол. наук, проф. ***Ф. О. Нікітіна***; д-р філол. наук, проф. ***Н. Г. Озерова***; д-р філос. наук, проф., академік НАН України ***О. С. Онищенко***; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. ***Г. В. Онкович***; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. ***Ю. В. Павленко***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ф. Семенюк***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України ***В. Г. Скляренко***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Слухай***; д-р філол. наук, проф. ***О. С. Снитко***; д-р філол. наук, проф. ***Е. С. Соловей***; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України ***Н. В. Чепелєва***.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2009
© Видавничий Дім Дмитра Бураго (майнові), 2009

УДК 930.24

Алієва З.
(Київ, Україна)

БЕЗСМЕРТЯ ДУХУ ЕТНОСІВ КАВКАЗУ

У статті на матеріалах „Сборника для описания местностей и племен Кавказа" порушено проблему національно-визвольних рухів кавказьких етносів проти російського засилля та шовіністичних фальсифікацій історичного минулого України-Русі. Наведені паралелі документально засвідчують найдавніші контакти азербайджанців та грузинів з праісторичною Україною.

The problem of national liberation motions of Caucasian ethnoses is raised against Russian dominant influence and falsifications of chauvinisms of the historical past of Ukraine-Rus in the article „Collection for the description of locality and tribes of Caucasus". This parallels documentarily certify the oldest contacts of Azerbaijanies and Georgians with protohistorical Ukraine.

Україна, яка розташована в центрі так званого астрального трикутника, вабила до себе не тільки вчених-дослідників, а й прочан майже з усіх кінців євро-азійського простору, що шукали на її території заможного життя, мистецтва ведення воєн, ба й панацеї від численних недуг, яку випромінює це магнітне обрамлення. Фантастичні оповіді про цю чудодійну країну опоясали свого часу всю територію Кавказу. Як засвідчують численні публікації "Сборника для описания местностей и племён Кавказа", українська тема була в центрі уваги багатьох азербайджанських, грузинських, вірменських дослідників. Так, М. Джанашвілі у статті "Облога Константинополя скіфами, які являли собою русинів, та похід імператора Іраклія в Персію", опубліковану в 27 випуску збірника, йдеться про наукові джерела цих свідчень. "Цікаве в багатьох відношеннях це оповідання про напади скифів-русинів на Константинополь у 626 році, скомпоноване на підставі візантійських хронік, частково відомих нам, частково втрачених для історичної науки або, можливо, ще не розшуканих. Більша частина описаних тут подій передана згідно з іншими візантійськими літописами, яким властиве запозичення від інших дослідників з незначними змінами не тільки в окремих епізодах чи картинах, але й розмовах дійових осіб" [1 (1)] .

Так, наприклад, сцена як Фотін скидає з престола Фоку і слова, з якими Ираклій звертається до переможеного Фоки та його відповідь повторюється і в інших хронографів. У Георгія Кедрина Фока відповідає тими ж словами, що зафіксовані у візантійських джерелах. Точно так же описано зображення Хосроя, поваленого Іраклієм, та розповідь про покарання Хосроєм Саіса (у грузинського літописця – Сеіта) за те, що той відпустив Іраклія непошкодженим, відтворюється всіма візантійськими хронографами, що описували ці події. Згідно з вірменською "Історією імператора Іракла", єпископа Себеоського, Патканьяном (Петербург,1862), Ираклій розрушив капище великого Грата (жертовник, на якому горів постійний вогонь Ормузд), на території Гандзака (Ганджі) в Азербайджані.

© Алієва З., 2009

Йдеться, звичайно, про конкретну ситуацію під час облоги Константинополя, про тягар походу з описом найдрібніших деталей. Як зауважує автор статті, у вітчизняних документах ситуація описана набагато точніше, ніж у візантійських, а саме: Анастасія Аскита, Зонару, Георгія Пісіду (маємо на увазі написану в лібічних віршах поему Георгія Пісіди), Феофана та св. Никифора.

Праісторичне джерело, яким послуговувався грузинський історик М. Джанашвілі, належало перу духовної особи, грузину за походженням, незважаючи на те, що іменує він себе греком, серцю якого близькі інтереси Візагтії та східно-римської імперії. Справа в тому, що всі грузинські письменники того часу, що перебували на Афоні, "видавали себе за греків або вважали себе ...приналежними до візантійської імперії". Дослідник не засуджує автора літописного зведення за невластиве для грузин манкурство, але не виявляє й симпатій до нього. Бо зрада нації чи невизнання власної приналежності до неї з давніх-давен піддавалися осуду. Однак, справедливі й чесні хронографії, взяли верх над амбіціями, і дослідник віддає за це шану літописцеві, що, поважаючи історію України-Руси, дотримувався об"єктивних свідчень. Адже його повідомлення — не звичайнісінький переказ якоїсь там грецької хроніки, а особисто складене на основі візантійських першоджерел та усних мігруючих переказів про українських витязів – оборонців Батьківщини Це простежується на підставі незначних змін, викликаних його грузинською національністю та перекручень на грузинський манер власних імен.

Поруч з названим досідженням не зайвим буде нагадати, що найбілш плідно в „Сборнике" висвітлювали історію своїх країн вчені Азербайджану та Грузії: Ф. Джайранов, С. Сеїдов, Ф. Султанов, І. Ростомов. Наприклад, велику історичну цінність, за визнанням редактора часопису, мають дослідження Є. Такайшвілі: „Хроника Эристовского Акафиста», «Грузинские надписи Ахталы», «Ультиматум персидского шаха Ага- Магомет-хана грузинскому царю Ираклию П». „Написані шановним автором вступи до кожної зокрема статті та супровідні зауваженням засвідчують не тільки наукове їх значення, але й сповна з'ясовують те, що вимагало обгрунтувань" [1: XXIX, I-П].

Оскільки у відомих візантійських пам'ятках серед народів, що штурмували 626 року Константинополь, нічого не сказано про скіфів, то, як вважають шовіністичні історики, напрошуються сумніви щодо достовірності свідчень грузина-священика, що симпатизував русичам. Тим паче, що в історика Анастасія завойовники Константинополя іменуються західними гуннами і рідше – аварами, а їхні союзники – болгарами, слов'янами та генідами. У аскита Доанна Зонара можна віднайти тільки згадку про безіменного хагана та підвладного йому народу. Думається, що цей факт в процесі пізніших фальсифікацій української давнини був вилучений з документів. Георгій Кедрін, як і Анастасій, веде мову про західних гуннів, яких також називає аварами, та слов"ян і їхніх союзників – гепідів. До речі, Феофан веде мову про ті ж народи, іменуючи їх аварами. Святий Никифор, патріарх Константинопольський, поруч з аварами згадує слов'ян.

Пасхальна хроніка (Chronicon Paschale) називає не тільки аварів, але й слов'ян (Slavi). Тільки Костянтин Манассій говорить про скіфів поруч з аварами та тавро-скіфами.

Таким чином, тільки останній хронограф серед тих, що вчинили облогу Константинополя, називає скіфів, ба навіть тавро-скіфів. У інших істориків фігурують слов'яни, звичайно, балканські, та авари, що проживали тоді на Балканському півострові. Можна допускати, що йдеться про дагестанських аварів. Назва "аварці" чужа дагестанцям, оскіль-

ки, за словами Услара (Аварский язык. — Тифлис, 1889), вживається тільки росіянами та кумиками як навмисне перекручення фактів. Чи є це випадковістю? Це один із прийомів, важають історики, навмисних фальсифікацій на користь „імперії зла" та 3-го Риму.

Постає логічне запитання: де почерпнуло незнане нам грецьке першоджерело відомості про русинів, які взяли в облогу 626 року Візантію? Певно, вважає М. Джанашвілі, під впливом походів Аскольда і Діра (864 р), Олега (906 р.) та Ігоря (941 р.), які намагалися трохи згодом взяти в облогу Царгород. А ці факти в свою чергу жили в усних переказах та зафіксовані у приватних архівах.

Як відомо, в Тифліському церковному музеї виявлено ще один рукопис початку ХП ст., написаний Єфремом Мцирі, де міститься епізод "Облога Константинополя персами і варварами". Під варварами автор розуміє скіфів, але не називає їх русами. А історична достовірність походу Аскольда і Діра в 866 році, як вважає автор, засвідчена патріархом Фотієм в його окружній грамоті до східних єпископів. Варто нагадати, що цей візантійський церковно-політичний діяч був прихильником централізованої монархії та централізованої православної Церкви на чолі з патріархом, виступаючи проти підпорядкування папі римському. До цього описані ним супутні обставини (роль патріарха, потоплення човнів) збігаються з нашими описами. Чудотворні дії Влахернської Богоматері візантійські історики пов'язують із цим походом, однак сам Фотій в окружній грамоті замовчує дії святої ризи (Див.: Карамзин. История государства Российского. — Т.1, прим.284). Чим усе це пояснити? Певно, сприяли цьому обставини, пов'язані з його вигнанням із православної столиці за провини духовної зради.

Наведена Татіщевим молитва з акафіста Богоматері (яко же иногда древле всесильным воеводом спасла єси царствующій град свой от скифского воеводы зверообразного, лукавого вепра, онаго прегордаго кагана) стосується, певно, описаної тут події.

Не обійшлося і без відомостей про похід Святослава, воїнів якого візантійський історик Лев Діакон теж називає скіфами, тобто русинами. Найбільш імовірно, що названий грузинський автор, симпатик України, самовільно додав до назви "скіфи" прикладку "русини". "Тодішня Грузія, — пише М. Джанашвілі, — не могла не знати Київської Русі. Це була чудова епоха Ярослава мудрого, коли Мстислав Тмутараканський воював з косозьким князем , і тому, природньо, грузинському літописцю спало на думку, що і на початку сьомого століття стукав у ворота Візантії не хто інший, як руський хаган (князь) з руською раттю"[1, УП]. Бо й справді через рік по виходу в світ названого рукопису русини під командуванням сина Ярослава – Володимира та його соратника Вишати здійснили невдалі аналогічні напади на човнах до Візантії .

Про цей факт десятого та початку одинадцятого століття згадують не тільки грузинські джерела (Такайшвілі), а й вірменські (Степанос Тавровський). В обох авторів йдеться про русів 991, 988 та 1001 років, той відважний і сміливий народ, знаний за межами Європи як „первень" трипільської культури, творець щедрих матеріальних благ, витончених мистецьких шедеврів висококультурної держави – Арати. Це не бахвальство, а реальна дійсність, зафіксована в найдавніших літописах, спогадах, спостереженнях навіть не українців, а переважною мірою – арабів, азербайджанців, грузинів та інших сусідніх народів.

Перед дослідниками найдавніших пам'яток стояло нелегке завдання – добратися до істини, спотвореної найманими істориками.

Згодом ці відомості були сфальсифіковані, поставлені з ніг на голову. „Фальшували історичні документи. Фальшували навіть свої власні, не тільки чужі. Ось, наприклад, 23 квітня 1734 року Російська Академія Наук у Петербурзі вперше надумала видати історичні літописи , ідучи за прикладом Києва і взагалі Заходу. На те надійшла резолюція Сенату та Синоду, що коштів на те не видадуть, „понеже ...там неіснуючі правди , що від них можуть піти спокуси серед людей". Лише через 112 літ, в 1846 році , ці літописи „з правками „ змогли з'явитися в друку. Знаємо, зрештою, численні літописи , свідомо сфальшовані, щоб довести право Москви до підбитих теренів, таких як „Літопис Строганових", „Сказанія про Сибірську землю", „Повість про В'ятку" і т.д." [2: 40-41].

Як вважають численні дослідники історії України, „осине гніздо московських істориків" принесло багато шкоди, фальсифікуючи навіть, здавалося б, безневинні факти. Лев Лопатинський старався все це скрупульозно зафіксувати, даючи їм детальні коментарі. Наприклад, у 17-му випуску „Сборника" від помістив статтю „Село Геозалдара", за що отримав від місцевих правителів добрячу нагінку. Наведені безневинні факти таїли в собі „небезпеку" для „единой и неделимой". „Назва Геозалдара тюркського походження,- констатував редактор,- вона складається із двох слів „геозал" – гарне і „дара" – ущелина, тобто красива ущелина... Село це в давні часи, як каже вірменський історик Степаннос Орбел"ян, називалося Варденіс , що в перекладі означає „ країна троянд". Село Варденіс входило до складу майна місцевого власника , князя Васака Сюнійського, який жив на початку У століття по Р. Х." [17: 104]. Фальсифікатори затруїли душу не одного азербайджанця й українця, почавши від Куліша і Костомарова. І то вже на те, щоб „не пішли від них спокуси на людей".

Якщо фальсифікатори української історії не в змозі були знищити тубільне населення фізично, то значно легше робили вони це на території Азербайджану. У 25-му випуску „Сборника" ми натрапили на статтю І. Ростомова „Ахалкалакский уезд в археологическом отношении". Автор розвідки пише: Представлені написи, вигляди розвалених церков та фортець свідчать про історичне минуле одного з повітів Тифліської губернії, що протягом тривалого часу змінив своє національне обличчя: аборигенів стародавньої Джавахетії – грузин та азербайджанців змінили вірменські переселенці, а ті, що уціліли серед нових пришельців, великою мірою втратили свої національні риси, зрадивши ще за турецького правління вірі своїх предків, прийнявши навіть турецьку мову [1 (1: 25)].

Наведені свідчення є підтвердженням продуманої політики влади щодо насильницького поневолення інородців та масових фальсифікацій історичних джерел.

Кавказький витязь найбільшим своїм ворогом вважає росіянина-загарбника, з яким мріє поквитатись в результаті несподіваного нападу. „Нашим ворогом,- співається в одній з пісень, — є ціле царство". Головним чином, наприклад, черкеса, взятися за зброю змушує обмеження в користуванні грунтами, угіддями, масове вирубування лісів та садів. „Про силу росіян, — йдеться в одній із статей, — черкес має ледь не фантастичне поняття: „ росіяни прийшли з краю землі; мало на світі місця для російського війська , але від нього (черкеса) не заховаєш і їхніх слабинок: „цілими днями лузають вони насіння; а російські жінки ходять з оголеними руками" [1, 25, ХП].

Аналогії з життя різних підросійських етносів, пильну увагу яким приділяв редагований Львом Лопатинським часопис, засвідчують їх непокору малокультурним колонізаторам і героїчні звитяги на полі брані за своє визволення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник для описания местностей и племен Кавказа. — Тт. 1- 44.— Тифлис.
2. Липа Ю. Призначення України.— Львів, 1992.
3. Карамзин М. История государства Российского.— Т. 1.— М., 1816.

УДК 7:008

Андриянова Н. Н.
(Смоленск, Россия)

СИМВОЛИЧЕСКИЙ ЯЗЫК ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ

В статье идет речь о традиционно-исторической преемственности искусства и культуры славян, об их богатстве и современных противоречиях. Благодаря символическому языку наше языческое прошлое гармонично соединено с глобализационной действительностью.

Ключевые слова: *литература, поэзия, культура, искусство, символизм, славянство, современность, коммуникация, синергизм.*

This article says about traditional historical heritage of art and culture of Slavics, about their wealth and modern contradictions. Thanks to symbolic language our pagan past is harmoniously connected with globalization reality.

В уме своем я создал мир иной
И образов иных существованье;
Я цепью их связал между собой,
Я дал им вид, но не дал им названья…
М. Ю. Лермонтов.

Уникальная возможность богато воспринимать мироздание через многообразную систему звуков, знаков, жестов передается людям тысячелетиями генетически из поколения в поколение. Ласковый голос мамы или бабушки, напевающих милые колыбельные песни, читающих веселые шуточки-прибауточки, мудрые сказки, а также детские игры, считалки, зазывалки, сначала опосредствовано (восприятие культурных ценностей через близких), а потом и непосредственно всегда помогали ребенку непринужденно впитывать культурные ценности общества. Академик Д. С. Лихачев говорил: «чтобы воспринимать культурные ценности во всей их полноте, надо знать их происхождение, процесс их создания, заложенную в них память» [1: 9].

Мы владеем культурно-историческими знаниями благодаря коммуникативным свойствам культуры, не мыслимым без творческой деятельности людей. Творчество проявляется под воздействием впечатлений, потому что вся информация к нам поступает через чувственные органы. Впечатления подвергаются умственной обработке и приобретают символический оттенок. «Этимологически слово «символ» связано с греческими глаголами – сравниваю, сталкиваю, соединяю» [2: 7], которые присущи всем видам художественного творчества, искусству в целом, потому что оно носит диалогический характер.

© Андриянова Н. Н., 2009

«Живой символ искусства, пронесенный историей сквозь века, преломляет в себе многообразные чувствования, многообразные идеи. Он – потенциал целой серии идей, чувств, волнений…», – отмечает А. Белый и выделяет три характеристики символа: «1) символ как образ видимости, возбуждающий наши эмоции конкретностью его черт, которые нам заведомы в окружающей действительности; 2) символ как аллегория, выражающая идейный смысл образа: философский, религиозный, общественный; 3) символ как призыв к творчеству жизни…» [3: 123].

Существует символика общего, она понятна многим. Символы встречаются во всем: в литературе, музыке, песне, танце, театре, химии, физике и т. д. Есть символика индивидуального творчества. Особенно насыщены символами народная поэзия и религия, где художественные образы, аллегории не заглушают понятие «символ». Через символизацию высвобождается подсознательное художника, фантазия, срабатывает его неординарное мышление, побеждающее навязанную обществом стереотипность. Для примера приведу следующее свое стихотворение.

О душевности асфальта
Загнанный в темь толкотнёю дневной,
Асфальт отзывчив к звёздам –
Мирный, да с грубо-шершавой спиной,
Таким он нами создан.

Мирный – не милый.
– Так сколь на тебе
Плевков и ног?!
(Молчанье)
Душно-вселенского города бег
Смягчён чуть-чуть ночами.

В сердце асфальта лишь звездам дано
Расцвечено стучаться.
Сон – человечеству, с небом давно
Отвыкшему общаться?

Нет, не обласкан асфальт, но при том,
Вдруг над бездушьем общим
Смог он возвыситься чистым ростком!
А мы росток тот
топчем.

Нас восхищает свободный, красивый полет, а не засушенные крылья бабочек. Настоящий художник не представляет жизни без такого полета. В одном моем стихотворении звучит творческий и не всегда разрешаемый вопрос: «Зачем крылья, если они не служат полету?»

Влияние нового неизбежно и прекрасно. Благодаря подвижности языка искусства, его гибкому изменению, он доступен другим поколениям и до сих пор не забыт. Естественно, мы не можем, да и не желаем постоянно питаться только сухофруктами и консервами и вспоминать о былой вкусовой ценности продуктов, но из них стремим-

ся найти натуральные более полезные для нынешней жизнедеятельности, даже нечто экзотическое попробовать. В искусстве главное, чтобы при глобализационном столкновении с новейшими «бездушными» технологиями не разрушались гуманистические основы самосозидания, укорененного в многовековой традиции. «Традиция – … есть та первооснова, на которой ткутся все прочие узоры…» [4: 88].

При болезненном столкновении тонкого эмпирического мира творческой личности с напористой грубостью вседозволяющей окружающей среды, подчас происходит утрата равновесия внутреннего и внешнего и как результат – постмодернистское, нередко извращенное по отношению к русской духовности отображение действительности.

Конечно, если творческая энергия позитивная, художник стремится защититься от искаженных современным злом реалий, при этом, отдаляясь от общей массы, и пытается вернуть, обратить общество в подлинный мир добра и гармонии. А если нет, то мы имеем право предполагать, что литератор, художник или кинематограф сознательно содействуют разрушению общемировой нравственности. Бесспорно, очень важно, чтобы произведения искусства рождались в жизненно, нравственно, эмоционально и т.д. обогащенной среде и их содержание не снижалось до примитива.

Языку культуры и искусства наших древних предков, находившихся в добром родстве с природой, а не «господствующих» над ней бездумно, свойственна была созидательность, в каждом движении бытия они видели знаковость как своевременный сигнал свыше. И в наши дни, все, кто способствует сбережению уникальности родного языка, фольклора, традиций, посильными действиями доказывают небезразличие к ним, играют бесценную роль в соединении богатейшего культурно-исторического прошлого своего народа и предсказуемо-прекрасного будущего. Мы знаем, что от состояния нашей духовности зависит дальнейшее всей славянской истории и что без духовного совершенствования любая личность и общество в целом подвержены регрессии.

Искусству присущ коммуникативный характер, соответственно, оно может быть определено как язык (по Ю. М. Лотману). Основа человеческого языка – Слово – «исключительная способность человека выражать гласно мысли и чувства свои; дар говорить…», – утверждает В. И. Даль [6: 598].

Семен Кирсанов в «Высоком райке» так пишет о возможности Слова: «Есть слова, разящие и грозящие, обрывающие и убивающие, ждущие и жгущие, пирующие и целующие, губящие и любящие, злобные и добрые, слова, как лекарственная трава, слова, как еще не открытые острова, как в пустыне приснившаяся листва…

О, слова!» [7].

Слово – это не только «разумное сочетание звуков». Каждый вид искусства – оригинальный язык и весомое Слово в полифонии многовекового этнологического звучания культуры, поэтому каждый ими владеющий должен быть мудрецом или пророком. Человечество дальше бережно и обдуманно будет относиться к различным видам искусства, если осознает их божественное происхождение. «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог» – всем известное библейское убеждение (Иоанн, 1:1). Слово выходит из храма мыслей, не зря Библия нам напоминает: «Каковы мысли в душе человека, таков и он».

Данная тема пронизывает мои стихи:

Творящее Слово –
жизнеоснова,

Сжигающая беспредел.
В гордыне однажды
высшее Слово
Незряче ты грубо презрел.

В твоей нелюбви
оно бунтовало,
Подобно цунамным волнам,
Им призваны грозовые начала –
К нам.
Узнал ты,
как небо может кончаться,
Забыл,
как созвездья цветут,
Освоил вполне
абстракцию счастья,
Отброшенный вдруг
в пустоту.

Любое Слово наделено определенной энергетической, материализующейся силой, его нельзя необдуманно отправить в микрокосмос человеческой души.

Еще на один важный момент хотелось бы обратить внимание. С начала постсоветского периода и по сей день даже в среде братских славянских народов наблюдается тенденция нигилизма по отношению к нашему общему богатейшему культурному прошлому. Но, выращивая дерево национальной культуры, всем нам полезнее не просто любоваться его листьями, а не забывать про заботу о мощной корневой системе, веками питающей это дерево.

Славяне всегда терпели какие-либо нашествия и в истории предостаточно фактов, подтверждающих, что наша культурно-историческая идентичность и братское сопереживание помогали нам – русским, белорусам, украинцам, сербам, полякам, болгарам и другим народам, выжить в самые сложные, жестокие периоды XX и XXI веков.

Слово, о котором мы рассуждали, неизменно сопутствует песне, поэтому, остановившись на песенном жанре, мне хочется песню назвать сочным звучанием народных традиций, издревле во всем сопровождающим славянский народ: в быту, в труде, в обрядах, в ратных делах. Николай Васильевич Гоголь писал: «Наша Украина звенит песнями. По Волге от верховья до моря, на всей веренице влекущихся барок заливаются бурлацкие песни. Под песни рубятся из сосновых бревен избы по всей Руси. Под песни мечутся из рук в руки кирпичи и как грибы вырастают города. Под песни баб пеленается, женится и хоронится русский человек…» [8: 3].

Кстати, если обратиться к истории наших знаменитых ратных побед, можно вспомнить поговорку: «И песня по врагу стреляет». Например, любимый многими марш «Прощание славянки», написанный полковником, композитором, музыкантом и дирижером Василием Ивановичем Агапкиным осенью 1912 года в знак поддержки балканских славян в многотрудной освободительной борьбе с турецкой тиранией, стал символом патриотического призвания, его заслуженно считали народным в разных странах. В России ждали радостных, победных вестей с Балкан. Владимир Гиляровский писал:

Здесь что ни шаг, то святые места
Политы русскою кровью.

На музыку марша «Прощание славянки» не раз создавались вдохновенные стихи и песня, позже многонационально исполняемая на всех фронтах Великой Отечественной войны, как боевое знамя являлась символом народной воли, зовущей к победе.

Эта песня и в наши дни имеет объединяющую силу. Вспоминается мне I съезд Польской Славянской политической партии «Славянский Союз», проходивший 24 февраля 2007 года в Варшаве, на котором представители нескольких славянских стран рассматривали современные проблемы наших народов. Атмосфера в зале была по-братски дружелюбной и Тадеуш Ковальчык, полковник запаса Войска Польского, председатель Общества наследия Польских ветеранов II Мировой войны, с супругой Маргаритой неожиданно предложили мне вместе с ними исполнить «Прощание славянки», песню польских партизан-антифашистов – на русском и польском языках. Нас поддержали все.

Символически называя песни верными врачевателями души, мы понимаем, что их слова, передаваемые сначала из уст в уста, оттачивались десятилетиями, а то и веками, как самоцветы, прежде чем они становились шедеврами народной поэзии. Через песенные символы проявляется любовь к Родине – от малой до великой. Это «песни-жемчужины» – так образно их охарактеризовал смоленский поэт Ю. В. Пашков.

Когда произведения искусства в основе имеют нравственность и духовность, что издревле было свойственно славянской культуре, тогда они живут века. К примеру, песни «Калинка», «Катюша», танец «Барыня», являются добрыми символами русской культуры, безусловно, подобные образцы имеют и другие народы, это – белорусский танец «Бульба», украинский «Гопак», польский «Краковяк» и т. д.

Но, к слову сказать, на различных международных фестивалях последних лет среди представителей славянских стран вошло в моду исполнение произведений не лучшего качества, а песен – не на родном языке, а на английском. Не хотелось бы предугадывать постепенную деградацию нашей культуры, но следует напомнить, что заимствования в культуре, как и в экономике, свойственны слабым народам, которые не способны предложить ничего своего.

Итак, нам, мудрым устроителям «векового здания славянской культуры» для дальнейшего синергетического сотрудничества необходимо вырабатывать положительные импульсы и сдерживать негативные, как божественной вселенной важно посылать к Земле не губительные, а животворящие солнечные лучи. Мы все знаем, что недоброжелательное отношение к кому-либо всегда сооружает стену непонимания и недоверия, а благожелательность раздвигает коммуникационные границы для новых познаний и взаимодействий.

«Уважение к своей культуре обязательно для каждого грамотного человека, но так же обязательно уважение и к культуре других народов. Нельзя уважать себя, не уважая соседа, нельзя уважать соседа, не уважая себя. Когда писатель, художник становится националистом, это не просто плохо. Это ужасно и опасно», – говорил академик Д. С. Лихачев (2:69). И с этими словами трудно не согласиться.

Поэтому мы – представители искусства и культуры подумаем о высших достижениях, которые сейчас, как и раньше, содействуют благодатному развитию славянской цивилизации.

Пусть символы благоденствия светят нам как верные, спасительные маяки в нестабильном современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лихачев, Д. Диалоги о дне вчерашнем, сегодняшнем и завтрашнем/ Дмитрий Лихачев, Николай Самвелян. – М.: Советская Россия, 1988. – (Писатель и время). – 142 [1] с. – (Писатель и время).

2. Бачелис Т. И. Заметки о символизме. – М.: Государственный институт искусств. –1998. – 196 с.

3. Белый А. Символизм как миропонимание / Сост., вступ. Ст. и прим. Л. А. Сугай. – М.: Республика, 1994. – (Мыслители XX в.). – 528с. – (Мыслители XX в.).

4. Агафонов В., Рокитянский В. Россия в поисках будущего. – М., 1993. – 304 с.

5. Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: Искусство-СПб., 2000. – 704 с.: ил.

6. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с.

7. Кирсанов С. Однажды завтра. – М.: Советский писатель, 1964. – 176 с.

8. Лебедев П. Ф. Песни боевых походов: Солдатское песенное творчество Великой Отечественной Войны. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1986. – 400с.

9. Софронова Л. А. Культура сквозь призму поэтики. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 832 с. – (Studia philologica).

10. Степанов В. К. Неувядаемый марш. – Воронеж. Центр-Чернозем. Кн. Изд-во, 1984. – 118 с.

11. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). – 2-е изд., доп. – СПб.: Искусство – СПб., 2001. – 415 с.

УДК 811.111-13

Камаева Е.
(Львов, Украина)

ГЛУБИНЫ ЯЗЫКА – ГЛУБИНЫ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья представляет собой самостоятельное исследование актуальных проблем современного знания. В ней прослеживается связь новейших концепций языка с проблематикой и стилем художественных произведений.

Ключевые слова: *философия языка, полицентризм культур, праязык, инструментальный язык, универсальный язык, деятельность переводчиков, сближение философии и художественной литературы.*

The article represents personal investigation of the actual problems of the modern knowledge of culture. The links between the current concepts of language with the problems and the style of the fiction is being investigated in the work.

© Камаева Е., 2009

Key words: *the philosophy of language, polycentrism of cultures, – depth of the person, paralanguage, the instrumental language, universal languages ,interpreters' activities, modern knowledge about ancient worlds. The links of philosophy and fiction.*

В культуре XX–XXI веков, в философии, в гуманитарных науках, в художественной литературе одной из центральных становится проблема философии языка, которая неразрывно связана с проблемой человека. Наиболее обстоятельно эта проблема разрабатывалась в философии структурализма (постструктурализма) и нашла свое продолжение во всех аспектах гуманитарного знания [1: 14].

Кроме того, происходит сближение философии и художественной литературы на уровне языка, проблематики, текста, стилистического своеобразия произведений. Философские работы наполняются лиризмом и напряженной эмоциональностью, художественные произведения усваивают не только философскую лексику и терминологию, но и философский аспект мышления, который вводится в образные структуры.

Феномен сближения философии и художественного мышления обстоятельно исследуется в работах И. П. Ильина [4; 5] и М. Эпштейна [10]. Значительна работа В. Подороги [7], который на основе анализа творчества С. Киркегора, Ф. Ницше, М. Пруста, Ф. Кафки показывает возможности возникновения новых смыслов и расширение их выражения на стыке философского и художественного мышления. И. П. Ильин отмечает: «При чтении текстов большинства современных французских философов новейшей ориентации приходится всегда учитывать один существенный фактор, касающийся самой специфики их мышления, то, что впоследствии получило название «поэтического мышления», или иначе «метафорической эссеистики». Она изначально чужда установке на терминологическую четкость, на логически выверенную строгость понятийного аппарата» [4; 5].

Сама традиция «поэтического мышления» как способа философствования по ту сторону «буржуазного духа рационализма», вскрытого Максом Вебером, – любовь к парадоксу, интуитивизм, техника намека, раскрытие мысли при помощи поэтически метафорической ассоциативности – уходит своими корнями в глубокую древность, к самому зарождению античной философии, к платоновским диалогам и диалогам восточной дидактики.

Возрождение этой традиции в XX веке связано, в первую очередь, с новым открытием Ницше, а также с поздним Хайдеггером. В рамках французской философской традиции второй половины нашего столетия огромную роль в развитии такого способа философствования сыграли Морис Бланшо, Жорж Батай. Самыми известными продолжателями этой традиции стали Лакан, Деррида, Фуко, Барт, Кристева, Делёз» [4; 5].

Художественную литературу и философию на современном этапе сближает и интерес к проблемам языка, неразрывно связанным с проблемами человека.

Ведущий персонаж на страницах современного романа все чаще ученый, мыслитель, литературовед, специалист по старинным рукописям и документам, переводчик. Важным аспектом произведения становится воссоздание информации по актуальным проблемам современного знания, включенным в художественную проблематику и образность. Авторы художественных произведений нередко ученые, литературоведы и профессиональные переводчики, которые занимаются теорией перевода.

Проблема перевода становится центральной в романах, как, например, в романе американского писателя Мэтью Перла «Дантов клуб» (2003), в центре которого перевод «Божественной комедии» Данте на английский язык. Большое место в нем занимают размышления о переводческой деятельности, о специфике языка Данте, об интерпретации и понимании его произведений, мало изученных или не изученных вопросов биографии Данте и его творчества.

Важную роль в рассматриваемом аспекте играют у М. Перла проблемы привнесения на американскую почву итальянской культуры, взаимообогащения и сближения культур через переводы и деятельность переводчиков. Поднимаемые вопросы звучат современно, хотя повествование ведется от лица таких известных деятелей американской культуры XIX в., как поэт и ученый Лонгфелло, доктор Холмс, профессор университета и писатель Лоуэлл, издатель Филс и другие, с именами которых связан первый перевод «Божественной комедии» Данте, осуществленный в Бостоне в 1865 г. Культурологический аспект органично связан с социально-политическим. Развитию темы способствует напряженная детективная интрига, окрашенная в тона современного американского триллера. Роман представляет собой оригинальную социально-культурологическую реконструкцию прошлого, через которую просмотрены многие современные проблемы.

Значительны романы франкоязычного писателя Жильбера Синуэ, также представляющие собой своеобразные реконструкции различных этапов прошлого («Дни и ночи», «Мальчик из Брюгге» и др.). Особенно показателен глубокий по проблематике роман «Сапфировая скрижаль», в котором реконструируется Испания XVII века. В центре внимания автора актуальные для современности проблемы внутреннего единства различных культур (христианской, иудейской, исламской). Роман можно назвать философским. На его страницах развивается тема дешифровки, философской и лингвистической интерпретации документа на испанском, еврейском и арабском языках, которые переплетаются, взаимодополняют друг друга и сходятся в точках высшего взаимопонимания и просветленности их носителей.

Много ценного в исторических реконструкциях испанского писателя Артуро Переса-Реверте, но не менее интересны его произведения, воссоздающие модели современного сознания, как, например, «Клуб Дюма, или тень Ришелье» (1993). В этом романе старинные книги, рукописи и документы живут самостоятельной жизнью, вовлекая людей в опасные авантюры и приключения. Духовные ценности требуют бескорыстного служения, что же касается манипуляций произведениями искусства разного рода бизнесменами, авантюристами, фальсификаторами, то их жизнь превращается в дьяволиаду, которая убивает и разрушает психику дельцов от культуры.

Автор использует приемы мистификации и карнавала, в качестве действующих лиц в развитие интриги подключены и актеры. В подтексте звучит мотив фарса, разыгрывающегося на подмостках дешевого балагана, губительного для духовных ценностей. В повествование вводится оригинальный фактический материал о жизни и творчестве Дюма, который воспроизводится автором как смесь значительного и низменного. Пародируются не только мотивы ситуаций романов Дюма, по которым в окарикатуренном виде разворачиваются события, но и массовая литература, в том числе та, которая в свое время оказала влияние на творчество Дюма.

Жизнь старинной рукописи поставлена и в центр романа испаноязычного латиноамериканского писателя Сантьяго Гамбоа (2002) [3]. Это рукопись XVIII века, принадлежащая китайскому поэту, эзотерику Вен-Мину «Далекая прозрачность воздуха». На протяжении столетий рукопись втягивает людей в опасные политические столкновения, перевороты, революции, убийства, националистические заговоры. Она представляет собой значительную культурную ценность, но политически опасна при односторонней интерпретации.

Борьба за рукопись разворачивается в двух направлениях, политическом и интеллектуально-культурологическом. В политическом участвуют партии, спецслужбы разных стран, сталкиваясь между собой в современном Китае. Они плетут коварные интриги, опасные для жизни втянутых в них действующих лиц. Культурологический план кроме Вен-Мина представлен французским писателем Пьером Лоти, который в 1900 году жил в Китае, любил и изучал его культуру. Лоти оставил «Дневник», многие страницы которого посвящены отзывам о рукописи Вен-Мина.

В романе задействован еще один персонаж культурологического аспекта – Матео Риччи, легендарный священник-иезуит, также живший в отдаленном историческом прошлом.

Все трое, Вен-Мин, Лоти, Риччи – интеллектуалы, которые принадлежат к различным эпохам, культурам и народам, но они как бы встречаются в современности автора романа и участвуют в событиях, разворачивающихся вокруг рукописи. Если Вен-Мин и Лоти вовлечены в политический план, то Риччи связан с ним опосредованно. Его работы способствовали тому, что немецкий профессор Гисберт, современник автора романа, стал лингвистом – полиглотом и синологом, специалистом по китайской культуре. Научно-исследовательский интерес и побудил профессора включиться с риском для жизни в поиски рукописи.

Гисберт – четвертое действующее лицо интеллектуального плана и фактически его центральный персонаж. В романе профессор дает себе характеристику, записывая ее на кассете: «Я, Гисберт-Клаус, преподаватель китайской культуры Гамбургского университета, филологический факультет, отделение иностранных языков… Я – немец, изучавший Вен-Мина, Ли По и многих других, автор немецкого критического издания по произведениям Во Хеджи, одновременно с этим являюсь также критиком Джоржа Лукаса, коллекционером первых изданий сочинений Кафки, поклонником прозы Стивенсона, читателем Джозефа Рида, близким другом сына Генриха Белля» [3: 76–77].

Эта характеристика свидетельствует о широте интересов Гисберта, глубокой эрудиции, творческой устремленности к обогащению новыми знаниями в области своей профессии. Но центральное место в информационном плане романа занимают научные интересы и концепции ученого в области лингвистики, теории и философии языка, с которыми он связывает не только смысл своей жизни, но и философские поиски абсолюта. С. Гамбоа использует образ профессора в качестве рупора собственных идей. Следует отметить, что этот персонаж как бы продолжает галерею ученых и мыслителей, прошедших через мировую литературу различных исторических периодов.

Тема ученого в романе дает возможность писателю развить концепцию глубинного внутреннего родства всех языков мира. Именно ее обосновывают в романе уникальные

способности полиглотов. Изучая языки народов мира, Гисберт пытается обнаружить их общие корни в праязыке.

«Главная идея Гисберта состояла в том, что если Матео смог выучить язык за такое короткое время, он, несомненно, создал определенную систему, объединяющую китайский язык с индоевропейскими системами, соединившую столь разные наречия, эквивалентную шкалу универсальному кодексу; библейский язык, утерянный во время вавилонского столпотворения… Быть может, в «Театре памяти» Риччи была воскрешена, найдена эта совершенная система – первозданный язык. Возможно, думал Гисберт, он был дочерним или хотя бы восходил к праязыку, с помощью которого была создана Вселенная… Познать его закономерности означало для Гисберта приблизиться к тому, кто ведает всеми тайнами…, возможность быть равным Богу, стать Им, творить» [3: 27].

Характерно, что размышления о праязыке имеют место в гипотезах современных ученых. По всей вероятности, Гамбоа знаком с работами профессора Массачусетского технологического института Ноамом Хомским, его идеями в некоторой степени окрашены искания Гисберта в области технологии овладения множеством иностранных языков. Близка Хомскому и мысль Гамбоа (Гисберта) о том, что творческие способности полиглотов содержатся в творческих возможностях, скрытых в глубинах языка.

Согласно Хомскому, всем языкам присущ творческий характер, так как язык скрывает в себе неограниченные возможности для выражения бесконечности мыслей. В силу этого он способен реагировать на беспредельное число нестандартных ситуаций. Согласно теориям Ноама Хомского, грамматика конкретных языков должна быть дополнена универсальной грамматикой, способной фиксировать творческий потенциал языка и его глубинную упорядоченность. В работе «Порождающая грамматика» автор высказывает мысль, что этот аспект лингвистического знания связан с изучением процессов мышления, которые в значительной степени находятся за пределами реального или даже потенциального осознания.

Проблемам исходного языка человечества посвящены многие научные исследования современности, в частности работы таких ученых, как Джозеф Гринберг, Владислав Иллич-Свитыч и Арон Долгопольский [11]. Ученые назвали этот язык ноастрическим. Ближний Восток, Европа и Америка согласно их выводам имели общий язык.

Антрополог Ричард Раджли, высоко оценивая последствия ноастрической гипотезы, отмечает, что возраст исходного языка должен был превышать 10 тыс. лет, приближаясь к рубежу 15 тыс. лет. Он полагает, что языковые соответствия охватывают пустыни Южной Африки, тропические леса Амазонки, Арктику и европейские города и восходят к тем далеким временам, когда существовал единый язык [13].

Лингвист Франк Меррит Рулен также предполагает возможность существования общего языка, охватывавшего весь мир, этот изначальный язык ученый называет праязыком [14: 265–268].

Пережить на эмоционально-интуитивном уровне внутреннее единство культур мира, соприкоснуться с глубинами общечеловеческого универсума ученому из романа Гамбоа помогает мировая художественная литература. Открытие этого материка духа он воспринимает как величайшее прозрение. И это представлено автором как своего рода итог, завершение творческих поисков и достижений ученого в области лингвистики и философии языка.

Проблема философии языка является центральной и в романе испаноязычного писателя аргентинца Пабло де Сантиса «Язык ада» (1998). Автор развивает идеи, близкие современным научным гипотезам о языке, что смыкается с проблематикой романа Гамбоа «Самозванцы». В сознании человека и человечества существуют два вида текста, внешний и внутренний. Это сложное и противоречивое сосуществование. Внутренний текст универсален, внешний социален. Внутренний текст бесконечен, внешний – ограничен. Внутренний текст связан с универсальным разумом, внешний с инструментальным. Ссылаясь на открытия нейролингвистики, автор развивает мысль о том, что внутренний язык у человечества един, национальные различия, разобщенность людей многообразием языков вносит текст внешний.

Внешний, инструментальный текст формирует обыденное, прагматическое сознание, внутренний текст – материк духа. Внешний текст познаваем, внутренний в современных условиях почти непостижим, науки не выработали инструментов проникновения в него, и он изучается через его прорывы в стрессах, ситуациях страха, творческих озарениях, психических заболеваниях и травмах. Идеи Сантиса о внешнем и внутреннем тексте созвучны современной научной концепции языков инструментального и универсального (Хабермас Ю. Философский дискурс в постмодерне. —М., 2003 и др.).

Действие романа «Язык ада» разворачивается на протяжении нескольких дней, во время международного конгресса переводчиков, нейролингвистов, лингвоневрологов. Все участники конгресса – полиглоты и свободно общаются друг с другом на разных языках. Действующих лиц достаточно много, но выделены три персонажа – Анна Стагни, Сальвео Наум и Мишель де Бласт, от имени которого ведется повествование. Их взаимоотношения представляют собой любовный треугольник, но любовная интрига определяющей роли не играет. Все трое крупные ученые-новаторы.

Ведущее место в романе занимают доклады ученых, используется прием текста в тексте (двойная метафора).

Монотонность будней участников конгресса, показанных как бы замедленной съемкой (гостинично-ресторанные встречи, прогулки под холодным дождем по замусоренным пляжам мертвого сезона), неожиданно нарушает ряд загадочных убийств, которые при расследовании оказываются самоубийствами. У всех погибших, в их числе оказывается и Наум, находят под языком старую монету, 1969 г., которая вышла из употребления в 70-м году. Виновником трагических событий оказывается язык. Все самоубийцы представляют собой организованную Сальвео Наумом группу лингвистов, изучающих так называемый «язык Ахерона».

«Язык Ахерона» в романе – искусственный или восстановленный учеными один из мертвых языков, чем-то отдаленно напоминающий древнегреческий. Под «языком Ахерона» подразумевается праязык человечества, на котором якобы говорили до вавилонского столпотворения.

О «языке Ахерона» в романе сообщается, что это язык эзотерического знания, он был известен Джону Ди, им пользовались в своей деятельности маги. В нем скрыты великие тайны, символически закодированные, которые при соответствующей расшифровке могут изменить мир. Но на «языке Ахерона» нельзя говорить, его можно изучать, носить в себе, соблюдая обет молчания. Практика говорения ведет к неминуемому самоуничтожению.

На первый взгляд, «язык Ахерона», скрывающий в себе стремление к смерти (и ее явную символику), напоминает навязчивую идею (фобию) или синдром некрофилии. Перед нами как будто бы традиционный клинический случай, но в романе это и новаторский эксперимент, опасный для жизни ученого. Не случайно ученых-самоубийц их коллеги называют мучениками языка. О значительности этой мысли свидетельствует то, что «язык Ахерона» («язык ада») вынесен в название произведения.

Следует отметить, что «язык Ахерона» не только вымысел автора. Сантис отсылает читателя к вполне определённому источнику, оставившему след в истории культуры. В романе (в докладе Зуньиги, одного из носителей «языка Ахерона») говорится, что на этом языке Джон Ди общался с ангелами.

Из биографии Джона Ди, ученого-розенкрейцера, обогатившего мировую культуру значительными достижениями в различных областях знания, известно, что он знал загадочный язык, названный им «ангельским» или «енохианским», к которому, по всей вероятности, восходит и «язык Ахерона» в романе Сантиса. Несмотря на различия в наименованиях, речь идёт о близких феноменах.

В своем дневнике Джон Ди записал, что ангелы передали ему девятнадцать заклинаний на особом языке. Этот язык состоял примерно из 250 слов и включал в себя латинские и древнегреческие элементы. Знание и использование его могло дать человеку мистическую власть над миром.

Этот язык стал достоянием науки. «Изучавшие его современные лингвисты отметили, что начертание букв «ангельского языка» походило на буквы древнеэфиопского языка (ныне священного языка эфиопской церкви). Что касается лексики, то выделялись небольшие параллели с санскритом… и древнеегипетским языком, т. е. древнейшими языками человечества. Отдельные слова имели много общего с ивритом, латынью, имелись славянские корни» [2].

Джон Ди записал в дневнике, что неведомый язык ангелы начали ему передавать по буквам 26 марта 1583 года. «Позднейшие комментаторы Джона Ди предполагают, что этот язык был изначальным всемирным языком людей, который исчез после описанного в Библии разрушения Вавилонской башни и появления разных человеческих языков… Джон Ди предполагал, что на этом языке разговаривал с Богом библейский пророк Енох, поэтому язык получил в историографии название енохианского или ангельского» [2].

Джону Ди посвящен и известный роман Майринка «Ангел западного окна» (1927), и в нём так же речь идёт о таинственном языке, переданном ученому по отдельным знакам потусторонними силами. Информация, полученная на этом языке, вовлекала Джона Ди в страшные катастрофы и злоключения, нередко кончавшиеся смертями, причиной которых становился и сам учёный.

Метафорически жизненный путь Джона Ди в романе Майринка можно было бы уподобить и странствию через Ахерон. Потусторонние силы, с которыми общался учёный Майринка, скорее можно назвать адскими, демоническими, чем ангельскими.

В связи со сказанным можно отметить некоторую перекличку мотивов в романах Сантиса и Майринка, хотя задачи писателей различны. У Майринка преобладают мистические мотивы, созвучные с записями в дневнике Джона Ди. В романе Сантиса «язык Ахерона» представлен аспектом современного научного знания, его феномен стремятся осмыслить и исследовать лингвисты, лингвоневрологи, историки языка. Но и в романе

Сантиса значительное место занимают мифологизм и символика, воссоздание атмосферы неразгаданной тайны, сопровождающей процесс познания.

Одна из центральных фигур в романе Сантиса – Сальвео Наум. «В карьере Наума были два факта, положивших истоки легенде, о которой неизменно упоминалось на обложках всех его книг. Защитив диплом, он получил грант в Американском институте иностранных языков, где опубликовал эссе о нейролингвистике и превратился в связующее звено между лингвистами и неврологами.

Получив кафедру в инязе, он все бросил и принялся путешествовать. Сначала в Италию, потом во Францию, чтобы найти следы древнего языка, на котором были написаны герметические книги. На два года Наум полностью исчез из поля зрения академического мира, а потом «воскрес», опубликовав в научных трудах парижского университета «Печать Гермеса», лингвистическое эссе по вопросам алхимии, посвященное своему бывшему учителю. Эти двести страниц принесли Науму и славу, и деньги; один из фондов поставил его во главе Института лингвистики, созданного для изучения искусственных языков и системы символов магии и алхимии… В своих книгах Наум играючи находил слова там, где другие мучились часами, пытаясь подобрать нужное слово… Его книги – великолепный строй связанных между собой идей, с блеском отвечавших на все вопросы» [8].

Наум работал над мифологическим словарем народов мира. Ему принадлежало исследование на семидесяти страницах, посвященное теории акростиха, которым в последние годы увлекался Фердинанд де Соссюр. Энциклопедически образованный ученый-новатор Наум – человек с тайной. «А что собой представляет человек без тайны?» [8: 97] – задается в романе риторический вопрос. Нераскрытой тайной остается и «язык Ахерона».

Возможно, тайна «языка Ахерона» восходит и к древним мистериям, сохранившимся и пронесенным через века в мифологии народов мира (информация по этому вопросу обширна). Показателен, в частности, распространённый в древних культурах миф о сошествии мудрецов и героев в загробный мир с целью обретения высших знаний, дара прозрения и просветленности. Считалось, что знания, принесенные из загробного мира, благотворно влияют на мир живых. Этот миф встречается у Гомера, Вергилия, Апулея и других писателей античности, персонажи которых посещали потусторонний мир и возвращались оттуда духовно обогащёнными.

Оксфордский учёный Питер Кингзли считает, что миф о посещении загробного мира окрашивает мироощущение философов – досократиков, Парменида, Эмпедокла, Гераклита, Пифагора. Исследователь отмечает, что это восходит к древним мистериям Персии и Древнего Египта, к таким старейшим источникам, как «Книга мертвых», «Книга саркофагов», и более ранним шаманским и посвященническим ритуалам [12]. Разновидностью мифа о сошествии в загробный мир был миф о смерти и воскрешении.

В ряде древних мистерий иллюзия и переживание сошествиия в потусторонний мир и возвращения из него достигалось при помощи специальных техник, содержащихся в глубочайшей тайне, их разглашение каралось смертью.

Кингзли приводит факты, согласно которым ритуал посещения загробного мира в ряде случаев требовал добровольного принятия смерти путем самоубийства. Отражение этого культа ученый усматривает в трудах и философских поэмах Парменида. Делается

предположение, что Сократ принял яд добровольно. Известна легенда о загадочной кончине Гераклита, якобы бросившегося в кратер вулкана.

Возможно, ассоциации с подобного рода феноменом в романе Сантиса мотивируют судьбы ученых, окончивших жизнь самоубийством в стремлении переплыть Ахерон, чтобы проникнуть в нечто, непостижимое для живых.

Можно предположить, что исследователи древних культур обнаружили в мистериях знания, которым они посвятили свою жизнь.

В центре романа Сантиса поставлена тема перевода и переводчика, который в процессе своей деятельности непосредственно соприкасается с внутренним текстом. Переводчик как бы интуитивно выносит на поверхность то, что таят в себе конкретные языки, соединенные в своих глубинах нерасторжимым единством. Характерно, что Рина Агри, Анна и Наум совместно работали над книгой «История перевода на Западе».

Показателен доклад Анны Стагни. Он богат информационным материалом и представляет собой оригинальное научное исследование. Речь идет об открытии и истории публикаций работы, приписываемой Ницше. В своем сообщении Анна делает попытки установить подлинность автора работы. При этом она проводит исследование по сопоставлению оригинала с его изданиями и переводом на разные языки. Анна утверждает мысль, что книги становятся общекультурным достоянием благодаря переводу. Перевод преодолевает барьеры национальных языков и делает написанные на них работы доступными всему человечеству.

Один из персонажей романа, Зуньига, замечает: «Родной язык – его не существует. Мы рождаемся с неизвестным языком» [8: 44].

Переводчик участвует в универсализации жизни духа. Талантливому произведению Ницше не дал исчезнуть именно перевод. Перевод всегда содержит не только влияние языка оригинала, но и глубинную связь с автором текста. Следовательно, перевод осуществляет преемственность культур, кроме того, он обогащает и совершенствует языки.

Переводческая деятельность, которая уходит в беспредельность пространства и времени общечеловеческой культуры, наделяется в романе символикой прозрения внутреннего текста, который ведет переводчика сложными, порой непостижимыми для него путями. Но в тайне «немыслимого» и «непостижимого» (Фуко) полнее всего проявляется внутренний текст, побуждающий к извечному творческому поиску.

Однако соприкосновение с «немыслимым», с «непостижимым» не проходит для переводчика бесследно. Его сознание не выдерживает таких нагрузок и ломается. Показателен доклад де Бласта о русском лингвопсихологе Коблице, который успешно вылечивал профессиональные недуги переводчиков.

В романе неразрывно соединены и переходят друг в друга хрупкая конечность человеческого сознания и таящееся в нем информация тысячелетий. Ученый и мыслитель становится безумцем, в безумце проявляются гениальные способности и мудрость ясновидения. Звучащий голос переходит в молчание, молчание кричит, как, например, в докладе Сальвео Наума.

«Прочитав несколько раз свой листок, Наум с недовольным видом отложил его в сторону… Молчание, сказал он, одинаково на всех языках, но это лишь кажущаяся истина. Люди, которые на протяжении стольких веков искали правила универсального языка, верили, что молчание – краеугольный камень новой системы, системы абсолютной.

Подлинная проблема для переводчика, сказал он, завершая речь, заключается не в дистанции между языками или мирами… Истинная проблема – это молчание языка... Перевести можно все, кроме молчания, которое хранит книга. Для этого молчания перевода не существует.

Наум завершил свое выступление и быстро вышел из зала, не дожидаясь вопросов. На трибуне остался лист, который он так внимательно изучал. Я подошел, чтобы прочесть, что там написано. Лист был практически чист, за исключением нескольких пометок зелеными чернилами, которые образовали непостижимое созвездие» [8: 64].

Знаменателен символический образ чистого листа бумаги (tabula rasa), в нем начало и конец, жизнь и смерть, извечный зов к творческому поиску, уводящему во вселенские бесконечности (символика «непостижимого созвездия»).

Молчание – одна из центральных философских проблем романа. По мысли автора молчание – это своего рода абсолют в той единственной форме, в которой он доступен человеческому сознанию. Молчание, как и тайна, неизменно проходит через все доклады ученых, их реплики и размышления, придавая идеям и смыслам метафорическое значение глубины и многомерности. Молчание – это выход за пределы рационального познания, за пределы языка, самой жизни как биологической системы. Здесь можно было бы провести параллель с размышлениями М. Фуко: «Жизнь, труд, язык – по мысли философа – невозможно воплотить в рационализированную систему представлений, закрепленную в словах, т. к. слова и вещи между собой разделены пространством «немыслимого» конечного человеческого бытия. И если современный человек решился выйти в это «немыслимое» ценой собственной жизни, то это способствует тому, что человек, т. е. образ человека в современной культуре – уже близок к исчезновению и, возможно, исчезнет как «лицо, начертанное на прибрежном песке» [9].

Представляют интерес размышления М. Бланшо в работе «Литература и право на смерть». Здесь развивается мысль о соотношении молчания и смерти в слове, в человеческой речи, литературном процессе. Ссылаясь на Гегеля, как бы развивая его мысль, Бланшо отмечает, что понятие, слово убивают материальность бытия, переводя его в иной план [1].

Проблема молчания в мировой культуре и художественной литературе обстоятельно исследована в монографии К. А. Богданова «Очерки по антропологии молчания» (Санкт-Петербург, 1998).

С образом Наума в романе связан образ Мигеля, пациента лингвоневролога Бланеса. Наума и Мигеля сближают и способности переводчика, и то, что синдром психического расстройства может быть применен и к самоубийству Наума. Как и Наум, Мигель понимает «язык Ахерона», Наум устремлен в запредельное, психически больной Мигель в «запредельном» пребывает постоянно.

Мигель был рабочим на стройке, он получил травму головы. Два месяца провел в коме. Сначала Мигель не мог вспомнить свой родной язык, но, выздоравливая, он приобретал сверхъестественные способности; он начал переводить с иностранных языков, которые никогда не изучал.

Мигель переводит непосредственно в конференц-зале написанные на листках бумаги отрывки из художественных произведений на разных языках. Слушателей поражает виртуозность его переводов из Шекспира, отрывка из «Божественной комедии» Данте,

стихов Бодлера. В тексте романа отмечено: «Мигель заменил каждую стихотворную строчку на другую по своему вымыслу… находя правильные слова, но совпадения были не так интересны, как словесные универсумы, которые он создавал в неизвестных ему языках» [8: 75].

Можно было бы отметить проблему полицентризма культур, поставленную писателями в центре произведений. Каждая культура, языки идут самобытными путями исторического и этнического становления, при этом оставаясь родственными друг другу в своих истоках и глубинных структурах. Подобно тому, как тайну лабиринта, по мысли Эко, можно постигнуть, проникнув в психику и ментальность его создателей, так и к познанию глубинных основ современных языков можно приблизиться, постигая общее в культурах их носителей. Стремясь проникнуть в глубины языка, человеческая мысль пытается проникнуть и в глубины духа человека и человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бланшо М. Право на смерть // Морис Бланшо, Вернер Зомбарт, Элиас Канетти. Тень Парфюмера / Пер. с франц. Р. Каралашвили, Л. Ионина, Б. Юлхаджаева. – М., 2007. – С. 54.

2. Варакин А. С. Розенкрейцеры – рыцари Розы и Креста. – М.: Вече, 2007. – С. 234–236.

3. Гамбоа С. Самозванцы / Пер. с исп. Н. А. Бойцовой, Е. Б. Мениковой. – М., 2005. – С. 76-77.

4. Ильин И. П. Два философа на перепутье времени. Вступ. статья к кн. «Жиль Делёз, Фуко» / Пер. с франц. Е. В. Смирновой. – М., 1998. – С. 18.

5. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996.

6. Найт Кристофер, Ломас Роберт. Машина Уриила. Разд. «Сила языка». – Экспо, 2006. – С. 35–37.

7. Подорога В. Выражение и смысл. – М.: Ad Marginem, 1955.

8. Сантис П. Язык ада / Пер. с исп. Ю. К. Покидаева. – М., 2005. – С. 44–97.

9. Фуко М. Слова и вещи / Пер. с франц. В. П. Визгина, Н. С. Автоновой. – СПб., 1994. – С. 19.

10. Эпштейн М. Парадоксы новизны. Разд. «На перекрестке образа и понятия». – М., 1988. – С. 334–395.

11. Dolgopolsky A.G. Linguistic Prehistory// Cambridge Archaeological Journal. – 1995. – 5(2). – P. 268–271.

12. Kingsley Peter. Ancient, Philosophy, Mystery and Magic. – Oxford, 1999. P. 340-341.

13. Ruhlen M. Linguistic Evidence human prehistory // Cambridge Archeological Journal – 1995. – 5 (2). – P. 265–268.

14. Rudgley R. The Lost Civilization of the Stone Age. London, Arrow Books Ltd., 1998.

УДК 81’42:133.522.1

Романовская А. А.
(Минск, Беларусь)

ОЦЕНОЧНАЯ СЕМАНТИКА АНТИЧНОГО СИМВОЛА КАК ВЕРБАЛЬНОЙ ЕДИНИЦЫ

Символ как вербальная единица, в содержании которой конденсационно представлен «прошлый опыт» человечества, имеет особую семантику. Символ как знак, семантика которого формируется в античности, отражает ценностное отношение к окружающему миру древнего эллина, сознание которого создавало, а мифопоэтическое творчество письменно запечатляло те актантные качества и функции, которые являются реальным выражением этой оценки. Десигнативное значение символа представлено мифемами. В мифемах (сочетаниях слов, обозначающих качества или функции, а в конечном итоге тоже качества актантов) содержится оценка, которая входит в десигнативное значение символа. Когда символ, сохраняя архетипическую оценочность, попадает в современный литературный текст, он функционирует как универсальный код языковой картины мира, как троп системы языка, как «преобразованный» смысл концептуальной картины мира.

Ключевые слова: *античный символ, десигнативное значение символа, мифема, многозначная вербальная единица, когнитивный аспект знака, архетипическая оценочность, оценка, оценочная семантика.*

Symbol as a verbal unit in whose contents “past experience” of humankind is condensed has special semantics. Symbol as a sign whose semantics was formed in the antique times reflects an evaluative attitude of the ancient Greeks to the surrounding world with their consciousness creating and mythopoetic works reflecting those actant’s qualities and functions that are the real expression of that assessment. The designative meaning of symbol is presented through mythemes. Mythemes (i.e., word combinations designating qualities and functions, and, finally, being also the actant’s qualities) contain evaluation that is part of the symbol’s designative meaning. When symbol preserving its archetypical evaluation gets into the modern literary text, it functions as a universal code of the language world picture, as a trope of the language system, as transformed meaning of the conceptual picture of the world.

Key words: *antique symbol, symbol’s designative meaning, mytheme, polysemantic verbal unit, cognitive aspect of sign, archetypical evaluation, evaluation, evaluative semantics.*

Символ как вербальная единица имеет особую семантику. Это понятие, выраженное знаком. Соотношение понятия со знаком выражается в содержании понятия, т.е. в его интенсионале. «Если справедливо утверждение, что слово это знак со своим значением, тогда верно и то, что значение – это отношение знака к содержанию понятия, та семантическая среда, которая и становится источником выявления понятийного значения слова (его десигната) – в противопоставлении к предметному значению (его денотату), в свою очередь представляющему отношение понятия к выражаемому им предмету»

© Романовская А. А., 2009

[1: 34]. «В слове и вообще нет ничего, в сущности, кроме фиксируемой в нем предметной сущности…» [2: 41]. Десигнативное (понятийное) значение символа представлено мифемами. «Мифемы – это тоже слова, но это слова с двойным значением, слова слов» [3: 428], которые формируют «мифологическое» значение, т.е. десигнативное значение античного символа. Это своего рода мифологический троп. Как отмечает М. М. Маковский, разница между мифологическим и художественным тропом заключается в том, что художественный троп применяется в условиях познания нашего отношения к миру, но не используется для прямого познания объектов этого мира, а в мифе (как в форме познания мира) образование тропов есть вообще единственный способ познания как внешнего, так и внутреннего мира. Если миф есть осмысление воздействий из внешнего мира и выражение реакций на них, то в наиболее архаичном состоянии человека, в эпоху формирования мифологем, становившихся ядром модели мира, реакция на воздействие внешнего мира неизбежно эмоциональна [4]. Когда слово попадает в определенный контекст, «возникает игра смыслами, которая воспринимается как словесный образ, но, коль скоро этот образ перенесен в другие контексты, он становится символом. (…) Образное понятие и есть символ» [1: 227]. Так Зевс становится символом могущества, власти; Посейдон – символом могущества, морской стихии; Афродита – символом любви, красоты и т.д.

Символ, как отмечает Ю. М. Лотман, способен «сохранять в свернутом виде исключительно обширные и значительные тексты» [5: 148]. Другими словами, символ как многозначная вербальная единица разворачивается в текст (в миф). «Мифологический символ функционирует таким образом, чтобы личное и социальное поведение человека и мировоззрение (аксиологически ориентированная модель мира) взаимно поддерживали друг друга в рамках единой системы. Миф объясняет и санкционирует существующий космический порядок в том его понимании, которое свойственно данной культуре, миф так объясняет человеку его самого и окружающий мир, чтобы поддержать этот порядок» [6: 169 – 170]. Современному сознанию свойственно мифологическое мышление как одна из важнейших форм мышления, особенностью которого является целостное, взаимосвязанное восприятие мира в его единстве и повторяемости. «Взаимовлияние континуально-циклического и дискретно-линейного сознания происходит на всем протяжении человеческой культуры и составляет особенность мышления как такового. Это делает воздействие мифологического мышления на логическое и обратно и их конвергенцию сфере искусства постоянным фактором человеческой культуры» [7: 732]. Т. В. Цивьян подчеркивает ориентированность модели мира на «мифологический прецедент, когда действительному историческому событию подыскивается прототип из мифологического прошлого» [8: 19]. «Для мифа специфична замена причинно-следственных связей прецедентом. (…) Рассказ о событии прошлого служит в мифе средством описания устройства мира, способом объяснения его нынешнего состояния» [9: 653].

Восприятие мира антропоцентрично. В центре мира находится человек, реализующий свой опыт в языке, формирующий тем самым языковую картину (модель) мира. Языковая картина мира связана с концептуальной картиной мира: означивание отдельных концептов и формирование их содержания. «В концептуальной картине мира взаимодействует общечеловеческое, национальное и личное» [10: 67]. Другими словами,

знания о мире лежат в основе индивидуального и общественного сознания и отображаются в системе национального языка, формируя национальную специфику и отражая универсальность языковой картины мира. Язык окрашивает через систему своих значений и их ассоциаций концептуальную модель мира в национально-культурные цвета. Он придает ей и собственно человеческую – антропоцентрическую – интерпретацию, в которой существенную роль играет и антропометричность, т.е. соизмеримость универсума с понятными для человеческого восприятия образами и символами, в том числе и теми, которые получают статус ценностно определенных стереотипов (к последним, например, относятся представления о лисе как о хитром животном, о камне как эталоне бесчувствия, о твердости как непоколебимости и т.д.) [11: 177].

Мифопоэтическое мышление является исторически первой формой мышления, посредством которого сформировалась развитая модель мира. Миф есть предмет полного доверия, поскольку он есть осмысление диффузной действительности, не ограниченной временем, и принятой по методу консенсуса многими поколениями людей [4]. В силу операционности определения объектов способами мифопоэтического мышления, актуальная картина мира неминуемо и неразрывно связывается с космологическими схемами и с культурными преданиями, «которые рассматриваются как прецедент, служащий образцом для воспроизведения уже только в силу того, что он имел место в «первоначальные» времена [12: 488].

Литературные тексты дают богатый материал, демонстрирующий античные символы как свидетельство ремифологизации («возрождении») мифа в русском языковом сознании. Символ используется как античный культурный код в русских литературных текстах. Согласно рассуждениям У. Эко [13], читая художественное произведение, мы осознаем тотальность характера этого произведения, заключенную в словах. Мы не можем слова перевести в денотат, который исчерпал бы все возможности обозначения. Но слова предполагают ряд значений, углубляющихся при каждом новом взгляде на них. В словах открывается в конденсированном, скопированном виде вся вселенная. В этом смысле художественное произведение тотально: вселенная изображается в индивидуальной форме, индивидуальная форма – как вселенная [Там же: 68]. Индивид и эстетический стимул состоят в отношениях соглашения: субъект испытывает воздействие стимула, субъект привносит в свое восприятие опыт прошлых восприятий, формируя новый опыт переживания «открытого» эстетического стимула. Язык – это организация стимулов, осуществленная самим человеком, нечто искусственное, как и художественная форма. Язык – это то, что лежит в основе самой коммуникации, «в действительности язык представляет собой само основание культуры» [Там же: 74]. Символ как вербальная единица для нас является стимулом, в содержании которого конденсационно представлен «прошлый опыт» человечества.

С точки зрения семиотики и когнитивной психологии метафора, олицетворение, метонимия, синекдоха – это разные модели (схемы, способы), по которым сознание человека, основываясь на исходном (имеющемся) содержании знака, формирует новое представление (удерживая его, иногда временно, в прежней формальной оболочке). Метафора и метонимия выступают как два организующих центра в наборе тех моделей (схем), по которым сознание «умеет» образовывать производные значения и знаки. Это

универсальные модели образной деривации производных значений. [14: 185, 187 – 188]. Рассматривая проблему взаимодействия между механизмом метафоры и механизмом метонимии, У. Эко отмечает, что «к этим двум фигурам можно свести все остальные тропы: как фигуры речи, так и фигуры мысли. … Всякая метафора может быть сведена к лежащей в ее основе цепочке метонимических связей» [15: 120].

Человек, познавая окружающий мир, запечатлевает результаты этого процесса в системе языка. В этом смысле язык представляет собой как бы отражение тех условий, в которых существует, развивается и совершенствует свою речь человек. Под таким углом зрения чаще всего ставятся вопросы о сущности содержательной стороны языковых единиц, о семантике языка вообще, связанной, вместе с областью сознания, с внеязыковой действительностью. При переносе этих представлений в сферу коммуникации основной функцией языка, естественно, считается передача от одного участника общения другому информации, соответствующей объективным результатам познавательной деятельности. Вместе с тем в языке не только отображается феномен познавательной деятельности человека, но получают свое выражение и дополнительные моменты, связанные с особой преобразовательной деятельностью человека благодаря различным внутренним импульсам [16: 9].

Из общесемиотической концепции Ч. У. Морриса [17] следует, что в прагматике заключается отношение языкового знака к пользователю языком, а в семантике – отношение знака к объектам внешнего мира, и тогда познавательный, т.е. когнитивный, аспект знака идентифицируется на фоне семантического измерения, а прагматика не имеет когнитивных оснований. Но для общей теории познания когнитивное взаимодействует с субъективным фактором. Противоречие семиотики (и лингвистики) по отношению к теории познания разрешается А.-Ж. Греймасом: когнитивное измерение «иерархически более высокое по отношению к измерению прагматическому» [18: 40]. Прагматика, таким образом, взаимодействуя с семантикой, изучает поведение знаков в реальных процессах коммуникации, отношения говорящего к средствам и способам языкового выражения. По мнению Ю.С. Степанова, языковые основы для практического осуществления прагматических вопросов, их теоретического осмысления лежат за пределами прагматики – в синтактике и семантике языка. Основания так понимаемой прагматики заключены в более общем свойстве языка, пронизывающем все его стороны, – в его «субъективности» [19: 28]. Слово, текст, язык получают дополнительное субъективированное измерение в силу более глубокого понимания функций языка, особенно в их прагматической нацеленности.

В системе и в функционировании языка объективное и субъективное находятся в тесном взаимодействии. Известно, что в теории языковых функций Р. О. Якобсона [20: 198] этот тезис занимает важное место. В этой теории особой ролью наделяется субъект коммуникации: он не просто является отправителем нейтральной (объективной) информации другому участнику общения, но и выражает свое отношение к этой информации. Отсюда, как показано, и особая функция языка, которую Якобсон называет эмотивной.

Эта сторона теории Р. О. Якобсона подчеркивается многими исследователями, занимающимися проблемой отражения в языке и речи особой позиции субъекта.

Так, В.И. Шаховский отмечает, что в лексическом значении есть денотативные и эмотивные семы и что между этими семами существует причинно-следственная связь: определенные денотативные семы индуцируют эмотивность. Сводя содержание коннотации к эмотивности, автор выделяет даже специальные единицы языка, значение которых указывает на связь с эмотивностью [21: 41 – 42].

Изучение эмотивного содержания языковых единиц соотносится с более общим, прагматическим подходом. Это можно видеть в цитированной выше работе Л. А. Новикова. Для него отношение к языковым единицам со стороны членов языкового коллектива заключено в прагматическом, или, как он по-другому называет, эмотивном значении. «Прагматическое (эмотивное) значение (или прагматический аспект значения) – это закрепленное в языковой практике отношение говорящих к употребляемым знакам и соответствующее воздействие знаков на людей» [22: 99].

Но с отождествлением прагматического и эмотивного в значении слова вряд ли можно согласиться. Для лексико-семантического анализа, по нашему мнению, полезнее разграничивать прагматическое и эмотивное. Термин прагматика имеет широкий смысловой объем. Он используется в семиотике и языкознании для обозначения подхода, при котором «изучается фунционирование языковых знаков в речи» [23: 389]. Очевидно, что здесь мы имеем дело с гораздо более широким ракурсом, чем это предполагается ролью субъекта. Термин эмотивность появился не в рамках теории знаковости, а в рамках теории функций языка. Если речь идет о прагматике, то имеется в виду отношение: говорящий (адресант) – знак. Сюда, в частности, могут включаться и вопросы выбора знака в целях воздействия на слушающего. Иными словами, это затрагивает уже конативную функцию. Если же речь идет об эмотивности, то подразумевается отношение адресанта к выбору смысла, характеризующего факт действительности. Но это, во-первых, более узкая сфера, во-вторых, здесь подход ограничен собственно семантикой. С Л. А. Новиковым можно согласиться в том, что в обоих употреблениях на первом месте оказывается роль адресанта. Но в строго теоретическом смысле прагматика ориентирует на семиотическое отношение (адресант – знак, с возможным подключением к сфере адресата), а термин эмотивность – на семантическое отношение адресант – смысл, которое в принципе предполагает лишь роль адресанта. На этом основании можно отдать предпочтение термину эмотивность как более адекватному.

Но термин эмотивность также вызывает несколько вопросов в связи с развитием направления в языкознании, основные предпосылки которого покоятся в некоторых философских и логических концепциях. Мы имеем в виду понятие оценки, которое, благодаря общей ориентации современной лингвистики на коммуникативные аспекты языка, вызывает к себе большой интерес. Об этом свидетельствует возрастание числа публикаций теоретического характера и практического, в которых анализируется конкретный материал. Остановимся на работе Н. Д. Арутюновой, в которой изучены и исторические корни этого подхода, и его место в современной лингвистической проблематике, а также предложены на обсуждение некоторые возможные пути развития этой теории [24]. Укажем вначале, что для Н. Д. Арутюновой оценка есть «наиболее яркий представитель прагматического значения» [с. 5] в том смысле, что она «зависит

от говорящего субъекта (…). Оценка выражает личные мнения и вкусы говорящего, а они различны у разных людей. Во внутреннем мире человека оценка отвечает мнениям и ощущениям, желаниям и потребностям, долгу и целенаправленной воле» [с. 6]. Оценочное значение, таким образом, ориентировано прежде всего на говорящего субъекта, оно является функцией роли говорящего в речевом акте. Нетрудно заметить, что при таком понимании термин оценочность выступает как эквивалентное обозначение для понятия эмотивности по Якобсону. Можно указать на еще один момент, позволяющий углубить представление об определенной симметричности понятий оценочности и эмотивности. Это их соотношение со значениями, которые фиксируют воспринимаемые человеком черты объективного мира. У Р. О. Якобсона, как мы видели, эти значения характеризуются как денотативные, референтивные. Н. Д. Арутюнова, продолжая своими исследованиями логико-лингвистическое направление, предпочитает термины дескрипция, дескриптивное значение.

Термин эмотивность связывается с понятием эмоциональности, что вполне обосновано, так как речевое поведение субъекта часто оказывается под воздействием его эмоций. Но субъективная сторона высказывания часто определяется и другими факторами, взаимодействующими с объективными моментами. Ведь здесь мы имеем дело с собственно человеческими категориями, которые складываются в разнообразных условиях общения. Субъективность высказывания – это выраженное в словесной форме ценностное отношение субъекта (человека, коллектива) к окружающей действительности (к предметам, явлениям, людям, процессам, состояниям и т.п.). Эмоциональная сторона, как правило, может отступать на второй план в пользу эстетических, этических, утилитарных, интеллектуальных и других компонентов значения. С учетом подобных фактов термин эмотивность оказывается недостаточно емким, более адекватным представляется термин оценка. Более удобными мы считаем также термины дескрипция, дескриптивность в силу наметившейся их корреляции с термином оценка и по причине чрезмерно широкого содержания, которое вкладывается в термины денотативный, референтный, информационный и т. д.

Для лучшего понимания сути теории оценки полезно обратиться к ранним высказываниям по этой проблеме. Интересна в этом смысле статья Э. Сепира «Градуирование. Семантическое исследование»: «Чем внимательнее мы изучаем реальные языковые формы, тем чаще вынуждены признавать, что они никогда не выражают просто статические, эмоционально нейтральные понятия и суждения, а выражают классы понятий и суждений, в которых ядерные элементы (…) окрашены (…) динамическими и эмоциональными определениями. Эти определения следует тщательно выявить и установить конфигурацию их шкалы или типов так, чтобы ядерные понятия выступили с полной логической четкостью и строгостью» [25: 71].

Это высказывание интересно тем, что в нем уже очерчено главное в теории оценки – фактически это отношение субъективного (оценочного) к тому, что сегодня определяется как дескрипция, а Сепир называет «статическими, эмоционально нейтральными понятиями и суждениями». Но здесь же мы обнаруживаем и один из спорных, до сих пор неясных моментов – каков статус оценочной семантики и шире оценочных средств относительно системы языка? Можно ли рассматривать оценку

только как проявление неустойчивых речевых фактов или и здесь возможно видеть какое-то организующее начало и структурные потенции? Как следует из приведенной выше цитаты, Сепир склонен рассматривать оценочные явления лишь как «динамические и эмоциональные» элементы, сопутствующие «ядерным понятиям». Такой подход обнаруживается и у Арутюновой: «значение дескриптивных слов может получить контекстно независимое определение, в то время как раскрытие недескриптивных значений неотделимо от их употребления в высказываниях» [24: 5].

С таким утверждением нельзя согласиться, особенно если учесть, что многими исследователями выделены специальные лексические средства, полностью привязанные к оценочной семантике. Такие средства квалифицируются как слова общей оценки или даже абсолютной оценки. Это прежде всего слова, соответсвующие семантическому противопоставлению хорошо / плохо или, в плоскости прилагательных, хороший / плохой [см.: 26]. Позиция Н. Д. Арутюновой тем более нуждается в уточнении, что в той же ее работе сочувственно цитируется мысль фон Вригта об особом типе оценки: «хорошее и плохое, добро и зло» [24: 61] и, более того, анализируются слова (они принадлежат к разным частям речи), в которых соответствующим образом кристаллизируется чисто оценочная семантика [там же: 195, 199 – 202].

В известном смысле такие же колебания наблюдаются в теории оценки Е. М. Вольф, но все же ей более свойственно видеть в оценочном значении не только случайные субъективные проявления, выделяемые благодаря контексту, но и устойчивые семантические величины. По ее мнению, оценочные значения «существуют в одной лексической единице с ее дескриптивными значениями, образуя сложное семантическое целое. Соотношение дескриптивного и оценочного аспекта в одной лексеме может быть различным: в одних единицах преобладает дескриптивное значение, в других – оценочное, в третьих они более или менее равноправны» [27: 276].

Отметим также позицию В. И. Шаховского, для которого, как можно судить по некоторым его высказываниям, оценочные значения, характеризуясь разной степенью собственной лексической оформленности, могут получать, следовательно, специальные формы словесного выражения. Именно в таком смысле, по нашему мнению, можно трактовать его высказывание о том, что оценочные компоненты могут присутствовать в «чистом виде» в денотативном аспекте семантики [21: 55]. При решении вопроса о взаимоотношении прагматики и семантики оценка вызывает наибольший интерес. Оценочные слова составляют благодатный материал для обоснования прагматической концепции значения. Будучи прямо связаны с говорящим субъектом и отражая его вкусы и интересы, они в то же время регулярно употребляются в высказываниях, соответствующих ситуации выбора (принятия решения) и побуждения к действию. Оценка тесно спаяна с коммуникативной целью речевого акта, программирующего действия [28: 13 – 14].

Концепция функций языка имеет большое значение для понимания того, как формируется речевой акт, как связаны между собой составляющие его части и как они ориентированы на выполнение задачи, которая в данных условиях ставится перед речевым актом. В зависимости от взаимодействия этих элементов определяется характер речи, ее направленность на объективную, чисто информационную сторону общения или,

напротив, на выражение суждения, чувства, отношения говорящего к факту, предмету речи; в речевом акте на первый план может выступать роль слушающего, адресата – в этом случае приводятся в действие речевые средства убеждения, воздействия на собеседника и т. д. Естественно поставить вопрос о том, может ли быть полезной концепция языковых функций в отношении символа как языкового знака? Полагаем, что на этот вопрос можно дать положительный ответ. По нашему мнению, подход к символу в плане языковых функций позволяет обогатить его значения дополнительными семантическими характеристиками.

Символ как знак, семантика которого формируется в античности, отражает ценностное отношение к окружающему миру древнего эллина, сознание которого создавало, а мифопоэтическое творчество письменно запечатляло те актантные качества и функции, которые являются реальным выражением этой оценки. Если принять за основу оценочно-дескриптивную семантику прилагательных, то это значит, что в мифемах (сочетаниях слов, обозначающих качества или функции, а в конечном итоге тоже качества актантов) содержится оценка в их семантике на лексическом уровне. Эта оценка входит в десигнативное значение символов. Когда символ, сохраняя архетипическую оценочность, попадает в современный литературный текст, он функционирует как универсальный код языковой картины мира, как троп системы языка, как «преобразованный» смысл концептуальной картины мира. «Преобразованный», т.е. получивший новые оттенки, нюансы под воздействием специфики русской языковой среды, приобретая коннотативные окраски.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колесов В. В. Философия русского слова. – СПб.: ЮНА, 2002. – 448 с.

2. Лосев А. Ф. Из разных произведений / Сост. и подгот. текста И. И. Маханькова; вст. ст. А. А. Тахо-Годи и Л. А. Гоготишвили. – М.: Правда, 1990. – 655 с.

3. Леви-Строс К. Структура и форма. Размышления об одной работе В. Проппа // Семиотика / Сост., вступ. статья и общая редакция Ю.С. Степанова. – М.: Радуга, 1983 – С. 400 – 429.

4. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов. – М.: Изд-во «Рус. слов.», 1996. – 328 с.

5. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история /Ред. Т. Д. Кузовкина. – М.: Языки славянской культуры, 1996. – 464 с.

6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – М.: Изд. фирма «Восточная литература», 1995. – 407 с.

7. Лотман Ю. М., Минц З. Г. Литература и мифология // История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – СПб.: «Искусство-СПб.», 2002. – С. 727 – 743.

8. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Отв. ред. В. Н. Топоров; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики.– М.: Наука, 1990. – 203 с.

9. Мифологический словарь. Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 672 с.

10. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

11. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, – М.: Наука, 1988. – С. 173 – 204.

12. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику // Исследования по этимологии и семантике. – Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 484 – 538.

13. Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике / Перев. с итал. А. Шурбелева. – СПб.: Академический проект, 2004. – 384 с.

14. Мечковская Н. Б. Семиотика: язык, природа, культура. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 432 с.

15. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / Перев. с англ. и итал. С. Д. Серебряного. – СПб.: Симпозиум, 2005. – 502 с.

16. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.

17. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Семиотика. Антология /Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45 – 97.

18. Geimas A. J., Courtés J. Sémiotique. Dictionnaire Raisonné de la théorie du langage. – Paris: Librairie Hachette, 1993. – 454 p.

19. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. Антология /Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 5 – 42.

20. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – М.: Прогресс, 1975. – С. 193 – 230.

21. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Волгоград: Изд-во Волгоградского педагогич. ин-та, 1983. – 94 с.

22. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.

23. Лингвистический энциклопедический словарь /Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

24. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341с.

25. Сепир Э. Градуирование. Семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 43 – 78.

26. Вендлер З. О слове good // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. 10 – С. 531 – 554.

27. Вольф Е. М. Варьирование в оценочных структурах // Семантическое и формальное варьирование: Сб.ст. / АНСССР, Ин-т языкознания; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1979. – С. 273 – 294.

28. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 3 – 42.

УДК 82.0

Біляшевич Р. З.
(Київ, Україна)

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ТЕРМІНІВ “ПОЛІФОНІЯ” ТА “МЕНІППЕЯ”

У статті на основі праць М. Бахтіна розглянуто літературознавчі та філософські аспекти термінів «поліфонія» та «меніппея». Традиційно вважають, що внаслідок межового статусу терміна «поліфонія», Бахтін у другій редакції «Проблем поетики Достоєвського» додає розділ про меніппею як літературне коріння поліфонічної традиції. Проте нещодавно опубліковані рукописи Бахтіна свідчать, що йдеться не про доповнення одного поняття (поліфонії) за рахунок іншого (меніппеї), а про складне поєднання двох повноцінних концепцій.

***Ключові слова**: «поліфонія», «Меніппова сатира», «меніппея», голос, жанр, карнавал.*

В статье рассматриваются литературоведческие и философские аспекты терминов «полифония» и «мениппея». Принято считать, что вследствие неопределенного статуса термина «полифония», Бахтин во втором издании «Проблем поэтики Достоевского» додает главу про мениппею как литературный источник полифонической традиции. Однако недавно опубликованные рукописи Бахтина свидетельствуют о том, что речь идет не о дополнении одного понятия (полифонии) за счет другого (мениппеи), а о сложном соединении двух полноценных концепций.

***Ключевые слова:** «полифония», «Мениппова сатира», «мениппея», голос, жанр, карнавал.*

The article deals with philosophical and literary aspects of the terms “polyphony” and “menippea”. According to the received opinion in the second edition of “Problems of Dostoyevsky’s Art” Bakhtin introduces the new chapter on “Menippean satire” as a literary source of the polyphonic tradition because of the ambiguous status of the term “polyphony”. Nevertheless the recent discoveries of Bakhtin’s manuscripts prove that “menippea” was an independent concept and not a simple addition to “polyphony”. This obviously changes the traditional perception of these two terms.

***Key words:** “polyphony”, “Menippean satire”, “menippea”, voice, genre, carnival*

Хоча відомо, що ще у середині XIX ст. О. Людвіг використав поліфонічні форми для аналізу творів Шекспіра, сьогодні терміни «поліфонія» та «меніппея» асоціюються насамперед з іменем М. Бахтіна, який переосмислив їх та надав їм нового літературознавчого та філософського змісту. Вперше російський дослідник поєднав «поліфонію» та «меніппею» у другій редакції книги про поетику Ф. Достоєвського, яка побачила світ у 1963 р. Четверту главу цієї праці – «Жанрові та сюжетно-композиційні особливості творів Достоєвського» – було присвячено карнавальній та меніппейній традиціям. Бахтін «вважав карнавальну і меніппейну проблематику частиною теорії поліфонічного роману та намагався «вписати» четверту главу у загальну структуру дослідження» [1: 123].

© Біляшевич Р. З., 2009

Терміни «поліфонія» та «меніппея» в інтерпретації Бахтіна зайняли чільне місце у гуманітарних дослідженнях другої половини XX ст. Особливу роль у такій популяризації ідей російського мислителя відіграла Ю. Крістева. (Сьогодні можна говорити навіть про існування на Заході "індустрії Бахтіна" [2].) Саме Крістева продовжила інтерпретацію карнавальності, монологізму, поліфонії та меніппеї. Можна сказати, вона адаптувала ці терміни до сучасного їй французького соціального та інтелектуального контексту, надавши їм виразного постструктуралістського і навіть постмодерністського звучання. У своїй хрестоматійній статті "Бахтін, слово, діалог і роман" Крістева, наприклад, акцентує увагу на соціальній та політичній руйнівній силі меніппеї, на тому, що слово у меніппеї не відрізняє порок від доброчесності, а сприймає їх як власне надбання та власне творіння [3: 447].

Дуже активно, особливо упродовж останніх двох десятиліть, розвивається дослідження спадщини Бахтіна у Росії. До аналізу термінів «поліфонія» та «меніппея» неодноразово звертаються В. Шкловский, М. Гаспаров, С. Аверенцев, В. Махлін, С. Бочаров, Т. Гоготішвілі. Російський довідник «Поетика: словник актуальних термінів і понять» містить статті Н. Тамарченка, Д. Магомедової, Т. Федяєва, В. Тюпи, які також присвячені цим двом термінам [4]. Окремо слід згадати проект видання повного зібрання праць Бахтіна, який здійснює російський Інститут світової літератури ім. Горького. Завдяки публікаціям невідомих раніше рукописів з'являється можливість набагато повніше реконструювати думку Бахтіна про поліфонію та меніпею.

Стосовно українського контексту, то слід зазначити, що одними з перших, хто звернув увагу на «поліфонію» Бахтіна, були В. Лесин та О. Пулинець, які помістили відповідну статтю у «Словнику літературознавчих термінів» [5:325]. Визначення поліфонії та меніпеї наводяться в «Літературознавчому словнику-довіднику» під редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва, а також у «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва [6: 450, 561; 7: 27, 243]. Статті О. Бойченка «Меніппея» та «Меніппова сатира» знаходяться у «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» [8:322]. Загалом склалася ситуація, коли є достатньо визначень названих понять у словниках та довідниках, але немає спеціальних літературознавчих досліджень, присвячених «поліфонії» та/чи «меніппеї». Монографія С. Іваненко «Поліфонія тексту» – праця суто лінгвістичного характеру, в якій поліфонія аналізується через види тонів, «що відбивають багатство емоційних явищ (емоційні тони, емоції, почуття, настрої, афекти, пристрасті), реалізованих у тексті мовними засобами на рівні ритму, експресивності лексики та стилістичних фігур» [9: 3].

У цій статті ми хочемо розглянути літературознавчі та філософські аспекти термінів «поліфонія» та «меніппея», використовуючи і тексти самого М. Бахтіна, і останні дослідження його праць, які ґрунтуються на раніше невідомих фактах та нещодавно опублікованих рукописах.

Отже, яка художня природа поліфонії як мистецького явища? За Бахтіним, структурним елементом поліфонії є поняття «голосу». Уникаючи єдиного чіткого («монологічного») визначення цього поняття, Бахтін у властивій йому манері неодноразово характеризує голос через низку інших понять та метафор, розкриваючи таким чином різні його аспекти [10: 175]. Голос пов'язується з «переконанням», «особливою точкою зору на світ», «самостійним ідеологічним центром», «самоусвідомленням» [11: 39, 48, 54]. Характерна ознака романів Достоєвського, які для Бахтіна стали своєрідним еталоном

втілення поліфонічного принципу у літературі, полягає в тому, що образ героя в них «нерозривно пов'язаний з образом ідеї та невіддільний від неї. Ми бачимо героя в ідеї та через ідею, а ідею бачимо у ньому і через нього» [11: 99]. На переконання Бахтіна, Достоєвський мислив не думками, а точками зору, свідомостями та голосами. «Кожну думку він намагався сприйняти і сформулювати так, щоб у ній виразилася і зазвучала вся людина, а тим самим у згорнутому вигляді всі її світогляди від альфи до омеги. Тільки таку думку, що вміщує у собі цільну духовну установку, Достоєвський робив елементом свого художнього світогляду…» [11: 107]. Бахтін наголошує, що для Достоєвського не існувало думки у чистому вигляді, котра б нікому не належала: «Дві думки в Достоєвського – це вже дві людини, бо нічиїх думок нема, а кожна думка представляє усю людину» [11: 107]. Істину він висловлює «в дусі християнської ідеології, як втілену в Христі, тобто представляє її як особу, котра вступає у взаємини з іншими особами» [11: 38]. Таким чином у поліфонічному романі відбувається «злиття особистого життя зі світоглядом, інтимного переживання з ідеєю. Особисте життя стає своєрідно безкорисним і принциповим, а вище ідеологічне мислення – інтимно особистісним і пристрасним» [11: 89]. Незавершеність – «щось внутрішнє, що не підлягає завершенню» – такої людини-ідеї стає одним з ключових елементів у концепції Бахтіна: «Носієм повноцінної ідеї може бути тільки «людина в людині» з її вільною незавершеністю і невирішеністю...» [11: 98].

На думку вченого, існує глибинний взаємозв'язок між ідеєю та самоусвідомленням. З одного боку, ідея допомагає свідомості утвердити свою сутність. З іншого боку, «сама ідея може зберегти своє значення лише на ґрунті самосвідомості як домінанти художнього зображення героя» [11: 90]. У поліфонічному романі самоусвідомлення стає художньою домінантою, вона – вже не просто один із елементів зображуваної дійсності. Навпаки, «вся дійсність перетворюється в елемент самосвідомості героя. Автор не залишає для себе, тобто лише у своєму кругозорі, жодного суттєвого визначення, жодної ознаки, жодної риси героя: він усе вводить у кругозір героя, кидає у тигель його самосвідомості» [11: 55]. Саме самосвідомість як художня домінанта у побудові образу героя здатна розкласти монологічну єдність художнього світу – «за умови, що герой не зливається з автором, не стає рупором для його голосу» [11: 59]. Наголошуючи на тому, що поліфонічний принцип позбавляє автора влади завершального слова про свого героя, Бахтін розвиває тезу, що натомість у тексті розкривається не просто світогляд персонажа, а «остаточний вияв його свідомості та самосвідомості, зрештою останнє слово героя про самого себе і свій світ» [11: 55]. У такій системі пріоритетне значення відводиться особистісній правді: «та «правда», до якої повинен прийти і нарешті справді приходить герой, прояснюючи для самого себе події, для Достоєвського, по суті, може бути лише правдою власної свідомості. Вона не може бути нейтральною до самосвідомості. В устах іншого змістовно те саме слово, те саме визначення набуло б іншого значення, іншого тону і вже не було би правдою. Тільки у формі сповідального самовираження можна давати, за Достоєвським, останнє слово про людину, яке б дійсно їй відповідало» [11: 64].

Природа поліфонії передбачає існування не одного, а багатьох самостійних голосів. Проте, поліфонія не зводиться до простої наявності певної кількості голосів. Тому її другим важливим елементом є форма взаємодії світів, ідей та переконань. «Ідея живе не в ізольованій індивідуальній свідомості людини, адже залишаючись лише у ній, вона вироджується і вмирає. Ідея починає жити, тобто формуватися, розвиватися, віднаходити

і оновлювати своє словесне вираження, породжувати нові ідеї тільки тоді, коли вступає у суттєві діалогічні відносини з іншими чужими ідеями. Людська думка стає справжньою думкою, тобто ідеєю, тільки в умовах живого контакту з чужою думкою, втіленою у чужому голосі, тобто у чужій свідомості, вираженій у слові. Саме у точці цього контакту голосів-свідомостей народжується та живе ідея» [11: 100]. Сфера буття ідеї – не індивідуальна свідомість, а діалогічне спілкування між свідомостями. «Ідея – це жива подія, яка розгортається у точці діалогічної зустрічі двох або декількох свідомостей. Як і слово, ідея хоче бути почутою і отримати відповідь від інших голосів з інших позицій» [11: 100]. Окрема свідомість не може зосередитися на своєму рості і розвитку, а втягується у взаємостосунки з іншими свідомостями. «Кожне переживання, кожна думка героя – внутрішньо діалогічні, полемічно забарвлені, сповнені протиборства або навпаки відкритті для чужого впливу, у будь-якому випадку вони не зосереджені просто на своєму предметі, але завжди оглядаються на іншу людину. <…> Кожна думка героїв Достоєвського («людини з підпілля», Раскольнікова, Івана та інших) від самого початку почуває себе реплікою незавершеного діалогу. Така думка не прагне до закругленого і завершеного системно-монологічного цілого. Вона напружено живе на межі з чужою думкою, з чужою свідомістю» [11: 38]. Загалом, між голосами повинні існувати рівноправні взаємостосунки, котрі, як зазначає Магомедова, описуються за допомогою низки синонімічних виразів: «сполучення» («сочетание»), «поєднання» «взаємодія», «звучання», «співіснування», «зіткнення», «перетин», «відповідь», «почутість» («услышанность»), «акцент», «зміщення акценту» [10: 175].

Лише тоді, коли виконуються попередні умови, – наявність багатьох незалежних голосів, що рівноправно взаємодіють – можливим є наступний, завершальний елемент поліфонії, її мета і вивершення – «вища єдність другого ряду», котра передбачає одночасне поєднання цілісних незавершених світоглядів. «Суть поліфонії саме у тому, що голоси тут залишаються самостійними і, як такі, поєднуються у єдності вищого порядку, ніж у гомофонії» [11: 25]. На цьому рівні вищої єдності поліфонії властиві такі два елементи, як одночасність і вічність: «Можливість одночасного співіснування, можливість бути поряд чи навпроти є для Достоєвського своєрідним критерієм відбору суттєвого від несуттєвого. Тільки те, що можна осмислити, дане одночасно, те, що можна осмислити, пов'язане між собою в одному часі, – тільки це є суттєвим і входить у світ Достоєвського; його можна перенести й у вічність, бо у вічності, за Достоєвським, все є одночасним, все співіснує» [11: 34]. О. Махов вважає, що Бахтін зовсім невипадково наголошує на важливості мотивів одночасності та вічності, оскільки «бахтінська концепція поліфонії стала цілком закономірним етапом в еволюції ідеї музичного багатоголосся, яка співвідноситься в європейській культурі з цілим комплексом понять, які належать вже не сфері чистої музики, а значно ширшим царинам. Цей смисловий, трансмузичний елемент, що завжди був присутній всередині ідеї поліфонії, Бахтін у певний спосіб проявив, визволив з строго музикознавчого слововжитку» [12: 119].

Отже, підсумовуючи попередній огляд, можна сказати, що *поліфонія – це одночасне поєднання цілісних рівноправних незавершених голосів-світоглядів у вічній надсвітоглядній єдності*. Як бачимо, поліфонія у рецепції Бахтіна не є суто літературознавчим терміном, це – термін на межі теорії музики, теорії літератури та філософії. Тут постає більш загальне питання про стиль та особливість думки Бахтіна. Як зауважив М. Гаспаров:

«Бахтін був не філологом, а філософом, головним предметом для нього була етика. Література була для нього ілюстративним полем етичних ситуацій…. » [13: 496]. Загалом, з цим твердженням погоджуються і опоненти, і прихильники Бахтіна. Різниця полягає лише у тому, як вони трактують такий спосіб мислення – як ознаку ненауковості чи навпаки характерну рису глибокого проникнення у питання теорії літератури. Традиційно вважають, що саме внаслідок невизначеного межового статусу поліфонії, Бахтін у другій редакції книги додає розділ про її літературне коріння [14: 71].

Проблемі витоків поліфонічної традиції Бахтін присвячує у своїй праці четверту главу. Він вважає, що поліфонічний роман – лише одна з гілок могутньої жанрової традиції, яка бере свій початок біля витоків європейської літератури. Тому саме історичний екскурс в історію жанрів повинен допомогти глибше зрозуміти жанрові та сюжетно-композиційні особливості творів Достоєвського. За Бахтіним, в епоху пізньої античності розвиваються чисельні споріднені жанри, які формують особливу царину «серйозно-сміхового». Ці жанри – серед яких були сократичний діалог, література симпосіонів, памфлети, Меніппова сатира – поєднані глибоким зв'язком з карнавальним фольклором. Саме карнавальне світовідчуття наскрізь пронизує їх та визначає їхні основні особливості. М. Бахтін виокремлює три особливості усіх жанрів серйозно-сміхового. По-перше, для них характерне нове ставлення до дійсності: «Вперше в античній літературі предмет серйозного (правда, водночас і сміхового) зображення подано без жодної епічної чи трагічної дистанції, подано не в абсолютному минулому часі міфу та переказу, а на рівні сучасності, у зоні безпосереднього і навіть грубого фамільярного контакту з живими сучасниками» [11: 123]. По-друге, ці жанри спираються на досвід і уяву, а не на авторитет переказів, до яких вони часто ставляться критично. По-третє, вони «відмовляються від стилістичної єдності (точно кажучи, одностильності) епопеї, трагедії, високої риторики, лірики. Для них характерна багатотоність розповіді, перемішування високого та низького, серйозного та смішного, широко використовують ввідні жанри – листи, знайдені рукописи, переказані діалоги, пародії на високі жанри, пародійно переосмислені цитати…» [11: 124]. Залежно від домінування якоїсь з цих особливостей в європейській літературі формуються три лінії розвитку роману: епічна, риторична та карнавальна. За Бахтіним, саме остання – карнавальна – лінія роману веде до творчості Достоєвського, а визначальний вплив на її формування справив такий жанр, як Меніппова сатира або меніппея.

Можна твердити, що Бахтін пов'язує поняття «меніппея» і «поліфонія» причинно-наслідковим зв'язком. Проте багато дослідників – насамперед М. Гаспаров та С. Аверинцев – не вважають, що це правомірно. Тут важливо зазначити ось що: якщо поліфонію опоненти Бахтіна вважають не літературознавчим, а філософським поняттям – і у цьому полягає основний пафос критики поліфонії, то меніпею у трактуванні Бахтіна взагалі не сприймають як науковий термін. Під сумнів ставиться низка ключових тверджень про меніппею.

По-перше, за Бахтіним, Меніппова сатира в різних варіантах і під різними жанровими назвами безперервно розвивалася упродовж тисячоліть: у Середньовіччі, в епоху Відродження та Реформації, у Новий час. «Цей карнавалізований жанр, надзвичайно гнучкий і мінливий, як Протей, здатний проникати в інші жанри, мав велике, досі недостатньо оцінене значення у розвитку європейських літератур. «Меніппова сатира» стала одним із головних носіїв та провідників карнавального світогляду у літературі до самих

наших днів» [11: 130]. З цього приводу В. Шкловський зазначає, що названий термін Бахтін застосовує до неймовірно широкої області давньої та сучасної літератури: «У результаті поняття «меніппея» у нього охопило майже всю літературу» [15: 444]. Цю надзвичайну тривалість жанру скептично оцінюють також такі дослідники античності, як Гаспаров та Аверинцев.

По-друге, характеризуючи меніппею, Бахтін розкриває її чотирнадцять особливостей, серед яких він зокрема називає такі: свободу сюжетного і філософського вимислу, поєднання фантастики та містико-релігійного елементу з натуралізмом, морально-психологічне експериментування, часті сцени скандалів, ексцентричної поведінки та недоречних промов, елементи соціальної утопії, використання вставних жанрів (новел, листів, змішування прози і поезії) та інші.

Відсутність посилань, нечіткість визначень, надмірна кількість необґрунтованих припущень – це неповний перелік зауважень, які викликали ці чотирнадцять тез. «Поширення терміну відбувається швидко, при цьому його або ілюзорно уточнюють, або він знову розпливається» [15: 445]. Гаспаров іде ще далі, заявляючи, що доробок Бахтіна – це творчість, а не наукове дослідження. «Цікаво, з якою байдужістю до фактів перебільшує він з чужих слів кількість і якість середньовічних пародій і як легко відмахується він від цілих ліній в історії роману – вони «погані», їхні автори не розуміли, що таке роман. Так марксисти писали, що Пугачов не розумів, що таке революція. <…> Адже й роман для нього прийнятний лише доти, доки це стихія хаотична, у стані кипіння, без форми: він називає романом сократичні діалоги та переписку Цицерона, але відмовляється назвати так романи Тургенєва. «Роман» та «епос» для нього не жанри, а стадії розвитку жанрів: він міг би сказати, що кожен жанр починається романом, а закінчується епосом» [13: 495].

По-третє, якщо головна теза критики Гаспарова полягає у тому, що Бахтін абсолютизував меніпею, то Аверинцев наголошував на тому, що Бахтін абсолютизував сміх: «Бахтін абсолютизував сміх так само, як екзистенціалісти, його сучасники, абсолютизували acte gratuit, і через ту саму причину: коли захист свободи провадиться на останньому рубежі, виникає спокуса взяти в руки якийсь талісман – сміх, acte gratuit – вхопитися за нього, і … вірити, що поки тримаєш його, свободу не втрачено. Це дуже зрозуміла поведінка. Але питання про свободу набагато складніше і водночас набагато простіше» [16: 16].

А. Гуревич зазначає, що офіційна система середньовічної культури у працях Бахтіна трактується надзвичайно однобоко. Опозицію ігрової та серйозної культур Бахтін сприймає, як протистояння нерухомості та динаміки, життя та смерті. Насправді ж «картина культури середніх віків була складнішою, ніж це випливає із концепцій Бахтіна» (17:220). Щодо статичності, то «серйозна» культура середніх віків змінювалася доволі динамічно. Стосовно тези про протистояння, то слід зауважити, що карнавал передбачав радше перевертання тої самої культури, ніж її заперечення. Інверсії «серйозного» культу «не лише не ігнорують чи відштовхують панівну культуру та релігійність, але, навпаки, з неї виходять, у ній набувають своїх закономірностей і в кінцевому результаті по-своєму утверджують її» (17:221). Отож, Гуревич, віддає перевагу такій моделі співіснування двох культур Середньовіччя, як внутрішня взаємодія, а не протистояння. Карнавал насамперед є своєрідним корелятом серйозної культури. «Діалогічність середньовічної культури слід мислити не як суперечку між двома метафізично протиставленими цілісностями, не як «спір глухих», а як присутність однієї культури в думці, у світі іншої,

і навпаки; карнавал заперечує культуру офіційної ієрархії, *маючи її всередині себе*, – але, зі свого боку, *чи не включає в себе* ця остання також *сміховий принцип*?» (17:221).

По-четверте, у главі «Жанрові та сюжетно-композиційні особливості творів Достоєвського» Бахтін доволі фрагментарно пише про вплив меніппеї на ранню християнську літературу, підкреслюючи, що «цей вплив різко посилюється, особливо засобами діалогічного елементу меніппеї» [11:156]. Саме під впливом меніппеї у християнських жанрах «виробляються класичні християнські діалогічні синкризи» [11:156]. У християнських жанрах, як і в меніппеї, важливі такі елементи, як випробовування ідеї та її носія (спокусами та мучеництвом), провокування, видіння у сні, одержимість. Важливим компонентом християнської літератури стала також карнавалізація. Загалом Бахтін розглядає Новий Заповіт лише як одне з джерел, через які Достоєвський міг ознайомитися із меніппеєю. Знаково, що у «Проблемах» також не згадується Старий Заповіт як можливе джерело впливу і на поліфонічний характер творів Достоєвського, і на розвиток діалогічної природи ранньої християнської літератури. Натомість аналіз сучасних наукових праць, присвячених проблемі впливу Біблії на творчість Достоєвського, демонструє, що Бахтін приділив недостатньо уваги цьому аспекту. У своїй монографії С. Сальвестроні переконливо демонструє ключове значення біблійних цитат у творах Достоєвського. Послуговуючись термінологією Ю. Лотмана, вона застосовує визначення «вибуху» для аналізу тих епізодів, коли біблійний текст «вторгається» у «звичний світ» героїв романів Достоєвського. «Раскольніков, Ставрогін, Степан Трохимович, Іпполіт, Альоша просять почитати чи слухають читання євангельського тексту в ті критичні моменти, коли їм необхідно з'ясувати щось найважливіше у своєму існуванні, і коли вони не можуть зробити цього самостійно. Для кожного з них цитата з Євангелії є вже знайомим текстом, наповненим зрозумілим для них смислом. Однак кожен герой чує уривок так, ніби він адресований саме йому і тільки йому» [18: 11]. Про те, що Біблія вплинула не лише на формування релігійно-філософських та етичних поглядів Достоєвського, а також на його художні смаки і манеру письма, пише В. Ляху: «Біблія та її художній світ викликали у нього не менше зацікавлення, ніж той чи інший шедевр світової літератури. Герої Святого Письма, зображені на її сторінках з такою дивовижною простотою і художньою силою, відкривали перед ним багатозначність біблійного стилю і незаперечні достоїнства його реалізму» [19:130]. Стверджуючи, що «між світом Біблії і художнім світом Достоєвського існує певна спорідненість, яка виявляється не лише на рівні формальних відтворень і зв'язків, але також на рівні впливу структурних особливостей Біблії на структуру оповіді текстів російського письменника», Ляху пропонує новий напрям дослідження творчості Достоєвського: «витоки поліфонічного роману Достоєвського необхідно шукати не у грецькій, як це робить Бахтін, а в біблійній літературі» [19: 134].

У цілому ж можна констатувати, що літературна – меніппейна – частина концепції поліфонії виявилася набагато вразливішою, ніж її філософська складова – саме визначення поліфонії, яке Бахтін пропонує у перших трьох розділах «Проблем поетики Достоєвського». Звісно, слід враховувати низку чинників. Насамперед йдеться про час та культурно-історичний контекст, в якому жив і працював Бахтін. Трагічні обставини історії беруть до уваги навіть принципові критики творчості Бахтіна. «Мужність, з якою Бахтін ставився до власної долі, не лише лежить в основі його концепцій; вона набагато безперечніша, ніж вони» [16: 17]. Разом із тим, слід сказати, що, згідно з останніми до-

слідженнями, меніппея для Бахтіна та його гуртка – не просто засіб легітимації поліфонії, а самодостатній, дуже важливий концепт [20]. Ще з часів перебування у Невелі Бахтін у співпраці з Пумпянським розвивав концепцію меніппеї, як «осьової ідеї, що пронизує простір європейської словесності від античності до наших днів» [1:101]. Отже йдеться не про доповнення одного поняття за рахунок іншого, а про складне – можна сказати, поліфонічне – поєднання двох повноцінних концепцій. А така перспектива відкриває можливості для нових інтерпретацій і поліфонії, і меніппеї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова И. “Мениппова сатира” как термин Бахтина // Вопросы литературы. – 2007. – № 6. – С. 83-107.

2. Махлин В. Л. Наследие М. М. Бахтина в контексте западного постмодернизма //М. М. Бахтин как философ /С. С. Аверинцев, Ю. Н. Давыдов, В. Н. Турбин. – М.: Наука, 1992. – С. 206-220.

3. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму /Пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 2000. – С. 427-457.

4. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий /Гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. – М.: Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008. – 358 с.

5. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с.

6. Літературознавчий словник-довідник / Гром’як Р. Т., Ковалів Ю. І. – К.: Академія, 1997. – 752 с.

7. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ковалів Ю. І. – Т. 2. – К.: Академія, 2007. – 624 с.

8. Бойченко О. Меніппея /Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.

9. Іваненко С. М. Поліфонія тексту. — К.: Вид. центр КДЛУ, 1999. – 318 с.

10. Магомедова Д. М. Полифония / Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / Гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. – М.: Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 174-176.

11. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского – М.: Сов. Россия, 1979. – 320 с.

12. Махов А. “Музыка” слова: из истории одной фикции //Вопросы литературы. – 2005. – №5. – С. 101-123.

13. Гаспаров М. Л. М. М. Бахтин в русской культуре XX века // Гаспаров М. Л. Избранные труды. Т II. О стихах. – М.: Языки русской культуры, 1997. – С. 494-496.

14. Эмерсон К. Столетний Бахтин в англоязычном мире глазами переводчика // Вопросы литературы. – 1996. – №3. – С. 68-81.

15. Шкловский В. Б. Тетива: О несходстве сходного // М. М. Бахтин: pro et contra. Личность и творчество М. М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли. / [сост., вступ. ст. и коммент. К. Г. Исупова; хронограф В. И. Лаптуна] – Том І. – СПб.: РХГИ, 2001. – С.413-447.

16. Аверинцев С. С. Бахтин, смех, христианская культура // М. М. Бахтин как философ / С. С. Аверинцев, Ю. Н. Давыдов, В. Н. Турбин. – М.: Наука, 1992. – С. 7-19.

17. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры // Гуревич А. Я. Избранные труды. Культура средневековой Европы. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – С.15-287.

18. Сальвестрони С. Библейские и святоотеческие источники романов Достоевского. – СПб.: Академический проект, 2001. – 187 с.

19. Ляху В. О влиянии поэтики Библии на поэтику Ф. М. Достоевского // Вопросы литературы. – 1998. – № 4. – С. 129-143.

20. Николаев И. "Достоевский и античность" как тема Пумпянского и Бахтина (1922-1963) // Вопросы литературы. – 1996. – №3. – С. 115-127.

УДК 81.373.612.2

Романюха М. В.
(Запоріжжя, Україна)

ХВОРОБА ЯК МЕТАФОРА ЕКОНОМІКИ
(на матеріалі сучасних англомовних медіатекстів)

В статье исследуется корпус метафорических наименований современного англоязычного медиадискурса, сформированный по принципу вспомогательного субъекта метафоризации; основу сравнения представляет медицина. Объектом пристального внимания являются метафорические словоупотребления сферы „Болезни" и „Здоровье". Представлена семантическая классификация изучаемых единиц, а также их функции в дискурсе СМИ.

Ключевые слова: *медиадискурс, медицинская метафорика, детерминологизация, стилистическая функция*

The article discusses the corpus of metaphoric names in modern English media discourse. The presented corpus is based on the classification by the auxiliary subject of metaphorization, medicine being the base of comparison. Special attention is paid to metaphoric usage of units belonging to spheres "Illnesses" and "Health". The articles proposes a semantic classification of the units studied and also their functions in the media discourse.

Key words: *media discourse, medical metaphors, determinologization, stylistic function*

Дискурс ЗМІ останніх десятиліть характеризується інтенсивністю метафоризації. Це пов'язане в першу чергу з демократизацією мови ЗМІ [3: 30] (переклад наш). Вивчення метафор ЗМІ або медіатекстів надає доступ до суспільної свідомості, в якій у метафоричній формі закріплено уявлення про певні події, явища економіки. Дослідження економічної метафорики було намічено в роботах А. Н. Баранова [2: 42]; даний напрям заслуговує особливої уваги завдяки домінуючій ролі метафори в теорії пізнання, стилістиці та між культурній комунікації. Метою даної роботи є дослідити медичну метафорику сучасних медіатекстів на економічну тематику в семантичному та функціональному аспекті.

© Романюха М. В., 2009

Актуальність сфери медицини як джерела метафоричної проекції в мовленні взагалі та в економічних медіатекстах зокрема пояснюється її високою експліцитністю. Медичні терміни активно проникають до лексики загального користування завдяки детермінологізації. Медична сфера займає достатньо високе четверте місце в якості постачальника детермінологізованої лексики, поступаючись сферам політології, економіки та фінансів, та комп'ютерних технологій [4: 115].

Сфера „медицина" є широко представленою як узуальними, так і оказіональними метафорами. В даній роботі будуть розглянуті метафоричні слововживання лексики сфер „хвороба" та „здоров'я".

Сфера Хвороба представлена метафорами-кліше, які є назвами хвороб або загальних розладів, наприклад: *stress, distress, malaise, disease, plague, ill, ill-effect. У*сі ці найменування розладів набули статусу слів широкого вжитку та є поширеними у ЗМІ.

Red alert

China may be about *to catch the Japanese disease* (The Economist, October 24th, 1998)

В розвитку економіки Китаю можна розгледіти японський сценарій – період зростання економіки, що затягнувся, може призвести до кризи.

Серед найменувань сфери „Хвороби" також зафіксовані назви більш специфічних розладів та станів, наприклад, *paralysis, sclerosis, addiction, myopia.*

Детермінологізований термін *myopia* у значенні *недалекоглядність* є досить частотною одиницею в медіатексті. Коментуючи стрімке зростання цін на нерухомість у США та зростання кількості бідних людей за останні декілька років, американський історик Чарльз Гейтс говорить:

There's an amazing *myopia* in this country. As long as things seem to be going well no one cares. But as you start to see people being turned out of their houses I think we will have a very different debate. (The Sunday Times, April 15, 2007)

Addiction в прямому значенні означає "the state of being enslaved to a habit or practice or to something that is psychologically or physically habit-forming, as narcotics, to such an extent that its cessation causes severe trauma" (Webster). Метафора „залежність" розгортається у межах речення, з'являються додаткові образи, наприклад, у наступному реченні, '*вилікувати залежність від нафти'*:

Let the market *cure* America's *addiction* to oil (The Sunday Times February 05, 2006)

Говорити про споживання нафти як про „залежність" створює хворобливий образ Америки, це формує негативну оцінність.

Високу метафоричну продуктивність демонструє група захворювань дихальних шляхів, а саме fever, cold, flu; дві останні метафори чітко пов'язані в дискурсі з відомим афоризмом:

The aphorism that *"when America sneezes the rest of the world catches a cold"* remains true, despite the rise in importance of the Far Eastern economies, notably China. (The Sunday Times, March 23, 2008)

Нагадування про взаємозв'язок та взаємовплив між економікою США та економік інших країн світу є надзвичайно актуальним та відображає знайому з часів Великої Депресії ситуацію: при незначних труднощах в економіці США решта країн буде „застуджена".

Афоризм є частотним явищем у сучасних ЗМІ; його обігрування в заголовках є одним з найулюбленіших прийомів журналістів привернення уваги читача. Як відомо, найбільший прагматичний ефект метафори реалізується у сильних позиціях (заголовку, зачині, закінченні – термін І. В. Арнольд [Арнольд 1978, с.83])

Why America's cold is no longer contagious (The Times Online, April 10, 2007)

В наступному заголовку гра слів базується на близькості тематичних сфер „фармацевтична промисловість" та „хвороба" в метафоричному значенні :

A bitter pill

The global pharmaceutical industry *is catching a cold*, but will its Irish outposts also *succumb* (The Sunday Times, January 9, 2005)

При усіх безутішних економічних симптомах – нестабільний курс валюти, інфляція, військові дії в сусідніх країнах – країна не в такому жалісному становищі, яке можна було спостерігати в Таїланді та Малайзії перед обвалом економіки:

A cold, but not flu (The Economist, October 3rd, 1998)

Після фінансового краху Росії влітку 1998 року аналітики прогнозують схожий розвиток подій на Україні:

Is it catching Russian flu?

Hope for Ukrainian recovery is ever more distant (The Economist, December 12th, 1998)

Афоризм слугує зв'язності також інших тематичних повідомлень. В наступному заголовку завдяки „чужій" тематиці афоризм слугує симптомом оманливого очікування, адже мова йде не про взаємозв'язок між країнами, а про віруси:

When East Asia sneezes, the rest of the world is infected with a nasty dose of flu

The discovery of how strains of the flu virus emerge in Asia, circulate around the continent then migrate to start seasonal epidemics elsewhere may help scientists to improve immunisation programmes. (The Times Online, April 17, 2008)

Сфера „психіатричні хвороби" є також актуальним джерелом метафорики. Одна з недавніх енергетичних криз виявила суперечливі тенденції у компанії Газпром: з одного боку, відомі достатньо амбітні плани керівництва щодо перетворення компанії на енергетичного гіганта, а з іншого – роль Газпрома як інструмента політичного тиску в руках Кремля.

Russia's energy giant with *a split personality* (The Times Online, March 16, 2006)

В наступному повідомленні Таймс автор піддає сумніву прогноз відомого інвестора Джорджа Сороса щодо майбутньої найсерйознішої кризи в світовій економіці за останні 60 років:

Relax. Our economy isn't manic depressive (The Times Online, January 24, 2008)

У сфері „Хвороба" також зафіксовано значну кількість прикметників, а саме метафоричних епітетів, що виражають ознаку хворобливого стану: *sclerotic, haemorrhaging, bleeding, ailing, anaemic, chronic, short-sighted, paralysed.*

Втрату прибутків, грошей, або неактивність, млявість економіки нерідко асоціюють з втратою або нестачею крові, як при описанні рівня продажів італійського бренду Фіат декілька років тому:

At a presentation to analysts last year Luca de Meo described Fiat as a «brand for the future «. Consumer trends toward simpler, «more cheerful «, unique, smaller and better-designed products favoured the Italian manufacturer's cars, the head of the Fiat car brand said. Just a few

years ago, when Fiat *was haemorrhaging cash* and losing European market share, the claim would have evoked hilarity. (FT.com site, Sep 11, 2007)

Антропоморфічний напрям метафоризації має вікові корені в будь-якій мові, надання абстрактним сутностям людських властивостей породила масу сталих висловів, як, наприклад**,** *bleed dry – 'віддавати всі соки'***, або '***кровоточити***':**

Bleeding Canada dry

This is getting serious: on current trends Céline Dion might be the only Canadian icon left. Many others are being picked off by foreigners. This year's disappeared include Canada's oldest corporation, the Hudson's Bay Company; its two biggest nickel miners, Inco and Falconbridge; its steelmaker Dofasco; and ATI, its second biggest technology company. (Financial Times, Oct 24, 2006)

У повідомленні Financial Times обговорюються проблеми економіки Канади, вона втрачає найважливіші компанії, які захоплюють іноземні корпорації, в результаті втрачається доля світового ринку, слабшає фондовий ринок. Кров як найважливіша рідина організму та її втрата як асоціація з втратою грошей говорить про нерозривний зв'язок понятєвих сфер „Медицина" та „Організм"**.**

Нестача крові, анемія може бути причиною млявості, слабкості організму, в тому числі економічного. Із зростанням попиту на автомобілі заводів Peugeot, Citroen та Fiat з екологічно-чистими видами палива продукція компанії Renault була витіснена з ринку Західної Європи, там продаж є *млявим;* керівник компанії - пан Госн – розробив амбітну програму виходу з кризи:

Mr Ghosn says he remains on plan to achieve his demanding profit targets for 2009. Given Renault's *anaemic sales* in western Europe, where it is losing share to competitors, this will depend largely on its headlong push into overseas markets and low-cost production. (FT.com, Sep 11, 2007)

Сфера Здоров'я представлена найменшою кількістю метафор: *immune (immunity), robust, healthy (health)*.

Загальну тенденцію до описання економічних явищ в термінах медицини закріплено в сталих словосполученнях англійської мови, наприклад, *rude health – 'міцне здоров'я'*:

But just seven years later Russia's finances are *in rude health* and output is expanding at a rate to rival the fastest-growing economies of the world. (The Guardian, August 30, 2005)

Стабільність економіки, низький рівень інфляції у суспільній свідомості асоціюються зі здоров'ям. Коментуючи сучасний стан економіки в Великобританії, Карен Ворд, провідний економіст одного з британських банків, наголошує на необхідності економити, адже час доступних приватних кредитів минув:

Ward also believes that consumers who have long been relaxed about *the health of the economy* will rediscover the wisdom of putting something away for a rainy day. (The Observer, January 13, 2008)

Окремої уваги заслуговує питання про розгортання та обігравання метафор зі сфери медицини. Так, у наступному реченні інфляція описана в термінах вірусології; інфляція *– це вірус, який можна підхопити, не маючи імунітету*:

House-price inflation is a *virus* that most of Europe has *caught from* the UK, but one country has remained *immune*. (Times Online, November 16, 2007)

В цілому у групі медичних метафор переважає негативна оцінність. За фактом закріпленості лексичною системою переважна більшість одиниць - детермінологізовані медичні терміни. Метафори сфери „Хвороби" мають високий текстоформуючий потенціал. При дослідженні метафорики медіадискурсу приходимо до висновку, що найбільший корпус одиниць утворено метафорами сфери Хвороби, тоді як сфера Здоров'я не є актуальною при утворенні похідних значень. Для метафоричного позначення кризових явищ медична метафора є достатньо експліцитною, адже тут добре відчувається каузативний зв'язок – економічна проблема – це хвороба, яку треба лікувати. Кількість „хворобливих" метафор буде зростати з наближенням світової економічної кризи як прояв кризовості мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного произведения// Иностранные языки в школе. – 1978. — №4. — С. 83-91.

2. Баранов А. Н. Метафорические модели как дискурсивные практики/ Известия АН СССР. СЛЯ. – Т. 63.— №1. – 2004.

3. Колотнина Е. В. Метафорическое моделирование действительности в русском и английском англоязычном дискурсе: дис. … канд. филол. наук: 10.02.20.— Екатеринбург, 2001.

4. Мелех Н. Н. Обусловленность миграции терминов в общелитературный язык // Вестник ПЛГУ. – 2001. — №4. — С. 100-115.

5. Lakoff, George and Johnson, Mark. Metaphors We Live by. – Chicago and London: The University of Chicago Press. — 2003. – 276 p.

6. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. – Miriam Webster. Könemann. – 1993. – 2662p.

УДК 291.37+392

Прожогіна І. М.
(Київ, Україна)

АНТРОПОМОРФІЗМ ПОСУДУ І "ПОСУДОМОРФІЗМ" ЛЮДИНИ: СИМВОЛІКА ГОРЩИКА У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

На основании народных представлений восточных славян (с привлечением более обширного этнологического материала) исследуется антропоморфизм горшка и обратное уподобление горшку (1) человека вообще, (2) головы и (3) женщины и/или девушки.

***Ключевые слова**: антропоморфизм, гончарство, символ, обряды, женское начало.*

Anthropomorphism of a pot and likening to a pot (1) of a human being in general, (2) a head and (3) a woman and-or a girl has been researched into the ritual level of East Slavonic folk culture with attraction of more extensive ethnologic material.

***Key words**: anthropomorphism, pottery, symbol, rites, female origin.*

Інтерес до народної символіки зумовлено, мабуть, і тим, що символ, за словами Августа Вольфштига, "прагне одне єдине поняття, одне єдине відчуття ... піднести до загальнозначущого, міцно пов'язуючи з наявною річчю функцію носія й образу, він здатний через цей образ зараз і в майбутньому викликати у свідомості спостерігача певний хід думок, єдину загальну істину чи нагадування про неї. Символ, отже, надає спостерігачеві простір для різних міркувань та тлумачень" [1: 161]. Сучасний рівень розвитку етнології, міфопоетики та суміжних галузей знань дозволяє вважати такі міркування та тлумачення не надто суб'єктивними.

Горщик вирізняється з-поміж іншого посуду (глечиків, макітр, дійниць, кухлів, мисок тощо) чи не найбільшою ритуалізованістю використання. З усього посуду горщик найбільш антропоморфний. Коли йдеться про антропоморфність, зважається насамперед чи навіть тільки на зовнішню подобу предмета до тіла людини чи його частин, звідки й полісемія (ба навіть омонімія з погляду сучасного стану розвитку мови) назв "носик", "горло", "ручка", "ніжки", "плічка" тощо. Але в народних уявленнях горщик подібний до людини не тільки за формою, але й за "буттям": "народження", "життя" – "молодість" і "старість", "смерть" горщика супроводжуються такою кількістю ритуальних та ритуалізованих дій, які не можна собі навіть уявити щодо інших предметів хатнього вжитку. Це дозволяє говорити не просто про антропоморфність, але про антропоморфізм горщика.

Найбільше антропоморфізм виявляється у "статевому" розрізненні горщиків українцями, причому позитивно оцінюється жіноче, а це може доводити значну архаїчність поглядів, про які йдеться: селяни Харківської губернії купували *"горщиці"* – посуд, який при постукуванні видавав тонкий, дзвінкий звук (у такому посуді начебто будь-яка страва мала бути смачною, на відміну від *"горщика"*, який видавав глухий звук; назва *"горщиця"* відома й у Поліссі, де зафіксовано також і *"казаниця"* – казан без ручки) [2: 527]. Гладущики (посуд для сметани) також розрізнялися за статтю: сметана вдається у *"гладишці"*, а не в *"гладишуні"* [там само]. Зафіксовано таке саме розрізнення "жіночого" та

© Прожогіна І. М., 2009

“чоловічого” різновидів діжі: у *“діжуні”* (з непарною кількістю клепок) тісто начебто не піднімається [3: 159]. Статеве розрізнення посуду мало місце й на Поділлі, де воду для купання хлопчиків гріли у глечиках, а для дівчаток – у горщиках [2: 527]. Зв’язок горщика з жіночим началом наочний у використанні горщиків у родильних та хрестильних обрядах [див. нашу публікацію за виступом на конференції “Мова і культура–2007”], а також у дівочих ворожіннях. Горщики пов’язуються з долею дівчат, а саме з їхнім заміжжям: східні слов’яни вважали, що якщо гончар зі своїм товаром проїде вулицею на Святках, дівчата не підуть заміж, тому в гончара крали й били горщики, *“щоб не сидели деўки, как горшки”* [2: 526-527; 4], хоча тут є розбіжності, а часом і протилежні трактування, наприклад, щодо часу проїзду гончара (якщо на Покрову чи у Великий Піст – це, навпаки, до заміжжя, вважали поліщуки) [2: 519; 4].

З’ясовано, що народ відчував до гончарів особливі почуття, визнаючи їхній статус креаторів: ставився до них або з великою пошаною, як до над-людей, котрі володіють знаннями й навичками, недосяжними для інших [5], або з певним острахом, пов’язуючи гончарство з нечистою силою чи потойбічним світом (приказка *“Не боги горщики ліплять”*, рос. *“Не боги горшки обжигают”* сягає евфемізмів *“Быть тебе в раю, где горшки обжигают!”* (тобто в пеклі), *“В Могилевской губернии горшки обжигает”* (тобто помер, через подібне звучання *“Могильов”* і *“могила”*) [2: 519]. Українці та поляки вважали, що гончарі знаються із чортом, а жителі Моравії – що з водяниками [там само]. Цікаво, що самі гончарі вбачали витівки нечистого, коли робота не вдавалася, а всі інші – коли у гончара йшла жвава торгівля. Виготовлення горщика супроводжувалося численними забобонними правилами та заборонами, гончарі в роботі обов’язково вдавалися до оберегів, частіше за все використовуючи хрест і коло [там само]. Серед господинь найбільшим попитом користувалися горщики, зроблені в Збірну суботу під час вечірньої служби (гончар спеціально помічав їх хрестиком), – у таких горщиках, вважали, буває найкращий збір: “одстоюється молоко майже на все горло” [6: 51].

Не тільки виготовлення, але й придбання горщика відбувалося за певними правилами. Насамперед, з гончарем не торгувалися. Чи не свідчить цей простий факт про особливий статус горщика серед інших товарів і гончара серед інших ремісників? Горщика не брали за вінця, не ставили на землю, а запускали руку всередину і намацували там *“пуп”* (здається, назва цього тілесного органу є тільки у горщика, на відміну від “ручок” чи “ніжок” різного хатнього начиння). Наступні деталі, що свідчать про “освоєння” горщика, нагадують запліднення: “...новий горщик неодмінно ставили на жар розігрівати, заливали гарячою водою й насипали трохи житнього борошна. “Білі” (незадимлені) горщики обливали молоком, вимащували салом” [6: 32]. Ці спостереження корелюють із зауваженим Н. І. Толстим асоціативним зв’язком горщика з материнською утробою, який існує у сербів: жінка, котра не хотіла більше мати дітей, при останніх пологах просила, щоби послід поклали в жіночу панчоху, кілька разів зав’язали її вузлом, поклали в горщик, накрили його каменем і закопали під якоюсь із будівель садиби [2: 530]. Східні слов’янки чинили простіше, але керувалися тим самим символічним зв’язком: якщо жінка не мала бажання завагітніти, вона ховала порожній горщик десь у коморі, де б його ніхто не торкався [3: 160].

Антропоморфізм горщика виразно актуалізований у наступних загадках: *“Сів пан на коня та й поїхав на вогонь”* [7: 261]; *“Довго жив, багатьох кормив. Упав – пропав,*

ніхто кісток не зібрав"; "Був на копанні, був на шльопанні, був на базарі, був на пожарі, молодим був – сім'ю кормив, сам ні крихти не з'їв, а упав – та й пропав, ніхто й кісток не зібрав" [7: 228], *"Был на раскопках, был на пошлёпках. Был на пожаре, был на базаре. Молод был, людей кормил. Стар стал, пеленаться стал. А как помер, кости под забор выкинули, так их и собаки есть не стали"* [8], де стадії добування глини, виготовлення з неї горщика, продаж і придбання його, перебування у розпеченій печі та його призначення як посуду для їжі перелічені як місця або предикати перебування людини, а розбиття посудини осмислюється як кінець життя, череп'я – як кістки людини, яку не поховали за народним звичаєм.

Отже, у народному світогляді горщик персоніфікується, "поводиться" як людина, тобто вирізняється певним характером, має ті чи інші нахили. Але й людина часто уподібнюється до горщика. Аналіз народних паремій свідчить про те, що кодування горщика в антропному коді корелює із зворотним – описом або позначенням людини як горщика.

1. Порівняння людини з горщиком відбито в наступних прислів'ях та приказках: *"череп'я довше живе, як цілий глек"* [7: 31] (тобто молодість, незайманість минає швидко); *"загордився як горщик серед попелу"* [9: 69], *"паровані як горнята мальовані"* [9: 92] (йдеться, мабуть про горнята-"двійнята", тобто зліплені докупи горщики). Про хворого кажуть: *"всередині клекотить як борщ у горщику"* [9: 108], про злого чи сварливого: *"зашумів як окріп в горщику"* [9: 35] (сучасні синоніми: *"кипить як чайник"* (і *"кипить як кип'яток"*), *"розійшовся як гарячий самовар", "розходився як холодний самовар"* [9: 36, 39], де людина порівнюється з пізнішим за часом виникнення та побутування посудом, але асоціативна лінія "людина – посудина" продовжується); про невдачу, перепону, яку хтось комусь вчинив: *"осадив як горщик від жару одставив"* [9: 115] (так само в "жіночому" варіанті: *"осадила, мов горщик від жару відставила"*) [10]. Повнота, наповненість (зокрема, посуду) корелює з уявленнями про добробут, добре господарювання, а розбитий чи щербатий посуд асоціюється з недолею, нещастям, безладдям, і це відбито у порівняннях *"хазяїн як із розбитого горшка борщ"* [9: 86], *"мається як розбитий горнець"* [9: 114], *"щасливий як щербатий горщик"* [9: 117]. Порівняння на позначення естетичних якостей людини *"чепурний як горщик з кашею"* тлумачиться як "брудний" (мабуть, через те, що такий горщик побував у печі, а можливо, й каша вилізла, пор. *"чепурненький як масничка"* [9: 77]. "Посудоморфізм" людини виявляється у східнослов'янській грі "у горщика": дитину "везуть продавати на базар", при цьому постукують по "горщику", перевіряють, чи цілий він тощо [2: 530].

2. Горщиком уявляється голова людини: укр. *"голова як порожній горнець"* [7: 181], рос. *"голова, как пустой горшок"*, пор. суч. сленг. *"котелок не варит"*). Зв'язок горщика з головою гончара видно з боснійського *"Боље да прсне мајсторова глава (лончарева) него мој лонац!"* [2: 527] та українського *"Нехай горшки б'ються на гончареву голову"* [7: 132]. Зв'язок голови з глибокою посудиною відбивається і в пареміях (зокрема, у сталих народних порівняннях) з назвами іншого посуду, функціонально подібного до горщика: *"голова як баняк", "голова як глек", "голова як глечик", "голова пуста бі макотра", "голова як казан варить", "голова як казан, а розуму ні ложки", "голова як котел, а розуму в ньому ні ложки"* [9: 10], *"голова гуде єк чавун", "голова гуде як виварка"* [9: 109]. Оскільки голова осмислюється як вмістилище розуму, то її порівняння з горщиком чи іншим містким посудом містить семантичний компонент "повноти, наповненості"

або “пустоти”. Це обумовлює існування виразів, у яких немає номінації власне голови чи людини, але йдеться про розумові здібності останньої: *“розуму наче в дірявому горшку”, “розуму як в порожньому горшку”* [9: 15]; *“порожній посуд здаля дзвенить”*. Пор. прислів’я південноіндійського народу малаялі: *“Горщик хоч у море занур – він зачерпне лише стільки, скільки може вмістити”* [11].

3. Як горщик представлені жінка або дівчина: *“Баба что горшок: что ни влей – всё кипит”*; *“баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуще шипит”*; *“Жена не горшок, не расшибёшь (а расшибёшь – берестой не перевьёшь)”* [12: 324] (про тісний асоціативний зв’язок компонентів, між якими експліцитно заперечується ідентичність, див. [13]). Оскільки багато обов’язків дівчини і переважна більшість занять жінки були пов’язані з посудом (приготування їжі, принесення води, прання у спеціальних посудинах – ночвах, жлуктах, баліях тощо), то зв’язок жінки з посудом зрозумілий, що й відбивають приказки та прислів’я: укр. *“Носиться, як баба з горщиком”*, рос. *“Муж носит в дом мешком, а жена выносит горшком”*.

Проте чи не найголовніше у цьому зв’язку те, що горщик як порожнистий посуд символізує материнське чрево, утробу. Биття горщика (або іншого посуду) на весіллі означає дефлорацію молодої, а при народженні дитини асоціюється з пологами. Цікаво, що саме на хрестинах дівчинки в Поліссі розбивали горщик з куркою, примовляючи: “Курка ўжэ и полятела, шоб деўка скарей замуж вышла” [2: 529-530]. Дівчина асоціюється з цілим горщиком: із викладеними вище прикметами про проїзд гончара вулицею пор. звичай закопувати на вулиці горщик з кашею для принаджування дівчатами хлопців на цю вулицю, звідки вислів “І чого тут збираються, наче каша закопана?” [6: 51]. Для позначення жінки як горщика важливі такі семантичні компоненти, як відкритість або закритість (накритість): як жінка повинна була покривати голову, так і посуд обов’язково треба було накривати, інакше, вважали, у нього вселиться нечиста сила [4]; щербатість чи дірявість, тобто наявність отворів: “Хирява баба, як дірява макітра”. За оцінністю від останнього разюче відрізняється японське прислів’я: “Дружина та горщик, що старіші, то кращі”.

Метафоричність образу жінки як горщика зберігається й досі, що доводять недвозначні приказки про парування: *“Каждый горшок найдёт себе крышку”*, *“На всякий горшок найдётся покрышка”*; причому ця аналогія настільки розповсюджена, що багато народів вважають подібні приказки своїм надбанням: наприклад, в Інтернеті ми натрапили на приказку *“Каждому горшку своя крышка”* як на арабську.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бидерманн Г. Энциклопедия символов. – М.: Республика, 1996. – 335 с.

2. Славянские древности: Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. Т. 1. А – Г. – М.: Международные отношения, 1995.

3. Щепанская Т. Б. Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Европы. Сборник МАЭ XLVII. – СПб., 1999. – С. 149-190.

4. Щепанская Т. Б. Мужская магия и статус специалиста (по материалам русской деревни конца XIX–XX вв.) // Мужской сборник. Вып. 1. Мужчина в традиционной культуре. Сост. И. А. Морозов. М., 2001. – Ел. ресурс: <http://poehaly.narod.ru/male.html>.

5. Иванов В. В. Гончар // Мифы народов мира. Энц.: в 2-х тт. / Гл. ред. С. А. Токарев. Т. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1998. – С. 309-310.

6. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.

7. Скарбниця народної мудрості / Упоряд. Т. М. Панасенко. – Харків: Фоліо, 2007. – 286 с.

8. Ел. ресурс: <puzzles.amparlius.ru/new/rdl_pzl.asp>.

9. Доброльожа Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с.

10. Ел. ресурс: <aphorism.org.ua>.

11. Ел. ресурс: <www.rian.ru/victorina/55814268.html>.

12. Даль В. И. Пословицы русского народа: В 2-х тт. Т. 1. – М., 1996.

13. Бочина Т. Г. Пословицы образной дезидентификации в свете идей Н. В. Крушевского и А. А. Потебни // Н. Крушевский: научное наследие и современность: Матер. Междунар. науч. конф. “Бодуэновские чтения”. – Казань: Новое знание, 2002. – С. 65-75.

УДК 811.161.1’373.612.2

Крицкая И. А.
(Киев, Украина,)

ПАРИЖ ГЛАЗАМИ Н. М. КАРАМЗИНА - ПУТЕШЕСТВЕННИКА (анализ системы тропов)

В статье анализируется система тропов, используемая Карамзиным при описании Парижа и тесно связанная с индивидуальными ассоциациями в сознании автора.

Ключевые слова: *метафора, метонимия, сравнение, мышление, ассоциация, путешествие.*

У статті анализується система тропів твору Карамзина, яка пов’язана з асоціаціями автора під час його подорожі до Парижа.

Ключеві слова: *метафора, метонімія, порівняння, асоціація, подорож.*

This article is devoted to the analysing of the trope system, which is closely connected with the author’s associations during his travelling to Paris.

Key words: *metaphor, metonymy, comparison, association, travelling*

Теория тропа вообще и метафоры в частности является актуальной проблемой современной лингвистики и находится в кругу постоянного научного внимания ещё со времен античности (труды Аристотеля, А. А. Потебни, Н. Д. Арутюновой, В. Г. Гака и др.)

Новейшие аспекты научного понимания метафоры не только подтвердили обоснованную А. Потебней мысль о тесной взаимосвязи языка и мышления, но и положили начало пониманию метафоры как инструмента человеческого мышления.

Л. П. Иванова в своей монографии отмечает, что в основе тропа, особенно метафоры, лежат ассоциации. Автор сопоставляет различные предметы и явления действительности

© Крицкая И. А., 2009

на основании ассоциаций, возникающих в его индивидуальном сознании. Степень оригинальности образов обусловлена степенью оригинальности мышления, ассоциативных связей, формирующихся в сознании писателя. Сопоставление обусловливает метафору, метонимию, синекдоху, сравнение, противопоставление порождает антитезу [1: 70]. Метафоризация значений также во многом обусловлена картиной мира носителей языка [4: 140]. Определённый интерес представляет мировидение одного из выдающихся деятелей науки и культуры Н. М. Карамзина.

Творчество писателя, критика, историка, философа эпохи сентиментализма Н. М. Карамзина оригинально потому, что он мыслил глубоко, его произведения»ярко освещены пытливой мыслью» [2: 5]. Подтверждением этому является произведение Карамзина «Письма русского путешественника», написанное им в 1790 году, когда он вернулся на родину из путешествия по странам Европы: Пруссии, Саксонии, Швейцарии, Франции и Англии.

Особое место в «Письмах» занимает Франция. Русский путешественник живёт напряженной духовной жизнью в этой стране, его волнуют встречи и события. Но он не только наблюдает и записывает подробности увиденного и услышанного — он обобщает, высказывает свое мнение, делится с читателем своими мыслями. «Драматизм переживания и мысли — главная особенность образа путешественника» [2: 30].

Тропы, которые Карамзин использует в «Письмах» «для усиления образности художественного языка» [3: 1099], связаны с ассоциациями в сознании и мышлении самого автора. Они вступают в системные отношения и образуют определенную систему. Таким образом, цель данной статьи — выявить, какие ассоциации возникают в Париже в языковом сознании Н. М. Карамзина - путешественника и проанализировать, используемую им тропеическую систему.

Как и любой другой путешествующий, только что приехавший в новую страну, Карамзин восхищается новизной архитектуры и красотой природы Франции. Свои ассоциации он передаёт при помощи различных тропов: метафоры, простой или сложной, метонимии, эпитета, сравнения. «*Застава есть небольшой домик, который пленяет вас красотою архитектуры своей»* [2: 306] - метафора.»*Дом невелик, но ум чертил план его, искусство было архитектором, вкус украшал, а богатство выдавало деньги»* [2:348] - сложная метафора, создающая эффект олицетворения. «*Жадные взоры (эпитет) наши устремились на сию необозримую громаду(метонимия) зданий - и терялись в её густых тенях»* [2: 302] *«Здесь церкви кажутся галереями живописи или академиями скульптуры»* [2: 377]. Карамзин называет Сорбонскую церковь *«одной из лучших в Париже»* [2: 378] *« Я не видел ничего великолепнее Версальского дворца с парком»* [2: 397] - *сравнение. «Я видел хижины, украшенные, как дворец»* [2: 415] - *сравнение. «Дорога широкая, ровная, гладкая, как стол»* [2: 306] Для того, чтобы лучше передать своё ощущение дороги, автор использует сравнительный оборот с союзом как. *«Через обширный бархатный луг (эпитет) въезжаете в поля Елисейские, недаром названные сим привлекательным именем (метонимия)»* [2: 07]*; «творец (метонимия) сего, конечно искуснейшего сада в Европе, ознаменовал каждую его часть печатию ума и вкуса»*[2: 307] - метафора, осложнённая метонимией. *«Везде свободно играют воды, и*

цветущие берега их ждут, кажется пастушки» [2: 397] - метафора с эффектом олицетворения, осложнённая сравнением.

Описывая природу, Карамзин также олицетворяет ветер и деревья. *«Прохладный ветерок шевелил листочки на деревьях»*[2: 304]*;» в середине светлый пруд, по которому ветер носит лодку»* [2: 402] *«Теперь одно дерево кличет другое и никоторое воробья не укроет»* [2: 341] Данные метафоры передают состояние души автора. Карамзин восхищается природой: *«Боже мой ! Сколько великолепия в физическом, и сколько бедствия в нравственном!»* Используя антитезу, автор великолепию природы противопоставляет бремя бытия. Карамзин обращается к солнцу, небу, лугу и другим явлениям природы как к живым существам. *«Может ли несчастный, угнетённый бременем бытия своего, отверженный, уединённый среди множества людей, хладных и жестоких, - может ли он(анафора) веселиться твоим великолепием, золотое солнце ! Твоею чистою лазурью, светлое небо! Вашею красотою, зелёные луга и рощи?* « [2: 333]. Пользуясь риторическими обращениями, Карамзин передаёт своё отношение к жизни обывателя в Париже и хочет обратить на это внимание читателя. Проблема бытия и нравов парижского жителя несомненно волнует автора.

Париж — многолюден. Карамзин сравнивает его с другими большими городами Европы. *«Вопреки всем географическим календарям Париж многолюднее (сравнение) и Константинополя, и Лондона»* [2: 309-310]. *«Мы вышли на улицу и смешались с толпами народными, которые, как морские волны , вынесли нас к славному Новому мосту»* [2: 303] - метафора, осложнённая сравнительным оборотом. «*Правда, любезный А. А., Париж есть город единственный... Шумный океан, где быстрое стремление вод мчит вас»* [2: 334] - сложная метафора. Париж ассоциируется у Карамзина з океаном, а его жители - с морскими волнами, быстрыми и шумными.

Описанный автором быт Парижа может быть представлен следующими тематическими группами:

1. жители Парижа

«Здесь многие люди не имеют копейки (синекдоха) верного дохода, живут беспечны, как птицы (сравнение)» [2: 374] *«Кроме своей учёности, Лаланд любезен, жив (эпитет), весел, как самый любезнейший молодой француз(сравнение) «* [2: 351] *«Здесь (сад Тюльери) гуляет уже не народ (метонимия), так как в полях Елисейских(инверсия), а так называемые лучшие люди, кавалеры и дамы, с которых пудра и румяна сыплются на землю (метафора)»* [2: 307] *«Здесь многие люди, которые всякий день являются на гульбищах, в Паде - Рояль, даже в спектаклях причёсаны волосок к волоску(эпитет), распудрены»* [2: 374].

Париж — город контрастов и противоречий. Это отображается у Карамзина использованием антитез. *«Вы должны будете назвать Париж самым великолепным и самым вонючим городом»* [2: 308] *«Тут молодой растрёпанный франт (метонимия) встречается с пожилым, нежно- напудренным петиметром (метонимия)»; «здесь длинный ряд карет, из которых выглядывают юность и древность, красота и безобразии, ум и глупость (метафора)»* [2: 309] *«Какая неровная чета. Может ли такое супружество (синекдоха) быть счастливо! - думал я, смотря на господина и госпожу Н, на Вулкана и Венеру, на мёртвый Октябрь и цветущий Май. О природа! (риторическое обращение)*

В царстве твоём растут ли подле снегов розы?» роза [2: 311]. Употребляя антитезу писатель противопоставляет старость молодости. Старость у Карамзина ассоциируется с вулканом (древним, потухшим), осенью, мертвым Октябрём, зимой (когда всё в природе увядает, готовится ко сну и умирает); молодость — с Венерой, весной (цветущим маем, когда всё пробуждается к жизни), с розой. Традиционно роза — символ красоты, молодости, любви, романтики. Очень часто женская внешность у Карамзина ассоциируется с этим благородным *цветком. «Королева, не смотря на все удары рока, прекрасна и величественна, подобно розе, на которую веют холодные ветры*» [2: 313] — сравнение, выраженное лексическим способом, при помощи союза подобно» *Лицо нежное, линейное, с двумя розами на щеках»* [2: 353]. *«Мария, изображённая в родах, есть венец Рубенсовой кисти. Глубокие следы страданий , томность, изнеможение: бледная роза красоты (*метонимия)» [2: 338].

2. времяпрепровождение

1) общение, разговоры:

«Через *несколько минут наполнилась горница* (инверсия) *маркизами, адвокатами, англичанами* (метафора*). После всех явился хозяин и завёл разговоры о партиях, интригах, и проч., и проч.* (параллелизм). [2: 310 -311].*»Ныне больше шести сот кофейных домов в Париже, каждый имеет своего корифея, умника, говоруна (метонимия)»* [2: 363]. *«Таких говорунов ныне тьма в Париже»* [2: 311]. «*Парижские умы* (метонимия) *издавна промышляют мыльными пузырями* (метафора, осложнённая метонимией) [2: 340]. *«Я желал видеть, как веселится парижская чернь* (метонимия*), и был нынешний день в генгетах: так называются загородные трактиры, где по воскресеньям собирается народ* (синекдоха) *обедать за десять су и пить самое дешевое вино»* [2: 364]

2) игры:

«Начались страшные игры; молодые дамы съезжались по вечерам для того, чтобы разорять друг друга, метали карты направо и налево (метафора) и забывали искусство грации.» [2: 313].

3) еда и напитки

«Стол (синекдоха) *был очень хорош»* [2: 311] *«И хотя стол госпожи Гло очень вкусен...»* [2: 369] - метафора, осложнённая синекдохой. *«Вы идёте по улице, устали, хотите отдохнуть; вам откроют дверь в залу (кофейного дома), чисто прибранную, где за несколько копеек освежитесь лимонадом, мороженым* (метафора), *прочитаете газеты*» [2: 363] «Деревня Отёль (в окрестностях Парижа) *славилось некогда хорошим вином своим но слава её прошла* (метафора), *нынешнее отёльское вино никуда не годится, я не мог выпить рюмки* (метонимия)» [2: 399].

Анализируя сферу эмоций, можно сделать вывод, что сердце в «Письмах «Карамзина - сентименталиста становится особым надиндивидуальным органом чувств, соединяющим его с гармоничным и нравственно оправданным устройством мироздания. Изображая сердце — источник эмоций человека, писатель чаще всего пользуется метонимией, реже метафорой, эпитетом. *«Мне хотелось возобновить своё путешествие с покойным сердцем»* [2: 334]. *«Туда приходил иногда и печальный Руссо говорить с своим красноречивым сердцем»* [2: 339]. *«Здесь над пламенным сердцем нежного Пирама...»* [2: 339]. *«Она имела все прелести женские ... чувствительное сердце и просвещённый*

ум» [2:353]. *«Да будет сей памятник священ для добрых и чувствительных сердец»* [2: 379]. Всё это примеры метонимии сердца. *«Я сердечно обрадовался* (эпитет), *когда нас позвали обедать»* [2: 311] ; *«Я всегда готов плакать от сердечного удовольствия* (эпитет)» [2: 351]; *«Я сам был сердечно тронут»* [2: 408]; *«Сердце моё было довольно и весело - я ходил с Беккером по неизвестному городу»* [2: 303-304] - *олицетворение; «У меня сердце прыгало от радости»* [2: 333] - метафора; *«Сердце её (Магдалины) для света охладевшее, пылает перед алтарём всевышнего.*(метафора, осложнённая метонимией).*»Прости меня» - говорит её сердце»* [2: 372] — метафора с элементом олицетворения; «Седце чувствует благоговение...» [2: 384]; «*Перейдите через дорогу, и невольный ужас овладеет вашим сердцем»* [2: 410] - *метафора; Говоря о Руссо Карамзин использует довольно красочную метафору-»младенец сердцем до старости»* [2: 413] Сердце у Карамзина также — вместилище страданий: *«Нельзя, чтобы её (Королевы) сердце не страдало»* [2: 314]. *«Отчего сердце моё страдает иногда без всякой известной мне причины?»* [2: 332].

Сердце — показатель отношения: *«Трагедия должна глубоко трогать наше сердце или ужасать душу»* [2: 323] - метафора.

В рамках данной статьи нельзя описать все тропы, используемые Карамзиным в «Письмах», но произведённый анализ позволяет:

1. выяснить некоторые ассоциации, возникающие в миропонимании писателя, что, в свою очередь, является отражением его картины мира;

2. сделать некоторые выводы:

1) в главах о Париже нам удалось выявить тропы, основанные на сопоставлении (метафоры, сравнения) и противопоставлении (антитезы);

2). разветвлённые метафоры создаются на базе метонимии, синекдохи, эпитета;

3) автор пользуется такими стилистическими фигурами, как анафора, инверсия, риторические обращения;

4) тропы в тексте образуют систему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова Л. П. Отображение языковой картины мира автора в художественном тексте (на материале А. С. Пушкина «Евгений Онегин»): Учебное пособие к спецкурсу: 2-е изд. доп. — К.: Освита Украины, 2006. — 140 с.

2. Карамзин Н. М. Сочинения: в 2 - х т. Т. 1. Автобиография. Письма русского путешественника. Повести /Сост., всуп. статья Г. П. Макагоненко, Коммент. Ю. М. Лотмана, Г. П. Макагоненко. — Л.: Худож. лит., 1983. — 672 с.

3. Литературная энциклопедия терминов и понятий. — М., 2001.

4. Русский Язык. Энциклопедия. — М.: Советская Энциклопедия, 1979.

УДК 808.26.-3:808.2-3:82-1

Прозарава Л. І.
(Мазыр, Беларусь)

МЕТАФАРЫЧНЫЯ ТЭКСТЫ З АПОРНЫМ КАМПАНЕНТАМ “ПРАМЕЖКІ ЧАСУ” (на матэрыяле тэкстаў беларускай паэзіі)

У даній статті на матеріалі поетичних творів сучасних білоруських поетів розглядаються тексти-метафори антропного характеру з опорним компанентом «проміжки часу». Тексти характеризуються з точки зору семантики груп референтів і предикатів, які їм приписуються. Виділяються метафоричні моделі, характерні для цієї групи текстів. Виявляється характер людських ситуацій, які моделюються.

Ключові слова: *метафора, референт, предикат, мадэль.*

У дадзеным артыкуле на матэрыяле твораў сучасных беларускіх паэтаў разглядаюцца тэксты-метафары антропнага характару з апорным кампанентам “прамежкі часу”. Тэксты характарызуюцца з пункту погляду семантыкі груп рэферэнтаў і прэдыкатаў, якія ім прыпісваюцца. Выдзяляюцца метафарычныя мадэлі характэрныя для дадзенай групы тэкстаў. Высвятляецца характар чалавечых сітуацый, якія мадэліруюцца.

Ключавыя словы: *метафара, рэферэнт, прэдыкат, мадэль.*

The article deals with text-metaphors of the anthropic character with the main component “span”. The poetical texts are based on the works written by modern Belarusian poets. The texts are analyzed from the point of view of semantics of the group of referents and predicates which are ascribed to them. The metaphorical models typical for such texts are defined. The character of the human situations, which are created, is stated.

Key words*: metaphor, referent, predicate, model.*

Ужо больш за два тысячагоддзі працягваецца даследаванне метафары. Яе вывучэнне праводзілася ў шматлікіх напрамках: як з’ява мастацкага маўлення з пазіцый літаратуразнаўства і стылістыкі яна вывучалася ў работах І. У. Арнольд, Н. Д. Арутюнавай, Ш. Балі, А. М. Весялоўскага, Г. Штэрна; як адзін з шляхоў семантычнай эвалюцыі мовы разглядалася ў лексікалагічным і гісторыка-семантычным плане В. У. Вінаградавым, М. В. Нікіціным, Г. М. Склярэўскай, В. М. Телія; з боку ўнутранай моўнай структуры і функцыянальных уласцівасцей даследавалася В. С. Ахманавай, У. Р. Гакам, І. Р. Гальперыным, Ю. І. Левіным, Р. Якабсанам. Адным з найбольш перспектыўных напрамкаў у сучаснай метафаралогіі стала кагнітыўна-дыскурсіўная тэорыя метафары, якая ўзнікла і развіваецца ў рамках кагнітыўнай лінгвістыкі. Сучасныя кагніктывісты (Дж. Лакоф, М. Джонсан, М. Тэрнер, Н. Д. Арутюнава, В. А. Маслава, А. М. Баранаў, А. С. Кубракова, А. П. Чудзінаў і інш.) разглядаюць метафару як “ментальную аперацыю, як спосаб пазнання, катэгарызацыі, канцэптуалізацыі, адзнакі і тлумачэння свету” [1: 16]. Людзі не толькі выражаюць свае думкі пры дапамозе метафар, але і думаюць метафарамі, пазнаюць з дапамогай метафар свет, у якім яны жывуць, а таксама

© Прозарава Л. І., 2009

імкнуцца пераасэнсаваць у працэсе камунікатыўнай дзейнасці тую моўную карціну свету, якая існуе ў свядомасці асобы, увесці новую катэгарызацыю ва ўяўленне добра вядомых фенаменаў. Звяртаючыся да чагосьці новага, складанага, не да канца зразумелага, чалавек імкнецца выкарыстаць для асэнсавання элементы якой-небудзь больш знаёмай і зразумелай сферы. Пры метафарычным мадэляванні паэтычнага свету, які адрозніваецца складанасцю і высокай ступенню абстракцыі, чалавек часта выкарыстоўвае больш простыя і канкрэтныя вобразы з тых сфер, якія яму добра вядомыя. "Метафара – гэта не сродак упрыгожвання ўжо гатовай думкі, а спосаб мыслення, штодзённая рэальнасць мовы…" [2: 103].

Метафара ў лінгвістыцы можа разглядацца па-рознаму: асэнсоўвацца як слова, якое мае вобразнае значэнне, як працэс метафарычнага развіцця славеснай семантыкі ў мове ці канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі; можа разумецца як форма мыслення або як кагнітыўны механізм камунікатыўных працэсаў, механізм атрымання канчатковых ведаў і г.д. Згодна з думкай Н. Д. Аруцюнавай, метафарай у шырокім сэнсе "можа быць названы любы спосаб ускоснага выражэння думкі" [3].

Мэта нашага даследавання – вызначыць семантычныя групы тэкстаў антропнага характару з апорным кампанентам "прамежкі часу", устанавіць тыпы чалавечых адносін, якія ў іх мадэліруюцца.

У дадзеным артыкуле мы будзем разглядаць антропную метафару на ўзроўні тэксту. Галоўную асаблівасць тэкстаў-метафар складае разгортванне па трапеічнай мадэлі "асоба – неасоба". Асноўнымі паказчыкамі тропавасці ўсяго тэксту мы лічым выхад элемента-неасобы, які параўноўваецца, на ўзровень тэкставага рэферэнтара, а элемента-асобы, з якім параўноўваецца, на ўзровень тэкставага прэдыкатара.

У выніку даследавання былі прааналізаваны паэтычныя творы сучасных беларускіх аўтараў Р.Барадуліна, У. Мятліцкага, Н. Мацяш, В. Віткі, Г. Кляўко, Г. Бураўкіна, А. Вялюгіна і інш. Намі прыводзяцца прыклады метафарычных выразаў, у якіх у той ці іншай меры канцэнтруецца сэнс усяго тэксту.

Даследаванне выявіла шырокае кола прадметаў, з'яў, уласцівасцей, якім надаюцца чалавечыя рысы. Найбольш распаўсюджаную семантычную зону складаюць паняцці, звязаныя з прыродай. Гэта раслінны свет, прыродныя з'явы, часовы і фізічны стан прыроды, водная прастора, зямная паверхня, нябесныя целы, назвы месяцаў, прадметы, абстрактныя паняцці і г.д. У дадзеным артыкуле мы разглядзім вялікую частку тэкстаў (каля 17 % ад усіх зафіксаваных) з рэферэнтамі адной тэматычнай групы – "прамежкі часу", якой належыць значнае месца ў тэкстаўтварэнні.

У складзе лексікі дадзенай тэматычнай групы вылучаюцца тры падгрупы са значэннямі: 1) поры года; 2) назвы месяцаў; 3) сутачныя цыклы. Першая падгрупа з'яўляецца найбольш прадуктыўнай. Колькасць тэкстаў, дзе ў якасці дамініруючага рэферэнта выступаюць *поры года* складае каля 47% і рэпрэзентавана наступнымі лексемамі: восень (42%), зіма (16%), вясна (24%), лета (18%). У другой падгрупе (каля 42%) у якасці тэкстаўтваральнага рэферэнта часта выступаюць такія лексемы, як *жнівень* (20%), *сакавік (9%), чэрвень (11%), ліпень (20%), май (10%), верасень (30%).* Трэцяя падгрупа (каля 11%) прадстаўлена лексемамі *ноч* (52%), *ранак* (15%), *золак* (3%), *вечар* (18%), *дзень* (12%).

Аналіз даследаванага матэрыялу паказаў, што дадзеныя семантычныя групы характарызуюцца шырокім спектрам метафарычных асэнсаванняў. У якасці антропных прыкмет, якія прыпісваюцца “адрэзкам часу”, у тэкстах часта фігуруюць такія, як знешні выгляд: *Пажаўцелі травы, / Спяшаецца ўпасці / на зямлю лісце… / Пад дажджом / стаяць аўтамабілі, / без парасона / ў дзіравым паліто / прыйшла* ***восень*** [4: 164]; ***Ноч*** */ Валасы раскідала / На белай падушцы. / Раніца / ціха цалуе цябе / У прыпухлыя вусны* [5: 131]; ***Золак*** *– ранку намеснік – / Выбег з цёмнай дубровы. // Ільняная кашуля / Па калені ў расе… / Наўздагон, бы матуля, /* ***Ноч*** *кіёчкам трасе* [6: 268]; ***Сакавік*** *– мой праваднік / Грязь у ботах месіць…*[6: 270]; *Чуе (няўмелы – Л.П.), як чоўгае* ***лета*** */ У зялёных галёшах па ліпеньскіх лужынах* [7: 13] і г.д.

Чалавек з даўніх часоў метафарычна канцэптуалізуе навакольнае асяроддзе ў выглядзе нейкага падабенства свайго цела і органаў, якія яго складаюць, сваіх фізічных дзеянняў, паводзін і ўчынкаў. Так, пры характарыстыцы “адрэзкаў часу” аўтары часам выкарыстоўваюць саматызмы (рукі, ногі, пальцы, твар, вочы і г.д.). Саматычныя метафары ўжываюцца як тэкстаўтваральныя. Напрыклад, часавы прамежак ці пара года ўяўляюцца перад намі як рэаліі, якія маюць:

- ***рукі і пальцы***: *За парогам восень енчыць / Бабаю-ягою. / Дробна стукае ў акенца / Касцяной рукою…* [8: 57]; *ранак азяблымі пальцамі перабірае струны промняў* [9: 136];
- ***ногі*****:** *Развіталася з кожным дрэўцам / Паабтрэсла гаі, сады, / Да кастроў прыбягала грэцца, / Бручкай ласавацца з грады. // Толькі ў замаразкі сцюдзёныя / Ногі босыя апякла. / Вокал лісце – / сляды чырвоныя… / Галяком у зіму ўцякла* [10: 156];
- ***твар***: *Над скрэсленым тварам вечара****. /*** *Вісеў фіялетавы купал* [8: 87];
- ***вочы*****:** *Косіць вокам счырванелым вечар, / Як трывае наша шчасце-мука, / Дзе адна — на ўсё жыццё — сустрэча / І адна — на ўсё жыццё — разлука* [11: 172];
- ***вейкі***: *Уначы ля цёплае вярбы, / У лістах стуліўшыся, вясна / Веек не магла падняць ад сна, / Толькі з рэхам жураўлінае трубы / Ранкам прахапілася яна* [12: 30] і г.д.

Праведзенае даследаванне таксама паказала, што сучасныя беларускія паэты актыўна выкарыстоўваюць лексемы, якія выражаюць розныя эмацыянальныя станы чалавека, пераносяць іх на навакольнае асяроддзе, абстрактны свет. Так, напрыклад, у вершы А. Руцкой “Звінеў блакітны май…” радасны настрой выражаны лексемай смяяцца: *Вясна смяялася ў вачах крыніц* [5: 230]. Падобнае мы назіраем і ў вершах Ю. Півунова ”Усміхаецца бабіна лета…” [13: 166], Р. Барадуліна “Ступае грузна мажная кабета…” [14: 92] і г.д.

Вельмі часта характарыстыка “пораў года” пададзена праз дзеянні і ўчынкі, характэрныя для чалавека. Так, у вершы Р. Барадуліна “Сакавік на ўзмор’і” *зіма* надзелена здольнасцю вязаць: *Уранні / Спіцы ледзяшоў б’ючы, / Зіма ўсё вяжа – / Досыць пражы мае* [4: 76]. У вершы А. Крывіцкага “Вясновае” *вясна* вышывае: *Хутка, хутка далі сонцам выспеюць, / Расцвіце вясёлка ўвышы. / І вясна / зямлі сарочку вышые, / Цёплым зернем / зашумяць дажджы…* [6: 306].

У творы Р. Барадуліна “Восеньскае” *восень* асацыіруецца з сапраўднай працавітай *гаспадыняю (восень – гаспадыня): Зноў восень гаспадыняю прыйшла / І з новай збажыны – у дзве асьміны – / Духмяных караваяў напякла, / А жар павыграбала на рабіны* [15: 36].

Такімі ж якасцямі надзелена і *вясна* ў творы Ю. Голуба “Вясны характар”*(вясна – гаспадыня)*: *Як гаспадыня рупная, уборку / Вясна ў прыродзе смела пачала. / Бяліць абрусы счэзлыя сабрала… / Працерла неба мяккай ватай хмараў, / Сыпнула сінькі ў чорныя віры / І з клопатам аб закаханых парах / Пайшла расціць пралескі ў бары* [16: 101].

У вобразе стомленай жанчыны ўяўляецца перад намі *восень* у вершы Г. Бураўкіна “Падаюць яблыкі…” Ствараецца асацыяцыя *восень – жанчына*: *Падаюць яблыкі – / Тупае восень па садзе. / Жоўтае лісце / Мяце на кляновай градзе. / А надвячоркам / На прызбе прысядзе / І залацісты праменьчык / Ля ног пакладзе… / Будзе пра лета мінулае / Думаць паціху… / Здыме нязлосна / Са смуглай шчакі павуцінку, / І гаркаваты начлежны дымок / Пракаўтне…*[17: 61].

У дадзеную групу тэкстаў часта ўваходзяць лексемы, якія выражаюць фізічны стан чалавека, такія як дыхаць, спаць, драмаць, млець, п’янець і г.д. Так, у вершы У. Мятліцкага “У прэлі журавінных балацін…”, дзеепрыметнік *умлелы* падкрэслівае стан прымірэння, пакою, пяшчоты: *У прэлі журавінных балацін / Умлелы чэрвень шоргае касой. / І сонца па-над дахамі хацін / Зіхае залачонаю красой* [18: 165]. Лексема *п’яны* звычайна выражае фізічны стан чалавека, адурманенага віном. А вось, калі яна ўжываецца ў спалучэнні з неадушаўлёным суб’ектам, то мае пераноснае значэнне “напоўнены араматам”: *Шэпчуць зоркі закаханым: / – Ты даўно чакаў нас сам, / Ходзіць чэрвень хмельны, п’яны, / Ходзіць чэрвень Каўнасам…*[15: 45]; *Тут у ноч чаромхавую, белую / Ходзіць май сп’янелы, сам не свой* [15: 65].

Часта рэферэнты дадзенай тэматычнай групы надзяляюцца маўленчай здольнасцю (гавораць, шэпчуць): *Шэпча ранак: сатвары / Светлы гімн красе высокай… / Кажа мне: касу бяры, / Разбудзі пакошу крокам. / Што стаміўся да пары?* [18: 168]. У вершы Р. Барадуліна “Поўнач 30 чэрвеня” *чэрвень* выступае ў ролі старога мужчыны, які дае наказ маладому – *ліпеню*: *З Магілёўшчыны, / З вёскі зацішлівай Ліпень, / Выйдзе Ліпень і рыпне / Ліповымі ботамі. / Чэша хваляй прыціхлай / Свіцязь косы русалкам. / Тут, чакаючы Ліпеня, / Чэрвень патупвае, / Чыркне зорнай запалкай / І вядзе па ўладаннях / Маладога наступніка. / Ліпы я аддаю, / Каб звінелі раямі / Ды каб летам пагодлівым / Соты напоўнілі…*[15: 62-63]**.**

Часам у семантычнай групе “назвы месяцаў” наглядаецца прыпадабненне не чалавеку, а жывёле (заамарфізм). Так, у вершы Анатоля Вялюгіна “Сіняя заціш палян” *верасень* надзяляецца якасцямі вавёркі (колерам, спрытнасцю): *Рыжай вавёркаю / верасень / выскачыў, / хмаркам не верачы…/ Сочыш, хмурынкам не верачы: / Скочыў вавёркаю верасень / з лета / ў глыбокі туман…*[19: 71].

У вершы Р.Барадуліна “Заспаная раніца мжыстая…” *верасень* падобны на жураўля: *Цыбатай нагой жураўлінаю / Імшарамі верасень крочыць. / Ад кіслых прысмак журавінавых / Заплюшчыла сонца вочы* [15: 20].

Для дадзенай групы тэкстаў характэрны прэдыкаты, якія выражаюць чалавечыя якасці: *Восень чуйная да раны / Прыкладзе падбелу. / Забінтуе снег старанна. / Стане белым-бела* [6: 41]; *Полымя па дрэвах разлілося, / На вятры шугаюць іскры-лісці. / Над палямі ўдумлівая восень / З журавамі ў вырай мкне кудысьці* [16: 109].

Такім чынам, пры аналізе паэтычных твораў з апорным кампанентам “прамежкі часу” былі вылучаны тры найбольш прадуктыўныя падгрупы (поры года 47%, назвы месяцаў 42%, сутачныя цыклы 11%), якія характарызуюцца шырокім спектрам

метафарычных асэнсаванняў. У адлюстраванні рэалій, якія ўваходзяць у дадзеныя тэматычныя групы, найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца прэдыкаты, звязаныя з паняццямі, якія характарызуюць дзеянні, учынкі, фізічны стан, маўленчую дзейнасць і г.д.

ЛІТАРАТУРА

1. Будаев Э. В. Становление когнитивной теории метафоры // Лингвокультурология. – Екатеринбург. – 2007. – Вып. 1. – С. 16-32.

2. Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное описание метафорической модели // Лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества / Урал. гос. пед. ун-т; Отв. ред. Чудинов А. П. – Екатеринбург. – 2004. – Т. 13. – С. 102-115.

3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.

4. Дзень паэзіі – 82 / [Уклад. П. Макаль; Рэд-кал.: В. Зуёнак (гал. рэд.) і інш.]. – Мн.: Маст. літ., 1982. – 335 с.

5. Сцяжына: Вершы. – Мн.: Маст. літ., 1983. – 303 с.

6. Нашчадкі: Зборнік паэзіі (Вольга Гурская, Віктар Стрыжак, Кастусь Жук і інш.). – Мн.: Маст. літ., 1979. – 352 с.

7. Лісіцын У. Беларусь — мая калыска: Кн. Паэзіі — Мн.: Маст. літ., 1990.— 167 с.

8. Звонак А. Сябрына: Выбр. творы: Вершы. Паэмы, 1925 – 1985 / Прадм. Р. Няхая. – Мн.: Маст. літ., 1987. – 383 с.

9. Дзень паэзіі – 81 /[Уклад. П. Макаль; Рэд. калегія: В. Зуёнак (гал. рэд.) і інш.].– Мн.: Маст. літ., 1981. – 286 с.

10. Кляўко Г. Падкова над парогам: Выбраная паэзія – Мн.: Маст. літ., 1979. – 272 с.

11. Мацяш Н. Паміж усмешкай і слязой. Вершы і паэмы (1962 – 1992) / Прадм. У. Калесніка. – Мн.: Маст. літ, 1993. — 301 с.

12. Вітка В. Перад парогам: Вершы, казкі. — Мн.: Маст. літ, 2001. — 246 с.

13. Дзень паэзіі – 2005 / [Уклад. В. Шніпа. – Мн.: Маст. літ., 2005. – 318 с.

14. Барадулін Р. Самота паломніцтва: Кн. паэзіі. – Мн.: Маст. літ., 1990. – 270 с.

15. Барадулін Р. Выбраныя творы: У 2 т. – Мн.: Маст. літ., 1984. – Т. 1: Вершы. – 415 с.

16. Пад сэрцам у Радзімы: Сучасная беларуская паэзія / Складальнік М. У. Скобла. – Мн.: БелЭн, 1997. – 368 с.

17. Бураўкін Г. Выбраныя творы. У 2-х т. – Мн.: Маст. літ., 1986. Т. 2: Паэма, вершы, казкі, песні, пераклады. – 287 с.

18. Мятліцкі М. Замкнёны дом: вершы, паэмы. — Мн.: Маст. літ., 2005. — 316 с.

19. Вялюгін А. С. З белага каменя – сіняе пламенне: Кніга паэзіі. – Мн.: Маст. літ., 1993. – 254 с.

УДК 811.161.2’37.367,323

Умрихіна Л. В.
(Харків, Україна)

ВИСЛОВЛЕННЯ ІЗ СЕМАНТИКОЮ БАЖАННЯ ЯК НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статья посвящена одному из видов семантики оптатива (значения желательности), представленных в синтаксических конструкциях современного украинского языка. Изучаются факторы его формирования, анализируются формальные признаки синтаксических конструкций, взаимодействие различных компонентов содержания в семантической структуре высказываний, разновидности семантических значений.

Ключевые слова: *оптатив, желательность, оптативные предложения, оптативные высказывания, модальность, модальное значение, синтаксическая конструкция, контекст.*

The article is devoted to one of rendering the meaning of desire in syntactic structures in the modern Ukrainian Language. The elements of its formation are studied, formal characteristics of syntactic constructions, variants content component interaction in the semantic structure of the utterance, semantic meaning are analyzed.

Key words: *an optative, optative sentences, optative statements, a modality, modal value, a syntactic design, a context.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеною увагою до проблем семантики модально-орієнтованих синтаксичних конструкцій, серед яких найменш дослідженими є оптативні речення як формально-синтаксичні репрезентанти висловлень із модальним значенням оптатива. Дослідження оптатива в різні часи супроводжувались різнотлумаченнями, що у свою чергу зумовлено складністю визначення категорії модальності. Перші спроби визначення граматичного статусу оптатива містяться в працях, присвячених вивченню способових форм дієслова (Ф. І. Буслаєв, Д. Н. Овсяніко-Куликовський, О. О. Потебня). Пізніше потрактування цього складного лінгвістичного явища знаходимо в роботах, присвячених модально-орієнтованим реченням (О. М. Пєшковський, О. О. Шахматов). Оптативні речення визнано багатьма українськими вченими як речення, що виражають модальність бажальності (І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слинько, К. Ф. Шульжук).

Як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, семантика оптативних висловлень позначена розгалуженістю окремих значень. У сфері виділених оптативних значень вирізняється значення бажання як негативної оцінки. Значення негативної оцінки, що виступає супровідним значенням до основного, бажального, представлене в реченні, як правило, імпліцитно, виражаючи невдоволення, жаль, відчай, обурення, розчарування. Відповідну назву отримує семантичний різновид – бажання-негативна оцінка, що вказує на поєднання двох значень: бажального й оцінного. Загальний зміст речень моделюється у вигляді такої складної конструкції: Погано, що не здійснилось те, що хочу, наприклад: [Приїжджає в наш город губерніальний секретар і кричить на всю горлянку:

© Умрихіна Л. В., 2009

„Што тут развєшалі разних Мазєпов да Коцюбінскіх!” <Вероніка, дядя Варфоломій, Стефан по-своєму, по-провінційному, влаштовують дискусію з цього приводу, вплітаючи політичні аргументи.>

– Ви, дядю, не ображайтесь... Невже й вам казати, що треба дивитись глибше на речі?] ***Хоч би посоромились цього ж Коцюбинського***

(М. Хвильовий); *[– Як дзига перед ним наші Іполит Автономович. І лагідні такі: все йому розказують, розповідають і все: ”Василь Маркович, Василь Маркович, мовляв, ми вже й те, й те...]* ***А він йому хоч би слово****. [Як німко, тільки хмуриться...]* (Я. Баш).

Наявність негативного оцінного компонента в семантиці оптативних висловлень зумовлена передусім характером часової віднесеності представленої бажаної картини. Оскільки об’єкт бажання в таких висловленнях завжди стосується події (ситуації) плану минулого, мовець не може претендувати на здійснення висловленого ним бажання в майбутньому. Але він здатен оцінити вже отриманий результат дій, учинків інших людей, іноді – своїх власних, а в окремих випадках – подій, які взагалі не залежать від людської волі. Відбувається емоційна реакція на конкретний факт дійсності, отримана картина подій та явищ знаходить свою інтерпретацію в плані суб’єктивно-оцінного сприйняття. Саме ця негативна реакція на те, що відбулося, каузує появу таких оптативних висловлень: не здійснилась би негативна, з погляду мовця, ситуація, не виникло б і бажання отримати натомість іншу, відповідно – позитивно оцінену. Таким чином, зміст оптативного висловлення формується через вказівку на існуючі негативні наслідки від нездійснення певної ситуації або її неправильного здійснення. Та позбавлений будь-якої можливості встановити відповідність між позитивно оціненою подією і реальністю через повну відсутність на це фактичних шансів, автор висловлення задовольняється лише правом миттєвого виходу емоційної реакції у мовленнєвий простір.

Загальний модальний зміст таких висловлень визначає сукупність значень: *„Я негативно оцінюю існуючу ситуацію” + „Я хотів би, щоб здійснилась інша”*. При цьому оцінне значення, в основному, виявляє домінуюче положення в плані вираження загального змісту висловлення.

На користь такого переконання свідчить аналіз такого, наприклад, оптативного висловлення: *[...щойно Мілена з порога завела за директора — підвіз оце мене додому, і що ти думаєш —]* ***хоч би слово*** *за вчорашню передачу,* ***хоч би півсловечка*** *[, ні, я так більше не можу...] (О. Забужко)*. Авторка висловленого оптативного речення знаходиться в стані емоційного хвилювання. Жінка обурена поведінкою шефа, який неуважно ставиться до неї, до її роботи: ...директор ні разу не виказав Мілені одвертого захвату, та бодай би й схвалення, чим нашу відмінницю Мілену вельми знесмілював, просто сказати б, стриножував... Тривала відсутність доцільних, необхідних, обов’язкових, з погляду мовця, дій іншої особи спричинила вибух емоцій, аж до висловленої вголос відмови від подальшої робочої діяльності, супроводжуваної високим ступенем емоційної напруги: ні, я так більше працювати не можу.

Одночасна негативна оцінка існуючого стану речей щодо бездіяльності певної особи й представлення цього факту дійсності в плані бажаної ситуації демонструє вияв складної сфери почуттів та емоцій. Відомо, що оцінювана ситуація стосується вже минулої дійсності, й, безсумнівно, цей факт відомий самій учасниці мовленнєвого акту. Тому сподівання на здійснення бажаного в цьому випадку втрачає актуальність. Разом із тим не слід забувати про психологічні особливості виникнення таких оптативних

висловлень: у процесі висловлювання мовець тимчасово відчуває свою присутність у сфері „можливих світів", якій належить ірреальна бажана ситуація. Тому в цю мить бажане він сприймає як можливе. На цьому ефекті заснована здатність мріяти: сприймати ірреальне як реальне. Оформлене згідно з граматичними особливостями побудови оптативних речень, висловлення з вищенаведеного прикладу використане для передачі такого підтексту: *"Погано, що директор не оцінив належно мою роботу, не висловив жодних міркувань, схвалення, на що я розраховувала. Це є негативним наслідком для мене. Я цим обурена" + "Я хотіла б, щоб він зробив це. Та я можу лише констатувати факт, що цього не сталося".*

Особливість подібних висловлень полягає в тому, що виявляючи формальні ознаки бажальних речень, вони на перший план повідомлення висувають ідею репрезентації негативно оціненої ситуації. Значення бажальності послаблюється в такому випадку. Зрозуміло ж бо, що сенс висловленого бажання з представленого прикладу визначається не в тому, щоб почути слово за вчорашню передачу, хоч би півсловечка: звичайно, цього замало для задоволення моральних потреб будь-якої амбітної особистості. Якби палке бажання та сама людина, у нашому випадку Мілена, висловила раніше, у час, коли можна було сподіватися на його виконання після моменту мовлення, воно мало б зовсім інший вигляд. Порівняймо: *Якби тільки директор виказав одвертий захват від моєї роботи або Хоч би отримати позитивний відгук на передачу або Схвалив би директор мою передачу та ін.* Очевидним є те, що лексема слово (а тим більше півсловечка) в жодному представленому висловленні не знайшла б належного місця. Подібні маркери мінімуму бажаної ознаки слугують для передачі факту повної її відсутності. Не отримавши позитивного завершення сподіванням, авторка підкреслює, таким чином, обурення через відсутність усього того, що хотіла отримати: Не сказав нічого.

Оптативні речення подібного змісту наближаються до речень із переносним значенням форми, про які пише Н. Ю. Шведова [170, 108]. Так, часто для ствердження повної відсутності того, що виступає об'єктом бажання, використовують оптативні речення на зразок: *Біля дякової школи — **хоч би один школяр!** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Я бував навіть у таких місцях, де ні кущика!] **Хоч би яка билиночка** [— нічого нема. Ні коника, ні пташиного щебетання. Навіть ящірка не блисне перед очима; навіть гори порядної не побачиш, просто бозна-що! Дивишся, дивишся, і така тебе нудота вхопить...] (О. Ільченко).*

Посиленню оцінних значень у семантиці оптативних речень сприяє також відповідне лексичне наповнення синтаксичних конструкцій із контекстуального оточення. Часто в умовах досить розгорнутого контексту стає можливим найточніше визначення семантики оцінного компонента оптативного речення, як це виразно простежується на прикладі останнього речення. Так, негативне враження від споглядання краєвиду акумульовано в негативній оцінці факту спустошення, що виявлено у вигляді невдоволення, жалю, досади через невідповідність між бажаним та наявним станом речей. До того ж можна твердити про виявлення ознак відвертого обурення в мовця, навіть роздратування, втілених у мовлення засобами лексичної семантики: просто бозна-що!; нудота вхопить. До того ж досить великий перелік ознак бажаної картини дійсності слугує на користь вищезазначеного твердження: тільки людина, сповнена подібним потоком емоцій, вдається до такого широкого представлення думок. У випадку емоційно нейтральної мовленнєвої ситуації матимемо лише просте констатування факту відсутності (пор.: Нічого нема).

Загалом оптативні речення, семантика бажальності в яких супроводжується емоційно-оцінним значенням щодо повної відсутності бажаної ознаки, становлять досить чисельну групу, наприклад: *[І чого воно на вулиці так тихо...]* ***Хоч би що-небудь глас подало.*** *[Тихо, всюди тихо!] (М. Кропивницький); [— Чули?]* ***Хоч би душечка в дворі****. [Покинули всі] (М. Коцюбинський); [Усе там перериє, що не знайде — чи льон, чи прядиво, чи коріння яке, — усе перебере і по стріхам загляда,]* *так* ***хоч би нитку з покраденого знайшов*** *(Г. Квітка-Основ'яненко).*

В оптативних висловленнях, позначених негативною оцінкою, іноді простежуємо елемент характеризації стосовно певної особи чи групи осіб. Це стосується таких мовленнєвих випадків, в яких мовець вдається до оціню-вання конкретних дій та вчинків адресата (особи, до якої він звертається) або третьої особи (тієї, яка не виступає учасником мовленнєвого спілкування), наприклад: *[Батько здійма з себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити. Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.*

— Лежи!! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати.] ***— Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало****. [Камінь, а не дитина!] (В. Винниченко).*

Формуванню оптативного висловлення в цій ситуації сприяло одно-часне відчуття в матері жагучого бажання чимось зарадити рідній дитині та почуття розпачу від неможливості змінити ситуацію (ймовірно, що через суворий норов чоловіка, беззаперечного господаря становища). А відтак як реакція на все це з'являється й почуття обурення на поведінку сина в цій ситуації, яка, як можна зрозуміти з контексту, є характерною для нього й тим самим виявляє особливості вдачі героя. Тож складна життєва ситуація викликала вибух емоцій у матері, спричинила появу суперечливих почуттів: від бажання захистити сина від жорсткого покарання до засудження самого винуватця події. Можна висновувати про домінуючу роль саме значення характеризації у загальній семантиці речення. Адже висловлене в контексті речень із типовим характеризаційним значенням, оптативне речення бере на себе роль пояснення: чому власне жінка вважає дитину каменем (бо хлопець уперто мовчить, а не просить вибачення, як хотілось би матері).

А ось приклад засудження стороннім спостерігачем цілої групи людей: *<Максим прилюдно відрізав невірній коханій косу. Люди не мішались.> [Не без того, що інший слово вставить, приложить глуму, але щоб хто руками заступився — ні-ні!]* ***Хоч би одна душа****! (О. Кониський).* Одне речення вміщує в себе цілий комплекс значень: бажання, осуду, характеризації. Уболіваючи за долю беззахисної людини, автор водночас обурюється безчинністю натовпу, негативно оцінюючи його байдужість. Тож цих людей мовець вважає бездушними (лексема душа, вжита замість більш типової – людина, слугує на користь такому твердженню). Окличність речення доводить роль емоційного фактора в творенні загальної оптативної семантики: не виявляючи байдужості до того, що відбувається, хоча при цьому мовець є лише стороннім спостерігачем (яким можемо вважати автора твору), він представляє в плані бажаного своє ставлення до дійсності. Побачити, що за дівчину заступилась хоч одна душа є його відвертим бажанням, а не тільки репрезентацією факту відповідної бездіяльності.

До подібних висловлень можна залучити поняття оцінно-характеризаційного значення, запропонованого авторами „Русской грамматики", 1980, яке виражає суб'єктивне ставлення до повідомлюваного в супроводі з його характеристикою, яка випливає із самого факту, події [170, 216].

Серед речень оптативної форми спостерігаємо такі, що містять пози-тивно оцінний компонент змісту. В умовах певного контексту вони проте не виявляють оптативної семантики, наприклад: *<Наум благає німця вилікувати дочку> [−Бери скільки хоч, усі озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, тільки вилічи моє дитя; вона в мене однісінька... −та так і заголосить. Дарма що німець, та й він заплакав, і]* ***хоч би копієчку узяв*** *(Г. Квітка-Основ'яненко).*

Використовуючи речення, граматично організоване за моделлю оптативних, автор повідомляє не про бажання, а про дію іншої особи, яка справила позитивне враження на нього. Та почуття захоплення межує з подивом: людина в цій ситуації виявила себе нетипово, всупереч очікуваному, що, напевно, й зумовило виникнення речення саме такого змісту (пор.: завжди німець бере багато, а сьогодні не взяв нічого, навіть копійки). Крім того, в цьому випадку, на відміну від попереднього, автор не виявляє власної зацікавленості у виході тієї події, що відображена в оптативному висловленні. Основне змістове навантаження мовленнєвого контексту сконцентровано в передтексті. Висловлення ...хоч би копієчку узяв містить додаткові відомості до нього, допомагаючи найповніше розкрити сутність представленої життєвої ситуації.

Мовець може передавати засобом оптативних синтаксичних конструкт-цій почуття невдоволення, відчаю, досади через невиконані власні вчинки, отримавши змогу оцінити наслідки від чогось нездійсненого вже з огляду на минуле, наприклад: *[Зінька схвильовано задихала... Тільки й промовила розгублено:]*

— Та хоч би ж я була дома попередила! (А. Головко);

*„**Хоч би було нагадати йому**,— подумав Гришка,— **про гармонію**... Може трапиться йому де у війську, то хай привіз би" (Г. Косинка);*

[Я йду, мовчки молюся, аж сорочка на мені труситься; думаю: або повісять, або зацукрують мене!] Господи! ***Хоч би було попрощатися з жінкою та з дітьми*** *(О. Конiський).*

Зроблені спостереження доводять справедливість положення про суттєвий вплив оцінного компонента на семантику оптативних речень та їх утворення (виникнення) взагалі. Так, у змісті представлених прикладів виявлено основне суб'єктивно-модальне значення – бажальне, супроводжуване негативною емоційною оцінкою стосовно не здійсненої у минулому ситуації, яка виступає мотивуючою відносно до основного. Як додаток до цих значень виявляє себе значення характеризації. Оптативні висловлення з семантикою бажання нездійснюваного, супроводжуваного негативною оцінкою, функціонують у відповідних мовленнєвих ситуаціях з метою вираження обурення, докору, розпачу, невдоволення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. − М., 1959. − 624 с.

2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1958. –Т.IV. Глагол. – 551с

3. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Труды Института русского языка. − М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. −Т.II.

4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Вступ. ст. Ю. Д. Апресян – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.

5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.

6. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К: Вища школа, 1994. – 670 с.

7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К.: Вид. центр „Академія", 2004. – 406 с.

УДК 811.161.2'373.2

Кайдаш А. М.
(Ніжин, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ МІФОПОЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У НАРОДНІЙ КАЗЦІ

Стаття присвячена аналізові вияву міфопоетичної свідомості давніх українців у народній казці. Фольклорний текст містить закодовану етнокультурну інформацію, розшифрування якої тлумачить ментальні орієнтири, світоглядні позиції, систему звичаїв і вірувань нації. Казка торкається глибин міфологічної свідомості українців, акумулює досвід багатьох поколінь та зберігає для нащадків витоки національної духовності.

Ключові слова: *міфонім, міфоконцепт, міфологічна номінація, казка, фольклорний текст.*

The article is devoted to the analysis of the existence of mythological and poetical consciousness of the ancient Ukrainians in a folk tale. The folk text contains the encoded ethnic culture information, the decoding of which explains mental directions, the world acception, the system of customs and beliefs of the nation. The tale touches the profundity of mythological consciousness of the Ukrainians, accumulates the experience of many generations and keeps the sources of the national spirit for the progeny.

Key words: *mythonim, mythological concept, mythological nomination, a tale, a folk text.*

Народна казка кодує фонову інформацію давніх українців. Вона тісно пов'язана із системою міфів, що мають сакральний зміст, а казки, які виникають на основі міфів, виконують насамперед виховну функцію. Міф відтворює глибинну сутність народу: світоглядні позиції, ментальні орієнтири, систему звичаїв і вірувань. Основні ментальні та світоглядні установки нації передає також і казка. Народні казки містять закодовану інформацію про навколишній світ, усіх істот у ньому, про різноманітні явища та поняття. Варто зауважити, що така інформація є етнокультурною, оскільки передає специфіку світобачення певної нації. Вона може бути декодована тільки підготовленим читачем – реципієнтом, який володіє системою етнокультурних знань. «Відомий збирач давньослов'янських народних казок О.Афанасьєв стверджує, що народна уява

© Кайдаш А. М., 2009

створювала міфічні образи не інакше як на підставі їхньої схожості та аналогії з реальними явищами людського життя» [1: 77].

Українські народні казки сповнені міфологем, розшифровка яких допомагає визначити специфіку міфобуття наших предків. Важливою рисою давнього українського міфосвітогляду є анімізм, тому фольклорні тексти насичені фауністичними й флористичними образами. У казках анімістичний характер світогляду поєднується з алегоризмом образів. Через зоосемічні та вегетативні міфологеми тлумачиться світ людських взаємин.

Елементи міфологічного світовідчуття наявні в народній казці «Півник і двоє мишенят». Основна ідея твору має яскраво виражений етноментальний характер, оскільки праця є невід'ємною частиною життя українців, а працелюбність – обов'язковою рисою українського національного менталітету. Концепт «праця» в народній казці пов'язаний із фауністичною міфологемою. «Здавна півень пов'язується з початком нового дня, оскільки кричить на світанку» [2: 227]. Міфообраз «півень» перетинається з міфоконцептом «праця», бо півень прокидається рано-вранці та працювати здавна українці починали на зорі.

Казка переповідає: «А півник удосвіта встане, всіх піснею збудить та й до роботи береться» [3: 26]. З образом очищення пов'язана й дія, яку виконує казковий персонаж: він підмітає двір, тобто очищає й наводить лад на тому місці, де він мешкає. Господарюючи на подвір'ї, працьовитий птах знаходить пшеничний колос. У давньоримській міфології колосся є атрибутом Церери [4: 151] – богині, яка «опікувалася хліборобами й сільськими роботами людей і втілювала здатність природи до відродження» [5: 92]. Саме тому колос як символ плодючості й достатку виступає міфологемою в казці про працю.

Народна казка репрезентує цикл роботи українця-хлібороба: зібрати врожай (півник знаходить колос) – обмолотити колосся (півник молотить) – намолоти борошна (півник несе зерно до млина) – замісити тісто (півник місить тісто) – розпалити піч і спекти пиріжки (півник приносить дрова, розпалює піч і саджає до печі пиріжки).

У казці наявна етноміфологема «піч», що репрезентує невід'ємну частину хатнього начиння українців.

В образі мишенят, крім лінощів, засуджуються ще й такі негативні риси національного менталітету, як хитрість (до роботи півник гукав мишенят, а коли пиріжки виклав на столі, то друзі самі поприбігали, «і гукати їх не треба» [6: 27]), схильність до розваг, коли слід працювати («Мишенята було тільки й знають, що танцюють та співають» [7: 26]).

Національний колорит у казці відтворено й на вербальному рівні. Лексеми, які вживаються в тексті, відображають специфіку українського буття. Словоформи «піч», «пиріжки», назва національної гри – «довга лоза» сигналізують про українське походження казкових персонажів.

Емоційно-оцінний компонент у семантиці слів містять найменування головних казкових героїв. Це виявляється як на рівні апелятивних, так і онімних назв. Загальні назви: півник (зменшено-пестлива форма досягається вживанням суфікса -ик-) та мишенята (зменшено-здрібніла форма, що вказує на малих за віком істот-тварин, досягається використанням суфікса -ен-).

Яскраво емотивно-оцінний компонент значення виявляється на рівні вживання власних назв. Показовими є імена мишенят – Круть та Верть. Тлумачення їхніх наймень підкреслюється в тексті: «Мишенята й собі діло мають: пісень співають, танцюють» [8: 27], «А мишенята й далі граються» [9: 26].

Має власне ім'я й півник – дискретна мовна одиниця «Голосисте Горлечко». Позитивна маркованість імені передається як семантично (атрибутив разом з іменником підкреслює функціональну значущість птаха – співати), так і граматично (субстантив має суфікс -ечк-).

Пізнавальне значення народної казки тісно пов'язане з моральною настановою. Фінал казки актуалізує кілька дидактичних умов: по-перше, мишенята самі усвідомили власну неправильну поведінку; по-друге, казка засуджує лінощі. На запитання півника «А що ж ви робили?» «що мали казати мишенята? Нічого. Стали вони тут вилазити з-за столу, а півник їх і не тримає. Хто ж отаких лінюхів пиріжками пригощатиме?» [10: 28].

Таким чином, народна казка, як і міф, акумулює досвід минулих поколінь, зберігає та передає світоглядні позиції та ментальні орієнтири нації, і до того ж, розрахована на дитячу читацьку аудиторію, учить плекати позитивні моральні якості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міфологія: Скандинавські та германські країни, словянські країни, Індія, Китай, Японія: Дит. енцикл. / Авт.-упор. О. О.Могила, С. В. Чумаков. – К.: Школа, 2001. – 496 с.
2. Карр-Гомм С. Словарь символов в искусстве: Иллюстрированный ключ к живописи и скульптуре: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательсьво «Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 335 с.
3. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.
4. Карр-Гомм С. Словарь символов в искусстве: Иллюстрированный ключ к живописи и скульптуре: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательсьво «Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 335 с.
5. Карр-Гомм С. Словарь символов в искусстве: Иллюстрированный ключ к живописи и скульптуре: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательсьво «Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 335 с.
6. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.
7. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.
8. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.
9. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.
10. Українські народні казки. – К.: Веселка, 1988. – С. 26-28.

УДК 82.09

Пилипенко-Фрицак Н. А.
(Сумы, Украина)

ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА В ФОЛЬКЛОРЕ
(или есть ли автор у волшебной народной сказки)

В статті розглядається питання про проблеми авторства в фольклорі (зокрема, в чарівних казках), подаються точки зору на вирішення даного, на перший погляд, простого питання. В роботі казковий текст поданий як обрядова акція, як певний ритуально-магічний вербальний текст, який несе в собі іллокутивну силу і який використовувався
© Пилипенко-Фрицак Н. А., 2009

під час ініціального обряду. Подана інтерпретація чарівного казкового тексту дозволяє ставити питання про виділення у середині колективу окремої особи, функцією якої стає здійснення безпосередньої передачі знань. В статті проводиться теза про те, що автор казкового тексту – це певний гіпотетичний автор, який не ідентифікується як особа, як особистість, але і не може буди позначений як максимальна колективність під терміном „народ".

Ключові слова: *автор, фольклор, чарівна народна казка.*

In the article a question is examined about the problem of authorship in folk-lore (in particular, in magic fairy-tales), the different points of view are examined on a decision given, on the face of it, simple question. In work a fairy-tale text is presented as a ceremonial action, as certain sacral-magic verbal act, having allocutive force and originally used during a initiatory's ceremony. This interpretation of magic fairy-tale text allows to put a question about a selection into the collective of the special person, whose function is become by realization of direct transmission of knowledges. In the article a thesis is conducted that an author of fairy-tale text is a certain hypothetical author, not identified as a person, as personality, but also can not be marked as a maximal collectivity under a term «people».

Key words: *author (authorship), folk-lore, magic folk tale.*

Казалось бы, что может быть легче ответа на вопрос, вынесенного в подзаголовок: автором волшебной народной сказки, как впрочем, и большинства произведений фольклора, является народ, коллектив.

На первый взгляд может показаться, что проблема авторской индивидуальности вообще не имеет никакого отношения к фольклору – искусству (как принято считать) по природе своей внеавторскому и коллективному.

Возможно, этому способствовало не вполне корректное толкование термина «фольклор» как творчества, созданного народом; в то время как понятие «Folk-lore» («The Lore of the people») (от folk - «народ» и lore – «знание, мудрость») было предложено в 1846г. английским специалистом по древней истории Уильямом Томпсоном для обозначения такого феномена как «народное знание, народная мудрость». Вторая часть термина — «lore» — позволяет объединить разнородные материалы по признаку их общей роли в культуре, по их ценности. Уильям Томпсон подчеркивал, что, будучи незначительными, пустяковыми, если брать их в отдельности, материалы эти, взятые в системе, обнаруживают громадную значимость. Очевидно, что для Томпсона Folklore как целое принадлежит древности и факты, сохраняемые в памяти современников, интересны именно тем, что выступают как остатки целого – фольклорной культуры, подлежащей восстановлению.

Тем самым английский термин «Folk-lore» и его русский аналог (русская калька) «фольклор» указывают на носителя этого знания, но не на непосредственного создателя данной информации; аналогичный смысл, на наш взгляд, следует усматривать и в русскоязычном понятии «народное устное поэтическое творчество» (или «народное поэтическое творчество»). Как мы видим данные понятия исконно не содержали (и такой смысл не должен быть им приписан) информации о народе как об адресанте данного творчества, а выделяют как релевантную именно информацию о **принадлежности** данных знаний, мудрости, опыта народу [1].

Позднейшая наука наполнила термин, предложенный Томпсоном, своим содержанием, не свойственным первоначальному толкованию. Укажем лишь на следующее. С середины 30 –х. гг. в советской науке прочно закрепилось представление о фольклоре как народном творчестве, и понятие это приобрело отчетливый социальный смысл: фольклор – это искусство народных масс, в доклассовом обществе – искусство всех, в классово-антогонистическом – искусство угнетенных, в социалистическом – искусство всего народа. Тем самым за фольклором как особым феноменом культуры закрепилось значение выразителя идей и настроений исключительно народных масс, средоточения их художественного творчества. Поставив во главу угла при рассмотрении фольклора именно социальную маркированность произведений, многие исследователи понимают под народом исключительно трудовые слои крестьян, ремесленников и рабочих. Догматизация понятия «народное поэтическое творчество» словно бы определило границы фольклора как социального явления. Одновременно понятие это приобрело социально-оценочный характер.

Мы не склонны к рассмотрению фольклора как безавторского творчества и по этой причине не можем принять такие категоричные замечания, как, например: «Конечно же, фольклорное произведение никогда не воспринимается как авторское» и «…создателем фольклорных произведений является коллектив, народ, а не отдельная личность» [2: 205].

Прежде, чем изложить наши взгляды на вопрос авторства в фольклоре, обратимся к некоторым фактам истории данной проблемы.

Вопрос об авторстве в фольклоре не нов; ставился он еще в то время, когда наука о фольклоре только зарождалась, решался фольклористами по-разному и сейчас вызывает споры.

Идея безавторства в народном творчестве восходит к мифологической школе, впервые давшей стройную систему взглядов на народное искусство. «Личность мастера фольклора отдавалась во власть традиции» [3: 29].

Начало XX-го века ознаменовалось провозглашением фольклора всецело искусством индивидуальностей, творчество которых почти отождествлялось с творчеством писателей.

Стремление обнаружить в фольклоре индивидуальные личности обычно диктуется не столько опытом конкретно-исторических исследований, сколько художественно-эстетическим аспектом рассмотрения материала. Естественно, что оснований для взглядов такого рода будет тем больше, чем дальше от архаического состояния к «классическому» ушла традиция и соответственно чем сильнее ритуально-магические функции уступили место эстетическим, а отношение к тексту как мистическому откровению, существующему помимо творческой воли исполнителя, сменяется отношением к тексту как вещи, «сделанной» сказителем, как к продукту мастерства или даже ремесла [См. 4].

Соблазн поиска индивидуально-авторского творчества в фольклоре при соприкосновении с живой исполнительской традицией, а главное – с ее импровизационными возможностями, побудил братьев Б. М. и Ю. М.Соколовых, М. К. Азадовского, А.М. Астахову и других исследователей в вопросе рассмотрения сказительского творчества уделить особое внимание личному вкладу исполнителя в традицию и говорить даже о существовании сказительских «школ». Так, в 1924 г. в отношении сказки С. Ф. Ольденбург писал: «Каждая сказка должна считаться произведением того, кто ее пересказал,

ибо каждый пересказчик и выбором самой темы, и способом ее изложения совершает творческий акт, вносит свой субъективный элемент; старое представление о каком-то массовом народном творчестве должно быть отброшено» [5: 241].

Родоначальником третьей – синкретической — теории, объединяющей две крайние точки зрения, считается В. И Чичеров. Если представители мифологической школы отвергали какой-либо авторский вклад в фольклорном произведении, а фольклористы первой половины XX-ого века слишком преувеличивали роль профессиональных сказителей, В. И.Чичеров утверждал, что «традиция и авторство в фольклоре слиты нераздельно» [3: 29]. Однако само авторство, по мнению В. И.Чичерова, имеет особые, специфические черты. «Появившаяся в народном искусстве индивидуальность, условно говоря – **авторство,** является силой, отображающей и организующей в образах искусства восприятие мира людьми. Эта индивидуальность создает устойчивую традицию потому, что сама индивидуальность выражает жизнь коллектива. Традиция и индивидуальность сопутствуют друг другу, живут как две стороны единого творческого процесса. Но никогда традиционность «…не обезличивала творчески одаренных носителей искусства…» [3: 33]. Такое соотношение традиции и авторской индивидуальности подводит В. И Чичерова к возведению в ранг автора «последнего» исполнителя фольклорного произведения, из уст которого был записан текст фольклорного произведения (что было свойственно братьям Б. М. и Ю. М. Соколовым, М. К.Азадовскому, А. М. Астахову), или профессионального мастера – сказителя. Нам кажется, что данная интерпретация автора фольклорного произведения позволяет считать взгляды исследователя близкими ко второй точке зрения и рассматривать их не как синкретическую теорию (сублимат), но как производную от второй.

Аналогичную точку зрения на проблему авторства находим в работе А. Б. Лорда «Сказитель». Исследователь, возводя в ранг автора устных произведений «последнего» исполнителя, в то же время делает следующее замечание: «Сами сказители отрицают, что они творцы [исполняемых ими произведений] …поскольку они усвоили тексты от других сказителей … Попытки найти первого певца… столь же бесплодны, как и поиски ее первого исполнения. И притом точно так же, как первое исполнение нельзя назвать «оригиналом», так и первый исполнитель … не может считаться ее “автором“» [6: 118].

Несмотря на признание того, что «с рассмотренной точки зрения у устного текста имеется не «автор», а множество авторов и, в конце концов «текст получается сводным» [6: 143], А. Б. Лорд отрицает идею множественности авторов и говорит о том, что « … автор устного эпоса, т.е. текста данного исполнения – это исполнитель, тот самый сказитель. … И он один, а не множество» [6: 118].

Несмотря на столь категоричные замечания по поводу авторства в фольклоре, А. Б. Лорд, на наш взгляд, в своих исследованиях подошел очень близко к идее о коммуникативно-прагматической характеристике процесса создании/исполнения фольклорного произведения (эпики) и авторским интенциям. А. Б. Лорд подчеркивал, что, «говоря о сказителе, нужно полностью отказаться от мысли, что это человек, который просто воспроизводит что-то, ранее созданное другими или даже им самим: устный поэт (репродуцент данного текста в данное время) и есть создатель произведения».

Сторонники противоположной точки зрения [7] считают, что, поскольку в обычной ситуации фольклорный текст не создается, а воссоздается заново и каждое последующее

воссоздание, как правило, не тождественно предшествующему, человек, исполняющий фольклорное произведение, не является автором, таковым в традиции не считается и сам себя таковым не расценивает. Если же рассматривать это мастерство в качестве инструмента варьирования текста, то, сколь ни была бы велика амплитуда такого варьирования, она все-таки не выходит за пределы интерпретации значений, заданных традицией.

В отношении сказки С. Ю. Неклюдов придерживается следующего мнения: сказку никто никогда не «придумывал»: она складывалась по законам коллективного бессознательного творчества с известной постепенностью, хотя наличие скачкообразных изменений тоже, разумеется, не исключено [7: 142-143].

Несмотря на то, что фольклорное произведение не воспринимается как авторское (в личностном понимании этого слова), можно и возможно, на наш взгляд, ставить вопрос о гипотетическом авторе, в частности, сказочного текста, – авторе, не идентифицируемом как лицо, как личности, но авторе как целенаправленном творческом процессе, выразителе идей, мыслей и знаний – определенной коммуникативной интенции.

Как известно, ранние формы фольклора возникли в глубокой древности для коллективного массового «пользования» - для выражения представлений и взглядов коллектива, для передачи социального опыта; для репрезентации мировоззренческих информаций; для трансляции и регламентации поведенческих норм; а также передачи сакральной информации (в частности это касается текстов волшебных сказок). Однако тот факт, что в фольклоре господствуют коллективность сложения и исполнения произведений, не означает, что в нем никакого значения не имеет индивидуальное начало. Оно (индивидуальное начало) находится в своеобразных связях с коллективным началом, и индивидуальная импровизация осуществляется по издавна установленным схемам, на основе коллективно выработанных средств художественной выразительности и в рамках традиции.

Для трансляции этих знаний, опыта, представлений естественно нужны были отдельные личности, индивидуальности — талантливые певцы и сказители, которые выражали представления и взгляды своего рода или племени, коллектива, их составляющего. Естественно, индивидуальное творчество органически сочеталось с коллективом.

Коллективность в фольклоре проявляется не только в том, что сказители опираются на общефольклорный опыт и традицию и вместе с тем вносят в произведение новые черты и детали, но и выражается в том, что отдельные произведения осознаются как общее достояние коллектива, т.к. имеют статус знания, опыта предшествующих поколений, передаваемых из поколения в поколение. Именно на этом этапе – этапе передачи информации «лицом к лицу», процессе сугубо индивидуальном, — выявляются функции индивидуальности в творческом процессе.

С проблемой индивидуального творчества в фольклоре, передачей тайного, сокровенного древнего знания, сохранившегося в текстах волшебных сказок, соотносится такое понятие как коллективные представления.

Со временем само понятие «коллективные представления» почти вышло из употребления. Для обозначения же области культуры как символической деятельности в отечественной научной традиции закрепилось название «вторичные моделирующие системы». Основное внимание оказалось при этом сосредоточено главным образом на текстах, понимаемых в широком, семиотическом значении слова «текст», т.е. как

цепочки знаков различной субстанции (вербальных, акустических, вещных, акциональных и т.д.). Рассмотрение подобного рода знаковых цепочек как связных текстов способствовало углубленному изучению их структуры и семантики, что, в свою очередь, дало мощный толчок изучению языков культуры как моделирующих мир систем и культуры как языка. Стало ясно, что «в традиционных обществах все «этнографические» аспекты жизни — как ритуал, так и повседневный обиход, этикет и быт, системы родства, вещи и технология в высокой степени семиотичны» [8: 230], несут информацию об устройстве мира и тем самым обеспечивают его умопостигаемость и ценностную упорядоченность. При этом моделирующая роль семиотических систем имеет как бы две стороны: они оказываются средством хранения и передачи информации от поколения к поколению, обеспечивая, таким образом, преемственность культуры в диахронном плане (модели мира), а в синхронном плане служат механизмом регуляции социального поведения носителей данной традиции (модели поведения в мире). Естественно, что для трансляции подобной информации из коллектива выделялись отдельные талантливые певцы и сказители, которые в своем творчестве выражали представления и чаяния рода и племени.

Подчеркнем здесь еще раз, что тексты волшебных сказок оказываются своего рода «программами» будущей целенаправленной деятельности; их специфика заключается, в частности, как раз в том, что они планировались как диалогическое взаимодействие [9]. Архаические волшебные повествования, имеющие сюжетную организацию, сопоставимую с испытаниями, характерными для повествовательных (инициальных) либо брачных (более поздних) ритуалов в архаическом обществе, и служащие для передачи сакральной и «посвятительной» информации неофитам, позволяют преодолеть не только пространственные, но и временные разрывы между персонажами (культурными героями – первопредками – демиургами и посвящаемыми [См.10]. Ритуальность сюжетно организованных текстов предполагает отношение к ним как к адресованным сообщениям, т.е. направленным либо людям, совершающим обряд (здесь текст — источник сведений о том, что и как необходимо сделать для достижения желаемого результата – процесса инициации), либо совершающими обряд – посвящаемому (здесь текст служит способом передачи определенной информации). При этом адресант становится своего рода медиатором и приобретает качества, соотносимые с характеристиками, которыми обладает шаман.

Рассмотрение сказочного текста как своего рода обрядовой акции, первоначально используемой во время инициального обряда, позволяет ставить вопрос о выделении внутри коллектива особого лица, чьей функцией или даже обязанностью становится осуществление непосредственной передачи знаний. Такие функции, по мнению многих исследований, выполняют шаманами различных категорий, границы между которыми и провидцами, гадателями, врачевателями в ряде случаев весьма зыбки. Столь же зыбки они между шаманами и музыкантами, певцами, сказителями, которые считались одержимыми особыми духами, вдохновляющими их или даже непосредственно поющими их устами. Являясь хранителями фольклорных традиций и обычаев, эти лица в ряде случаев занимались также исцелением больных и предсказаниями [11: 110-163].

Тексты вкладывались в уста первопредка, шамана, культурного героя и т. д. [12] и их репрезентация, по словам П. Г. Богатырева, представляла «театр одного актера». Это, на наш взгляд, можно сказать и о трансляции сказочного повествования, поскольку

мы понимаем сказку как определенный ритуально-магический вербальный акт, имеющий иллокутивную силу. Следовательно, пренебрегать такой категорией, как автор, нельзя, поскольку, в противном случае снимается определенная иллокутивная сила с данного текста. Об иллокутивной силе говорит и определение сказочного текста как повествования, направленного на передачу опыта, знаний, а так же системы запретов – табу. Так В. П. Аникин считает, что «предшественником волшебной сказки был рассказ, который учил соблюдать разные бытовые запреты — …табу. Многие (классические) волшебные сказки говорят о запрете, например, оставлять дом, покидать жилище или входить куда-либо, вкушать еду или питье, прикасаться к чему-либо, выпускать кого-либо…» [13: 110-111].

Вопрос о генетической связи таких категорий как сказитель и шаман и связанными с ними понятиями не являются надуманными и новомодным.

Так, Б. Н. Путилов утверждает, что приписываемые сказителям качества (склонность окружать свое искусство ореолом загадочности) [14: 57] и функции позволяют ставить вопрос о связях феномена сказительства с шаманством, эпоса – с шаманскими ритуальными текстами, а исполнение – с шаманским камланием и более того – установить связь шамана с духами и божествами [14: 60].

Структурные совпадения между камланиями и волшебной сказкой касаются не столько тематики [12] (его можно отметить лишь для тех сказок, где герой добывает ценности не для себя, а для других, например, молодильные яблоки для слепого отца в AT 550), сколько иерархичности композиции. Негативная серия — беда или недостача, с которых начинается камлание (ср. «подготовительную часть» и «завязку» в «Морфологии сказки» В. Я. Проппа), так же как и действия по приобретению духов-помощников (ср. «предварительное испытание героя»), хотя и произошли до камлания, как такового, включены в сюжет, ибо и созывание шаманом духов-помощников, и узнавание с их помощью причины несчастья составляют обязательную часть камлания и предваряют, а отчасти и определяют действия, в которых происходит главная встреча шамана с духом.

Любопытна составленная П. А. Гринцером [15] сравнительная таблица эпических сюжетов, построенных на основных предикатах сказочного нарратива – «беда/недостача» - «ликвидация беды/недостачи» «недостача» — «добывание», «борьба/изгнание» - «приобретение», с действиями шамана, еще раз подтверждающая вывод автора о сходстве камланий и волшебной сказки не только тематическом, но и композиционном.

Коль скоро интенции шамана сопоставимы с интенциями сказителя, поскольку на первый план в трансляции сказочного текста выступает сказитель с его намерениями, выражаемыми в сказочным текстом в процессе коммуникации, то репрезентацию сказочного текста мы рассматриваем как коммуникативный акт, который всегда имеет адресанта, и таким адресантом не может быть названа такая неопределенная категория (понятие) как «народ» [16].

В бесписьменных обществах, которые слабо стратифицированы в социальном отношении и сравнительно немногочисленны по количеству членов, большинство систем жизнеобеспечения строилось преимущественно на межличностных контактах. Поэтому межличностную коммуникацию возможно рассматривать как основную, базовую для устных культур еще и в том смысле, что весь опыт транслируется в них путем непосредственных устных или устно-зрительных контактов. При этом слово оказывается

по преимуществу коммуникативным «действием». В результате в высказывании как адресованной реплике оказываются слиты, по крайней мере, три плана, или аспекта информации: кроме когнитивной (информации о предмете речи), оно несет еще и модальную информацию, передающую сведения об интенциях говорящего, о его «воле», о его отношении, а также прагматическую (регулятивную) информацию, побуждающую адресата на предопределенное адресантом ответное действие [17].

Итак, рассмотрение вопроса об авторстве в фольклоре подводит нас к следующему: волшебные народные сказки изначально были авторскими, но авторство это невозможно установить и поэтому можно говорить о некоем гипотетическом (предположительном, допустимом) авторе сказочного текста, авторе как выразителе идей, мыслей, знаний – определенной коммуникативной интенции; авторе, не идентифицируемом как лицо, но и не обозначаемом как максимальная коллективность под термином «народ».

ЛИТЕРАТУРА

1. Thompson S. The folktale. —New York, 1951.
2. Круглов Ю. Г. Русский фольклор. Книга для учителя. — М.: Сов писатель, 2000.
3. Чичеров В. И. Традиция и авторское начало в фольклоре. // Советская этнография. – М., 1946. — N 2.
4. Пропп В. Я. Русская сказка. — Л., 1984.
5. Ольденбург С. Ф. Странствование сказки./ Избранные труды русских индологов-филологов. — М., 1962.
6. Лорд А. Б. Сказитель. – М., 1994.
7. Неклюдов С. Ю. , Рифтинов Б. Л. Новые материалы по монгольскому фольклору. – НАА. 1976.— № 2.— С. 142-143.
8. Байбурин А. К., Левинтон Г. А. К проблеме (у этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов)/ Фольклор и этнография. — Л., 1984.
9. Новик Е. С. Глубинная структура обрядового текста и ее интерпретации / Фольклор: проблемы сохранения, изучения и пропаганды. Всесоюз. науч.-практ. конф. 25–28 апреля. Тезисы докл. в двух частях. — М., 1988. — Ч. 1. — С. 168–170.
10. Мелетинский Е. М. Миф и сказка / Фольклор и этнография. — Л., 1970.— С. 146.
11. Новик Е. С. Архаические верования в свете межличностной коммуникации / Историко-этнографические исследования по фольклору. — М., 1994. —С. 110–163.
12. Новик Е. С. Камлания шамана как драматизированное описание вселенной / Сборник статей по вторичным моделирующим системам. — Тарту, 1973. — С. 20–25.
13. Русское народное поэтическое творчество. П.р. Н. И. Кравцова. — М.: Просвещение, 1971.
14. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура. — СПб.: Наука, 1994.
15. Гринцер П. А. К типологии несказочной прозы Сибири и Дальнего Востока / Фольклорное наследие народов Сибири и Дальнего Востока. — Горноалтайск, 1986. —С. 6–48.

16. Новик Е. С. О коммуникативной природе магии / Семиотика и проблемы коммуникации: Тезисы докл. (11–15 мая). — Ереван, 1982. — С. 37–39.

17. Новик Е. С. Прагматический аспект магических обрядов / Лотмановский сборник. 1. — М., 1995.— С. 655–666.

УДК 811.112.2

Гур'єва Т. А.
(Харків, Україна)

ПРАГМАТИКА НАРОДНИХ ПРИКМЕТ (на матеріалі німецької мови)

В статье рассматриваются прагматические аспекты народных примет, прескриптивные и суггестивные речевые акты в народных приметах, проанализированы способы их выражения. А также рассматриваются иронические народные приметы как отдельный тип народных примет, и устанавливается, какие характеристики являются для них релевантными.

Ключевые слова*: прескриптивные речевые акты, суггестивные речевые акты, иронические народные приметы.*

The pragmatical aspects of folk signs, prescriptive and suggestive language acts in signs have been considered. The means of expressions have been analysed. Both the ironical signs as a certain type of signs and their relevant peculiarities have been examined and revealed.

Key words*: prescriptive language acts, suggestive language acts, ironical signs.*

Вивчення прагматичного аспекту народних прикмет є актуальним і його важко переоцінити, оскільки дослідження мовних конструкцій дозволяє по-іншому подивитися на проблему репрезентації особливостей у малих жанрах фольклору.

Основна прагматична вагомість народних прикмет полягає у моделюванні поведінки адресата, яка передбачає концентрацію уваги одержувача інформації на вірному осмисленні отриманої інформації. Більш релевантним для прикмет не є зв'язок між адресанта та адресату, а відношення між повідомленням та кодом, у якому вона висловлюється. У даній схемі Р. О. Якобсона розглядається наступний зв'язок між адресантом та адресатом [1: 115].

повідомлення

адресант адресат

код

Прикмети являють собою фольклорні тексти, які моделюють поведінку людини як учасника комунікативного акту у ролі адресата повідомлення. Тому вважається доцільним розглядати способи реалізації прагматичної інтенції адресанта як можливості впливу на поведінку адресата з позиції теорії мовних актів [1: 115].

© Гур'єва Т. А., 2009

Теорія мовних актів є предметом численних дискусій у сфері прагматичної лінгвістики, які склалися у рамках лінгвістичної філософії під впливом ідей Л. Витгенштейна про багаточисельність мови та її невідокремлюваності від форм життя.

Найактуальнішими є саме іллокутивні мовні акти, а не локутивні чи перлокутивні. Іллокутивні акти мають більш складну структуру, яка обумовлена різноманітним набором комунікативних інтенцій адресата. Саме іллокутивні акти спрямовані на реалізацію відповідної дії. У нашому випадку ці дії стосуються сільськогосподарської чи побутової сфер життєдіяльності.

У лінгвістичній науці існує багато різних класифікацій мовних актів, які будуть базуватися на основі визначення іллокуції. Дотримуємося класифікації Серля який виділив 5 типів:

1. репресентативи
2. директиви
3. комісиви
4.експресиви
5.декларації [1: 117].

З точки зору класифікації іллокутивних актів народні прикмети розподіляються на репрезентативи (описують відповідне положення) та директиви (спонукають до дії). Як репрезентативи можна розглядати народні прикмети, які мають пояснення відносно метеорологічних явищ, астрономічних закономірностей, особливостей поведінки тварин та іншу корисну інформацію, яка є необхідною для розуміння та адекватного сприйняття реальної дійсності, додержання правил поведінки сільського господарства [1: 118].

Maria Lichtmeß Sonnenschein, geht der Fuchs wieder in die Höhle hinein.

Директиви, навпаки, спонукають до виконання чи невиконання дії, що допомагає селянам правильно стежити за сільськогосподарськими діями.

Tritt Matthäus ein, soll die beendet sein.

Встановлено, що релевантною у народній прикметі є не лише прогностична ситуація, а її прагматичне значення, представлене у прагматичному висловлюванні, де можна розуміти сукупність оцінок, рекомендацій, установок та закономірностей заради яких використовують у мові ту чи іншу прикмету [1: 117].

Директивні мовні акти є більш значними, бо саме директиви мають чітко висловлену особистість культурних характеристик. Вони показують волевиявлення людини, яке спрямовано на каузацію діяльності адресата. Директивні мовні акти можна характеризувати як двосторонній ініціативний мовний акт, який показує початок мовної інтеракції у діалогічній єдності, для успішної реалізації якої потрібна відповідна реакція з боку адресата. А ця очикуєма реакція адресанта є здійсненням адресатом каузуємої дії [1: 118].

Директивні мовні акти представляють собою комунікативну ситуацію, у якій є адресант, адресат та висловлювання. А також вони є відобразником спонукальної ситуації, яка буде включати наступні компоненти: джерело спонукання, потенційну дію чи стан, виконання потенційної дії та акт спонукання. Для адекватного аналізу директивів повинні бути враховані як комунікативна, так і спонукальна ситуація, і таким чином виділені первинні комунікативні ролі – адресанта та адресата, а також другорядні комунікативні ролі, які враховуються, – джерело спонукання та виконавця потенціальної дії. Таким

чином, директивні мовні акти розуміють як двокомпонентну структуру, одна частина якої представляє собою спонукання до дії, а інша – є ситуацією, яка уточнює умови виконання каузуємої дії [1: 119].

У директивних мовних актах компоненти можна розглядати як відношення умови „якщо А ,тоді В".

У німецьких народних прикметах часто вживаються обидва компонента. *Wenn die Birke Kätzchen hat, ist es Zeit zur Gerstensaat.*

Wenn Matthäus freundlich schaut, man auf gutes Wetter baut.

При розгляді структури директивних мовних актів, виокремлюють наступні 3 аспекти: семантичний, синтаксичний та прагматичний.

Семантичний аспект директивних мовних актів складає пропозиціональний зміст висловлювання. Зміст мовних актів можна розділити на 3 релевантні прагматичні ознаки, які в найбільшій мірі відображають особливості спонукальної ситуації.

1. пріоритетність/ неприоритетність позиції адресанта;

2. облігаторність / необлігаторність виконання дії для адресата;

3. бенефактивність виконання дії, відповідність інтересам одного з комуні кантів [1: 121].

Директивні мовні акти, з точки зору прагматики, мають різний діапазон та характеризуються відповідним набором прагматичних контекстів вживання. Це дозволяє виділити окремі підтипи того чи іншого прагматичного типу мовного акту. Аналізуючи різновиди директивів, можна виділити 2 основних підтипа директивів, які зустрічаються у народних прикметах: прескрептивні (предписують дію адресата) та сугестивні (висловлюють попередження чи пораду). Для кожного типу директивних мовних актів є релевантними ознаки, які визначають прагматичний контекст [1: 121].

Для прескрептів типовими є ознаки, як облігаторність дії, пріоритетність того, хто говорить, для сугестивів – пріоритетність того, хто говорить, а також необлігаторність та бенефактивність дії на адресата.

У дослідженні М. Кулькової розглянуто окремо кожен тип та наведено приклади:

1. Прескриптивні директивні мовні акти висловлюють наказ, розпорядження, заборону. Вони характеризуються облігаторністю виконання дії для адресата, пріорітетрістю позиції того, хто говорить. Ознака бенефактивності не буде відігравати значну роль. Виконавцем каузуємої діє є адресат. Джерелом спонукання може слугувати представник лінгвокультурного суспільства, який має досвід у сільськогосподарській практиці. Адресат знаходиться у непріоритетній позиції та має права вирішувати питання про виконання чи невиконання дії. Von Michal und Hieronzmus, mach aufs Weihnachtswetter den Schluss.

Leg erst nach Markus Bohnen.

2. Сугестиви являють собою такий тип директивів, де пріоритетну позицію займає той, хто говорить на основі свого життєвого досвіду або знання про положення справ у конкретній ситуації, який має право каузувати дію адресата. Той, хто говорить, вважає, що каузуєма дія бенефактивна для адресата, хоча виконання її не є облігаторним, і адресат сам приймає рішення про її виконання чи невиконання. Сугестиви можуть бути бенефактивні і для обох учасників комунікативного акту. Виконавцем дії є адресат або

адресат та той, хто говорить. Однак відповідальним за прийняття рішення є завжди адресат. До сугестивів завжди належать попередження, порада та пропозиція [1: 123].

Vor Michael sä‘ mit halber Hand – dann aber streu mit ganzer Hand!

Wenn die Siebenschläfer Regen kochen, so regnet‘s ohne Unterlass.

Синтаксичний аспект директивних мовних актів складає формальну сторону комунікативної інтенції. Так серед директивних мовних актів можемо виділити прямі та непрямі висловлювання [1;123].

Прикладом прямого висловлювання може слугувати прикмети:

Antoni, vergiss den Lein nie. An Sankt Johanni Abend, leg die Zwiebel in ihr kühles Beet.

У непрямих мовних актах директивне значення висловлено у скритій формі через інакомовні засоби. Тут директив набуває директивного значення під впливом прагматичного змісту. Зміст ми бачимо у виконанні чи невиконанні конкретних дій. Таким чином, М.Кулькова робить висновок, що непрямі мовні акти можна розглядати як особову мовну стратегію яку можна назвати стратегією натяку. І суть цієї стратегії полягає у тому, що іллокутивний акт буде призначений для виконання допоміжної ролі при здійсненні іншого іллокутивного акту [1: 124].

Значну частотність використовування непрямих ілокутивних актів може бути індикатором наявності деяких лінгвокультурологічних ознак. Ці акти можна також розділити на експліцитні та імпліцитні, враховуючи критерій представленості або непредставленості елементів директивного комплексу у семантичній структурі речення. Під експліцитними засобами вираження ми розуміємо формально сформовані елементи мови та зв‘язок між ними. Частіш за все експліцитним засобом є імперативна форма дієслова [1: 125]

Willst Gerste, Erbsen, Zwiebeln dick, so säe sie an Benedikt.

Непрямим імпліцитним засобом висловлення директивного мовного акту часто слугує розповідь – натяк. Сугестивні висловлювання у німецьких прикметах, які висловлюють мотивацію для здійснення дії і силу принципу ввічливості, які мають імплікацію для здійснення цієї дії адресатом [1: 125].

Вважається, що у німецьких прикметах прискриптивні мовні акти зі значенням заборони майже не вживаються, а значну кількість складають сугестиви зі значенням поради, попередження, яке може непрямим чином висловлювати заборону [1: 125].

Säen am ersten April verdirbt den Bauern mit Stumpf und Stiel.

Екстралінгвістичні фактори зумовлюють слабке вживання заборон у прискриптивних мовних актах. Це перш за все той фактор, що адресат намагається зберегти такт у висловлюванні, яке має заборону, а також забезпечити розуміння адресатом прагматичних інтенцій адресанта.

Таким чином головним мотивом вживання сугестивних мовних актів у народних прикметах є ввічливість. У прагматичній теорії мови ввічливість розглядається як універсальний принцип. І цей принцип відіграє значну регулюючу роль. У найменшій мірі принцип ввічливості діє у прескриптивних мовних актах. При здійсненні дозволу або заборони від того, хто говорить, не потрібно дотримання принципів ввічливості. У сугестивних директивних мовних актах дія принципу ввічливості зумовлена пропорційним змістом мовного акту. Мета такту зумовлена тим, що відносно того, чому дається порада, у якій мірі майбутні дії будуть стосуватися сфери існування адресата. Розповсюдженим

способом зниження категоричності директивного мовних актів порад, попереджень є розповідне висловлювання, у якому майбутня дія представлена як дія, яка регулярно виконується іншими людьми [1: 127].

An Lichtmess fängt der Bauersmann – neu mit des Jahres Arbeit an.

Актуальними для нашого дослідження є іронічні народні прикмети. Саме цим прикметам не приділялось увагу як у прагматичному аспекті, так і у лінгвостилістичному та типологічному. Кількість цих прикмет у нашому дослідженні складає 390 одиниць. Слід зазначити, що структура цих прикмет, як і інших прикмет, має чітко визначенні умови успішності мовних актів.

Але слід звернути увагу, що у цьому типі народних прикмет репрезентативні мовні акти складають значну кількість, і порівняно з директивними мовними актами, вживаються на багато частіше. Наведемо приклади:

Liegt viel Heu unter der Linde, kommt die Anni schnell zum Kinde.

Wenn es draußen windet und wettert, der Bauer auf die Bäuerin klettert.

Liegt der Bauer unterm dem Tisch, war das Essen nimmer frisch.

Liegt des Bauerns Uhr im Mist, weiß er nicht wie spät es ist.

Так, у наступних прикметах ми не можемо бачити спонукання до дії, пораду чи заборону. Ці прикмети пояснюють деякі явища або дії, особливості якоїсь ситуації чи іншу інформацію, яка не є необхідною для розуміння та сприйняття.

Директивні мовні акти, які є двосторонніми ініціативними актами. Вони показують початок мовної інтеракції у діалогічній єдності, для успішної реалізації якої потрібна відповідна реакція з боку адресата, можна не часто спостерігати у іронічних народних прикметах.

Враховуючи специфічність лексики, можна стверджувати, що у німецьких прикметах, які мають іронічний зміст, прискрептивні мовні акти зі значенням заборони майже не вживаються. У нашому дослідженні вони складають лише 2 %. А більш значну кількість складають сугестивні акти зі значенням попередження. Порада також майже не зустрічається.

Wenn Sommer ist auf Feld und Flur, blüht am See die Nachtkultur.

Dreht der Hahn sich auf dem Grill, macht das Wetter, was es will…

Ist der Hahn erkältet, heiser, kräht er morgens etwas leiser.

Принцип ввічливості, який є актуальним при розгляданні прагматики народних прикмет, не є релевантним у іронічних прикметах. Лексична структура цих прикмет чітко вказує на те, що дії не будуть стосуватися сфери існування адресата, сільськогосподарської практики тощо. Вони показують лише іронічний, вигаданий зміст. Ці прикмети, якщо і будуть мати прогнозуючу функцію, не будуть сприйматися ні адресантом, ні адресатом серйозно. А принцип ввічливості також не буде мати регулюючу функцію.

Такі лексичні одиниці як *Mist, Jauche, Fresse, foppen, um sein Leben joggen, pampig* та інші є сленговими або нецензурними. Вони є експресивними. У кожній другій прикметі вони присутні. Слід додати, що у народних прикметах емоційна оцінка дуже часто відображається у метафоричній та образній формах [2:81]. Це безпосередньо стосується і іронічних народних прикмет.

Метою нашого подальшого дослідження є класифікація іронічних народних прикмет, вивчення їх синтаксичних та стилістичних ознак. Так можна буде дати типологію

іронічній народній прикметі з точки зору змістового підходу, які прикмети стосуються життя селянина, тварин, погоди, праці, забобонів тощо, а також з структурного чи функціонального підходу. Доцільним був би аналіз прагматичних ознак кожного з цих типів окремо. Синтаксичні та стилістичні ознаки також не були розглянуті та порівняні як у звичайних народних прикметах, так і у одному з їх типів, у іронічних. Слід зауважити, що іронічні народні прикмети будуть мати чітко виражену імпліцитну експресивність. Ці експресивно – марковані прикмети можна детально розглянути не лише з точки зору ілокутивних актів, а й перлокутивних, для виявлення впливу на адресата та їх здійснення яскравого прагматичного ефекту на реципієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулькова М. А. Семантика и прагматика немецких и русских примет. Дис. канд. филол. наук: 10.02.20 — Сравнительно – историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – К., 2005 – 216 с.

2. Пономаренко С. В. Экспрессивность высказываний типа «Народные приметы» (Bauernregeln) // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. — № 1(20). – С. 77 –83.

3. Malberg H. Bauernregeln. – Berlin: Springer- Verlag, 1989. – S.332- 335.

4. Bauernregeln. Ел.ресурс: < http://www.worldlingo.com/wl/msoffice >

УДК 811.161.1’373:811.112.2’373

Шаталова С. В.
(Мозырь, Беларусь)

СКЛАДЫВАНИЕ КОРПУСА КРЫЛАТЫХ ЕДИНИЦ, ВОСХОДЯЩИХ К ФОЛЬКЛОРУ, В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Формирование и пополнение фондов крылатых единиц (КЕ) русского и немецкого языков происходило в течение восьми столетий в рамках закономерностей, присущих языкам германо-балто-славянской общности Европы. Существенной причиной порождения КЕ в сопоставляемых языках является своеобразие циркуляции массовых информационных потоков в русском и немецком этническом (национальном) сознании. Крылатые единицы всегда обращены на субъекта, то есть возникают они не столько, для того чтобы описывать мир, сколько для того, чтобы его интерпретировать, оценивать и выражать к нему субъективное отношение, и тем самым являются одним из факторов формирования культурных кодов каждой отдельно взятой языковой общности.

В каноне современной культуры можно выделить следующие основные пласты, порождающие КЕ:

1) лингвосферу «фольклор»;

2) «классический» книжный канон, сформированный тремя лингвосферами («Библия», «античность», «отечественная и иностранная литературная классика»);

3) канон массовой культуры, представленный в виде пяти лингвосфер («кино и телевидение», «реклама», «современный театр и литература», «песня» и «политика»).

Данная статья посвящается складыванию корпуса КЕ фольклорного происхождения в русском и немецком языках.

Ключевые слова: *русский и немецкий фольклор, героический эпос, славянские языческие предания и германские саги, народные сказки и легенды, шванки и народные книги, народные песни, зачины, первые строки, фрагменты припева или рефрена, фрагменты из середины поэтического текста, детский фольклор, народный театр, анекдот, городской романс, былины.*

Русский и немецкий фольклор в разных исторических состояниях как творчество с печатью народного, национально-исторического своеобразия является древнейшим источником формирования фондов КЕ в сопоставляемых языках.

Материалом для анализа послужили 151 КЕ русского языка и 206 КЕ немецкого языка, имеющие в словарях помету, свидетельствующую об их фольклорном происхождении. Сбор материала проводился методом сплошной выборки из восьми наиболее авторитетных словарей крылатых единиц современного русского и современного немецкого языков.

© Шаталова С. В., 2009

Весь корпус КЕ фольклорного происхождения в сопоставляемых языках можно разделить на две большие группы, которые включают единицы, характеризующиеся известным сходством: 1) КЕ, восходящие к вербальным фольклорным источникам и 2) КЕ, восходящие к синтетическим жанрам фольклора.

Первая группа включает КЕ, восходящие к славянским языческим преданиям и германским сагам; к русским и немецким народным сказкам и легендам; а также к немецким народным книгам и шванкам. Во вторую группу входят КЕ, восходящие к народным песням в сопоставляемых языках. Промежуточное положение между КЕ первой и второй групп занимают единицы, восходящие к героическому эпосу. Русский эпос представлен былинами (старинами). Наиболее значительным произведением немецкого героического эпоса является «Песнь о Нибелунгах» («Das Nibelungenlied»; свн. «Der Nibelunge liet») - самая обширная из германских героико-эпических песен. [15: 121] Рассмотрим эти группы более подробно.

1. 1. Русские и немецкие крылатые единицы, восходящие к вербальным фольклорным источникам

В данную группу в русском языке входят 92 КЕ, в немецком —124 КЕ, представленные различными жанрами фольклора.

Жанры источников фольклорных КЕ немецкого и русского языков далеко не всегда совпадают. Так, к славянским языческим преданиям и германским сагам восходят 16 КВ и 8 КВ соответственно, например, рус. заколдованный круг «безвыходное положение» [3: 19], три кита «о трех главных принципах, трех важнейших составных частях чего-л.» [3: 198]; нем. auf der Bärenhaut liegen «бездельничать» [14 (2: 55-56)], auf Regen folgt Sonne «вслед за тяжелыми, полными лишений временами придут счастливые» [14 (2: 58)], an die grosse Glocke hängen «везде и всюду рассказывать что-л. сугубо личное, интимное (разг.)» [14 (2: 43)] и др. Этот пласт КВ уходит своими корнями в глубокую древность, сознательное отношение к нему возникло довольно поздно, в то время, когда первичные значения многих КЕ были безвозвратно утрачены или затемнены в сознании носителей языка. Русская фольклористика, как и немецкая, зародились в XVIII в. и научно оформились в первой половине XIX в. К этому времени был накоплен значительный фактический материал, который способствовал популяризации отдельных мифологических образов и понятий с последующей крылатизацией выражающих их слов и оборотов [7: 123].

К русским и немецким народным сказкам и легендам восходят 76 КЕ и 104 КЕ (что составляет 50, 3 % от общего числа КЕ данного корпуса) в сопоставляемых языках соответственно. Это самый многочисленный пласт КЕ фольклорного корпуса и в русском, и в немецком языках. Крылатизации отдельных языковых единиц, восходящих к сказке, способствовало то, что за их конкретным содержанием встает обобщенная мысль народа; они представляют собой как бы своеобразные метафоры реальных человеческих отношений. Крылатизации подвергались в первую очередь имена и прозвища сказочных персонажей, например, рус. Баба-Яга «о злобной, ворчливой и безобразной старухе», Змей Горыныч «о злом, кровожадном и жестоком человек», Василиса Премудрая «о мудрой, рассудительной и добронравной девушке/женщине» [3: 167] и др.; нем. Bruder Lustig «о жизнерадостном, немного легкомысленном и беззаботном человеке», Goldesel «о неиссякаемом денежном источнике в лице кого-л., чего-л.», Hans im Glück «о беспечном, беззаботном человеке, которому во всех делах сопутствует удача» [14 (2: 237)], Aschenputtel

«об угнетаемом, презираемом и всеми обижаемом человеке», Rumpelstilzchen «о злом, безжалостном и коварном человеке» [14 (2: 393)] и др. Часто статус крылатых получали традиционные зачины и концовки (начальные и заключительные формулы), последовательно применявшиеся в волшебных сказках, ср. начальные формулы: рус. В некотором царстве, в некотором государстве; жили-были [3: 345]; нем. Es war einmal; als das Wunschen noch geholfen hat [14 (2: 35-36, 167-168)]; заключительные формулы: рус. жить-поживать, [да] добра наживать; по усам текло, а в рот не попало; я там был, мед-пиво пил [3: 390]; нем. Und wenn sie nicht gestorben sind, so leben sie noch heute; Und sie lebten vergnügt bis an ihr seliges Ende [14 (2: 538)]. Кроме того, в русском языке встречаются медиальные формулы, ставшие крылатыми: Ни в сказке сказать, ни пером описать; Скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается [3: 410]; в немецком языке подобные единицы нами не выявлены.

Особыми жанрами, ставшими источниками 20 КЕ в немецком языке, являются шванки и народные книги. Шванк (der Schwank) — жанр немецкой городской литературы, короткий комический рассказ в стихах или прозе, возникший в XII в. Сочетая шутку с нравоучением, шванк высмеивал людскую тупость, жадность и другие пороки, прославлял находчивость и остроумие простого человека. Так, например, над «деяниями» Шильдбюргеров — Schildbürgerstreiche[9: 197] потешалась вся Германия. Это имя стало нарицательным и превратилось в КС, так как осмеяние обывательского скудоумия пользовалось успехом у читателей последующих эпох. В XVIII в. К. М. Виланд ввел отдельные мотивы «Шильдбюргеров» в свой роман «История абдеритов» (1774), что также способствовало популяризации данного КС в кругах образованных людей Германии [9: 210].

В эпоху Возрождения в Германии впервые появляются большие повествовательные произведения — народные книги (Volksbücher). Большинство их представляло собой переложения средневековых легенд и шванков. Но были и вполне оригинальные книги — плод народного творчества. Среди них наибольшую известность приобрели «Тиль Эйленшпигель» и «История о докторе Иоганне Фаусте», ставшие источниками КС Eulenspiegel, Eulenspiegeleien, Eulenspiegelstreiche, Faust, Kohlerglaube и КВ den gestrigen Tag suchen [14 (2: 169, 315, 316)]и др.

1. 2. Закономерности формирования фольклорного корпуса крылатых единиц в русском и немецком языках

Ранний фольклор как феномен первоначальной культуры являлся частью быта русского и немецкого народов и был соединен с обрядами. Состояние слитности фольклора с бытом и обрядами сопровождалось общей недифферен-цированностью его родов и видов, но в процессе развития на той же почве принадлежности к быту и обрядам постепенно произошло возникновение жанров, каждый из которых уже характеризовался выполнением отдельных функций и стал источником того или иного вида крылатых единиц. Фольклорные КЕ сопоставляемых языков отличаются друг от друга значениями, сферой использования, временем возникновения и крылатизации, а также частотой употребления [5: 54-68].

Предпосылкой формирования корпуса КЕ фольклорного происхождения у русского и немецкого народов был упадок мифологического мировоззрения в национальном самосознании: религиозно-магическое содержание обрядов и мифов эволюционировало в поэтическую форму различных фольклорных жанров (произошла десакрализация

«слова»). В XI-XIV вв. фонды КЕ сопоставляемых языков обогатились за счет единиц, пришедших из сказок, былин, легенд, преданий и пр. В XV-XVI вв. в национальных языках сложился значительный пласт КЕ, пришедших из лирических народных песен. И это не случайно, ведь в устном творчестве народа воплощена его ментальность, склад души, а этническое является частью общечеловеческого. Фольклор развивался в зависимости от изменений в быту, социальной жизни народа и его сознания; при этом многие элементы фольклора трансформировались в КЕ. Запись фольклорных произведений, начавшаяся с конца XVIII — начала XIX вв. и в России, и в Германии, в значительной мере способствовала оформлению и «кристаллизации» состава корпусов фольклорных КЕ в сопоставляемых языках [6: 78].

Критерии отнесения тех или иных лексем или УСК фольклорного происхождения к числу КЕ до конца не разработаны. По мнению исследователя-крылатолога С. Г. Шулежковой, автора монографии «Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие», «нерешенностью этого вопроса и объясняется та осторожность, с которой составители помещают в справочники крылатых единиц устойчивые сказочные, песенные и былинные обороты» [11: 46].

Ею предложен практически приемлемый в научных исследованиях критерий отделения крылатых единиц от «некрылатых». Придерживаясь данной концепции, мы также считаем крылатыми слова и обороты, сохраняющие связь либо с известным фольклорным персонажем (ср. рус: Баба-Яга; Иванушка-дурачок; нем. Rattenfänger (von Hameln); Eulenspiegel(eien) и др.), либо с конкретным произведением устного народного творчества (ср. рус: Шумел камыш (песня); как с гуся вода (заговор); Мыши кота погребают (лубок); нем. Alle Jahre wieder (песня); Eulenspiegel (народная книга); Schildbürger(streich) (шванк) и др.) [12: 135].

Современный русский язык обладает большим количеством источников (12) формирования корпуса фольклорных КЕ по сравнению с немецким (7).

Общими источниками для крылатых единиц сопоставляемых языков являются языческая мифология, сказка, легенда, народная песня и героический эпос (рус. — былины, нем. — «Песнь о Нибелунгах»). Специфическими источниками для русского языка являются заговор, лубок, народный театр (вертеп), детский фольклор и городской романс; для немецкого — народная книга и шванк [4: 110].

Доля фольклорных КЕ в русском и немецком фондах крылатых единиц примерно одинакова. Она составляет приблизительно 5 % от общего числа КЕ, функционирующих в обоих языках. Наиболее продуктивными источниками КЕ в сопоставляемых языках являются сказка (47 % русских и 38, 3 % немецких КЕ от общего числа фольклорных КЕ) и народная песня (21, 2 % и 28, 2 % соответственно), что легко объяснимо: «в лоне» народных сказок и песен человек рождается, на них воспитывается и под их впечатлением проходит весь свой сознательный жизненный путь. На третьем месте в русском языке - КЕ, восходящие к древнейшим языческим преданиям (10, 6 %), а в немецком - КЕ, восходящие к легендам, их 12, 2 % от общего числа фольклорных КЕ. Доля КЕ, восходящих к героическому эпосу, составляет около 3, 3 % (4 КЕ) и 5, 8 % (12 КЕ) соответственно. Особым источником, неизвестным русскому языку, являются немецкие народные книги и шванки; к ним восходят в современном немецком языке 20 КЕ, что составляет 9, 7 % всего корпуса немецких фольклорных КЕ [2: 438].

Абсолютное большинство КЕ фольклорного происхождения (около 75 %) с языковой точки зрения представляют собой законченные предложения (самостоятельные предикативные единицы), например, рус. Скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается; О чем задумался, детина?; Жена найдет себе другого, /А мать сыночка никогда и др.; нем. Etwas Besseres ah den Tod findest du überall; Hannemann, geh du voran!; Des Jahres letzte Stunde ertont mit ernstem Schlag и др.

Реже КЕ, восходящие к фольклору, выступают в виде слое и словосочетаний различного типа (в том числе двухкомпонентных антропонимов), которые, входят в несколько «семантико-грамматических классов» [10: 10-36].

В основе каждого класса лежит одно категориальное значение, или один тип семантики. Нами выделены три класса КЕ непредикативного характера.

1. Предметные КЕ (около 17 % от общего числа КЕ фольклорного происхождения в каждом из сопоставляемых языков). Созданные народной фантазией герои или реально существовавшие лица, являющиеся носителями запоминающихся черт характера, устремлений и поступков, реализуются в имена-образы, и мы, «нащупав» и установив ассоциативные связи настоящего с прошлым, обращаемся к ним вновь и вновь, что является важнейшим условием их крылатизации. Например, Баба-Яга. Под этим именем славяне почитали адскую богиню, изображаемую страшилищем, сидящим в ступе с железным пестом в руках. Ей приносили кровавые жертвы. Под влиянием христианства народ забывал своих главных богов, припоминая только второстепенных, которые имеют олицетворенные символы житейских потребностей [1: 51-61].

В немецком языке мы находим аналогичные КЕ. Так, Хольда (Bertha, Frau Holle) в германской низшей мифологии - старуха-ведьма или добрая женщина в белых одеждах, разносящая на Новый год подарки хорошим людям и карающая дурных, трансформировалась в сказках в образ госпожи Метелицы. По немецким поверьям, она прядет туман и развешивает вокруг горных вершин свою пряжу, поэтому, когда идет снег, говорят, что «Фрау Холле выбивает свои перины» (шутл. Frau Holle schüttelt ihre Betten aus). Дети поют: Frau Holle, Frau Holle, / die schüttelt ihre Betten aus, / fällt blutenweißer Schnee heraus, / so viele Flöckchen ohne Zahl, / so viele Flöckchen auf einmal [13: 97-101].

2. Процессуальные КЕ (обозначают любые действия, состояния и их изменения как процесс) были выявлены только в корпусе КЕ фольклорного происхождения немецкого языка (составляют около 1 % единиц данной лингвосферы), например: an die große Glocke hängen; auf der Bärenhaut liegen и др. В русском языке единиц данного семантико-грамматического класса обнаружено не было [8: 123].

3. Качественно-обстоятельственные КЕ (около 4 % в сопоставляемых языках от общего числа КЕ, восходящих к фольклору) обозначают обстоятельство действия или степень проявления действия и/или признака предмета. В русском языке они представлены такими оборотами, как при царе Горохе; во саду ли, в огороде; как лист перед травой и др.; в немецком - alle Jahre wieder, nicht nur zur Sommerzeit [3: 91, 212, 404; 14 (2: 27, 404)] и др.

Здесь необходимо отметить тот факт, что процентное содержание предметных КЕ в сопоставляемых языках значительно превышает процент КЕ прочих классов вместе взятых, в то время как во фразеологическом фонде в количественном отношении лидируют процессуальные ФЕ. [10: 94]

И в русском, и в немецком языках корпус фольклорных КЕ сложился в результате:

— буквального цитирования песенных строк (ср. рус. Без меня меня женили; во саду ли, в огороде, шумел камыш и др.; нем. Ach, wie ist es moglich dann, dass ich dich lassen kann; Horch, was kommt von draussen rein? и др.), а также слов и устойчивых словосочетаний разных типов (ср. рус. Личарда; Таскать вам - не перетаскать и др.; нем. Schlaraffenland; Dunkel wars, der Mond schien helle и др.) [16 (3: 90)].

— сгущения мысли, заложенной в той или иной сказке, легенде, мифе и предании, которые сами по себе в течение многих веков подвергались сокращению, шлифовке в сторону обобщения. Так, например, рус. Я там был, мед-пиво пил...; Встань передо мной, как лист перед травой! и др.; нем. Lugenmärchen, Dornroschenschlaf и др.

В основе процесса крылатизации языковых единиц, из которых сложился корпус фольклорных КЕ, лежит сброс ненужного словесного балласта, физическое сокращение первичных фраз с целью их приспособления к «несущим возможностям» общественной памяти. С большой долей уверенности можно сказать, что организующую роль в этом процессе играют также фонетические факторы: просодия, ритмика, метрика, фоника, рифма и инструментовка.

И в заключение необходимо отметить, что хотя в общей массе КЕ доля фольклорных единиц невелика, их значимость для русских людей и немцев трудно переоценить, и в национальных языках им, несомненно, уготована долгая жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Время: Модель и метафоры. В кн. логический анализ языка. Язык и время.— М., 1997. – С. 51-61.

2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. — М.: Прогресс, 1993. – 528с.

3. Вартаньян Э. А. Словарь крылатых слов и выражений. – М.: Русское слово, 1996. – 297с.; М.: Русское слово, 2001. – 416с.

4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. — М., 1989. – 247с.

5. Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа. В кн.: Язык как средство трансляции культуры. — М.: Наука, 2000.— С. 54-68.

6. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II). // Вопросы языкознания.—1998.—№ 6. – С. 48-57.

7. Иванов В. В. Семантика возможностей миров и филология. // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1982. – С. 5-19.

8. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. М.: Высшая школа, 1990. – 153с.

9. Мальцева Д. Г. Германия: Страна и язык. Landeskunde durch die Sprache: Лингвострановедческий словарь. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русские словари; Астрель; АСТ, 2000. – 416с.

10. Чепасова А. М. Семантические и грамматические свойства фразеологизмов: Учебное пособие по спецкурсу. – Челябинск: Изд-во Челябинского пед. ин-та, 1983. – 94с.

11. Шулежкова С. Г. – Словарь крылатых выражений из области искусства. – М.: Азбуковник; Русские словари, 2003. — 430с.

12. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998. – 224 S.

13. Die Kinder- und Hausmarchen der Bruder Grimm. — 18. Auflage. —Berlin: Der Kinderbuchverlag, 1978: 97-101

14. Duden. Zitate und Ausspruche / Herausgegeben von der Dudenredaktion. – Bd. 12. – 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage/ — Mannheim: Bibliographisches Institut und F.A. Brockhaus AG, 2002. – 960S.

15. Muller J.D. Das Nibelungenlied. Berlin: Erich Schmidt Verlag. 2002. – 176 S.

16. Neumann B. Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen — 3. neu bearb. Aufl. Tübingen: Niemeier, 2000. – 90 S.

УДК 811.161.3

Масленникова С. С.
(Гродно, Беларусь)

НЕМЕЦКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ (БЛЮД И НАПИТКОВ) В НАРОДНОЙ РЕЧИ ЖИТЕЛЕЙ ГРОДНЕНЩИНЫ

У статті дається семантична класифікація кулінарної лексики німецького походження в говорах Гродненщини, описуються особливості її освоєння, словотворення і співвідношення з лексичною системою білоруської літературної мови.

***Ключові слова**: тематичний пласт, мови-посередникі, фонетичне, морфологічне і семантичне освоєння, деривати, нормативні словники*

В статье даётся семантическая классификация кулинарной лексики немецкого происхождения в говорах Гродненщины, описываются особенности её освоения, словообразования и соотношения с лексической системой белорусского литературного языка.

***Ключевые слова:** тематический пласт, языки-посредники, фонетическое, морфологическое и семантическое освоение, дериваты, нормативные словари*

Semantic classification of German culinary vocabulary in Grodno dialects is given in the article, features of its mastering, word-formation and correlation with the lexical system of the Belarussian literary language are described.

***Key words:** thematic layer, language-intermediary, phonetic, morphological and semantic mastering, derivatives, normative dictionaries*

Гродненщина – регион, где на протяжении веков жили представители разных этносов, что привело к появлению в народной речи жителей региона многочисленных заимствований. В местные говоры они могли проникнуть непосредственно из одного языка или через посредничество других языков.

Как отдельный регион Гродненщину выделяют условно, так как данная территория часто изменялась, но роль культурного и экономического центра всегда играл здесь го-

© Масленникова С. С., 2009

род Гродно. Как территориально-административная единица она складывалась в течение столетий и на сегодняшний день Гродненская область состоит из 17 районов [1: 38–39].

Наличие заимствований в народной речи этого региона объясняется его географическим положением. На западе Гродненская область граничит с Польшей, а на юге – с Литвой, что обуславливает взимосвязи народного языка местных жителей с польским и литовским языками.

Значительная часть иноязычной лексики заимствована из немецкого языка в результате тесных контактов гродненцев с представителями немецкого этноса [1: 39]. Немецкие слова могли попасть в говоры жителей Гродненской области как непосредственно из немецкого языка, так и через посредничество польского (в большинстве случаев), а также русского, литовского, еврейского и других языков [1: 39–40]. Наряду с немецкими словами нами исследуются и лексемы, которые могли появиться в местных говорах через посредничество немецкого языка из латинского, греческого, французского, испанского, итальянского и других языков.

Немецкие номинации в народной речи Гродненщины широко представлены в бытовой лексике, обозначая конкретные предметы и понятия. Один из её тематических пластов – названия блюд и напитков. Для их выявления нами использованы диалектные лексикографические работы П. В. Стецко, Т. Ф. Стешкович, А. П. Цыхуна и других, а также сборники диалектной лексики, подготовленные с участием Института языкознания НАН Беларуси.

Исходя из того, что белорусский и немецкий народы не соприкасаются территориально, заимствования непосредственно из немецкого языка представлены в местных наречиях в области кулинарии только тремя лексемами: *снітка*, *флянцоўка*, *шараваць*. Самое большое количество слов немецкого происхождения появилось в народных говорах через посредничество польского языка: *блін* (*блінец*, *блінчык*); *бохан* (*баханка*, *баханька*, *буханка*); *булка* (*булачка*); *вахля*; *гармушка* (*кармушка*, *хармушка*); *зупа* (*зупка*); *калдун* (*калдунэ*, *каўдун*); *картофля* (*картофлёвы*, *картафляны*, *картафлянік*, *картопля*, *картопле*, *картоплі*, *картаплянка*, *картаплянік*); *клёцка* (*клёцкі*); *крахмал*; *лайбушка*; *ляк* (*лёк*, *олек*, *голяк*, *клёк*, *глёк*, *воляк*, *лёкус*); *майранак*; *пляцка*; *пыцель* (*пытлёўка*, *пытляванка*, *пытляваны*, *спытляваць*); *разынкі* (*рызынкі*); *скіба* (*скібка*, *скіпка*, *скібачка*); *смак* (*смакі*, *смаке*, *смаката*, *прысмакі*, *смакалыкі*, *смакатулі*); *трубіць* (*утрубіць*); *трунак*; *фасоля* (*фасоль*, *фасола*, *пасоля*, *пасолька*, *пасолевы*); *флячкі*; *хлеб* (*хлеп*, *хлябовы*, *хлебны*, *захлебіцца*); *цукер* (*цукяр*, *цукар*, *цукерка*, *цукерак*, *цукраванне*, *цукроўка*, *сцукраваны*, *сцукравацца*); *цыбуля* (*цыбулька*, *цыбуленё*); *цытрына* (*цытрыноўка*); *шліхтаваць* (*шлюхтаваць*); *шляма* (*шлямаваць*, *пашлямаваць*); *шмалец* (*шмаляц*, *шмальц*, *шмеляц*, *смалец*, *смаліць*, *смалітка*); *шмароўка*; *шпэк*; *шум* (*шума*, *шумавене*). Посредником при заимствовании немецких слов могли быть также литовский язык: *арцукі*, *груца*, *жур* (*жура*, *журка*, *журок*), *трынкаць* (*трынкнуць*); русский язык: *картошка*; идиш: *гугаль* (*гугель*, *гугяль*).

Слова иноязычного происхождения, некоторые формы и значения которых свойственны немецкому языку и могли появиться в местных наречиях через его посредничество, заимствованы из латинского языка: *алей* (*аліва*), *імператарка*, *цырон*; греческого языка: *гурок* (*агурок*), *мікра*; французского языка: *булён* (*пулён*), *кампот*, *канфітуры*,

марынэс, *мурмуляда*, *ранэта* (*ранэткі*, *гранэткі*), *шампіньёны*; испанского языка: *какаво*; итальянского языка: *марцыпаны*, *салата*.

Много немецких слов обозначают в народно-диалектной речи гродненцев хлебные изделия. К ним, в первую очередь, относится давно знакомое славянам слово немецкого происхождения *хлеб* (*хлеп*) ‘харчовы прадукт, які выпякаецца з жытняй мукі’ < пол. *chleb* < ням. *Laib*. Испечённый хлеб называют также немецкими наименованиями *бохан* (*баханка*, *баханька*, *буханка*) ‘1. невялікі дамашні бохан хлеба; 2. булка чорнага хлеба фабрычнага вырабу’ < пол. *bochen*, *bochenek* < свням. *vochenze*, *fochenze*; *булка* (*булачка*) ‘1. пшанічнае печыва дзецям (звычайна з астаткаў цеста ад пірага); 2. фабрычны пшанічны хлеб’ < пол. *bułka* < ням. *Beule*; *клёцка* ‘маленькая булачка’ < пол. *kluskia* < ням. *Kloss*. Для обозначения части хлебного изделия используются немецкие названия *мікра* ‘крошка хлеба’ < пол. *mikro* или рус. *микро* < ням. *Mikro-* < грэц. *Micros*; *снітка* ‘невялікая луста’ < ням. *Schnitte*; *скіба* (*скібка*, *скіпка*, *скібачка*) ‘луста’ < пол. *skiba*, *skibka* < ням. *Scheibe*. Блюда из хлеба называют также немецкими словами *гармушка* (*кармушка*, *харчмушка*) ‘рэдкая страва – накрышаны ў малако ці пасоленую ваду хлеб’ < пол. *faramuszka* < свням. *warmuos*; *жура* ‘страва з халоднай вады, кусочкаў хлеба з соллю або цукрам’ < літ. *šiūre* < свням. *sūr*, суч. ням. *sauer*.

Муку гродненцы называют немецким словом *пыцель* (*пытляванка*) ‘пытляваная мука’, *пытляваны* < пол. *pytel* < ням. *Beutel*. Многочисленные народные номинации блюд из теста представлены немецкими заимствованиями *блін* ‘тоўсты блінец са скваркамі (звычайна ў дарогу)’ (*блінец* ‘тонкая перапечка з рэдкага цеста (звычайна з дранай бульбы, прыпраўленай мукой), спечаная на скаварадзе’, *блінчык* ‘тоненькі невялікі блінец (пякуць звычайна дзецям’) < пол. *blin* < ням. *Plinse*; *жур* ‘рэдкая страва, прыгатаваная з рошчыны ці падкалочаная мукой з дабаўленнем розных прыпраў’ < літ. *šiūre* < свням. *sūr*, суч. ням. *sauer*. К названиям мучных изделий относятся немецкие слова *калдун* ‘варэнік з мясам або з грыбамі’ (*калдунэ* ‘галушкі з начынкай’) < пол. *kałdun* < свням. *kaldūne*, суч. ням. *Kaldaunen*; *лайбушка* ‘праснак’ < пол. *łeb*, *łba* < ням. *Laib*.

Среди наименований печенья также есть немецкие названия: *пляцка* ‘пернік’, ‘1. хлебнае печыва круглай формы; 2. сухары’ < пол. *placek* < ням. *Plätzchen*; *вахля* ‘вафля’ < пол. *wafel* < ням. *Waffel*. Для названий сладостей используются слова немецкого происхождения: *канфітуры* ‘варэнне’ < пол. *konfitury* < фр. *confiture*, ням. *Konfitüre*; *мурмуляда* ‘мармелад’ < пол. *marmolada* < фр. *marmelade*, ням. *Marmelade*; *цукер* (*цукяр*, *цукар*), *цукерка* (*цукерак*) < пол. *cukier* < ням. *Zucker*; *цыроп* ‘сіроп’ < пол. *syrop* < лац. *siropus*, *sirupus*, ням. *Sirup*.

Для названий лакомств гродненцы употребляют лексиколизованные формы множественного числа немецкого наименования *смак* (*смаката*) ‘пра што-небудзь вельмі смачнае’: *смакі* (*смаке*, *прысмакі*, *смакалыкі*, *смакатулі*) ‘смачная ежа, ласункі’ < пол. *smak* < снням. *smac*, суч. ням. *Geschmack*; а также слово из итальянского языка, которое могло попасть в народую речь этого региона через польский и, возможно, немецкий языки, *марцыпаны* ‘нешта невераемна смачнае; страва, якой не існуе; нешта накшталт птушынага малака’ < пол. *marcepan* < іт. *marzapane*, ням. *Marzipan*.

Древние славяне занимались преимущественно земледелием, поэтому и в нашей, белорусской, кухне очень широко представлена растительная пища. Наиболее древнее, традиционное блюдо белорусов – многочисленные каши, среди которых и слово

немецкого происхождения *груца* ‘ячменная каша’, ‘ячныя крупы’, ‘каша ці крупнік з сумесі круп з бобам, фасоллю ці гарохам’ < літ. *grúča* < ням. *Grütze*.

Отличительный признак материального быта жителей Гродненщины – картошка, которую называют вторым хлебом белорусов. Из немецкого через посредничество польского языка пришли слова *картофля* (*картопля*, *картопле*, *картоплі*) < пол. *kartofel* < ням. *Kartoffel*; через посредничество русского языка – *картошка* < рус. *картошка* < ням. *Kartoffel*. Из латинского языка через посредничество польского и, возможно, немецкого языков могла прийти лексема *імператарка* ‘сорт ранняй бульбы’ < пол. *imperator* < лац. *imperator*, ням. *Imperator*. В итоге метонимического переноса ‘растение → блюдо’ возникло наименование *картоплі* ‘бульба як страва’ < пол. *kartofel* < ням. *Kartoffel*.

Белорусы готовят из картошки десятки блюд, среди которых есть и немецкие названия: *арцукі* ‘адвараная бульба’ < літ. *érčiukas* < ням. дыял. *êrtšok,* ням. *Erde*, *Artischoke* (< іт. *articiocco*); *гугель* ‘каша з дранай бульбы’ (*гугаль* ‘тушаная бульба з бручкай, морквай на гусіным тлушчы’) < ідыш *gugiel* < нвнням. *gugel*, суч. ням. *Gugelhupf*; *каўдун* ‘выраб з цёртай бульбы і мяса’ < пол. *kałdun* < свням. *kaldūne*, суч. ням. *Kaldaunen*; *клёцка* (*клёцкі*) ‘галушка – страва з дранай бульбы або мукі, звараная на булёне ці на малацэ’ < пол. *kluskia* < ням. *Kloss*; *картаплянка* ‘каша з бульбы’, *картафлянік* (*картаплянік*) ‘блін з цёртай бульбы’ < пол. *kartofel* < ням. *Kartoffel*.

Для обозначения продуктов растительного происхождения используются также немецкие названия: *алей* (*аліва*) ‘раслiннае масла’ < пол. *olej* < лац. *oleum*, ням. *Öl*; *крахмал* ‘крухмал’ < пол. *krochmal* < ням. *Kraftmehl*; *марынэс* ‘маянэз’ < пол. *majonez* < фр. *mayonnaise*, ням. *Majonäse*. Немецкое слово *прысмакі* имеет одно из значений: ‘прыправы’ < пол. *smak* < снням. *smac*, суч. ням. *Geschmack*; а в значении ‘маяран’ используется лексема *майранак* < пол. *majeranek* < ням. *Majoran*.

Значительное место в питании белорусов занимали грибы, один из видов которых называется словом немецкого происхождения. Данная лексема была заимствована из французского языка, но могла проникнуть в местные говоры через посредничество немецкого языка: *шампіньёны* < фр. *champignon*, ням. *Champignon*.

Для приготовления разных белорусских блюд широко используются овощи и фрукты. Они также называются немецкими словами: *салата* < пол. *sałata* < іт. *insalata*, ням. *Salat*; *цыбуля* ‘карняплод цыбулі’, *цыбуленё*, *цыбулька* ‘пер’е цыбулі’ < пол. *cebula* < ням. *Zwiebel*; *флянцоўка* ‘цыбуля, вырашчаная з расады’ < ням. *Pflanze*; *фасоля* (*фасоль*, *фасола*, *пасоля*, *пасолька*) < пол. *fasola* < свням. *fasôle*; *гурок* (*агурок*) < пол. *ogorek* < грэч. *áūros*, ням. *Gurke*. В результате метонимического переноса немецкие слова стали использоваться как названия и самих блюд: *цыбуля* ‘салат з зялёнай цыбулі’ < пол. *cebula* < ням. *Zwiebel*; *пасоля* ‘суп з бульбы і фасолі’ < пол. *fasola* < свням. *fasôle*.

Для обозначения фруктов используются немецкие названия *разынкі* (*рызынкі*) ‘сушаныя ягады вінаграду’ < пол. *rodzynki* < ням. *Rosine*; *цытрына* ‘лімон’ < пол. *cytryna* < ням. *Zitrone*.

Активно употребляются в народных говорах Гродненщины дериваты от немецких наименований, разных сортов яблок и груш: *ранэта* (*ранэткі*, *гранэткі*) ‘гатунак яблыкаў, ранет’ < пол. *reneta* < фр. *rainette*, ням. *Renette*; *цукроўка* ‘гатунак яблыкаў або грушаў’ < пол. *cukier* < ням. *Zucker*; *цытрыноўка* ‘гатунак салодкіх яблыкаў’ < пол. *cytryna* < ням. *Zitrone*.

Среди наименований сала и различных жиров есть также немецкие названия: *шмалец* (*шмаляц*, *шмальц*, *шмеляц*, *смалец*) ‘тлушч (гусіны, індычны)’ < пол. *smalec* < ням. *Schmalz*; *шмароўка* ‘кусочак сала для змазвання патэльні’ < пол. *smarować* < ням. *schmieren*; *шпэк* ‘свіное сала’ < пол. *szpik* < ням. *Speck*. К немецким номинациям, которые характеризуют продукты мясного происхождения, относятся также *журка* ‘страва са свіной крыві’ < літ. *šiūre* < свням. *sūr*, суч. ням. *sauer*; *флячкі* ‘кішкі’ < пол. *flak*(*i*) < ням. *Fleck*.

Широко распространено на Гродненщине и имеет несколько значений немецкое название рыбного блюда *ляк* ‘1. юшка з рыбы; 2. квашаніна з рыбы’; в значении ‘расол з селядцоў’ слово бытует в народных говорах в различных фонетических вариантах: *олек*, *голяк*, *глёк*, *воляк*, *клёк*, *лёкус*; а вариант *лёк* выступает в значении: ‘юшка, поліўка’ < пол. *lak* < ням. *Lake*. Суп называют гродненцы словами немецкого происхождения *булён* (*пулён*) < пол. *bullion* < фр. *bouillon*, ням. *Bouillon*; *жур* ‘расольнік’ < літ. *šiūre* < свням. *sūr*, суч. ням. *sauer*; *зупа* (*зупка*) < пол. *zupa* < ням. *Suppe*; а жидкие блюда – *гугяль* ‘вельмі густая страва’ < ідыш *gugiel* < нвням. *gugel*, суч. ням. *Gugelhupf*; *жур* ‘рэдкі кісель’ < літ. *šiūre* < свням. *sūr*, суч. ням. *sauer*.

В народно-диалектном языке Гродненщины встречаются два немецких названия алкогольных изделий: *шляма* ‘брага’ < пол. *szlam* < ням. *Schlamm*; и *трунак* ‘алкагольны напітак’, ‘віно’ < пол. *trunek* < ням. *Trunk*. Среди названий безалкогольных напитков встречаются слова, которые через посредничество немецкого языка могли прийти в местные говоры из французского языка: *кампот* < пол. *kompot* или рус. *компот* < фр. *compote*, ням. *Kompott*; из испанского языка: *какаво* ‘какао’ < пол. *kakao* < исп. *cacao*, ням. *Kakao*.

Процесс приготовления пищи и характерные для него явления также называются немецкими словами или дериватами от них: *смаліць* ‘абпальваць (шэрсць)’ < пол. *smalec* < ням. *Schmalz*; *сцукравацца* ‘ператварыцца ў дробназярністую цукровую масу’, *цукраванне* < пол. *cukier* < ням. *Zucker*; *шараваць* ‘церці бульбу’ < ням. *scheuern*; *шліхтаваць* (*шлюхтаваць*) ‘ачышчаць ад слізі (кішкі)’ < пол. *szlichtowac* < ням. *schlichten*; *шлямаваць* (*пашлямаваць*) ‘чысціць кішкі, рыхтаваць іх да вырабу каўбас’ < пол. *szlamować* < ням. *schlämmen*, *Schlamm*; *шум* (*шума*, *шумавене*) ‘накіп’ < пол. *szumieć*, *szumowiny* < ням. *Schaum*. Для описания потребления пищи используются слова немецкого происхождения или дериваты от них: *спытляваць* ‘неадабр. з’есці’ < пол. *pytel* < ням. *Beutel*; *трубіць* ‘есці без меры’ (*утрубіць* ‘з’есці з апетытам’) < пол. *tuba* < ствням. *trumba*, суч. ням. *Tube*; *трынкаць* ‘выпіваць’ (*трынкнуць* ‘выпіць’) < літ. *trinknóti* < ням. *trinken*.

Рассмотренные диалектные лексикографические издания свидетельствуют о наличии в белорусских говорах Гродненской области немалого количества немецких заимствований, относящихся к кулинарной лексике. Попадая в народную речь гродненцев, они изменялись фонетически, морфологически и семантически.

Фонетические изменения, которым подверглись немецкие заимствования в народной речи данного региона, объясняются отличительными признаками звукового оформления белорусского языка, влиянием региональных особенностей произношения, а также тем, что слова немецкого происхождения попадали в говоры, в большинстве случаев, через посредничество других языков. Так, слова немецкого происхождения приобрели в языке местных жителей отличительные черты южно-западного диалекта белорусского

языка: аканье: *разынкі* < пол. *rodzynki* < ням. *Rosine*; затвердение звуков [р], [ц]: *груца* < літ. *grúča* < ням. *Grütze*; *цытрына* ‘лімон’ < пол. *cytryna* < ням. *Zitrone*; приставные звуки [г] и [в]: *голяк*, *воляк* (*олек*) < пол. *lak* < ням. *Lake*. Дифтонги, присущие немецкому и не характерные для белорусского языка, передаются в народной речи гласными звуками: [au̯] → [у]: *калдун* < пол. *kałdun* < свням. *kaldūne*, суч. ням. *Kaldaunen*; [ai̯] → [е], [і]: *хлеб* < пол. *chleb* < ням. *Laib*; *скіба* < пол. *skiba*, *skibka* < ням. *Scheibe*; [ɔu̯] → [а], [у], [ы]: *шараваць* ‘церці бульбу’ < ням. *scheuern*; *булка* < пол. *bułka* < ням. *Beule*; *пыцель* < пол. *pytel* < ням. *Beutel*; а аффриката [pf] → согласным звуком [ф]: *флянцоўка* < ням. *Pflanze*. В некоторых словах звук [ф], свойственный словам немецкого языка, стал передаваться звуками [б], [п], [х]: *бохан* < пол. *bochen*, *bochenek* < свням. *vochenze*, *fochenze*; *картопля* < пол. *kartofel* < ням. *Kartoffel*; *вахля* < пол. *wafel* < ням. *Waffel*. В заимствованных немецких словах мягко произносится звук [л]: *клёцка* < пол. *kluskia* < ням. *Kloss*; употребляется [ў] вместо [л]: *каўдун* < пол. *kałdun* < свням. *kaldūne*, суч. ням. *Kaldaunen*. Некоторые наименования немецкого происхождения подверглись в народной речи гродненцев следующим фонетическим явлениям – ассимиляции: *блін* < пол. *blin* < ням. *Plinse*; диссимиляции: *смалец* < пол. *smalec* < ням. *Schmalz*; метатезы: *картофля* < пол. *kartofel* < ням. *Kartoffel*.

Заимствования немецкого происхождения, осваиваясь в народной речи гродненцев, подвергались морфологическим изменениям и могли менять род: *клёцка* ж. р. < пол. *kluskia* ж. р. < ням. *Kloss* м. р.; число: *калдун* ед. ч. < пол. *kałdun* ед. ч. < свням. *kaldūne*, суч. ням. *Kaldaunen* мн. ч.

Посредничество других языков при заимствовании сказывается и в том, что значительная часть слов немецкого происхождения в местных говорах своим фонетико-морфологическим оформлением приближается скорее к своим эквивалентам в языке-посреднике: *скіба* (*скібка*) < пол. *skiba*, *skibka* < ням. *Scheibe*; *цытрына* < пол. *cytryna* < ням. *Zitrone*.

Осваиваясь фонетико-морфологически, слова немецкого происхождения испытали и семантические изменения, сохраняя при этом в ряде случаев семантику этимонов: *шпэк* ‘свіное сала’ < пол. *szpik* < ням. *Speck* ‘(свіное) сала, шпік’. Этимоны при заимствовании немецких слов расширили свою семантику: *блін* ‘тоўсты блінец са скваркамі (звычайна ў дарогу)’ (*блінец* ‘тонкая перапечка з рэдкага цеста (звычайна з дранай бульбы, прыпраўленая мукой), спечаная на скаварадзе’, *блінчык* ‘тоненькі невялікі блінец, які пякуць звычайна дзецям’) < пол. *blin* < ням. *Plinse* ‘блін, блінец (скручаны ў трубачку)’; съузили: *шмалец* (*шмаляц*, *шмальц*, *шмеляц*, *смалец*) ‘тлушч (гусіны, індычны)’ < пол. *smalec* < ням. *Schmalz* ‘1. топленае сала, шмалец; 2. разм. узятка’; или даже полностью изменили: *булка* (*булачка*) ‘1. пшанічнае печыва дзецям (звычайна з астаткаў цеста ад пірага); 2. фабрычны пшанічны хлеб’ < пол. *bułka* < ням. *Beule* ‘гуз, жаўлак’.

С семантическим освоением связана способность немецких заимствований образовывать в народной речи новые слова морфологическим и семантическим способами. Новые лексемы на базе слов немецкого происхождения были образованы в результате аффиксации: *клёцка* < пол. *kluskia* < ням. *Kloss*; префиксации: *прысмакі* < пол. *smak* < снням. *smac*, суч. ням. *Geschmack*; префиксально-суффиксального способа: *спытляваць* < пол. *pytel* < ням. *Beutel*. От немецких номинаций блюд и напитков в местных наречиях образовались прилагательные: *картофлёвы* (*картафляны*) ‘бульбяны’, *картопелісты*

‘урадлівы на бульбу’ ← *картофля*; *пасолевы* ‘фасолевы’ ← *фасоля*; *пытляваны* ← *пыцель*; *салатовы* ‘салатны’ ← *салата*; *смакотны* ‘прыемны, выдатны’ ← *смак*; *сцукраваны* ‘цвёрды’ ← *цукер*; *хлябовы* ‘прызначаны для хлеба’, *хлябова печ* ‘печ, у якой паляць, вараць есці і пякуць хлеб’, *хлебны блін* ‘праснак’, *хлебны пірог* ‘перапечка, невялікі хлеб у выглядзе аладкі’ ← *хлеб*; глаголы: *захлебіцца* ‘пакрыцца пеляною хлеба (пра нож)’ ← *хлеб*; *смаліць* ‘абпальваць (шэрсць)’, ‘1. смаліць свінню, кабана; 2. моцна прыпякаць’ ← *смалец*; *спытляваць* ‘неадабр. з’есці’ ← *пыцель*; *сцукравацца* ‘1. ператварыцца ў дробназярністую цукровую масу; 2. перан. зацвярдзець, ушчылькіцца, утварыць снежную корку’ ← *цукер*; *шлямаваць* (*пашлямаваць*) ‘чысціць кішкі, рыхтаваць іх да вырабу каўбас’ ← *шляма*.

Семантическое словообразование происходило в народной речи гродненцев на основании метафорического: *шляма* ‘брага’ < пол. *szlam* < нем. *Schlamm* ‘глей, бруд, гразь’; или метонимического переноса значений: *цыбуля* ‘салат з зялёнай цыбулі’ < пол. *cebula* < нем. *Zwiebel* ‘цыбуля, цыбуліна’.

Прочное освоение немецких слов народной речью жителей Гродненщины доказывается их способностью вступать в фразеологические связи и входить в состав фразеологических оборотов: *ласы на прысмакі* ‘любіць смачна паесці’; *хлеб адданы* ‘пра цяжкае жыццё, долю’. Немецкие лексемы находят место и в народных изречениях: *На Пятра баба хлеба напякла*. *Хлеп не ўдаўся: пад скарынку кот схаваўся*. *Лепій хлеб з вадой, абы не з бядой*. *Хлеб ямо траякі: белы, чорны і ніякі.*

Значительная часть рассмотренных слов относится к общеизвестной белорусской лексике и зафиксирована нормативными словарями белорусского языка [2; 3; 4]: *алей* (*аліва*); *блін* (*блінец*, *блінчык*); *бохан* (*баханка*, *буханка*); *булён*; *булка* (*булачка*); *груца*; *гурок* (*агурок*); *калдун*; *кампот*; *картофля* (*картопля*, *картоплі*, *картафлянік*, *картаплянік*); *жур*; *клёцка* (*клёцкі*); *лёк*; *марцыпаны*; *пыцель* (*пытлёўка*, *пытляванка*, *пытляваны*, *спытляваць*); *разынкі*; *салата*; *скіба* (*скібачка*, *скібка*); *смак* (*смаката*, *прысмакі*); *трубіць* (*утрубіць*); *трунак*; *фасоля* (*фасоль*); *хлеб* (*хлебны*); *цукар* (*цукерка*, *цукерак*, *цукраванне*, *цукроўка*); *цыбуля* (*цыбулька*); *шампіньёны*; *шараваць*; *шмалец* (*смаліць*); *шум*.

Некоторые местные слова немецкого происхождения отличаются от своих литературных эквивалентов фонетически: *пулён – булён*; *баханька – баханка*; *вахля – вафля*; *крахмал – крухмал*; *ляк – лёк*; *рызынкі – разынкі*; *скіпка – скібка*; *фасола*, *пасоля – фасоля*; *хлеп – хлеб*; *цукер*, *цукяр – цукар*; *шлюхтаваць – шліхтаваць*; *шмаляц*, *шмальц*, *шмеляц*, *смалец – шмалец*; морфологически: *жура* ж. р. – *жур* м. р.; *какаво* ср. р. – *какава* ж. р.; *картаплянка* ж. р. – *картаплянік* м. р.; *смакі*, *смаке* мн. ч. – *смак* ед. ч.; *трынкнуць* зак. – *трынкаць* незак.; *шума* ж. р. – *шум* м. р.; фонетически и морфологически: *канфітуры* мн. ч. – *канфіцюр* ед. ч.; *мурмуляда* ж. р. – *мармелад* м. р.; *ранэта* ж. р.; ед. ч. (*ранэткі*, *гранэткі* мн. ч.) – *ранет* м. р.; ед. ч.; *смалітка* ж. р. – *шмалец* м. р.; семантически: *гугель* ‘каша з дранай бульбы’ – ‘обл. крендель’ (*гугаль* ‘тушаная бульба з бручкай, морквай на гусіным тлушчы’ – ‘абл. куколь’); *снітка* ‘невялікая луста’ – ‘шматгадовая травяністая расліна сямейства парасонавых’ и др.

Про значительное влияние немецкого языка на народную речь Гродненщины, её богатство и особенность свидетельствуют не отражённые ни в одном из нормативных словарей следующие кулинарные наименования немецкого происхождения: *арцукі*;

гармушка (*кармушка*, *хармушка*); *зупа* (*зупка*); *імператарка*; *картошка*; *лайбушка*; *майранак*; *марынэс*; *пляцка*; *флянцоўка*; *флячкі*; *цытрына* (*цытрыноўка*); *шляма* (*шлямаваць*, *пашлямаваць*); *шмароўка*; *шпэк*. К не зафиксированным в нормативных словарях дериватам немецких заимствований относятся: *картофлёвы*, *картафляны* (к *картофля*); *журка*, *журок* (к *жур*); *олек*, *голяк*, *клёк*, *глёк*, *воляк*, *лёкус* (к *лёк*); *пасолька*, *пасолевы* (к *фасоля*); *смакалыкі*, *смакатулі* (к *смак*); *хлябовы*, *захлебіцца* (к *хлеб*); *сцукраваны*, *сцукравацца* (к *цукар*); *цыбуленё* (к *цыбуля*); *шумавене* (к *шум*).

ЛИТЕРАТУРА

1. Масленікава С. С. Беларуска-нямецкія моўныя дачыненні (на матэрыяле гаворак Гродзеншчыны) // Веснік Гродзенскага Дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – Гродна: ГрДУ, 2008. – №1 (65). – С. 38–43.

2. Беларуска-рускі слоўнік. Т. 1 – 3 / Пад рэд. К. Крапівы. – 3-е выд. – Мн.: БелЭн, 2003.

3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мн.: БелЭн, 2005. – 784 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Пад агульн. рэд. акад. АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мн.: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977 – 1984. – 5 т.

УДК 159.9:316.77

Алехин А. Н.
(Елец, Россия)

ВЛИЯНИЕ КОНФЛИКТОВ НА ПРОЦЕСС МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ: КОНСТРУКТИВНЫЕ И ДЕСТРУКТИВНЫЕ МОМЕНТЫ

В данной статье находит своё отражение влияние конфликтов на межкультурную коммуникацию. Актуальность этой темы объясняется проблемными моментами, связанными с методикой протекания и развития конфликта в каждой отдельно взятой конкретной культуре. Здесь акцентируется внимание не только на деструктивных сторонах конфликта, но и указывается ряд положительных, неотъемлемо присущих ему черт. Значительная часть данной статьи посвящена исследованию П. Куконкова влияния конфликтных ситуаций на процесс коммуникации.

***Ключевые слова**: конфликт, коммуникация, конструктивные моменты конфликта, деструктивные моменты конфликта.*

В даній статті йде мова проо впливе конфліктів на міжкультурну комунікацію. Актуальність цієї теми пояснюється проблемними моментами, пов'язаними з методикою протікання й розвитку конфлікту в кожній окремо взятій конкретній культурі. Тут акцентується увага не тільки на деструктивних сторонах конфлікту, але й вказується ряд позитивних, властивих йому рис. Значна частина даної статті присвячена дослідженню П. Куконкова впливу конфліктних ситуацій на процес комунікації.

© Алехин А. Н., 2009

***Ключові слова**: конфлікт, комунікація, конструктивні моменти конфлікту, деструктивні моменти конфлікту.*

In given clause finds to an owl reflection influence of conflicts on the intercultural communications. The urgency of this theme speaks the problem moments connected with a technique of course and development in the each concrete culture`s conflict. The author pay attention not only at the destructive parties of the conflict, but also a number positive is underlined, is integral inherent in it fig. The significant part of given article is devoted to P. Kukonkovs research about influence of disputed situations on the process of the communications expressed in its any display in outside of.

***Key words**: the conflict, the communications, the constructive moments of the conflict, the destructive moments of the conflict.*

Одним из актуальных моментов становится проблема коммуникативного общения. Для всего человечества понимание данного вопроса не представляется возможным без учета мнения ученых: философов, филологов, литературоведов, психологов и лингвистов, основной целью которых служит донесение до современного общества данных сведений. Рассматривая межкультурную коммуникацию, следует понимать этот процесс в широком смысле, так как главным образом он охватывает трансцендентные отношения, связанные с общением как непосредственно, так и опосредованно выражающих его.

Межкультурная коммуникация представляет собой диалог культур, заключающийся в активном заимствовании элементов и традиций, характерных для каждой культуры в отдельности. Одной из проблем современной межкультурной коммуникации является существование на этой почве конфликтов [1: 105-107].

Нормальный человек, каким бы неконфликтным он ни был, не в состоянии прожить без разногласий с окружающими. Сколько людей — столько мнений, и интересы разных людей неизбежно вступают в противоречие друг с другом.

В современной конфликтологии возникновение конфликтов объясняется самыми разными причинами. В частности, существует точка зрения, что вражда и предубежденность между людьми извечны и коренятся в самой природе человека, в его инстинктивной «неприязни к различиям». Так, например, представители социал-дарвинизма утверждают, что законом жизни является борьба за существование, которая наблюдается в животном мире и проявляется в человеческом обществе в виде различного рода конфликтов. А потому, утверждают они, конфликты для человека также необходимы как питание или сон. Проведенные исследования опровергают эту гипотезу, доказывая, что как враждебность иностранцам, так и предубежденность против какой-то народности не являются всеобщими. Они возникают на основе причин социального характера. Этот вывод и вполне относится к конфликтам, носящим межкультурный характер. Диапазон причин возникновения межкультурных конфликтов предельно широк: в основе конфликта могут лежать не только недостаточные знания языка и связанное с этим простое непонимание партнера по коммуникации, но и более глубокие причины, нечетко осознаваемые самими участниками. Возникающие конфликты нельзя рассматривать только лишь как деструктивную сторону процесса коммуникации. Они имеют и свои позитивные аспекты. Согласно теории позитивного конфликта, конфликты понимаются как неизбежная часть повседневной жизни и не обязательно должны носить дисфункциональный характер.

Существует множество определений понятия «конфликт». Чаще всего под конфликтом понимается любой вид противоборства или несовпадения интересов. Поскольку детальное рассмотрение конфликта не является нашей целью, отметим лишь те его аспекты, которые, на наш взгляд, непосредственно связаны с проблемой межкультурного общения [2: 37]. И поэтому конфликт будет рассматриваться не как столкновение или конкуренция культур, а как нарушение коммуникации.

Конфликт имеет динамический характер и возникает в самом конце ряда событий, которые развиваются, исходя из имеющихся обстоятельств. (Положение вещей - возникновение проблемы - конфликт.) Возникновение конфликта вовсе не означает прекращения отношений между коммуникантами; за этим скорее стоит возможность отхода от имеющейся модели коммуникации, причем, дальнейшее развитие отношений возможно как в позитивном, так и в негативном направлениях. Следует подчеркнуть, что в процессе нашей коммуникации с представителями других культур причинами напряженности конфликта очень часто бывают ошибки атрибуции. Знание или незнание культурных особенностей, включая религиозные и идеологические аспекты, играют огромную роль в построении данных моделей. Обладание такой информацией позволяет многое прояснить относительно того, что является желательным и на что накладывается табу в конкретной культуре.

Существует множество определений понятия «конфликт». Чаще всего под конфликтом понимается любой вид противоборства или несовпадения интересов. Поскольку детальное рассмотрение конфликта не является нашей целью, отметим лишь те его аспекты, которые, на наш взгляд, непосредственно связаны с проблемой межкультурного общения. И поэтому конфликт будет рассматриваться не как столкновение или конкуренция культур, а как нарушение коммуникации.

Вспомним пример с цветами, когда ваш немецкий приятель одарил вам на день рождения четное количество цветов. Сам факт дарения цветов является актом коммуникации. Причем, ваш приятель может видеть в нем знак особого расположения к вам, знак примирения или же просто рутинное действие, так как в его культуре на день рождения просто принято дарить цветы, не придавая особого значения их четности или нечетности. Но это противоречит вашим представлениям о том, сколько цветов должно быть в букете. При соответствующей культурной интерпретации этого факта возникают напряжения, нарушения коммуникации и как следствие развивается конфликтная ситуация. Но созданные вами неверные атрибуции, безусловно, вызывая определенные напряжения в коммуникации, совсем необязательно должны привести к конфликту [3: 58-60]. Например, вы можете оценить акт дарения четного количества цветов как простое незнание некоторых особенностей русской культуры и видеть в нем чистую случайность. В то же время это может быть расценено вами как акт неуважения или враждебного отношения. Вы можете подумать, что он наверняка знал, что это не принято, но сделал это, чтобы вас позлить. Как видно, описанный случай представляет собой хорошую базу для конфликта. Однако и та и другая атрибуции могут быть ошибочны. Например, ваш приятель знал, что это не принято в русской культуре и купил нечетное количество роз, но одна сломалась по дороге. Выбросить еще одну хорошую розу для получения нечетного количества он не решился, поскольку с его культурной позиции это не так важно и т.д.

Именно поэтому было бы неправомерно утверждать, что все недостаточно объективные атрибуции и соответственно все напряжения в коммуникации приводят к конфликту.

Важно подчеркнуть, что процесс перехода конфликтной ситуации в конфликт не имеет исчерпывающего объяснения в специальной литературе. Попытка дать объяснение данному процессу была предпринята П. Куконковым, который полагает, что переход от конфликтной ситуации к собственно конфликту идет через дознание противоречия самими субъектами отношений, то есть конфликт выступает здесь как осознанное противоречие [4: 9]. Из этого вытекает важный вывод о том, что носителями конфликтов выступают сами социальные актеры (в нашем примере — это вы ваш немецкий приятель). Только в том случае, когда вы сами для себя определяете ситуацию как конфликтную, можно говорить наличии конфликтной коммуникации.

Следует обратить внимание и на другие возможные причины конфликтов. Согласно Ю. Делхес, существуют три основные причины коммуникационных конфликтов: личные особенности коммуникантов, социальные отношения (межличностные отношения) и организационные отношения.

К личностным причинам конфликтов относятся ярко выраженное своенравие, фрустрированные индивидуальные потребности, низкая способность или готовность к адаптации, подавленная злость, несговорчивость, ярко выраженное честолюбие, карьеризм, жажда власти или сильное недоверие [5: 235-237]. Эти причины конфликтов обусловлены исключительно личными качествами конкретного человека. На основании определенных признаков личности такие люди часто вызывают конфликты.

К социальным причинам возникновения конфликтов относятся сильно выраженное соперничество, недостаточное признание способностей, недостаточная поддержка или готовность к компромиссам, противоречивые цели и средства для их достижения.

К организационным причинам конфликтов относят перегрузку работой, неточные инструкции, неясные компетенции или ответственность, противоречащие друг другу цели, постоянные изменения правил и предписаний для отдельных участников коммуникации, глубокие изменения или переструктуризацию укоренившихся позиций и ролей.

Таким образом, проанализировав влияние межкультурных конфликтов на процесс межкультурной коммуникации, можно прийти к следующим итогам: 1) при диалоге культур и межкультурной коммуникации конфликтные процессы неизбежно присутствуют; 2) конфликт – понятие, которое объединяет в себе не только деструктивные, но и конструктивные моменты для всего общества; 3) конфликтная ситуация имеет динамический характер и возникает в самом конце ряда событий, которые развиваются, исходя из имеющихся обстоятельств; 4) при конфликтах такого рода большую роль играют личностные мотивы и особенности коммуникантов; 5) новые конфликты порождают столкновение культур, которое носит циклический характер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Конфликтология: Учеб. Для ВУЗов. [Текст]/А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. — М., 2007. — С. 105-107.

2. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания [Текст]/ Е. И. Головаха, Н. В. Панина. — Киев, 1989. — С. 37.

3. Квинн В. Прикладная психология [Текст]/ В. Квинн. — Спб., 2000. — С. 58-60.
4. Куконков П. Социальная напряженность как этап в процессе развития конфликта [Текст]/ П. Куконков// Социальные конфликты. — Вып. 9. —
М., 1995. — С. 9.
5. Росс Л. Человек и ситуация [Текст]/Л. Росс, Р. Нисбетт. — М., 1999. — С. 235-237.

УДК 372.016:811.111

Пинюта И. В.
(Барановичи, Беларусь)

КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНЫЙ БАРЬЕР КАК СЛЕДСТВИЕ ВЛИЯНИЯ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Статтю присвячено розгляду причин та наслідків виникнення культурно-ментального бар'єру, що виникає в процесі кроскультурного спілкування носіїв білоруської культури (фахівців з гуманітарною освітою лінгвістичного профілю) та носіїв культури англомовних країн. У роботі подано результати досліджень, які дозволили визначити суверенітет особистості, індивідуалізм та рівність цінностями, специфічними для народів англомовних країн.

Ключові слова: *культурно-ментальний бар'єр, цінності, суверенітет особистості, індивідуалізм, рівність.*

Статья посвящена рассмотрению причин и следствий возникновения культурно-ментального барьера, появляющегося в процессе межкультурного общения носителей белорусской культуры (специалистов с гуманитарным образованием лингвистического профиля) и культуры народов англоязычных стран. В работе представлены результаты исследования, позволившие определить суверенитет личности, индивидуализм и равенство специфическими для народов англоязычных стран ценностями.

Ключевые слова: *культурно-ментальный барьер, ценности, суверенитет личности, индивидуализм, равенство.*

The article is devoted to the consideration of reasons and sequences of cultural-mental barrier which appears in the process of cross-cultural communication between the representatives of Belarussian culture (specialists in Linguistics) and the English language speakers. The article contains the results of a research which made it possible to define privacy, individualism and equality as specific values for people in the target culture.

Key words: *cultural-mental barrier, values, privacy, individualism, equality.*

В межкультурном общении специалист с гуманитарным образованием лингвистического профиля нередко сталкивается с культурным барьером, который, по свидетельству С. Г. Тер-Минасовой, является ''самым тяжелым, самым труднопреодолимым'' [1: 5]. В психологической литературе барьеры определяются как ''психосостояния, которые препятствуют-блокируют психоактивацию субъекта при выполнении им тех или

©Пинюта И. В., 2009

иных действий / задач / целей и могут продуцироваться как взаимонепонимание между индивидами, которое является следствием того, что, например, одно и то же явление имеет для самих индивидов дифференциальный смысл'' [2: 42].

В данной работе мы рассматриваем культурно-ментальный барьер, который возникает, прежде всего, на перцептивном уровне межкультурного общения в случае осмысления не содержательной, глубинной стороны иноэтнического культурного явления, а лишь формальной, поверхностной. Исследователи говорят, что ‘’поскольку именно социокультурные факторы выступают в роли фильтров, пропустив через них один и тот же участок мира, на выходе мы получим его различные отражения, или представления'' [3: 41]. Иными словами, если в ходе восприятия иноэтнических культурных явлений их фильтрация происходит через призму ценностей культуры неносителя языка, вероятность неверной интерпретации и неадекватной оценки достаточно высока.

Обусловленное влиянием специфических ценностей несоответствие тактик речевого и неречевого поведения носителей родной и иностранной культур в однотипных ситуациях общения объясняет причины неадекватного восприятия нашими соотечественниками культуры англоязычных партнеров по общению, сопровождаемого такой оценкой, как ‘’они странные'', ‘’они неискренние'', ‘’они гипертрофированно вежливые''. Более того, иногда формируется негативное отношение к носителю иностранной культуры.

На информационном и интерактивном уровнях межкультурного общения недостаток учета специфических ценностей национальной культуры иноязычного партнера приводит к неаутентичности порождаемого коммуникативного намерения и, в дальнейшем, к построению диалога с этноцентрической позиции, т.е. вслед за культурно-ментальным барьером возникает коммуникативный.

Приведем пример. Белорусские студенты, участвующие в разнообразных международных программах, нередко испытывают культурный шок и ментальную изоляцию, так как, по их признанию, там невозможно найти друзей. Безусловно, и белорусы, и американцы ценят дружбу, однако наши соотечественники в силу особенностей национальной культуры, для которой характерны "теплота и сердечность" [4: 45], ожидают от друзей больше сопереживания, гостеприимства и открытости. Не обнаруживая таких качеств у американских партнеров по межкультурному общению, они делают вывод, например, о том, что американцы не ценят дружбу.

Вышеизложенное подтверждает, что, ценности, хотя и не осознаются коммуникантами в повседневном общении, являются важным фактором, определяющим мотивацию личности и поведение на всех уровнях.

Специалисты полагают, что "все ценности относительны применительно к какой-либо культуре" [5]. Такое заключение обусловлено влиянием индивидуальных ценностей. Тем не менее, в научной литературе мы находим подтверждение тому, что определенный народ имеет собственную систему ценностей. К примеру, под адаптацией к иностранной культуре Н. О. Фомина понимает "приспособление к иным культурным ценностям" [6: 6–7].

Поскольку возникновение рассматриваемого типа барьера связано с непониманием или незнанием специфических ценностей национальной культуры англоязычного партнера по межкультурному общению, целесообразно определить те ценности, которые могут оказать существенное влияние на ход и результаты межкультурного

общения. С целью их выделения мы изучили ряд источников отечественных и зарубежных авторов, а также беседовали с представителями культуры данных народов. В результате применения данных методов исследования, основываясь на таких критериях, как контрастивность с белорусской культурой и типичность для культур народов англоязычных стран, мы определили суверенитет личности, индивидуализм и равенство специфическими ценностями. Естественно, что в действительности данный перечень не ограничивается приведенным рядом, однако рамки статьи не позволяют подробнее осветить данный вопрос.

Приведем аргументы для доказательства правомерности нашего выбора специфических ценностей.

Возникновение индивидуализма в системе ценностей народов англоязычных стран ученые связывают с особенностями религии: англичанин формируется на ценностях протестантской этики с ее приоритетом личности, индивидуальной самореализации и совершенствования [7: 14]. Современные исследователи считают закономерным, что носитель американской культуры развивает эти ценности [8: 5].

А. Вежбицка пишет, что "для современного носителя английского языка характерна уверенность в себе, и это англо-американское правило мышления проявляется в следующих рассуждениях: "Хорошо часто думать что-то вроде: если я хочу, чтобы со мной случилось что-то хорошее, мне надо делать что-то для этого, я могу это делать" [9: 396]. Данная цитата свидетельствует, что вследствие влияния индивидуализма у представителей культуры народов англоязычных стран появляются намерения проявить самостоятельность и активно влиять на происходящее.

В свою очередь, белорусские этнографы отмечают у соотечественников такие черты, как "конформизм, высокая адаптивность к обстоятельствам, чрезмерная самокритичность по отношению к самим себе, особая осторожность и консерватизм" [10: 87]. Отечественные социологи подчеркивают, что хотя в последнее время в белорусском обществе произошла ревизия мировоззренческих ценностей, в том числе девальвирование идеи коллективизма и усиление личностно-индивидуальных компонентов, только для пятой части белорусов категория индивидуализм носит положительную нагрузку [4: 48]. Вышесказанное свидетельствует о нетипичности индивидуализма для белорусов.

Суверенитет личности проявляется в бóльшей дистанцированности между партнерами по общению и отражается в правилах негативной вежливости. Поведение человека, признающего суверенитет личности в качестве основополагающей ценности, направлено на защиту от вторжения партнера в его "личную зону". Рассматриваемая ценность в полной мере является национально-специфической по отношению к белорусской культуре, поскольку не существует точного перевода слова *privacy* на белорусский и русский языки. Основанием такого заключения является тот факт, что, согласно Е. И. Пассову, "язык – средство выражения культуры и, таким образом, нет ничего в культуре, что не было бы отражено в языке" [11: 14].

Вследствие влияния такой ценности, как суверенитет личности, у представителя культуры народов англоязычных стран возникает коммуникативное намерение скрыть свои чувства и мысли. Неслучайно в материалах Совета Европы мы находим, что к признакам невежливости в их культуре относится откровенность (frankness) [12: 119].

Традиционные ценности наших соотечественников обусловливают появление противоположных намерений. Отечественные этнографы подчеркивают открытость и искренность белорусов: "падмануць нас даволі лёгка. Мы як бы не даем сабе магчымасці падазраваць у другога горшыя рысы. Я пазнаёміўся з чалавекам, ён мне стаў сваім, я дзялюся з ім патаемным, веру шчыра і не дапускаю думкі пра падман. І мне горка ўбачыць гэты падман, я замыкаюся. Каб потым зноў адкрыцца, бо зла я не памятую" [13: 3].

Приведенные аргументы доказывают, что суверенитет личности в большей степени характерен для культуры народов англоязычных стран, чем Беларуси.

В работах американских исследователей по интересующей нас проблеме мы обнаруживаем, что важное место в их национальной системе ценностей занимает также равенство, безусловно, относящееся к категории общецивилизационных ценностей. В американской культуре влияние данной ценности проявляется, например, в отказе от демонстрации статусных различий коммуникантов. Вместе с тем, анализ материалов отечественных исследователей свидетельствует о том, что она не оказывает столь большого влияния на коммуникативное поведение белорусов. Э. С. Дубянецкі, говоря об отрицательных чертах белорусов, отмечает их "празмерную залежнасць ад волі і думак "вышэйстаячых" [14: 36], что свидетельствует о зависимости характера отношений людей от социального статуса. Наблюдения за коммуникативным поведением соотечественников подтверждают, что многие белорусы демонстрируют почтение старшим по возрасту, званию, а также носителям иностранной – особенно западной – культуры.

Некоторые поговорки, отражающие особенности менталитета, подтверждают относительно меньшее влияние индивидуализма на речевое и неречевое поведение наших соотечественников. Вера белорусов в то, что "госць у хаце – бог у хаце" дает основание утверждать об отсутствии равенства во взаимоотношениях хозяина и гостя, причем, в отличие от других культур, приоритет всегда на стороне гостя.

Вышеизложенное свидетельствует о том, что индивидуализм, суверенитет личности и равенство, действительно, занимают менее высокие позиции в иерархии ценностей белорусов. Это позволяет с высокой долей вероятности предположить, что их влияние способно создать культурно-ментальный барьер в процессе общения представителей культур народов Беларуси и англоязычных стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики…: Учеб. пособ. – М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. – 286 с.
2. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии – Минск: Современное слово, 1998. – 768 с.
3. Почепцов О. Г. Речевая ментальность и речементальные различия // Прагматика этноспецифического дискурса: материалы симпоз. 17–19 сент. 1990. – Бэлць, 1990. – С. 39–43.
4. Кириенко В. В. Менталитет современных белорусов как фактор общественного реформирования // Социология. – 1999. – №1. – С. 35–56.
5. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. –Merriam; Webster Inc. Publishers. – Springfield, Massachusetts, USA, 1981. – P. 2530.

6. Фомина Н. О. Ценностные аспекты межкультурной коммуникации (личностный уровень): Автореф. дис. … канд. филос. наук: 09.00.11. – М.: Рос. ун-т дружбы народов, 1999. – 16 с.

7. Федюковская М. Г. Роль этнопсихологических факторов в обучении британских студентов русскому языку: Автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 – СПб.: Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена, 1999. – 18 с.

8. Persons S. American Minds. A History of Ideas – Robert E. Krieger Pbl. Com., 1987. – 527 p.

9. Вежбицка А. Язык. Культура. Познание: Сборник стат.; пер. с англ. / отв. ред. и сост. М. А. Кронгауз. – М.: Рус. яз., 1997. – 411 с.

10. Айзенштадт А. Л. Социально-психологические основы русского и белорусского менталитета: компаративистский анализ // Менталитет восточных славян: история, современность, перспективы: материалы междунар. науч. конф.; под ред. В. В. Кириенко. – Гомель, 1999. – С. 85–88.

11. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур: пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования – Минск: Лексис, 2003. – 184 с

12. Modern Languages: Learning, Assessment. A Common European Framework of Reference. – Strasbourg, Council of Europe Press, 1996. – 224 p.

13. Шаўцоў С. Беларусы // Звязда. – 1997. – 11 чэрв. – С. 3.

14. Дубянецкі Э. С. Таямніцы народнай душы: кн. для вучняў для сярэд. і ст. шк. узросту – Мінск: Нар. асвета, 1995. – 47 с.

УДК 811.8 (048)

Янко Н. А.
(Київ, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК КРЕАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Статья рассматривает процесс пополнения словарного состава английского языка с точки зрения процесса креативности. Анализ неологизмов указывает на расширение производящей базы. В качестве производящих основ достаточно стабильно выступают междометия. Отмечается также новая тенденция к созданию образных метафорических номинативных комплексов с единым номинативным значением, которые, однако, номинируют не отдельное понятие, а целую ситуацию, которая однако воспринимается как единый образ. Буквенно-цифровые аббревиатуры имеют все условия для дальнейшего развития и способны образовать самостоятельную микросистему единиц, соотносящихся со стандартными референтными ситуациями.

Ключевые слова: *креативный процесс, развитие лексики, неологизм, производящая база, способы словообразования, семантическая деривация, заимствование, тенденция.*

The article tackles the English vocabulary development as a creative process. The present day vocabulary creativity tends to involve new derivational base. The interjection as a part of speech has come to be used as derivational stems. Another tendency is observed in creating two and three member nominal phrases which describe complex situations as contrasted to single objects and notions. Abbreviations that comprise both initial letter and homophonous digital figures present another tendency which is likely to last and form a microsystem of peculiar linguistic signs that describe standard situations.

Key words: *creative process, word formation, neologism, derivational base, vocabulary development, tendency, semantic change, borrowing.*

Інформаційна лавина, що здійснює тиск на свідомість людини сприяє її лексичній креативності. Слово вперше з'являється в мовленні, в самому акті номінації перетинаються комунікативні інтенції промовця та його індивідуальне смислове завдання [1: 86]. Усі етапи від народження нового слова до його закріплення в лексичній системі чітко виділені Ю. Найдом [2: 52]. Людина, яка створює нове слово (originator) має устрімлення до індивідуалізації та оригінальності. Потім слово проходить декілька стадій соціологізації (прийняття його мовною спільнотою) та лексикалізації (закріплення в мовній системі). Слово сприймається посередниками (purveyors), які розповсюджують його серед мас. Цю роль виконують викладачі університетів, шкільні вчителі та журналісти. Слово з'являється в періодичних ЗМІ. Наступний етап полягає в тому, що слово було прийнятим широкими масами носіїв мови. За ним відбувається так званий, процес

© Янко Н. А., 2009

лексикалізації [3] і завершальним стає набуття навичок адекватного вживання нового слова носіями мови, усвідомлення ними його комунікативно-прагматичних властивостей.

На процес соціологізації впливає багато чинників і одним з найважливіших, на наш погляд, є співвіднесеність новоутворення з певною комунікативною ситуацією. Якщо її можна віднести до стандартних референтних ситуацій, то це стимулюватиме частотне вживання такої лексичної одиниці, наприклад: ***autodentist***. n *one who repairs dents, hail damage, and other types of minor damages on automobiles*. Цікавим є і спосіб утворення, який є складним, так як одночасно має місце напівафіксальне утворення з *"auto"* і семантичне переосмислення лексичної одиниці *"dentist"* (метафоричний переніс). Іншим прикладом може бути ***retail elephant*** *n – a business that dominates or monopolizes an area.*

Сюди ж можна віднести і такі новоутворення як ***globoboss*** *n a cosmopolitan executive that has the ability to perform well across the globe*, а також ***cross-trainer***, *n. a type of athletic shoe designed for cross training, an all encompassing fitness routine which involves running, weightlifting, and other sports;* ***popaganda****, n music that is popular with general public and has purpose of promoting particular ideas; Mc.Job, n* робота у сфері обслуговування, що є низькооплачуваною, непрестижною і з недостатніми можливостями для кар'єрного зростання. Можливо це асоціюється з мережею кафе швидкої їжі Макдональдс. Надзвичайно цікавим прикладом, що відноситься до категорії нових слів, якими описуються стандартні референтні ситуації виступає неологізм ***wordrobe*** n. Він означає словниковий запас людини і є утворений шляхом поєднання *word* та *wardrobe*. Що створює гру цих слів та реалізує прагматичне прагнення до оригінальності та до того, щоб запам'ятатися.

Інтенсивний розвиток усіх галузей життєвої діяльності приводить до усвідомлення її нових аспектів і відповідного утворення нових сфер спеціалізації. Так, наприклад, зараз ми вже говоримо не тільки про менеджмент в галузі інформації (***information management***), але й про менеджмент у галузі знань (***knowledge management***). Останнім часом менеджмент знань став найголовнішою темою в світі бізнесу. В кожній із таких галузей формується своя термінологія для того, щоб відтворити новітні поняття і вона, таким чином, сприяє розвитку словникового складу мови на термінологічному рівні. Згадана вище номінативна одиниця ***knowledge management*** розглядається у відношенні до ***intellectual capital management***, тобто управлінням інтелектуальним капіталом, що виступає як самостійний термін. Ці обидва терміни перетинаються, сюди ж відносяться ***data-to-wisdom hierarchy*** (ієрархія кроків переходу від наявності інформації до мудрого (розумного) управління). Також само слід розглядати ***higher-order concepts*** (концепти більш високого порядку) а також ***knowledge assets*** (значення як активи в менеджменті знань, як різновиду бізнесу) та ***hypertext-linked knowledge*** (знання, що прив'язані до гіпертексту). В цій сфері виникають і свої абревіатури і доповнюють один одного KM ***(knowledge management***), FAQs (frequently asked questions), KOZ – Knowledge On-Line [4]. А таку новітню лексичну одиницю як knower можна розглядати в якості базового терміну, яким позначено носія знань. Усі ці новоутворення, на наш погляд, мають досить високу вірогідність закріпитися в лексичній системі англійської мови, в її термінологічному підрозділі, так як вони були утворені в результаті подальшого, невпинного розвитку свідомості людства, а не в результаті суб'єктивної емоційної оцінки як, наприклад, це буває з жаргонізмами.

З іншого боку серед неологізмів чимало таких, які співвідносяться з нетиповими референтними ситуаціями і цей факт може заважати їх частотному вживанню та процесу соціалізації. Прикладом в цьому разі може бути новоутворений прикметник ***space-possession dictatorial*** зі значенням риси характеру людини, яка проявляється в занадто дбайливому піклуванні про свої речі та їх розташування у кімнаті гуртожитку і буквально диктаторського відношення до простору у кімнаті за рахунок прав іншого мешканця. Сюди ж слід віднести і Noah's Arking n– носіння брюк не традиційної довжини, що є значно коротшими ніж традиційні на декілька сантиметрів. Метонімічне утворення, що базується на алюзії пов'язане зі всесвітнім потопом та Ноєвим ковчегом, нібито штани підкотили як під час потопу. Назване оригінальне новоутворення має вірогідність зникнути разом з зазначеною тенденцією у моді. Подібних прикладів можна навести чимало, сюди ж відносяться і широкий набір жаргонізмів, що зникають і замінюються іншими як результат зникнення обмеженої спільноти, як соціальної групи, що користувалась ними.

Як свідчить аналіз неологізмів усі існуючі способи розвитку словникового складу мови (словотвір, семантична деривація та запозичення) використовуються на даному етапі але з дуже різною питомою вагою.

Було проведено компаративний аналіз неологізмів з метою визначення питомої ваги різних способів їх утворення. Аналізу підлягали новоутворення, які вже пройшли процес соціологізації і зареєстровані у словнику видавництва Лонгман в розділі нових слів. Крім того, залучалися і новоутворення, почерпнуті з мережі Інтернет. Співвідношення способів утворення нових слів та значень є приблизно таким: номінативні комплекси 30,3%, семантична зміна 22,7%, словосклад 16,6%, абревіація 11,9%, афіксація 8,7%, (префіксація 2,4% та суфіксація 6,3%), телескопія 4,1%, конверсія 3,4%, скорочення 1,8%. Інші способи субстантивізація, лексикалізація та запозичення складають ≈0,5%. Як ми бачимо, найбільшу питому вагу має утворення номінативних комплексів (двох або трьох членів), семантична зміна, словосклад та абревіація. І, навпаки, кількість телескопних утворень та скорочень зменшується серед неологізмів, які пройшли етап соціологізації.

З точки зору шляхів утворення нових слів, пропорційність методів словотвору змінюється певним чином у бік зростання питомої ваги номінативних комплексів, постійно і помітно. Усі словники неологізмів вносять їх до списку слів, оскільки вони означають єдине поняття, незважаючи на роздільне оформлення компонентів, наприклад: ***information overload*** n – втомлений стан від занадто великої кількості отриманої інформації, особливо через Інтернет; ***green shoots*** n перші паростки економічного зростання під час кризи; ***green audit*** –n офіційна перевірка ефективності діяльності компанії щодо збереження довкілля; ***swipe card*** n спеціальна пластикова картка, яку ви пропускаєте через отвір автомату, щоб увійти у приміщення або відчинити двері; ***venture-capitalist*** n той, хто інвестує гроші в новий бізнес, а потім отримує контроль над ним, зазвичай нечесним способом.

Семантична зміна існуючих слів є другим за активністю способом утворення неологізмів в якій переважає метафоричний переніс значень, наприклад: ***handshake*** (посилання інформації від одного комп'ютера до іншого повідомляючи, що зв'язок між ними встановлено); ***suit*** n людина, особливо менеджер, який працює в офісі і має бути одягненим в костюм на роботі. Інколи метафоричний переніс досягає гіперболічних значень як ***seismic*** *adj* дуже великий, серьойозний, значущий. Метонімічна зміна значення

застосовується дещо рідше, наприклад: ***third age*** n частина життя після 55 років і далі. Це підкреслює думку, що і в цьому віці люди можуть бути здоровими і активними.

Словосклад характеризується стабільною активністю у процесі розвитку словникового складу англійської мови, наприклад: ***webhead*** n той, хто широко використовує Інтернет, ***time-poor*** adj (такий, що не має вільного часу, так, як працює цілий день до пізнього вечора; *He is time-poor because of the demanding job at the Stock Exchange*; ***buzzed-about*** adj, inf.(такий фільм чи книга про якого усі говорять, тому що вони нові та цікаві); ***future-proof*** adj таке, що буде ефективним та необхідним і в майбутньому); ***firewall*** n система, яка не дає доступу до конкретної інформації в Інтернеті.

Не можна не помітити тієї ролі, яку відіграє телескопія у сучасному розвитку словникового складу англійської мови. Відомо, що окремі приклади телескопічних слів зустрічались, починаючи з 16-століття, але як спосіб словотвору вона сформувалась лише в XX сторіччі [5: 102]. На сьогоднішній день телескопія є одним із провідних способів утворення неологізмів і становить біля 20% від їх загальної кількості, наприклад:***carjacking*** утворено від *car* та *hijacking*; ***popaganda*** (*popular* та *propaganda*) музика, яка є популярною у широких верств і намагається просувати якість ідеї; ***japanimation*** (*Japan* та *animation*), означає мультфільм, створений у Японії, що відображає досягнення робототехніки і теми майбутнього життя суспільства; ***fantabulous*** (*fantastic* та *fabulous*)- adj такий, що не можна уявити; ***webucation*** (*web* та *edutiocan*), освіта через Інтернет та інші.

Засоби масової інформації, реклама та бізнес стали джерелом великої кількості новоутворень, ***advertorial*** n реклама, яка подана в стилі редакційної статті, ***docutainment*** n документальний матеріал, поданий в розважальному стилі стосовно дійсних подій або ***dramadoc*** n, утворений від *dramatized documentary*; ***informercial*** n означає телевізійну рекламу подану, як інформацію; ***infortainment*** n утворена від *information* та *entertainment*; ***magalogue*** є результатом злиття *magazine* та *catalogue*[6].

А у розважальній сфері з'явились такі нові лексичні одиниці як ***animatronics*** n *animated+electronics*; ***camcorder*** n *camera+recorder*; ***rockumentary*** n *a rock documentary*.

Значна кількість телескопічних неологізмів була створена для позначення різного роду спортивних вправ: ***aquarobics*** (*aqua+aerobics*), ***jazzercise*** (*jazz+exercise*), ***dancercise*** (*dance+exercise*) та інші. До найбільш яскравих новоутворень, які напевне пройдуть, процес соціологізації та лексикалізації слід віднести лексичну одиницю ***gnawledge***, яка утворилася від дієслова *to gnaw* [n :] та іменника *knowledge* шляхом злиття і означає зазубрені знання (*mechanical knowledge that is obtained by "gnawing" facts rather than by conceptually and creatively interpreting them*). Надзвичайно цікавим є той факт, що в англійській мові слова, що передають поняття справжніх знань (knowledge) та зазубрених (gnawledge) є омофонами.

Афіксація як завжди відіграє важливу роль у лексичному креативному процесі. Стабільну словотворчу активність проявляє суфікс – ***ic***, наприклад: ***etceteric*** adj (*from etcetera, '' and so forth – of or pertaining to the etcetera rubric, one among ''the other", "the like", "the rest", not deserving to be named individually*. Названа риса також властива і суфіксу – ***fy,*** наприклад: ***to eventify*** *(from event) to fill with events, to make more eventful; - Let's think how we could eventify our next week-end.*

Слід відмітити як новітню тенденцію також і те, що утворення нових слів як креативний процес в наш час виходить за межі традиційної словотворчої бази, як правило, з

метою досягнення прагматичного ефекту новітності, незвичайності, точності (попадання в десятку). Яскравий приклад становить дієслово ***"mehemize",***утворене за допомогою суфікса – ***ize*** від вигуку як частини мови (*from the interjection "mhm" – an undeterminate sound by which a listener confirms hearing without agreeing or disagreeing with what is said*. Словниковий склад англійської мови розвивається також і за участю складних словотворчих процесів, які включають словосклад та афіксацію, наприклад: ***hi-byer n (hi+bye+suf – er)*** *– a marginal acquaintance with whom "hi" and "bye" are the prevailing terms of verbal exchange.* В цьому разі суфікс – er одночасно відноситься до обох компонентів тому деривaційну формулу слід записати як *(intrj + interj) + er*, що означає одночасну дію двох процесів: складу двох основ та суфіксації.

Останні 15-20 років досить високий рівень активності проявляє префікс *de-* в тому числі і в поєднанні з іменниковими основами, або скоріш в цьому випадку відбувається складний словотворчий процес за участю префіксації та конверсії, наприклад ***to defriend smb*** *–v (trans) –to break off friendly relations with sb.*

Питома вага конверсії не є значною, але вона залишається стабільно активним способом словотвору притаманним англійській мові, наприклад: ***to ink*** *v trans, to make a document, agreement etc official and legal by writing your signature on it.* Як в наведеному вище прикладі так і в інших конверсія може поєднуватися з іншими способами словотвору, наприклад: ***to traf*** *from "traffic".* Тут ми спостерігаємо скорочення та конверсію.

З тієї причини, що англійська мова є домінуючою у міжнародній комунікації і сама стала джерелом запозичень в інші мови, кількість запозичень в англійську мову є дуже обмеженою. Але ж цей спосіб розвитку словникового складу проявляє певну активність, хоча і дуже незначну, наприклад: ***fajita****-n a dish made with onions, peppers and chicken or meat that are put in a tortilla;* ***fang shui*** *n a Chinese system of organizing furniture and other things in a way that people believe will bring them luck and happiness.*

Як новітню тенденцію можна вважати те, що на сучасному етапі розвитку словникового складу англійської мови досить широко утворюються лексичні одиниці, які своїм значенням здатні описувати цілу ситуацію, наприклад: ***rubber-chicken circuit'*** *n the round of fund raising dinners attended by politicians. Refers to the standard unappetizing rubbery chicken served at such dinners,* ***economy class syndrome*** n *(u) Br E a serious illness which happens when a small amount of blood becomes thick and causes the heart to stop beating properly. People believe that traveling in economy class (= the cheapest seats) on long journey in planes can cause this because passengers sit for a very long time and cannot more around very easily. The medical term is deep vein thrombosis.* **Cuckoo egg***: n (C) – a computer file which is designed to look like an Mp 3 music file but does not contain any music, and which is intended to confuse or annoy people who illegally trade copyrighted music on the Internet using services that provide recordings for free.*

Ситуативно-описову номінативну функції, як правило, виконують номінативні комплекси, але ця риса може бути притаманною також і утвореним від них абревіатурам, як наприклад: *TQM Total Quality Management; a system for making sure that each department in an organization works in the most effective way and that goods and services it produces are of the best quality possible.*

Якими б, на перший погляд, неприйнятними не здавались абревіатури цілих стандартно-ситуативних висловів, особливо в поєднанні з цифровими знаками , вони мають глибоке психолінгвістичне підґрунтя для закріплення в лексичній системі. Досить вірогідним є те, що згодом вони можуть утворити окрему мікросистему. Йдеться про такі приклади як*: B2B – the abbreviation for "business to business"; 'B2B2C – the written abbreviation for '' business to business to consumer"; B4 – a written abbreviation for '' before"; IiRC - – a written abbreviation for ''if I remember correctly"; AMHO – abbreviation for ''in my humble opinion".* Такі скорочення відповідають принципу мовної економії, так як вони забезпечують найменше зусилля при передачі змісту і були створені в процесі роботи з клавіатурою та особливо при обмежених просторових можливостях дисплеїв мобільних телефонів. Ця тенденція має умови для подальшого розвитку і закріплення.

Процес лексикалізації новоутворень є не менш важливим, ніж процес їх соціологізації, тобто підтвердження права на саме існування. Чітке усвідомлення місця нового слова в лексичній системі мови, усіх властивостей, які визначають характер його зв'язків з іншими одиницями потребує часу. І саме цим можна пояснити той факт, що в словниках нових слів зустрічаються слова з неповністю адекватним визначенням, або просто неточним, наприклад: модальне дієслово, *"**must**"* подається окремо під рубрикою нового значення *"new meaning"* але приклади наводяться з *must* як компонентом складних слів: *a must-see /must-do/ must -read/ something that is so good, exciting, interesting et. that you think that people should see it, do it, read it, etc: Rowling's latest Harry Potter book is a must read for the kids* [7, B65]. По-перше не дано ніякої інформації про словосклад. По-друге, не згадується про результат цього процесу – складну лексичну одиницю, яка вже не є дієсловом, а іменником, на що і вказує неозначений артикль «а». З іншого боку коли дійсно йдеться про нове значення, то воно не подається під цією рубрикою, наприклад: ***huge*** adj *informal very famous or successful: trust me this band is going to be huge next year.* [7. B58]. Аналогічний випадок ми бачимо в такому прикладі*: to sky* v *to jump higher than everyone else when you are playing basketball.* Тут наявне нове значення ситуативно пов'язане з грою у баскетбол та гіпербола як семантичний прийом є також очевидною але про це не згадується.

Трапляються, на наш погляд, і просто помилкові визначення рубрикою *"new meaning"*. Визначається, що *hood* n є проявом сленгу і утворено від *"a neighborhood =a small area of a town "* [7. B58]. Виходить, що створена вона шляхом скорочення і в такому разі ми не можемо говорити про нове значення а наявним є випадок омонімії з існуючою полісемантичною лексичною одиницею hood, основним значенням якої є такі: 1) капюшон (одягу); 2) тех. капот (автомобіля).

Наведені вище приклади не зовсім адекватних визначень трапились у відношенні до нових слів. Але ж, після процесів їхньої соціологізації та лексикалізації при їх занесенні до словників нормативної лексики, такі неточності у визначенні лексичних одиниць, як правило, не допускаються.

Проведений аналіз англійських неологізмів показав, що реалізуються усі способи розвитку словникового складу, але з різною питомою вагою і новими тенденціями. Головними із них є тенденція до розширення словотворчої бази за рахунок включення основ вигуків в процес утворення нових лексичних одиниць та тенденція до посилення

семантичного наповнення номінативних комплексів, які здатні відтворювати цілі ситуації, опис яких сприймається як цілісний образ, що наближається до єдиного поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. — М: Наука, 1986.
2. Nida E. A. Forwards the theory of translating. — Lieden. 1964.
3. Гак В. Г. О современной французской неологии // Новые слова и словари новых слов. — Л., 1978.— С. 37-52.
4. Sheila Corrall. Are we us the Knowledge Management Business? In: Knowledge Management. Case- study based journal. Ark Publishing, ark @dircon.co.uk.
5. Английские неологизмы /Под ред. Ю. А. Жлуктенко — К.: Наукова Думка, 1983.
6. World Wide Words @ Michael Luinion, 1996-2005.
7. Longman World Wise Dictionary. New Words Supplement. 2001.
8. Linguistics 215 New words in English. http://www.owlnet.rice.edu.

УДК 821.161.”10/12”

Межжеріна Г. В.
(Київ, Україна)

СИНТЕЗ СТРАЖДАННЯ, ПОДВИЖНИЦТВА, ТЯЖКОЇ ПРАЦІ В СЕМАНТИЦІ ДР. *СТРАСТ-, СТРАД-, ТРОУД-, ДВИГ-*

Стаття присвячена реконструкції уживаних із соціально-етичною характеристикою людини східнослов’янських іменників і прикметників XI–XIII ст., які брали участь у реалізації концепції “тружеництво у Христі”. Аналіз проведено на матеріалі писемних східнослов’янських пам’яток XI–XIII ст.

Ключові слова: *семантична структура слова, іменник, прикметник, Київська Русь.*

The present article deals with the reconstruction of the semantic structure of the Old Russian nouns and adjectives, which functioned with the meaning «socio-ethical assessment of person» and realized the conception «hard work in Christ». The article is based on the analysis of old literary monuments of 11–13 th cent.

Key words: *semantic structure of the word, substantive, adjective, Kyiv Rus.*

Духовний світ східних слов’ян часів Київської Русі багатогранно відбився в писемних східнослов’янських пам’ятках XI–XIII ст., зокрема в лексичному складі мови. У зв’язку із цим особливої *актуальності* набуває реконструкція семантики лексем, до семантичної структури яких входять такі значення, як “той, хто йде шляхом віри і праведництва”, “сповнений високих помислів, поривань”, “той, хто прославився добрими справами”, “подвижник”, “страдник”, “страстотерпець”, “той, хто переніс муки, випробування за християнську віру”. Аналізуючи життя Феодосія Печерського, Сергія

© Межжеріна Г. В., 2009

Радонезького та інших подвижників, які стали на "*шлях*, на якому духовне і матеріальне творення не тільки не протирічать одне одному, але органічно, доцільно й благодатно поєднуються один з одним", В. М. Топоров наголошував, що "головним у випадку цього типу святості було саме *тружеництво у Христі*, під яким розуміється творче збирання душі, духовне просвітлення, пробудження, опікування тим, щоб світ не залишався поза світлом Христовим, християнізація життя" [1: 608–609]. Обравши *об'єктом* аналізу лексико-семантичне об'єднання уживаних із соціально-етичною характеристикою людини східнослов'янських іменників і прикметників XI–XIII ст., ставимо за *мету* з'ясувати, які саме лексеми брали участь у реалізації концепції *тружеництва у Христі*, здійснити їх семантичну реконструкцію та простежити міжлексемні семантичні зв'язки. Основним *джерелом матеріалу* слугують писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст. різної жанрової належності (літописи, житія, патерики, сказання тощо).

Матеріал показав, що серед уживаних із соціально-етичною характеристикою людини східнослов'янських іменників і прикметників XI–XIII ст. семантичний зв'язок з ідею *подвижницької праці в ім'я християнства* виявляють лексеми з коренями *страст-, страд-, троуд-, двиг-*: *страстътьрпьць, страстьникъ*, *сьстрастьникъ*, *страстъдавьць*, *страстьливъ (сътрастьливъ*), *страдальникъ*, *сьстрадальникъ*, *страдальцъ*, *сьстрадальць*, *несъпострадьнъ, несъпострадальнъ, троудьникъ, троудоположьникъ, подвижьникъ, подвижьныи* та ін.

Корінь *страст-* (цсл., ст.-сл. **страсть** "страждання, біль, муки; мученицька смерть") зводиться до псл. *strastь < *strad-tь із загальним значенням "страждання; мука; сильне почуття" (Ф., III, 771; ЕСУМ, V, 433–434). Др. *страсть* передбачає водночас і фізичне, і духовне страждання; фізичні муки заради високої духовної ідеї. «Звертає на себе увагу самий термін – *страсти*, – відзначає В. В. Колесов. – Ще не розрізнюються різні ступені вчинку, пороку чи гріха; усе це – «страсти», тобто наслані людині страждання, пройшовши через які *вона зможе відродитися духовно*» [2: 35]. Східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст. засвідчили широке використання семантично пов'язаних з поняттями *мучеництво, подвижництво* лексем із коренем *страст-*: *страстовати* «здійснювати подвиги», *страсть* «страждання, мука», «подвиг», *страстованиѥ* "подвижництво", *страстьство* «страждання», *страстотьрпьчьскыи* «мученицький, подвижницький» та ін. (Ср., III, ч. 1, 542, 543, 829). Щодо людини в церковнослов'янських текстах XI–XIII ст. використовувалися синонімічні іменники др. *страстникъ* «страждалець», «мученик, подвижник» (там же), *сьстрастьникъ* «учасник страждань» (там же), *страстодавьць* «подвигоположник» (там же), *страстътьрпьць* «страдник; мученик; страстотерпець» («*стр(а)ст(отер)пцю* бориса и глѣба" – к. XI, сп. XIV, ЧтБГ, 1; "*страс(то)тьрпьць* же х(ристо)въ» – сп. XII–XIII, Муч. Хр., 185). Крім іменників, у використанні щодо людини засвідчений прикметник *страстьливъ (сътрастьливъ*), єдине вживання якого, за наявними даними, міститься в «Синайському патерику»: «Милостивъ и *страстьливъ*» (сп. к. XI, Пат. Син., л. 139). У «Матеріалах» І. І. Срезневського значення цього слова кваліфікується як «співчутливий» (Ср., III, ч. 1, 543). Аналіз генези і семантичної структури лексеми *страстьливъ* у контексті відповідного словотвірного гнізда дав змогу визначити її значення як «який ставиться із співчуттям до страдника, подвижника, того, хто добровільно пішов на муки в ім'я християнської ідеї». Розширення значення до «співчуття взагалі; співчутливий» (пор. рос. заст. *состраспіе* «співчуття, жаль, симпа-

тія», *состра́стный* «сповнений співчуття, жалю, симпатії»: «Въ состра́стномъ сердцѣ печаль друга отзывается, какъ своя» – Даль, IV, 280) відбулося, очевидно, пізніше.

Корінь *страд-* (ст.-сл. **страдати** "страждати; напружуватися, боротися; потребувати") є континуантом псл. *stradati "бідувати", *strada (*stradja) "злидні" (Ф., III, 770; ЕСУМ, V, 431). У східнослов'янських текстах XI–XIII ст. корінь *страд-* репрезентований великим словотвірним гніздом: *страдати*, *състрадати*, *страдавати*, *страда*, *състраданиѥ*, *страдальцъ*, *състрадальць*, *страдальникъ*, *състрадальникъ*, *страдальчьскыи* та ін. (Ср., III, 530, 531, 829). До цього гнізда входили також не зафіксовані в СДРЯ XI–XIV слова *несъпострадьнъ, несъпострадальнъ*. Зі значенням «неспівчутливий, байдужий до тих, хто страждає» лексеми *несъпострадьнъ, несъпострадальнъ* збережені в «Пандекті Антіоха» XI ст.: «*Несьпострадьнь* […] любяи сребро»; «есть бо и *неспострадаленъ* […] любяи сребро» (СлРЯ XI–XVII, XI, 303). Вірогідно, у давньоруський період були відомі не тільки слова *несъпострадьнъ, несъпострадальнъ*, а й антонімічне *съпострадьныи* з імовірним значенням «який співчуває чужим стражданням». Підставою для такого припущення може слугувати не тільки префікс *не-*, а й наявність рос. церк. заст. *спострада́ти* «постраждати разом» («Спостраждемъ, яко раби Христови»), «співчувати» («Узамъ моимъ спострадасте») (Даль, IV, 297).

Семантика *співчуття чужому горю, чужим стражданням* спостерігається в др. *страдати* «співчувати», *състрадати* «співчувати», «жаліти», *състраданиѥ* "співчуття, жаль" (Ср., III, 530, 829) та зберігається в рос. *сострада́ние* «співчуття, жаль, викликані стражданням, нещастям іншої людини», *сострада́тельный* «схильний до співчуття, співчутливий», *сострада́ть* «відчувати співчуття, жаль до людини, яка страждає» (СРЯ, IV, 209–210), рос. заст. *состра́дный* «співчутливий, пов'язаний з ким-н. або чим-н. спільним почуттям», *сострада́лець*, *сострада́тель* «товариш по стражданнях, сомученик», «який співчуває чужому горю», (Даль, IV, 280).

На відміну від лексем зі спорідненим коренем *страст-* давньоруська лексична група з коренем *страд-* виявляє, як показав семантичний аналіз, нерозривний зв'язок не тільки з поняттями *мученичество, подвижничество*, а й із поняттям *тяжка праця*: др. *страда* «труд, робота», «тягар, страждання», *страдати* «працювати», «страждати, мучитися», «співчувати», «бідувати», *състрадати* «співчувати», «жаліти», *състраданиѥ* «співчуття, жаль», *състрадальць* «учасник страждань», *състрадальникъ* «учасник тяжкої праці, подвигів», *страдавати* «бідувати», *страдальникъ* «працівник», «страждалець, мученик», *страдальцъ* «борець», «дбайливець, старатель», «страдалець, мученик», *страдальчьскыи* «мученицький, подвижницький» (Ср., III, 530, 531, 829). Слід відзначити, що семантику *тяжкої праці* зберігають відповідні лексеми лише східнослов'янських мов та їхніх діалектів: укр. діал. *стра́да* «гарячий час, жнива» (ЕСУМ, V, 431); рос. *страда́* «напружена літня праця на полях» (СРЯ, IV, 280); рос. заст. і діал. *страдова́ть*, *стра́дить* «напружено, важко працювати», *страдьба́* «праця, робота», *стра́дній*, *стра́дный*, *страдово́й* «який відноситься до *страды*», рос. заст. і діал. *страдо́мый* «робітник; орна земля», рос. діал. *стра́духа* «жнива» (Даль, IV, 334, 335). Усе це дає підстави вважати, що ті значення др. *страд-*, які були пов'язані із семантикою *тяжкої праці*, розвинулися саме на східнослов'янському ґрунті.

Корінь *троуд-* (др. *троудъ* «робота; турбота; страждання; хвороба; горе, сум», ст.-сл. **трѫдъ** "страждання, мука, зусилля; боротьба") сягає псл. *trudъ з вірогідним початко-

вим значенням «важка ноша, тягар» (ЕСУМ, V, 654–655). Семантика *праці, важкої ноші, тягара, випробувань* була закладена ще в ієвр. *tr-eu-d- /troud- "м'яти, тиснути, давити" і досить чітко засвідчена індоєвропейськими паралелями: лит. triūsas "робота, клопоти", triūsti "клопотатися", свн. drōZ «важка ноша; досада; трудність», дісл. þraut "важке завдання; утруднення; важке випобування", гот. us-þriutan "обтяжувати", двн. (bi)driozan "пригнічувати; утруднювати", лат. trūdo "примушую, штовхаю" (там же). Лексеми з коренем *троуд-* маркують у давньоруських текстах семантику *тяжкої праці, страждання, мучеництва, горя.* При цьому *тяжка праця, страждання, мучеництво* пов'язані з *подвижництвом, служінням християнській ідеї*, тим *тружеництвом у Христі*, яке, за зауваженням В. М. Топорова, є характерним саме для східнослов'янського типу святості. Аналізуючи систему представлення християнських чеснот у класичному творі візантійської проповідницької літератури – «Лествиці» Іоанна Дамаскіна, В.В.Колесов звертає увагу на те, що «в розділі, присвяченому спілкуванню з Богом (Б), ідеться про *труд, працю*; у розділі Г, в якому тлумачаться правила спільного життя, гуртожитку, мова йде про *діло, справу*. Відомо розрізнення цих понять у Середні віки. Діло – життєво важливе й відповідальне виконання насамперед фізичної праці, тоді як *труд* – це духовний подвиг; і *трудный* означає, головним чином, складний у моральному відношенні» [2: 33]. Зі значенням «трудар, подвижник» у тексті XI ст. засвідчений іменник *троудьникъ*: «разоумьнъ *троудьникъ*» (Ср., III, ч. 2, 1009). В «Успенському збірнику» іменник *троудоположьникъ* ужитий зі значенням «наставник, який навчає праці словом і справами»: «ѩко *троудоположьникъ* добръ» (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-6, 344–345). Детально аналізуючи «Житіє» Феодосія Печерського, В. М. Топоров звертає увагу на семантичне наповнення вжитого щодо Феодосія слова *троудоположьникъ*, відбиття в його семантиці ідеї *тружеництва у Христі*: «У Похвалі преподобному Феодосію, у повідомленні про його смерть, про нього сказано найголовніше: … *отець Феодосие, прежний свѣтильникъ, трудоположникъ же и чюдотворецъ*… Імовірно, найспецифічнішою характеристикою Феодосія тут треба визнати саме це означення – трудоположник, той хто доклав багато труда, трудівник і водночас основоположник тружеництва, той, хто запровадив труд, тружеництво в монастирське життя і бачив у ньому шлях до святості» [1: 703].

Корінь *двиг-* (ст.-сл. **двизати** "двигати", **двигнѫти** "двинути") поєднує в собі семантику *руху вперед і вгору, підйому*, зводиться до псл. *dvigъ, "або швидше *d(ъ)vigъ, типологічно і семантично близького до нім. Zweig 'гілка' (первісно 'розгілина, розвилка')… Розгілина, підпірка, яка слугувала важілем, підоймою, допомагала здійснювати рух, позначений дієсловом *dvigati, тобто первісно – 'піднімати, рухати вгору'» (ЭССЯ, V, 168). Др. *двиг-* маркує тяжку працю заради високої ідеї, подвиг в ім'я святості, *подвижництво, тружеництво у Христі.* У східнослов'янських текстах XI–XIII ст. зрідка трапляється іменник *подвижьникъ* зі значенням «той, хто йде шляхом віри і праведництва; сповнений високих помислів, поривань; той, хто прославився добрими справами; подвижник»: «*подвижнику* хр(с)ву» (СДРЯ XI–XIV, VI, 526); "добрыимъ *подвижьникомъ*. потроудивъшемъ сѧ въ тоу недѣл(ю)" (сп. XII–XIII, ЖФП, 112). У Никонівському літописі нами виявлено прикметник *подвижьныи* зі значенням «який веде життя подвижника»: «и бысть мнихъ *подвиженъ* и многодобродѣтеленъ, и пребысть тамо десять лѣтъ" (*1264, ЛНик-1, 144). У СДРЯ XI–XIV уживання лексеми *подвижьныи* з цим значенням у текстах XI–XIII ст. не відбите. Той факт, що лексеми *подвижьникъ, подвижьныи* не були високочастотними в

текстах XI–XIII ст., має, на нашу думку, кілька причин екстралінгвального порядку, перша й найочевидніша з яких полягає в тому, що матеріал збирається по крихтах з невеликого літописного фонду, який дійшов до нашого часу. Інша причина пов'язана, ймовірно, з тим, що в літературі Київської Русі збереглося, як свого часу помітив Є. Голубинський, надзвичайно мало відомостей про подвижників домонгольського періоду, оскільки з усіх монастирів «тільки Печерський монастир попіклувався описати подвиги своїх подвижників, і лише їх ми маємо у своєму розпорядженні для деякого взірця» [3: 538].

Отже, серед уживаних із соціально-етичною характеристикою людини східнослов'янських іменників і прикметників XI–XIII ст. у реалізації концепції *тружеництва у Христі* семантично вагомими виявилися лексеми з коренями *страст-, страд-, троуд-, двиг-*. Др. *страст-, страд-, троуд-, двиг-* виявляють семантичну єдність і маркують міцний зв'язок понять *страждання, мучеництва, подвижництва*, *тяжкої праці*, відбиваючи специфічний для східних слов'ян тип святості. Є всі підстави припустити, що ті значення др. *страд-*, які були пов'язані із семантикою *тяжкої праці*, розвинулися саме на східнослов'янському ґрунті. До числа вживаних щодо людини східнослов'янських лексем XI–XIII ст. з коренями *страст-, страд-, троуд-, двиг-* належать також не зафіксовані в СДРЯ XI–XIV др. *несъпострадьнъ, несъпострадальнъ.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре. – М.: Гнозис – Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 1. – 875 с.

2. Колесов В. В. Древняя Русь: Наследие в слове. – СПб.: Филол. фак-т С.-Петерб. гос. ун-та, 2001. – Кн. 2. – 304 с.

3. Голубинский Е. Исторія русской церкви. – М., 1881. – Т. 1. – 792 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т. IV; **ЖФП** – Житиѥ пр(е)п(о)д(о)бнаго о(ть)ца нашего ѳеѡдосиꙗ. игоумена печерьскаго // Усп. сб.; **Ио. Злат.-6** – С(вя)т(о)го о(ть)ца нашег(о) иѡана златоустаго слово. о чьстьнѣмь крьстѣ // Усп. сб.; **ЛНик-1** – Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – М., 2000. – Т. 9–10; **Муч. Хр.** – М(у)чениѥ с(вя)т(а)го м(у)ч(е)н(и)ка христофора // Усп. сб.; **Пат. Син.** – Синайский патерик. – М., 1967; **СДРЯ XI–XIV** – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т.– М., 2000. – Т. VI; **СлРЯ XI–XVII** – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1986. – Т. XI; **Ср.** – Срезневский И.И. Словарь друевнерусского языка: В 3-х т. – М., 1989. – Т. III, ч. 2; **СРЯ** – Словарь русского языка: В 4 т. – М., 1988. – Т. IV; **Усп. сб.** – Успенский сборник XII–XIII вв. – М., 1971; **Ф.** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1987. – Т. III; **ЧтБГ** – Чтение о Борисе и Глебе, написанное Нестором в к. XI в. // Срезневский И.И. Сказания о святых Борисе и Глебе. – СПб., 1860; **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. – М., 1978. – Т. V.

УДК 81'22

Барбанюк О. О.
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТЬ «ПОЗНАЧЕННЯ» І «ПОЗНАЧЕНЕ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті йдеться про позиції щодо сутності мовного знака, уточнюється його характер з огляду на єдність позначення і позначеного, обґрунтовується доцільність україномовних перекладів соссюрівської термінології.

Ключові слова: *лінгвосеміотика, мовний знак, позначення, позначене, семіозис.*

The article analyses the approaches to the nature of linguistic sign, specifies the essence of linguistic sign as the entity of signifier and signified; motivates the accuracy of Ukrainian translations of saussurean terminology.

Key words: *linguosemiotics, linguistic sign, signifier, signified, semiosis.*

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Семіотика (семіологія) і в XXI столітті залишається актуальною сферою сучасних лінгвістичних досліджень [5], адже природа мовного знака завжди залишалась дискусійною і остаточно не розв'язаною методологічно детермінованою проблемою лінгвосеміотики [12]. І дотепер не вичерпали своєї проблематичності та актуальності питання онтології мовного знака [1; 2; 3; 4; 5; 7; 10; 11; 13; 14], зв'язку мовного знака із позначеним [5; 7; 14; 15; 17; 19], антиномії природного конвенційного, довільного зв'язку знака і позначеного [5; 7; 12; 13; 15; 17], довільності і не випадковості мовного знака у певній мовній системі [5; 7; 11; 12; 17], довільності чи детермінованості вибору мотиватора знака в мовній системі [5; 7; 11; 12; 13; 14; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новий погляд на знакову структуру мовних одиниць дозволив ученим [5] дійти висновку, що площина знакової структури мовних одиниць і утворень, поряд із площинами змісту й вираження, належить до найсуттєвіших сторін їхнього устрою.

Останнім часом увага дослідників зосереджена на розв'язанні тих традиційних проблем лінгвосеміотики, які свого часу були дискусійними. Серед таких проблем ключовим є розгляд структури мовного знака, про що свідчать аргументи Р. Барта: «….в будь-якій семіологічній системі постулюється відношення між двома елементами – позначенням і позначеним…..» [1].

Мета статті – проаналізувати дефініції понять «*позначення*» і «*позначене*» на різних етапах розвитку лінгвосеміотики.

Завдання:

— з'ясувати позиції щодо сутності мовного знака представниками білатеральної та унілатеральної теорій;

— уточнити характер мовного знака з огляду на єдність позначення і позначеного;

— обґрунтувати доцільність і коректність україномовного перекладу соссюрівських термінів «позначене» і «позначення».

© Барбанюк О.О., 2009

Наукові результати. Центральним поняттям лінгвосеміотики, за визначенням мовознавців [1- 5; 7; 10; 12 - 17; 20], є мовний знак, про який заговорили вперше стоїки (II- I ст. до н .е) і які, з одного боку, розглядали дві сторони мовного знака – позначене і позначення, а з іншого боку - поєднання у знакові позначеного, позначення і об'єкта. Позначене у їхньому викладенні належало світу мови і було подібним до значення, тому об'єкт сприймався належним до світу дійсності. Наявність трьох складових знака у стоїків, на думку О. О. Селіванової, стало підґрунтям для потрійної диференціації мовного знака як модусів існування, розуміння і позначення, що свого часу було відображено в семіотичному трикутнику представників логічної семантики, позитивістів К. Огдена та А. Ричардса [22]. Натомість модель Огдена і Ричарда не задовольняла, що привело до заміни їхнього семіотичного трикутника іншими трикутниками Дж. Лайонза [9] та С. Ульманна [18], у яких застосовується форма (ім'я), поняття (смисл) і предмет (референт), трикутником Г. Фреге, у якому відсутній складник проекції на дійсність [12: 376] та багато ін.

Узагальнюючи позиції авторів семіотичних трикутників, О. О. Селіванова пропонує власне визначення мовного знака, під яким розуміє двобічну матеріально-ідеальну одиницю системно організованого мовного коду, яка довільно, символічно й конвенційно фіксує у чуттєвій сприйманій формі певний зміст, і служить засобом збереження, отримання, обробки і передачі інформації [12: 375].

На відміну від білатеральної концепції мовного знака, яку розвивали В. Г. Гак, Т. Р. Кияк, А. Мартіне, Б. О. Серебренніков, Ю. С. Степанов, Г. А. Уфімцева, Р. Якобсон, А.О.Білецький та ін, визнаючи знак як поєднання форми та змісту, представники унілатеральної теорії — О. Ф. Лосєв, О. С. Мельничук, Ч. Морріс, В. З. Панфілов, Л. О. Рєзніков, В. М. Солнцев та ін. наголошують лише на матеріальній стороні мовного знака, відносячи зміст до сфери значення.

Незважаючи на полярність поглядів представників обох теорій, слід зазначити, що класична лінгвосеміотична традиція грунтується на визнанні того, що компонентами мовного знака є позначення і позначене (див. докладніше Ф. де Соссюр)

Представником цієї традиції є Р. Барт, у якого представлена структура мовного знака відношенням двох елементів в межах семіологічної системи – позначеним і позначенням [1].

Проте ці поняття і дотепер мають термінологічну еквілібристику, і навіть ще до того, коли швейцарський дослідник увів терміни «позначення» та «позначене», знак залишався двозначним, оскільки виявляв тенденцію бути ототожнюваним лише з позначеним, чого він намагався уникати; після вагань між some і same, формою та ідеєю, образом та концептом, Ф. де Соссюр зупинився на *позначеному* та *позначенні*, союз яких і формує знак [17].

У 30-і рр. XX ст. П. О. Флоренський (ще до того, як стали відомі ідеї Ф. де Соссюра) висловив глибокі думки про наявність зв'язку між "символізуючим" та "символізованим", вживаючи їх як синоніми до понять "позначене" і "позначення". Він писав: "Символізуюче і символізоване невипадково зв'язуються між собою " [20: 390]

Італійський семіолог і філософ Умберто Еко користувався соссюрівською термінологією, визначаючи знак як єдність позначеного і позначення, які поєднуються

кодом. Позначене – це те, що за допомогою коду вступає в семасіологічні відношення з позначенням [21].

Сучасні науковці пропонують вживати терміни «означник» та «означуване» з тим наповненням змісту, який пропонував Е. Бенвеніст, тобто «означник – це звукова подача ідеї, а означуване – це мисленнєвий еквівалент означника» («Загальна лінгвістика») [16: 613]

Інтерпретатори і перекладачі «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра А. Корнійчук та К. Тищенко обстоюють терміни «позначене» і «позначення». На наш погляд, ця позиція щодо термінологічної дефініції є найбільш коректною, яка відображає онтологічну сутність мовного знака.

Отже, знак – це альянс позначення і позначеного, де позначення констатує план вираження, позначене – план змісту. Всередині кожного із таких планів Л. Єльмслєв убачав розбіжність, що є важливою для вивчення семіологічного, а не лише лінгвістичного знака [15: 55]. Згідно з Л. Єльмслєвим, кожен план має в собі дві страти: форму та субстанцію. Форма є те, що може бути описано вичерпно, просто і когерентно лінгвістами без звернення до будь-якого екстралінгвістичного посилання; субстанція ж — це ціла множина аспектів лінгвістичного феномена, яка не може бути описана без урахування екстралінгвістичних посилань. Оскільки обидва страти наявні і в плані вираження, і в плані змісту, то має місце :

а) субстанція вираження, наприклад, звукова, артикуляційна, не функціональна субстанція, що є полем фонетики, проте не фонології;

б) форма вираження, що створюється парадигматичними та синтагматичними правилами (одна і та ж форма може мати дві різних субстанції: звукову та графічну);

в) субстанція змісту, яка включає емоційні, ідеологічні чи просто понятійні аспекти позначення, його «позитивне» значення;

г) форма змісту, яка є формальною організацією позначення через існування чи відсутність семантичних поміток [15: 55-56].

У лінгвістиці природа позначеного створює підгрунтя для дискусій, які концентруються, як правило, на ступені його «реальності»; позначене не є «річчю» («предметом»), а ментальною репрезентацією цієї речі [15; 17].

Сам Ф. де Соссюр відзначав ментальний характер позначеного, називаючи його концептом [17]. Ці дискусії, позначені відбитком психологізму, тому звернімось до аналізу, що проводився стоїками. Останні розрізняли *phantasia logiki* (ментальну репрезентацію), *tinganon* (реальний предмет) та *lekton* (те, що вимовляється). Позначене швидше є *lekton*, не будучи ані актом свідомості, ані реальним предметом, проте могло бути визначено лише в процесі позначення, квазі-тавтологічним шляхом: воно є те саме «дещо», яке мається на увазі людиною, яка використовує знак. Отже, позначене є одним з двох relata знака [15: 59].

У семіології класифікація позначеного є фундаментальною, адже вона присвячена відмежування форми від змісту. При цьому слід зазначити, що на сьогодні питання класифікації форм вербального позначення лишається відкритим. Класифікація семіологічних позначень без аналізу їх у лексико-семантичних полях Тріра [] не може бути вичерпною. По-перше, йдеться про спосіб актуалізації семіологічних позначених, які можуть виявитись або ізологічно, або ні; в останньому випадку вони обговорюються через артикуляційну мову або засобом слова, або групою слів. У цьому разі аналітик не

в змозі нав'язати семантичним позначенням власну метамову, проте, одночасно, є небезпечним, адже розробляється семантична класифікація самої мови, а не класифікація, що має свої підстави в певній системі. По-друге, йдеться про лінійність семіологічних позначених, що виконують однакову функцію; від однієї системи до іншої, семіологічні функції не лише взаємодіють, а й частково перехрещуються [15].

Позначення, за Ф. де Соссюром, як властивість аудитивна, розвивається в часі і характеризується запозиченими в ознаками: воно становить тривалість, яка є лінійною» [17].

Природа позначення базується на тих же принципах, що позначене: це чистий relatum, визначення якого не може бути відокремлено від позначеного. Позначування може сприйматись як процес; це дія, що поєднує позначення та позначене, дія, продуктом якої є знак. Ця відмінність має, звичайно, лише класифікуючу (не феноменологічну) цінність, оскільки єдність позначення і позначеного не вичерпує семантичний акт, а знак виводить свою цінність також із оточення. Отож, позначування (семіозис) не об'єднує сутності, не поєднує два терміни, а встановлює відношення між ними. У Ф. де Соссюра знак з'являється як вертикальне розширення деякої ситуації в глибину – в мові позначене перебуває за межами позначення і може бути досягнуто лише через нього, хоча, з одного боку, ці просторові метафори не враховують діалектичну природу позначування, а, з іншого боку, «замкнутий» характер знака властивий лише для системи мови [17].

Л. Єльмслєв надавав перевагу суто графічній репрезентації; маємо відношення (R) між планом вираження (E) і планом змісту (C). Ця формула дає можливість здійснювати аналіз без метафоричної фальсифікації для метамов чи для довільних систем E R (ERC) .

Ж. Лакан і його послідовники використовували просторове написання, яке відрізняється від соссюрівської репрезентації в двох моментах: 1) позначене (S) є глобальним, створеним із мультирівневого ланцюга (метафоричного): позначене і позначення мають лише нестабільні відношення і збігаються лише у певних моментах; 2) лінія між позначенням (S) і позначеним (s) має власну цінність, яка поглинає позначене [15: 60].

Ф. Соссюр говорив про довільність відношення між позначенням і позначеним [17]. Навіть для Ф. де Соссюра знак є не «річ», а ментальною репрезентацією; асоціація звука і репрезентація є результатом колективного тренінгу. Ця асоціація, що є позначуванням, аж ніяк не є довільною, насправді вона є необхідною. Це спонукає до висновку про дискусійність мотивації.

Так, К. Леві-Стросс стверджував, що лінгвістичний знак є довільним a priori і недовільним a posteriori. Отже, деяка система є довільною, коли її знаки засновані не на конвенції, але на основі одностороннього рішення: знак не довільний у мові; знак є мотивованим, коли відношення між його позначенням і позначеним є відношенням аналогії[].

У лінгвістиці мотивація обмежена частковими планами деривації і композиції; в семіології, вона ставить більш загальні проблеми. З одного боку, можливо, що поза межами мови можна знайти системи, у яких мотивація відіграє значну роль. Тоді постає питання, аналогія сумісна з перервним характером є позначування і які парадигмальні серії можуть бути утворені, коли позначені є аналогами. З іншого боку, цілком ймовірно, що семіологічні дослідження відкривають існування нечистих систем з вторинною немотивацією, коли знак пристосовується до конфлікту між мотивованим і немотивованим. Ця проблема є перспективою подальшого дослідження.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Підсумовуючи, зазначимо, що знак в семіотиці розуміється як двоякість, що поєднує в собі позначене і позначення. Позначення констатує план вираження, позначене – план змісту. Аксіома стійкого зв'язку позначення і позначеного є однією із головних аксіом, що представляють властивості мовних знаків.

У сучасній українській лінгвістиці існують неоднозначні дефініції щодо *позначення* і *позначеного* — термінів, введених Фердінандом де Соссюром до арсеналу європейської теорії знаків після Августина.

Проте незважаючи на різні україномовні переклади соссюрівської термінології, всі вживані науковцями терміни є за своєю лінгвосеміотичною сутністю аналогами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – С.194.
2. Бюлер К. Теория языка. — М., 1993. − 245 с.
3. Горный Е. Что такое семиотика?// Радуга, 1996. – С. 168-175.
4. Греймас А. Ж., Курте Ж. Семиотика. Обьяснительный словарь. – В кн.: Семиотика/ сост., вст. ст. и общ.ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983.− С. 483-550.
5. Єрмоленко С. С. Знакова структура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі: Дис….докт.філ.наук: 10.02.15/ Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2006. – 459с.
6. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // Звегинцев В. А. История языкознания X1X-XX веков в очерках и извлечениях.− М., 1965.− 3-е изд. − Ч.2. − С. 85-93.
7 Коротченко Ю. М. Моделирование знаковых структур (на материале текстов культуры): Дис…..канд. філософ. наук: 09.00.01/Таврійський нац.унів. ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 196с.
8. Культурология. XX век. Словарь. – СПб.: Университетская книга, 1997. − С. 67.
9. Лайонз Джон. Язык и лингвистика. Вводный курс / Дж. Лайонз; И. А. Муравьева, Е. Г. Устинова (пер. с англ.). — М.: УРСС, 2004. — 317 с.
10. Лотман Ю. Текст у тексті // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.//За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 428-441.
11. Лотман Ю. М. Семиосфера. − СпБ: "Искусство — СпБ", 2000. – 704с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716с.
13. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография). — К.: Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248с.
14. Семиотика / сост., вст. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. – 636с.
15. Семиотика: пособие для студентов/ автор-составитель Скрипник К. Д. – Ростов-на-Дону РИО Ростовского филиала Российской таможенной академии, 2000. – 127 с.
16. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст./ За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996.− С. 80.

17. Соссюр Ф. де Курс загальної лінгвістики/ Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324с.

18. Ульманн С. Семантические универсалии/ С. Ульманн// Новое в зарубежной лингвистике: сб. ст; общ. ред. и вступ. ст. Б. А. Успенского. − М.: Прогресс, 1970. – Вып. 5: Языковые универсалии.− С. 250-299.

19. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. СПб, 1998

20. Флоренский П. А. Обратная перспектива // Труды по знаковым системам II: уч. зап. Тартуск. гос. ун-та.− Вып.198. − Тарту, 1967.− С.90

21. Eco U. A theory of semiotics. – Bloomington: Indiana University Press, 1976. – 648 p.

22. Ogden C.K., Richards I.A. The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism. — 2nd ed-n, rev. N.Y., 1927.

УДК 811.161.2’37

Бондар М. В.
(Київ, Україна)

ТИПОЛОГІЯ АКТИВНИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено типологію активних лексико-семантичних процесів. Запропоновано авторську класифікацію лексико-семантичних процесів.

Ключові слова: *запозичення, жаргонізація, лексична реактивація, детермінологізація, лексико-семантичні процеси, семантичні конотації, часові мовні ідентифікатори.*

В статье исследуется типология активных лексико-семантических процессов. Предложено авторскую классификацию лексико-семантических процессов.

Ключевые слова: *заимствование, жаргонизация, лексическая реактивация, детерминологизация, лексико-семантические процессы, семантические коннотации, временные языковые идентификаторы.*

The article is devoted to the analysis of the typology of “lexico-semantic processes”. The author’s own classification of the active lexico-semantic processes is proposed.

Key words: *borrowing, slangization, lexical reactivation, determinologization, lexico-semantic processes, semantic connotation, time language markers.*

Актуальність дослідження визначається потребою вивчення динаміки кількісних та якісних структурно-семантичних і функціонально-стилістичних змін у лексиці сучасної української мови, виявлення та оцінки мовних інновацій, створення вмотивованої класифікації відповідних лексико-семантичних процесів, розробки чіткого і послідовного термінологічного апарату, нових методик опрацювання лінгвістичного матеріалу тощо.

На початку XXI століття питання статусу, перспектив та напрямів розвитку української мови, зокрема її лексичного складу, постійно перебувають у полі зору вітчизняних лінгвістів. Однак деякі мовні явища, що стосуються лексико-семантичного рівня мови, подаються без чіткої структуризації та детального аналізу класифікаційних ознак.

© Бондар М. В., 2009

Потребує уточнення поняття "лексико-семантичні процеси", зокрема щодо їх виявлення й кваліфікації в сучасній українській мові. На жаль, поза увагою і на сьогодні залишаються лексико-семантичні явища, не зафіксовані в лексикографічних працях (напр., прагматичний компонент, додаткові смислові навантаження, пов'язані із частотою вживання слів, зумовленою екстралінгвальними факторами).

Мета нашої розвідки – *дослідити особливості типології активних лексико-семантичних процесів. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання наступних* **завдань***: проаналізувати існуючі на сьогодні у мовознавстві класифікації активних лексико-семантичних процесів; визначити зміст основних понять; розробити і аргументувати власну класифікацію активних лексико-семантичних процесів.*

На сучасному етапі актуальним завданням української лінгвістики є розробка узгодженої загальноприйнятої класифікації лексико-семантичних процесів з врахуванням їхньої ієрархії, функціональної специфіки, що полегшило б вивчення відповідних мовних явищ. У цьому плані заслуговує на увагу дослідження Л. В. Струганець, яка, використовуючи словниковий матеріал, визначила такі процеси, що зумовлюють розвиток словникового складу літературної мови: 1) поповнення новими лексичними одиницями; 2) поступове звуження вживання, а згодом і виходу окремих номенів, що з певних причин виявились застарілими; 3) семантична трансформація; 4) стилістична транспозиція уже існуючих слів [1: 97].

Іншу класифікацію представлено у праці російської дослідниці Н. С. Валгіної, яка розрізняє процеси, що відбуваються в лексиці (вихід з ужитку застарілих слів, що виражають неактуальні для сьогодення поняття; поява нових слів, понятійно актуальних, які раніше були відсутні у мові; повернення до життя раніше неактуальних лексем, пов'язаних з поняттями релігії, дореволюційної освіти, адміністративно-територіального поділу, соціальної структури суспільства; переоцінка певного кола слів, пов'язаних із соціально-економічною перебудовою суспільства; запозичення; розширення сфер вживання жаргонної лексики; збагачення складу лексичних груп соціально чи професійно обмеженого вживання), стосуються семантики слів (розширення значення, звуження значення та переосмислення) та стилістичних перетворень (нейтралізація високих книжних слів, стилістична та семантична трансформація жаргонних та професійних слів) тощо [2].

Як бачимо, наведені класифікації мають суттєві розбіжності у науковій термінології. Н. С. Валгіна до лексичних процесів зараховує актуалізацію та пасивізацію. Деідеологізація розглядається автором і як лексичний, і як семантичний процес. Детермінологізація та жаргонізація аналізуються як лексичні, так і стилістичні процеси. Л. В. Струганець, навпаки, виділяє переорієнтацію номінацій, зміни соціальних конотацій, реактивацію і пасивізацію лексико-семантичних засобів, термінологізацію і детермінологізацію лексичних одиниць в окремий клас як репрезентантів явища "стилістичної транспозиції" [1: 97] (або за іншою термінологією "функціонально-стилістична мобільність лексики" [3: 33], "функціональна мобільність мовних одиниць" [4: 67]).

Зауважимо, що опрацьована нами наукова література свідчить про неодностайність лінгвістів щодо визначення змісту поняття "стилістична транспозиція" і переліку процесів, які мають до нього відношення, а також встановлення природи процесу, пов'язаного з модифікаціями конотативного забарвлення (стилістичної чи семантичної).

Під “стилістичною транспозицією” лексичного складу української мови ми маємо на увазі зміни у перерозподілі мовних засобів між активним та пасивним словником (процеси лексичної реактивації та пасивізації), між різними стилями української мови (жаргонізація, детермінологізація), в результаті чого поповнюється словниковий склад мови. Вважаємо, що такі зміни відображають основні тенденції розвитку сучасної української літературної мови.

Як свідчать дослідження попередніх років, українська література 20-х років ХХ ст. орієнтувалася на усно-розмовне мовлення; у 30-40-х роках спостерігалася тенденція до усталення книжної традиції; для української (переважно перекладної) художньої літератури 60-х – початку 70-х років характерною була активізація лексики й форм, поширених у 20-ті роки в книжно-писемній мові; відлуння цього захоплення помітні й у творчості прозаїків 80-х років [5: 218-219]. У зв’язку з цим зростає необхідність вивчення закономірностей співвідношення цих лексичних груп (слів абстрактних і конкретних, жаргонних, діалектних і загальнонародних тощо, що сприяє з’ясуванню шляхів розвитку літературної мови) [6: 661].

Актуалізація різних груп лексики у певний період подається у наукових працях як явище “стилістичної транспозиції”, однак слід зауважити, що в сучасній україністиці на позначення результатів стилістичної транспозиції вживаються також терміни “внутрішні входження” [7: 8], “внутрішньомовні запозичення” [8: 16], “внутрішні запозичення” [3: 56].

Спробу класифікаційних узагальнень бачимо у дослідженні російського науковця В. Г. Гака, який до основних семантичних процесів зараховує: синонімічний розвиток значень, зміщення, енантіосемію, розширення чи звуження (включаючи “погіршення” чи “поліпшення” значення), перенос (метафоричний чи метонімічний) [9: 454].

У свою чергу, О. О. Тараненко вважає, що в українській мові семантична трансформація може відбуватися в таких напрямках: 1) метафоризація; 2) метонімізація; 3) процеси, які базуються на основі суміжності мовних одиниць у тексті (атракція, компресія, синтагматичні зміщення смислу, конденсація і под.); 4) аналогія; 5) контамінація [10].

С. В. Семчинський аналізує такі зміни в смисловому змісті слів: 1) генералізацію, або розширення значення слова; 2) спеціалізацію, або звуження значення слова; 3) термінологізацію; 4) зміну значення, викликану його професійним вживанням; 5) вид зміни смислового змісту слів, коли родове значення стає видовим; 6) збагачення додатковим самостійним значенням; 7) перетворення повнозначного слова на неповнозначне; 8) енантіосемію; 9) “народну етимологію”; 10) епохальні зміни значень [11: 15-23].

Більш детальний опис активних семантичних процесів на матеріалі сучасної російської мови представила О. П. Єрмакова: 1) деактуалізація значень, які відображають радянські реалії; 2) деідеологізація лексики; 3) політизація деяких груп лексики; 4) активізація деяких семантичних моделей, які відображають оцінку особистості як суспільного явища; 5) метафоризація як вираження оцінки суспільно-політичної ситуації; 6) руйнування попередньої смислової кореляції в політичній лексиці та виникнення нової; 7) деполітизація деяких політичних термінів [12: 33].

Однак у вищерозглянутих класифікаціях не враховано такий тип семантичної трансформації, як втрата значення слова, формальне вживання слова. Тому, на рівні словосполучення доцільним видається залучення термінології, якою оперує К. В. Ленець, а саме – “девальвація основного слова, розмивання його лексико-семантичної структури”

[13: 69]. Хоч інший відомий дослідник О. Д. Васильєв вважає, що десемантизація зумовлює появу в текстах лексичних міфоген (“слів-фантомів”, “лексичних фантомів”) [14: 36].

Оскільки в сучасних наукових працях не простежується чіткий аргументований підхід до вивчення семантичних зрушень, відсутні класифікаційні ознаки конотаційних змін у мові, видається доцільним розглядати зміни конотативного забарвлення слів у контексті семантичних змін, на відміну від переорієнтації номінацій та зміни соціальних конотацій, що мають відношення до явища стилістичної транспозиції. При дослідженні змін, пов’язаних з конотативним компонентом значення слова, який не є об’єктом вивчення тлумачних лексикографічних видань, особливої уваги науковців потребує саме семантичний аспект конотації, який “створює асоціативно-образне, символічне, культурно-історичне тло слова, виражаючи національну специфіку мови” [15: 248].

Процес детермінологізації, на нашу думку, доцільно розглядати в контексті семантичних модифікацій лексичних одиниць, оскільки при перенесенні термінів у іншу сферу функціонування (до загальновживаної лексики) відбуваються зміни їх значень.

Враховуючи особливості лексико-семантичних змін в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століть, виділяємо такі групи лексико-семантичних процесів: 1) процеси, що зумовлені активним впливом лексичної системи однієї мови на іншу; 2) процеси, виникнення яких пов’язане з перерозподілом мовних засобів між функціональними стилями (художній ⇐ науковий, розмовний);3) процеси, які відбуваються під впливом активізації пасивного складу лексики; 4) процеси, детерміновані взаємодією лексичного з іншими структурними рівнями мовної системи, зокрема синтаксичним. Результатом дії процесів першої групи є запозичення і реактивовані лексичні одиниці (лише ті, що активізувалися в українській літературній мові під впливом мови діаспори), другої групи – терміни, жаргонізми, а також реактивовані лексичні одиниці з ремарками *розм., діал.* лексика, третьої – реактивовані лексичні одиниці, які мали ремарки *заст., рідко* тощо, четвертої – лексикалізовані словосполучення, а також усталені словесні комплекси.

До аналізу слід залучити лексикалізовані словосполучення, які функціонують як еквіваленти слова (усі складові частини пишуться через дефіс і виступають одним членом речення, не характеризуються автоматичним відтворенням у тексті як фразеологізми). Усталені словесні комплекси є одним із проявів тенденції до стереотипізації, яка простежується при вживанні певних класів слів (напр., часових мовних ідентифікаторів, а також терміносполук). Аналізуючи матеріал, диференціюємо зміни в семантичній структурі слів, які вже тривалий час вживаються в українській мові, та семантичних трансформацій, викликаних пристосуванням до нових умов функціонування тих лексичних одиниць, що поповнили словниковий склад української мови на сучасному етапі.

Отже, у лексико-семантичній системі української мови на різних етапах її розвитку простежуються мовні процеси (творення неологізмів (як загальновживаних, так і оказіональних) на основі власних мовних ресурсів; запозичення слів і зворотів з інших мов; закріплення за багатьма наявними в мові словами й словосполуками нового значення чи відтінку значення, а також втрата деякими словами старого значення; засвоєння лексичних елементів із територіальних діалектів і професійної лексики; переміщення багатьох стилістично маркованих слів до інших груп, розрядів тощо), що характеризуються різним ступенем активності, який залежить від характеру, інтенсивності дії як інтралінгвальних, так і екстралінгвальних факторів (суспільно-політичної та логіко-психологічної природи).

На початку XXI ст. відбувається поповнення словникового складу сучасної української мови новими лексичними одиницями, усталеними словесними комплексами, змінюється семантична структура слів, що є наслідком дії відповідних лексико-семантичних процесів: запозичення, жаргонізації, лексичної реактивації, детермінологізації, появи нових типів значень, нових семантичних конотацій, формування часових мовних ідентифікаторів. Слід відзначити перспективність подальшої розробки цього напряму досліджень в українському мовознавстві, необхідності вироблення чіткої загальноприйнятої класифікації процесів, які різняться за своєю природою, факторами їх активізації, типологічними ознаками тощо. Крім того простежується взаємодія та взаємовплив цих процесів, що, в свою чергу, зумовлює подальші зміни у структурі нових лексичних одиниць. І наступним кроком у дослідженні цього шару лексики є вирішення питання кодифікації, створення відповідних лексикографічних праць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття. – Т.: Астон, 2002. – 352с.

2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. – М.: Логос, 2001. – 304с.

3. Зацний Ю. А., Пахомова Т. О. Мова і суспільство: Збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2001. – 243с.

4. Какорина Е. В. Трансформации лексической семантики и сочетаемости (на материале языка газет) // Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Под ред. Е. А. Земской. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 67-89.

5. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / Єрмоленко С. Я., Колесник Г. М., Ленець К. В. та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – 238с.

6. Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 660-715.

7. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21с.

8. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388с.

9. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 768с.

10. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К.: Наукова думка, 1989. – 256с.

11. Семчинський С. В. Шляхи збагачення лексики: Матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. – Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. – 62с.

12. Ермакова О. П. Семантические процессы в лексике // Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Под ред. Е. А. Земской. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 32-46.

13. Ленець К. Лексико-семантичні процеси в мові засобів масової інформації // Najnowsze dzieje jezykow slowianskich / Українська мова / Redaktor naukowy Svitlana Jermolenko. – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej – Opole, 1999. – S. 67-87.

14. Васильев А. Д. Слово в телеэфире: Очерки новейшего словоупотребления в российском телевещании. – Красноярск: Сибирский юрид. ин-т МВД, 2000. – 166с.

15. Тараненко О. О. Конотація // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 248.

УДК 811.112.2

Когут Л. Ф.
(Івано-Франківськ, Україна)

СЕМАНТИЧНИЙ ЦЕНТР СЛОВА ЯК ДИНАМІЧНИЙ ПРОЦЕС

В статье экспериментально исследовано и статистически подтверждено влияние разных факторов (территориального, профессионального, рода) на смысловую структуру слова, его семантический центр. Результаты исследования могут быть использованы для формирования словарных статей толкового или синонимического словаря.

Ключевые слова: *полисемант, семантический центр, ассоциативный метод, иерархия.*

The article presents the results of the experimental investigation and statistic confirmation that the territorial factor influences the semantic structure of a word and the semantic center. The results of investigation can be used to form a dictionary articles of explanatory and synonym dictionary.

Key words: *polysemant, semantic centre, associative method, hierarchy.*

«Мова - це унікальний феномен,
в якому як у краплині води, що відбиває сонце,
можна побачити сутність мікрокосму свідомості та духу людини»
(В. М. Манакін)

Проблемі семантичної системи слова, що є результатом епідигматичних відносин та деривaційних процесів присвячено немало досліджень. Епідигматика як третій вимір мовної системи, поряд з парадигматикою і синтагматикою, як тип зв'язків у мовній системі, що ґрунтуються на асоціативності й образності людського мислення й опосередкують процеси метафоризації розглядалася Шмельовим Д. Н., Огуєм О. Д., Селівановою О. О. Епідигматичні зв'язки уможливлюють асоціативно-метафоричну мотивацію найменувань, творення метафор у мові й мовленні.

Під семантичною системою слова та «системою значень» позначають систему та структуру як сукупність елементів та спосіб їх організації. Структурний поділ значень на мінімальні елементи утворює складну єдність сем чи семантичних компонентів – систему значень лексико - семантичних варіантів. Семи (як специфічно структуровані мовою елементи відображеної дійсності різного ступеня узагальнення) не мають формального

© Когут Л. Ф., 2009

мовного вираження, проте їх можна визначити на основі логіко-лінгвістичного аналізу [1: 110]. Спільний семантичний центр (який відповідає критикованому «загальному значенню») має бути в будь-якому випадку динамічно-рухомим, щоб зуміти виразити нові взаємовідносини між семами [4: 111]. За допомогою експерименту можна встановити, як це відбувається, які фактори зумовлюють його рухомість.

Стосовно принципів розмежування лексичних значень, підпорядкованих одній звуковій формі (як семеми полісеманта), у сучасній лексикографії спостерігаються значні розбіжності. Згідно однієї думки, семеми подаються відособлено, що свідчить про домінування омонімічного принципу. Прихильники іншої теорії (німецькі та російські лексикографи) виступають за збереження семантичної єдності слова. За допомогою членування римськими, арабськими та буквеними позначеннями лексикографи намагаються виразити внутрішню структуру слова. При цьому для наочності омонімію виділяють римськими цифрами. Для позначення окремих семем та сполучення сем того ж полісеманта використовуються арабські цифри та букви. За операційним підходом, семемою є шпальта тлумачного словника, виділена певною арабською цифрою (1, 2, 3 тощо), а семою – окреме слово цієї рубрики.

Однак Е. Лейзі справедливо відзначає, що при розмежуванні значень слів має місце надлишок авторського суб'єктивізму, що стосується як змісту семем, так і їх числа. Найбільш об'єктивним мав би бути статистичний підхід. Використання критерію частотності щодо елементів контекстуального набору дозволяє значною мірою усунути суб'єктивність лексикографів На основі статистичного критерію χ^2 та критерію спряженості Чупрова К визначаються статистично релевантні величини зв'язку між словами чи їх значеннями. Пропонований метод також допомагає встановити статистично істотні парадигматичні консоціації, антонімічні протиставлення та синтаксичні конструкції, релевантні для певних семем. Важливим є те, що цей об'єктивний критерій виявляє релевантні синтагматичні зв'язки, характерні для семантичної системи полісеманта, встановлення ієрархії значень в межах полісеманта. Ряд дослідників вважають, що на першому місці мають бути найчастотніші та безознакові, узагальнюючі та контекстуально незалежні вживання, які виконують функцію головного значення [4: 33]. На їх думку, термінологічні, регіональні та стилістично обмежені значення мають розміщуватись наприкінці. Семеми варто розмістити за їх семантичною близькістю (чи віддаленістю) між центром та периферією [3: 212]. Проте залишається відкритим питання – як можна об'єктивно визначити ієрархію словесних значень.

Вільний асоціативний експеримент дозволяє встановити семантичні компоненти семеми полісеманта, що об'єднують їх. Такі асоціативні, дуже часто змінні поєднання репрезентують певною мірою пропорційні відношення з референційними посиланнями до знань оточуючого світу [2: 210]. Відношення між словом-стимулом та відповіддю інформанта вважається невипадковим, коли спостерігається відносний збіг відповідей, якщо в експерименті бере участь велика кількість інформантів. Як правило, значна кількість відповідей на слово-стимул відбувається за досить короткий проміжок часу. Наступні асоціації спадають на думку протягом більш тривалого часу, що, власне, розцінюється науковцями як момент згадування. Стимулююче слово може продукувати різні варіанти відповідей.

За допомогою асоціацій можна охарактеризувати значення слова, вказати на частотність та ієрархічні відношення в семантичній системі слова. Уся складність проблеми полягає в ідентифікації цих характеристик. Тому отримані дані, проведеного нами експерименту, опрацьовувалися окремо для кожного слова за його системними характеристиками. У запропонованому психолінгвістичному експерименті використовувався „направлений" асоціативний метод, при якому матеріал та інструкція направляють та обмежують відповіді інформанта. В дослідженні враховувалися всі асоціації, які підпорядковувалися певним семемам за їх епідигматичними, синтагматичними та парадигматичними характеристиками. При цьому визначалося їх число для кожної семеми, за яким виявлялося, що значна кількість асоціацій корелює з ранговим номером семеми, що й допомагає визначити ієрархічні відношення в семантичній системі полісеманта. За результатами запропонованої процедури визначалися семантичні системи досліджуваних полісемантів, які формувалися на основі близьких парадигматичних та синтагматичних відношень. Вони зіставлялись з описами слів, що наводяться в тлумачних словниках. Ієрархічні відношення в межах семантеми визначалися за частотами сумарних асоціативних характеристик.

Порівняння семантичної структури прикметника за лексикографічними джерелами з даними дослідження на рівні тексту та психолінгвістичного експерименту виявило незначну розбіжність, середній показник якої складає 9,2%. Однак власне розгортання значення стосується не всіх прикметників, а лише **домінант** *mutig – 35%, feige – 28%;* **ядра***: kühn – 8%, tapfer – 11%, ängstlich – 24%, furchtsam – 4%,* **основного складу***: entschlossen – 3%, männlich – 3% і* **периферії***: aufrecht – 10%, brav – 13%*. Найбільший відсоток відхилення мають домінанти синонімічних рядів та значення *ängstlich,* яке згідно багатьох вагомих показників практично претендує на «посаду» домінанти.

Для прикладу розглянемо прикметник ***feige,*** який згідно з даними лексикографічних джерел, опрацьованих нами, споріднене з СВН *veige* та з ДВН *feigi, eigt*. Як свідчать дані тлумачних словників, підтверджені прикладами художніх текстів та даними психолінгвістичного експерименту, прикметник *feige* виступає в своєму основному значенні здебільшого в достатньо уніфікованих асоціаціях: «*той, хто може [безсоромно] боязко відступати перед будь-якою небезпекою, ризикованою справою, не проявляючи мужності» (*нім.*: 'ohne Ehrgefühl, unehrenhaft vor jeder Gefahr, jedem Risiko ängstlich zurückschreckend, ohne Mut: sich feige zurückhaltend'); «демонструвати боягузтво» (*нім.*: 'von Feigheit zeugend');* «*підступний, підлий» (*нім.*: 'hinterhältig, gemein')* .

Найбільше (за випадками вживання) спостерігаємо використання цього прикметника для позначення боягузтва (**семема I.1**), яка реалізується наступною групою сем:

а**) I.1.а**. (за текстами) «*як прояв слабодухості, нерішучості, невпевненості, властиві людині взагалі»* (дана сема відзначається статистично релевантними зв'язками у сполученні з іменниками, що позначають людину взагалі (стать, професію) ($\chi^2 = 4{,}8$; К= 0,05):

Ja, absetzen diese ***feigen*** *Bürokraten, das war richtig. [6, 183]*

б**) I.1.б. (**за інформантами*) «як характеристика риси характеру, що проявляється у формі слабодухості, страху перед небезпекою: боязливий» (ängstlich):* 130 асоціацій*, сповнений страху (angstvoll):* 8 асоціацій*;*

в) **I.1.в**. (за інформантами) «*як нездатність до рішучих дій; невпевненості в собі: нерішучий» (unentschlossen):* 24 асоціації*, «невпевнений» (unsicher):* 26 асоціацій.

Відповідно до наших досліджень на основі аналізу значень за текстами, так і на підставі даних інформантів сумарна частота вживання в цьому значенні є найвищою (23%, 41% і 16% відповідно), що засвідчує домінування цієї ключової семеми серед усіх інших (80 %).

Семема 1.2. об'єднує комплекси сем:

Сема І.2.а (за текстами) «*якості, властиві певному емоційному стану»*.

Ця сема займає перше місце за частотою згідно дослідження на рівні текстів, що становить 31% і відзначається статистично релевантними зв'язками у сполученні з іменниками позначення емоційного стану людини ($\chi^2 = 32$; K= 0,13):

*Das Hoffen und **feiges** Verzweifeln und das Heimweh schließlich, dieser furchtbare, brennende Schmerz! [8, 39]*

Комплекс сем І.2.б. (за інформантами) «*як такі, що передають реакцію людини незалежно від ступеня небезпеки»: боязкий (furchtsam), полохливий (schüchtern), лякливий (scheu).*

Загальна кількість асоціацій даного комплексу налічує 43 одиниці, що становить 13% значень за інформантами даної семеми.

Семема 1.3. об'єднує комплекси сем І.3.а, І.3.б, І.3.в. розкриває значення прикметника *feige:*

***Група сем 1.3.а** «підступний (hinterhältig), підлий (gemein)»*, які мають досить незначну частоту згідно з дослідженнями за текстами та інформантами (5 і 6 асоціацій відповідно).

***Сема* І.3.б**. (за текстами) *«схильність до навмисної (спланованої) брудної несподіваної дії»,* як правило, у поєднанні з іменниками абстракцій життя:

Vom feigen Mord sprechen sie mir, als Soldat und brav. [7, 655]

***Сема* І.3.в.** (за інформантами) «*той, хто відзначається брехливістю як ознакою непорядності, причиною якої є боягузтво» (verlogen).* Відповідно до частоти дана сема складає 2 % значення лексеми за інформантами.

Цікавими видаються і результати нашого дослідження, які відображають картину похідних сем, виявлених лише на основі дослідження тексту:

Похідна сема ІІ. *як ознака неспішної, повільної дії:*

*Einschlafend schon, den Klang der Stimme Martins im Ohr erinnerte sich Neugebauer wie er an jenem **feigen** Finsternis in Konstanz mit Pätzold und dem hinterhältigen Laue eben dieser Stimme gelauscht hatte, als sie den Moskauer Sender hörte.[5, 515]*

Сема ІІ відзначається статистично релевантними зв'язками у сполученні з іменниками, що позначають природу, її явища, погоду ($\chi^2 = 145{,}5$; K=0,27), має високу частоту (19), що складає 24 % значення лексеми за текстами.

Похідна сема ІІІ розкривається у сполученні з іменниками, що позначають абстракції життя: «*той, що відзначається непорушністю, відображає стан спокою»:*

*Es herrschte regungslose **feige** Stille [8, 232]*

Похідна сема ІV *«слабкий як особистість» (schwach)* з доволі високою частотністю (38 асоціацій, що складає 11 %)*;*

Похідний комплекс сем V «*той, що має пасивну, байдужу позицію, на зразок «моя хата скраю…»: «стриманий, пасивний» (zurückhaltend), «як такий, що ухиляється, уникає чогось» (ausweichend), «обережний» (vorsichtig).*

Дана сема має доволі високий показник частоти (58 асоціацій), що становить 17% значення лексеми за показниками інформантів та займає при цьому друге місце серед сем, які трактують прикметник *feige* на основі психолінгвістичних досліджень.

Широкий спектр сем, на нашу думку, дає змогу відстежити процеси деривації, які відбуваються в епідигматичній ієрархії семантичної структури прикметника *feige.* Семема II та похідні семи і їх знаходяться, на нашу думку, у деривaційних відношеннях з основною семемою I і утворилися внаслідок семантичного зміщення значення. Ми можемо припустити, що поява та функціонування семеми прикметника *feige* є деривaційним переносом на основі значення семеми I.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левицький В. В. Вивчення смислової структури слова з допомогою асоціативної методики // Мовознавство. – 1972. – №3. — С.22-31.

2. Левицький В. В. Квантитативные методы в лингвистике. — Черновцы: Рута, 2004. – 189 с.

3. Lewizkij W.W. Experimentelle Daten zum Problem der Bedeutungsstruktur des Wortes// Problem der Psycholinquistik,- Berlin: Akad.-Verl.,1975, S.171-190.

4. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії. — Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 340 с.

5. Bodo Uhse. Die Patrioten. — Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur. 1957.— 583 S.

6. Dohm Hedwig.- Werde wie du bist. Frankfurt/Main: Verlag Ullstein GmbH 2006. 96 S.

7. Mann Heinrich. Die Jugend des Könige Henri Quatre.- Berlin - Weimar: Aufbau — Verlag, 1967.— 671 S.

8. Tölcke Werner. Die Chance. Verlag: Das Neue Berlin.— Berlin, 1978.— 271 S.

УДК 811. 112. 2‘367

Сухомлин В. В.
(Київ, Україна)

ЛЕКСИЧНІ Й ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ’ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Проблема средств выражения субъективной модальности (СМ) рассматривается с позиций общей теории грамматики, а также с позиций теории функциональной грамматики. Являясь общеязыковой категорией, модальность имеет все особенности такой категории. В то же время, она имеет и специфические признаки, обусловленные природой и функциями категории модальности. В работе рассматриваются структурные и семантические особенности средств выражения СМ.

© Сухомлин В. В., 2009

Ключевые слова: *субъективная модальность, структурный анализ, семантический анализ, часть речи, оппозиционная единица.*

The author examined the major means of expression of subjective modality (SM) as the part of the general theory of linguistics and also in the light of the theory of functional linguistics. Modality is one of the many general linguistics categories, therefore it has all the general qualities of such kind of categories. At that time modality has it special qualities, they are influenced of the nature and the functions of this category.

Key words: *subjective modality, structural analysis, semantics analysis, part of speech, oppositive unity.*

Модальність у сучасному мовознавстві є дуже складним явищем, яке вітчизняні та зарубіжні мовознавці вивчали лише епізодично. Досі бракує комплексного опису модальності у будь-якій мові, зокрема у германських мовах. Отже, комплексне дослідження модальності має значне теоретичне й практичне значення для морфології, синтаксису і лексики німецької мови.

Значний внесок у дослідження цього питання зробили такі вчені, як Ш. Баллі (1995), В. В. Виноградов (1971; 1975), Т. І. Дешериєва (1987), В. Б. Касевич (1985), F. Palmer (1990), О. В. Бондарко (1990), Г. П. Немец (1989; 1991).

На нинішньому етапі питання модальності активно продовжують вивчати В. М. Ткачук (2003), І. В. Смущинська (2003). Необхідно відзначити, що в праці В. М. Ткачука спостерігається системність у висвітленні категорії СМ, що дозволило охопити різноманітний і різноструктурний матеріал, а також простежити зв'язки між різнорівневими мовними елементами. У дослідженнях І. В. Смущинської висвітлені особливості типів і засобів вираження модальності художнього дискурсу у французькій мові. Ці дослідження дають змогу спів ставити модальність германських (англійська, німецька), слов'янських (українська, російська) та романських (французька) мов.

Водночас існує ряд питань, які не одержали широкого висвітлення у мовознавчих працях. До однієї з таких проблем належить комплексне дослідження структурно-семантичних особливостей ФСП модальності у німецькій мові.

Мета цієї праці – дослідити структурно-семантичні особливості СМ германських мов (на прикладі публіцистичного дискурсу сучасної німецької мови), з'ясувати загальні та специфічні ознаки модальності й визначити *центральну модель* (найчастотнішу модель) прояву модальності у сучасній німецькій мові, що є необхідною передумовою подальшого дослідження цього граматичного явища.

Розвиток суспільства є поштовхом до постійних змін у мові. Однак, системний характер мови дає змогу виділяти певні групи слів, тому таким чином можна виділити й слова, які співвідносяться з певними показниками СМ. Ці слова називають *глосами*. У німецькій мові такими словами є *„gut", „schlecht", „toll", „wunderbar", „hassen", „reuen",* в українській – *„добре", „погано", „класно", „чудово", „ненавидіти", „каятися"*, у російській це такі відповідники: *„хорошо", „плохо", „класно", „прекрасно", „ненавидеть", „сожалеть"*. В англійській мові маємо слова: *„well"*, *„badly"*, *„class"*, *„perfectly"*, *„hate"*, *„repent"*. Цей розряд слів може змінювати як ціле висловлення, так і окремі його частини. Такі слова називають *словами-оцінками* [1].

Лексичні засоби вираження СМ здебільшого побудовані за принципом опозиції, тобто СМ+/ СМ- хоч є випадки, що у мові не існує однієї опозитивної одиниці, в такому випадку опозиція буде неповною. Наприклад, в українській мові, слово «болячка» не має відповідника з позитивною СМ, існує лише нейтральна лексема «біль».

При структуруванні лексичних опозицій потрібно виділяти не лише повні лексеми, а й морфеми, які утворюють знак члена опозиції, а також ті номінативні одиниці, які створені аналітичним методом, наприклад, за допомогою заперечень, щоб «структурувати опозицію маркованого і немаркованого СМ слова» [2: 110].

Словотвірні й формотвірні елементи, що здатні змінювати структуру маркованого й немаркованого членів опозиції, слід також відносити до лексичних одиниць засобів вираження СМ [2: 110]. Вони поділяються на синтетичні, до яких відносяться префікси та суфікси, що здатні змінювати знак СМ, й аналітичні, якими є заперечні слова. Наприклад, у німецькій мові це префікси: ***un***- (glücklich- unglücklich), ***miss***- (brauchen – missbrauchen), ***zer***- (fa llen – zerfallen); ***nicht***: gut – nicht gut, ***kein***: Freund – kein Freund й т.д.

З іншого боку, може розглядатися антонімічна опозиція. Такі опозиції часто утворюються внаслідок взаємодії ФСП СМ і заперечення, формуючи при цьому протилежні відповідники до заданих слів: „möglich (СМ+) – *un*möglich (СМ-)“, „ gefährlich (СМ-) – *un*gefährlich (СМ+) “, „Erfolg (СМ+) – *Miss*erfolg (СМ-)“, „gefallen (СМ+) – *nicht* gefallen (СМ-) “, „Feind (СМ-) – *kein* Feind (СМ+) “. Дескрипторами СМ виступають виділені слова.

Отже, антонімія є ефективним та простим способом вираження одного з категорійних значень СМ. В результаті антитези вона утворює висловлення з амбівалентною (зі значенням подвійності протилежних змістів мовного знака) СМ.

Окремого розгляду потребує енантіосемія як різновид антонімії, який побудований на основі поєднання двох протилежних значень в одному слові, що кваліфікується як стилістична фігура антифразис [3] і фразеологізми.

У публіцистичному дискурсі (чи, як прийнято розрізняти сьогодні у відповідності до сфери спілкування, – це мас-медійний дискурс (див. також [4: 583]), у проаналізованому нами матеріалі, переважно вживаються два функціональні стилі: розмовний і художній. Тому нашу увагу привертають особливості насамперед художньої й розмовної мови.

В.В. Виноградов відзначає особливу організацію художньої мови, що впливає на експресивно-емоційне вираження дійсності [5: 4]. Він говорить про взаємозв’язок емоційної природи людини як творця мови з одного боку і структурованої нею мови з іншого боку. Таким чином формується думка, що будь-яка природна мова структурована так, що у ній належне місце займають ті одиниці, що відповідають за емоційність і експресивність мовлення.

Одними із таких одиниць є просторіччя. Вони вживаються за звичай з метою яскравого вираження емоційного стану мовця й мають перевагу над нормованою лексикою. Щодо німецької літературної мови, то розмовна мова досить віддалена від першої насамперед у фонетичному оформленні. Характерні також вживання діалектизмів, новоутворень, застарілих граматичних конструкцій і зворотів, історизмів, архаїзмів. «Застарілі слова, відродившись у новій семантиці, розширюють поле свого функціонування і, як правило, змінюють своє експресивне забарвлення» [6: 24]. Розглянемо приклад: *(1) Russlands Präsident Putin greift auf seine alte Garde zurück – die Geheimdienster. „alte*

Garde" – стара гвардія - цей вислів вжитий для того, щоб підкреслити надійність та роками перевірену відданість агентів ФСБ на службі інтересів держави, оскільки одним зі значень слова Garde є «група людей, які довгий час й надійно працюють над одним завданням» (див. також [7: 559]). Позитивна оцінка підсилена ще й тим, що слово *Garde* є архаїзмом, що у германській мові означав «захищати», «оберігати». У сучасній німецькій мові значення цього слова розширилось, оскільки воно має такі значення: 1. а) елітний підрозділ; б) полк, який у більшості випадків оснащений барвистою уніформою й має своїм завданням охорону монарха; 2. група людей, які спільно працюють над виконанням певного завдання, якоїсь справи; 3. об'єднання яскраво одягнених людей, які беруть участь в карнавальних процесіях (див. також [7: 559]). Як бачимо, значення слава змінило своє значення. У процесі зміни – розширення значення – воно втратило свою особливу експресивність (за винятком яскравих уніформ), водночас слід сказати, що сема: «робити щось позитивне» залишилась у значенні цього слова.

Всі ці прийоми служать для надання дискурсу певної семантики. Вони підкреслюють стан автора й учасників комунікативної ситуації, служать для надання дискурсу найвлучнішого відображення якоїсь події, яка є предметом обговорення. Кожне висловлення з такими лексичними одиницями є суб'єктивно маркованим і вказує на «позитивну оцінку, на витонченість, благородність, а у випадку негативної – на справедливість обурення, гнів, моральне виправдання» [2: 137].

Одним з наших завдань є вивчення СМ лексики. При проведенні аналізу ми керуємося принципом відбору маркованої лексики за всіма частинами мови. Таким чином, ми послідовно будемо розглядати кожну частину мови, де зустрічається СМ лексика.

Розглянемо кожну групу лексичних засобів вираження СМ:

1. **Іменники.** Говорячи про іменники як засіб вираження СМ, потрібно сказати, що вони представлені різноманітно: як іменниками, які семантично позначають щось позитивне чи негативне, торкаючись різних деривaційних утворень, так і тими іменниковими лексемами, які набувають статусу засобів вираження СМ при використанні їх конототивного значення. Таким чином, ми виділяємо загалом чотири групи іменників, які можуть виступати засобами вираження СМ. Це такі групи: а) іменники з позитивною оцінкою: Freund, Held, Retter, Prachtkerl; б) іменники з негативною оцінкою: Mörder, Verräter, Feind, Schurke, Halunke, *Schmiergeld* (див. *приклад 6*: «брудні гроші», «хабар»); в) іменники-деривати з позитивним/негативним значенням: Brüderchen, Tischchen, Blümelein; Feigling, Weichling, Mauler, Unglück, Misserfolg, Zerfall; г) новоутворення та іменники, які називають оцінку відношення автора повідомлення до предмету чи події, які вжиті в конототивному значенні – в цю групу можуть бути віднесені будь-які іменники з позитивно чи негативно маркованим значенням в контексті, а також новоутворення:

(2) Die spektakulärste ***Luftnummer*** *zum CDU-Parteitag lieferte die Gewerkschaft Verdi ab.* (Найскандальніший трюк (номер) організувала (продемонструвала) профспілка Верді до засідання партії ХДС).

Виділений іменник перекладається дослівно *«повітряний номер»,* в нашому контексті – як *повітряний трюк, який не має ніякого «наповнення», значення і ефекту.*

2. **Дієслова.** Для передачі СМ в публіцистичному дискурсі сучасної німецької мови широко використовуються й дієслова, які ми поділяємо на такі групи:

а) Дієслова, які вказують на надання певної ознаки, її перенесення на інший об'єкт чи інтенсифікацію, стан чи ставлення до когось / чогось (див. також [2: 118]). В німецькій мові такими дієсловами можуть бути такі, як „ärgern", „zürnen", „böse machen", „erbosen", що відповідають українським «злити, сердити когось».

Проаналізуємо такий приклад:

(3) Denn China ***räumt*** *den Kontinent* ***leer****. Wo die Europäer vor über 100 Jahren im Schutz von Kanonenbooten Rohstoffe und Arbeitskräfte* ***räuberten****, kommt nun die asiatische Großmacht mit Investitionsgeschenken und (4)* ***Schmiergeld****. … China* ***erobert*** *keine Kolonien, es* ***kauft*** *sie einfach.*(Оскільки Китай спустошив континент. Туди, де європейці понад 100 років тому, захищені канонерками, грабували сировину та робочу силу, прийшла азіатська сила з інвестиційними подарунками і взятками. … Китай не завойовує колоній, він їх просто купує).

В цьому прикладі маємо три речення, які утворюють одну тему, а тому логічним є розгляд усіх дієслів у висловленні. На нашу думку, перше дієслово має СМ значення, яке можна трактувати як сукупність семантичних значень дієслова ***räumen*** і прикметника ***leer.*** Це дієслово виникло в результаті конверсії: перший компонент має переклад «спустошений, очищений» [8: 280], другий компонент має такий самий переклад [8: 366]. Отже, за допомогою поєднання цих двох компонентів, була створена СМ лексема з негативним значенням. Дієслово другого речення має також СМ значення, знову негативне, оскільки семантично воно означає «грабувати; красти» [2(9: 234)]. Третє речення є складносурядним і складається з двох простих речень. Присудок першого є також СМ дієсловом, оскільки означає «завойовувати, захоплювати; заволодіти» [1(9: 437)]. Дієслово ***kaufen*** не має СМ оцінки, однак в цьому прикладі воно стоїть останнім в синонімічному ряді, який ми відобразили, а отже, також має СМ- відтінок.

б) Дієслова, які вказують на оцінювання чогось суб'єктом, про якого йде мова у висловленні. Такі дієслова поділяються на дві підгрупи, а саме: а) дієслова з позитивною оцінкою: *wohltun, lieben, gefallen, gutheißen, zustimmen, freuen, wünschen, begehren, verhimmeln*. Вони мають такі українські відповідники: надавати благочинну дію; любити; подобатися; схвалювати, санкціонувати; погоджуватися, схвалювати; радіти; бажати; бажати, жадати; обожнювати, восхваляти; б) дієслова з негативною оцінкою: hassen, verfluchen, verdammen, verwünschen, яким відповідають такі українські дієслова: ненавидіти; проклинати; прирікати, засуджувати, проклинати; проклинати, задаровувати (в негативному розумінні).

Розглянемо, як представлені СМ марковані дієслова на конкретному прикладі:

(5) Die Besucher des CDU-Parteitags ***strömten*** *zum Westeingang der Hannover-Messe. Auf dem Grünstreifen zur Hauptstraße, die am großzügigen Vorplatz vorbei führt,* ***turnten*** *ein paar bunt bekleidete Menschen* ***herum****. Transparente. Beine, Arme, Köpfe. ... Unverständliche Wortfetzen* ***waberten*** *durch die Luft. Schulterzuckend* ***liefen*** *die Besucher* ***weiter****. Und* ***verschwanden*** *in der Messehalle.* (Відвідувачі з'їзду партії ХДС ринулися до західного входу виставки в Ганновері. На зеленій смузі, яка веде повз величну передплощу до головної вулиці, тупцювалися декілька яскраво одітих людей. Транспаранти. Ноги, руки, голови… Незрозумілі уривки слів майоріли в повітрі. Знижуючи плечима, відвідувачі рухалися далі. І зникали в залі виставки).

Перше виділене дієслово є звичайним розмовним, але тут вжите в переносному значенні, оскільки мова йде не про якусь повноводну бурхливу річку, яка тече широким потоком [2(9: 173)], а про групу людей, яка наполегливо рухається в певному напрямку. На наше переконання, це дієслово має негативне СМ значення. Наступне виділене дієслово належить також до розмовного стилю, ми не знайшли значення цього слова в словниках, тому маємо думку, що воно є новоствореним словом автора статті, а отже, належить до розряду оказіоналізмів і вжите тут для увиразнення індивідуально-авторського стилю, надає йому експресивності, висловлює ставлення автора до описаної ним події. Це ставлення є негативним, оскільки дієслово можна перевести як «тупцювати навколо чогось». Дієслово „wabern" [8: 682] є поетичним варіантом дієслова „zittern" і перекладається як «тріпотіти, колихатися». Воно передає також негативний настрій автора щодо події, оскільки вжито разом зі словом „Wortfetze", яке є розмовним і означає «обривок, жмут» [8: 273]. Дієслово „weiterlaufen" є нормативним і не виражає ніякого додаткового значення, а останнє дієслово нашого прикладу „verschwinden" є розмовним і означає «убувати, йти на спад, зникати, зменшуватися» [8: 571]. Семантика цього дієслова є негативною, а особливо ця негативність підкреслюється тим, що дієслово вжите по відношенню до демонстрантів. Як бачимо, із шести дієслів, виділених для аналізу, одне є нейтральним, одне виражає негативну оцінку, але з прикметником, який утворює разом з ним присудок, а п'ять інших дієслів вжиті для того, щоб показати негативне ставлення автора до події.

3. **Прикметники/Прислівники**. При проведенні дослідження ми керуємося тим положенням, що предикативні семи «добре» і «погано» служать для створення прошарку СМ лексики, який виникає внаслідок використання коренів цих прикметників завдяки зіставленню з ними. Так, ми виділили такі групи прикметників/прислівників: а) прикметники/прислівники з позитивною оцінкою: gut, schön, richtig, positiv, angenehm, anziehend, froh, günstig, wirksam, erfreulich, glücklich, nützlich; б) прикметники/прислівники з негативною оцінкою: schlecht, arg, übel, schlimm, hässlich, unangenehm, böse, blöd; в) прикметники/прислівники-деривати з позитивним/негативним значенням: glücklicherweise, glücklich, giftig, unglücklich.

Проаналізуємо приклади:

(6) Die Situation ***war*** *ein wenig* ***schräg***.(Ситуація була дещо фальшива).

Виділене нами дієслово відноситься у німецькій мові до розряду допоміжних дієслів. Воно має самостійне лексичне значення – «бути», проте в цьому значенні практично не вживається, тут виступає лише як дієслово-зв'язка в складеному іменному присудку. Тому все смислове навантаження припадає на коротку форму прикметника, який виступає предикативом і перекладається як «нахилений» «косий»[2(9:320)]. Порівнявши семантичне значення прикметника зі значенням основних сем при утворенні СМ лексики, приходимо до висновку що весь присудок має негативний відтінок, тобто (СМ-).

(7) Die Märkte sind ***extrem nervös***.(Ринки на межі нервового зриву).

(Слід пояснити, що тут йдеться про ціни на світовому ринку пального). Проаналізуємо цей приклад. По-перше, слово ***nervös*** означає нервовий [2(9: 143)]. Такий стан людини чи іншої живої істоти є негативним, тому й СМ значення отримує знак СМ-. Цей прикметник може узгоджуватися лише з живим, оскільки неживий предмет не має психіки й емоційних станів, а отже і не може бути носієм такої ознаки. Це означає, що в цьому прикладі має місце й стилістична фігура метафора, оскільки неживий предмет –

ринок пального – стає носієм стану живої істоти. На наш погляд, завдяки цьому прийому висловлювання набуває ще яскравішого вираження СМ значення, тобто метафора підсилює СМ значення. До того ж, прикметник ***extrem*** (крайній, граничний; перебільшений) [1(9: 450)] в свою чергу також (в сукупності з іншим прикметником) підсилює негативне СМ значення.

4. **Займенники.** Ця частина мови є однією з основних в традиційній німецькій граматиці. Займенники утворюють свою групу лексичних засобів вираження СМ. Це насамперед особові займенники 2 ос. одн., 2 ос. мн. і 3 ос. мн. В німецькій мові, так само, як і в слов'янських (українській і російській) мовах, існує розмежування у вживанні названих форм особових займенників та ввічливої форми. Так, при вживанні ввічливої форми, потрібно вживати займенник „Sie"/ Ви незалежно від того, звертаємося ми до однієї особи чи до декількох, але ми звертаємося ввічливо. На особливу увагу при дослідженні питання заслуговують заперечні займенники, які використовуються як лексичні засоби вираження СМ. Розглянемо це на прикладі.

(8) Verdi protestiert – und ***keiner*** *hört zu. (Верді протестує, але ніхто не прислуховується). (9)* ***Keiner*** *versteht die Tagesschau. (Ніхто не розуміє теленовин).*

В (8) прикладі заперечний займенник «ніхто» має яскраво виражене негативне відношення до події, яка описується автором статті, оскільки заперечним займенником автор повідомлення хоче показати своє ставлення та ставлення певної групи людей до важливої для них події. Таким чином автор хоче привернути увагу читачів, які також стають (хоч і пасивними) співучасниками описаної ситуації. В прикладі (9) автор статті також негативно оцінює ту ситуацію, що практично ніхто із числа глядачів не розуміє новин, які транслюються на німецькому телебаченні. Власне для кого і з якою метою їх тоді транслювати?

Більшість лексем з СМ значенням стають такими завдяки їх конототивному значенню. Традиційно розрізняють три семантичні значення лексеми: денотативне (основне), сигніфікативне (понятійне) і конототивне (додаткове). Саме конототивне значення часто є виразником СМ значення, оскільки при вживанні лексем як різного роду стилістичних засобів береться до уваги їх конототивне значення. До того ж, основна роль у лексемах з конототивним значенням відводиться тим елементам, які власне роблять ці лексеми СМ+ / СМ-. У німецькій мові такими можуть бути афікси. Цікаво, що «узуально-конотативне значення може виявлятися не лише на основі переносних значень твірних іменників, а й на базі їхніх прямих значень, особливо, якщо емоція та оцінка входять у них як необхідний семантичний компонент, на який спирається номінація» [10; 11].

Причини відмови від узуального і звернення до оказіоналізму різні. В одних випадках це не свідомий вчинок, а продиктований якимись потребами суто інформативного характеру й зустрічається переважно в тих випадках, коли мовець здебільшого з причини недостатнього оволодіння узуальним матеріалом – сюди можна віднести дітей, малоосвічених, іноземців, випадки хвилювання, коли людина забула потрібне слово – мусить утворювати нові слова. В інших випадках відмова від нормативного «відміченого» і перехід до «напіввідміченого», не визнаного узусом, є свідомою, викликаною наміром скласти враження, бажанням висловитися незвично [12]. Така експресивна установка на порушення узусу притаманна мовленню прошарку інтелігенції, тим людям, які намагаються бути оригінальними, молодим людям, письменникам, журналістам. В них

прихована «краса обґрунтованих відступів від норми», в них «внутрішній зміст цих відступів» [13].

Багато оказіоналізмів виявляються на «межі відміченості», тобто на тій межі, де визначається правильність та законність новоутворення [12].

Усі оказіоналізми є продуктами мовлення, а не мови, хоча всі воно – дітище мовної системи [14: 186].

На нашу думку, взятий нами приклад (10) повністю доводить правоту сказаного вище. Проаналізуємо його:

(10) Beim Deutschen Journalistenverband ist man über Paulis PR-Arbeit empört: Der DJV sprach heute von ***„Scheckbuchjournalismus“,*** *den wir rundweg ablehnen.*(У Німецькій Спілці Журналістів обурені піаром Паулі : НСЖ говорила сьогодні про «залежний від чекової книжки журналізм», який ми весь час відкидаємо).

Виділений іменник є оказіоналізмом німецьких журналістів. На нашу думку, його потрібно віднести до розмовної мови. Ця композита, утворена словоскладанням, яку можна перефразувати як „abhängiger vom Scheckbuch Journalismus“ – «залежний від чекової книжки журналізм», вжитий автором статті свідомо. Узуально-конототивне значення лексеми твориться не переносними, а прямими значеннями складових твірних іменників. Такий аспект номінації відноситься до словотвору, який будується на основі старих слів. В нашому прикладі в результаті словотвору була створена якісно нова маркована (СМ-) СМ лексема.

Виразниками СМ значення виступають і іншомовні слова. Це відбувається в тому випадку, коли мовець хоче особливо виділити якесь значення слова, що має СМ значення для розуміння достовірності ситуації. В наш час найбільшого розповсюдження отримали англіцизми, що стали доступними всім читачам та слухачам завдяки ЗМІ. Такі лексеми є здебільшого розмовними. У німецькій мові їх використання досягло значного поширення – «англіцизми успішно функціонують як засіб неофіційної оцінки у спілкуванні (Great Peter), як жартівливі перейменування (Sherry Daddy); вони передають емоційний стан (down, super cool, out, soft тут: спокійний, доброзичливий), експресивну (damned тут: проклятий, kicker тут: той, хто ударяє іншого), корпоративну причетність через формули звертання (sorry, so long, fare well тут: при прощанні побажання всього хорошого, дослівно: живи (іть) добре)» [15].

Часто вживаними є слова ідеологічної тематики з СМ значенням. Як правило, вони належать до суспільно-політичної сфери. Їх значення СМ+ чи СМ- диктується ситуацією та контекстом. Часто такими словами є складні слова або цілі словосполучення. (Приклад в укр. мові: агент-провокатор, український буржуазний націоналізм). До того ж, слід сказати, що деякі з таких слів втратили свою оцінну семантику, а інші мають її.

Розглянемо такий приклад:

(11) Wer die ***ehemalige CSU-Rebellin*** *interviewen möchte, muss (12)* ***tief in die Tasche greifen****.*(Хто хоче отримати інтерв’ю колишньої повстанки партії ХСС, той мусить розщедритися).

В цьому висловленні ми виділили два словосполучення. Перше пояснює викладену нами думку щодо лексем ідеологічної тематики. Слово ***Rebell*** означає *повстанець, той, хто повстає проти існуючих в певній сфері (чи в цілому суспільстві правил та норм)* [7: 1222]. Виділений нами прикметник ***ehemalige*** має значення «колишній», «минулий»

[1 (9: 381)]. Словосполучення з прикметника та складного іменника передає повну інформацію про зміну поглядів політичного діяча і яскраво виражене СМ- значення маркованої одиниці. Не випадково (на наш погляд) у цьому висловленні вжитий фразеологізм приклад (12), який означає «розщедритися» [16: 240].

Основу лексикону будь-якої людини і будь-якої мови становлять часто вживані слова нейтральної лексики. Внаслідок постійного ужитку вони втратили оцінне значення, оскільки служать фоном для інших слів. Водночас потрібно зауважити, що нейтральна лексика в розмовному стилі, який характерний і для публіцистичного дискурсу, є виразною та експресивною. Це пояснюється широкою сполучуваністю та смисловою ємністю елементів нейтрального лексикону (див. також [17; 18]).

Отже, 1) особливістю лексичних засобів вираження є їхня точність і локальність. Уживання відповідних лексем дозволяє адекватно й неоднаково диференціювати ставлення до різних об'єктів; 2) модальність як семантичне явище має у своєму розпорядженні певні механізми свідомості, які забезпечують здатність мозку моделювати дійсність. Функціональний характер модальності виявляється в існуванні цілої системи модальних дескрипторів. Вони можуть виражатися як простими детермінантами, так і їхніми комбінаціями. За результатами нашого дослідження центральну модель займають іменники як засоби вираження суб'єктивної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. Слова з семантикою оцінки – реалізатори прагматичної функції // Функціональна граматика: Тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф.: відпов. ред. Загнітко А. П. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. – С. 87-88.

2. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності. – Тернопіль, Вид-во «Підручники і посібники», 2003. – 238 с.

3. Кудрявцева У. В. Энантиосемия как средство выражения языковой экспрессии. // Функціональна граматика: Тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф.: відпов. ред. Загнітко А. П. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. – С. 97.

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.

5. Виноградов В. В. О теории художественной речи. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.

6. Черторицька Т. К. Нові значення старих слів. // Рідне слово – 1974. – №9.—С. 24.

7. Duden Deutsches Universalwörterbuch /hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 S.

8. Немецко-русский синонимический словарь / И. В. Рахманов, Н. М. Минина, Д. Г. Мальцева, Л. И. Рахманова. – М.: Русский язык, 1983

9. Большой немецко-русский словарь / под руковод. доктора филологических наук, профессора О. И. Москальской. 8-е изд., стереотипное. – М.: Русский язык, 2002.

10. Штонь О. Специфіка словникового тлумачення узуально-конотативних значень відносних прикметників // Українська мова і література: історія, сучасний стан,

перспективи розвитку. Науковий щорічник / за заг. ред. доц. Стефанії Панцьо. – Тернопіль: Збруч, 1999. – С.146-149.

11. Маркелова Т. А. Взаимодействие оценочных и модальных значений в русском языке // Филологические науки. − 1996. − №1. – С.80-89.

12. Шендельс Е. И. Полуотмеченные структуры и их стилистическое значение. – Проблемы лингвистической стилистики. – М., Изд. МГПИИЯ им. М. Тореза, 1969.

13. Щерба Л.В. Спорные вопросы русской грамматики. //Русский язык в школе. − 1939. − №1. − С. 10.

14. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь. – М.: Междунар. отношения, 1979. – 256 с.

15. Нетудыха Ю. И., Никитина Р. С. Коммуникативный статус англицизмов в современном немецком языке // Сопоставительные исследования в области номинации и словообразования: Сб. науч. труд. / Редкол. Калущенко В. Д. (отв. ред.) и др.– Донецк: ДонГУ, 1993. – С. 119-126.

16. Німецько-український фразеологічний словники / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко: В 2 т. – К.: Радянська школа, 1981. – Т.1,2

17. Бельчиков Ю. А. Лексическая стилистика. – М.: Русский язык, 1977. — 120с.

18. Бондарко А. В. Основы построения функциональной грамматики // Известия академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – №3. – С.483-495.

УДК 808.5(075.8).

Устименко И. А., Любимова Н. И.
(Белгород, Россия)

ЦВЕТОВАЯ ПАЛИТРА ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА НОСИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статті розглядаються питання, які стосуються дослідження змісту кольорової палітри мовної картини світу, зміна змісту у віці од 10-12 до 20-22 років, також розглядаються асоціативні зв'язки лексеми "колір" в цьому віці та способи утворення кольорових назв в сучасній російській мові.

***Ключові слова**: колір, кольоропозначення, мовна картина світу, кольорова палітра, носій мови, асоціативні зв'язки.*

The paper deals with the issues of the content of color palette in the lingual picture of the world of native speakers of Russian; changes in the content at the ages of 10-12 to 20-22 years, as well as associative links of the lexeme 'tsvet' (color) at that age. Means of creating color denoting units in modern Russian are also treated.

***Key words**: color, color denotation, color terms, lingual picture of the world, color palette, native speaker, associative links.*

© Устименко И. А., Любимова Н. И., 2009

Изучение цветообозначений, цветолексики, цветонаименований, колоративов составляет заметную страницу в современной лингвистике. Эту группу лексики обозначают как лексическую группу, лексико-семантическую группу, семантическое поле, семантико-функциональное поле, лексико-фразеологическое поле. Цветообозначения интересуют физиологов, психологов, психиатров, этнологов, культурологов, историков, искусствоведов, лингвистов и представителей многих других наук. Связано это с тем, что в цветовом коде языка аккумулируется социально-историческая, интеллектуальная, эмоциональная информация конкретно национального характера (4).

С разных точек зрения цветообозначения описаны целым рядом ученых (Р. В. Алимпиева, Н. Б. Бахилина, А. А. Брагина, А. П. Василевич, А. Вежбицкая, Т. И. Вендина, Н. Н. Волков, Р. М. Ивенс, И. И. Канаев, Л. Н. Миронова, А. В. Михеев, И. В. Мокиенко, В. Освальд, Т. А. Печкова, Н. В. Серов, Р. М. Фрумкина, А. Т. Хроленко и др.). Потому наука о цвете чрезвычайно богата и многогранна.

Интерес к изучению цветообозначений оправдан уже тем, что цвет, существующий в природе, находит своё отражение в сознании носителей языка, в культуре этноса и в системе языка, где представляет собой легко выделяемую носителями языка группу слов, в которой представлена вся цветовая палитра картины мира данного этноса.

Цветовая палитра русского языка достаточно разнообразна, учеными-лексикографами выделяется более 1000 наименований цвета, хотя наиболее популярный «Толковый словарь русского языка» С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой включает их не более 100 (6).

История сложения системы цветообозначений в русском языке уходит своими корнями в древнейшие времена, большая часть исконных корней просматривается еще в общеиндоевропейской языковой основе (1), цветовая гамма развивалась от чёрного и белого цветов к замечательному многообразию цветовой гаммы в современных языках.

Ребёнок усваивает основные цветообозначения достаточно рано, в старшем дошкольном возрасте, наследуя их от окружающих людей в процессе общения со взрослыми и наблюдения за окружающей действительностью (7), в результате чего формируются первоначальные представления о мире, примитивная языковая картина мира. В период начального обучения количество колористической лексики незначительно увеличивается, причём этот процесс продолжает носить стихийный характер. Ребёнком усваиваются прежде всего основные наименования цветовых оттенков.

Б. Берлин и П. Кей экспериментальным путём, используя психолингвистический эксперимент, установили 11 основных цветообозначений (*Basic Color Terms*): *белый, чёрный, красный, зелёный, жёлтый, синий, коричневый, фиолетовый, розовый, оранжевый, серый* (2), в русской цветовой палитре присутствует также *голубой* цвет, то есть русский человек видит на один цвет больше, базисные тона составляют 12 цветов.

Экспериментальным путём (3) мы попытались установить содержание цветовой гаммы в языковом сознании младшего школьника, возраст 10-12 лет. С этой целью детям было предложено задание в течение 5 минут записать известные им названия цвета.

У большинства испытуемых на первом месте оказался *красный* цвет: 2 класс – 50%, 3 класс – 72%, 4 класс – 100%.

У учащихся 2 класса далее цвета распределились по убывающей таким образом: *розовый, голубой (*или *цвет неба), оранжевый, салатовый, зелёный, жёлтый, бордовый, золотой, чёрный,* единичны *серебряный, серый, сиреневый, песчаный* (всего 13

цветообозначений). Расчлененные наименования, вызванные индивидуальными ассоциациями: *цвет лица, цвет звезды, цвет петуха*. Названия предметов, имеющих в представлении ребёнка хорошо выраженный цвет: *краски, травка, земля, солнце, бабочки.* Названия конкретных предметов, ярко окрашенных или тех, которые в мечтах ребёнка ярко окрашены: *свитер, кроссовки.*

Учащимися 3 класса названы 25 цветообозначений, наиболее частотные из них *красный* – 72%, *зелёный* – 71%, *чёрный* – 70%, *белый, голубой, оранжевый* – 69%, *розовый* – 68%, *синий, фиолетовый* – 67%, *коричневый* – 65%, *золотой, жёлтый* – 50%, *серебряный, (серебристый)* – 45%, единичны: *пурпурный, бежевый, бордовый, салатовый, болотный, небесный, песочный, русый*; отмечены оттенки цвета, создаваемые сложением основ: *тёмно-синий, тёмно-розовый, прозрачно-синий*. Только одно цветообозначение носит индивидуально-ассоциативный характер: *еловый*.

Таким образом, за один год обучения в начальной школе учащиеся уточнили понятие *цвет*, достаточно точно называют прилагательные-цветообозначения, усвоили уже несколько способов образования слов, называющий цвет: суффиксальный: *розовый, салатовый, коричневый, серебристый, болотный, небесный, песочный,* даже *еловый*, то есть им уже доступен и путь «обрусения» заимствованных цветообозначений: *беж – бежевый, бордо – бордовый*; способ основосложения с первой частью *тёмно-*, один, по крайней мере, учащийся создаёт цветообозначение оригинально, по-своему: *прозрачно-синий*, то есть налицо факт словотворчества.

Несколько скупее, как ни странно, цветовая палитра в 4 классе - всего 17 цветообозначений: *красный, жёлтый, розовый* – 100%; *синий, голубой, зелёный* – 90%; *фиолетовый, золотой, серебристый* – 50%; единичны: *алый, малиновый, банановый, лиловый, перламутровый, серый, светло-коричневый, каштановый.*

Если 3 класс назвал, кроме *серого,* все базовые цвета, то 4 класс – только 7. В чём причина? Чтобы ответить на этот вопрос, надо исследовать не только словарный запас ребёнка, но и учебный комплект, содержание учебников русского языка, чтения, ознакомления с окружающим миром, а также и систему работы учителя, его вербальные пристрастия, то есть эксперимент должен приобрести почти глобальный характер.

Ещё одна неожиданность. Учащиеся 4 класса написали не столько названия цвета, сколько слова, характеризующие цвет: *приятный, фантастический, весенний, интересный, красивый, воздушный, шелковистый, липовый, берёзовый, еловый* (явно смешивая слова *цвет* – ‘цветообозначение’ и *цвет* – ‘цветок’), *дымовый* вместо *дымчатый.* Один учащийся цвет обозначил через явление: *заря.* Индивидуально учащиеся начальных классов назвали от 5 до 20 наименований цвета.

Таким образом, на начальном этапе обучения, вероятно, нет определенной системы презентации наименований цвета в учебных книгах, усвоение цветообозначений идёт стихийно, всё зависит от системы работы учителя: насколько он обращает внимания на усвоение детьми этого лексико-семантического поля или лексико-семантической группы (от принятого названия результат явно не зависит).

Эксперимент мы повторили в студенческой аудитории, возраст которой 19, 20-22 года. Результат: от 47 цветообозначений у студентов, обучающихся на факультетах технического профиля, до 60 цветообозначений – у гуманитариев. Однако, если у «технарей» преобладающими были *жёлтый, оранжевый, белый, голубой, красный, синий,*

чёрный, фиолетовый, зелёный, розовый, коричневый и т.д., то у «гуманитариев» на первом месте оказались *серый* и *розовый,* а затем уже – *красный, жёлтый, оранжевый, голубой, зелёный.* Очевидно, что носители русского языка этого возраста, во-первых, вполне усвоили базовые наименования цвета, их они перечисляют в первую очередь, во-вторых, ими усвоены основные способы создания новых цветообозначений: 1) суффиксальный: *абрикосовый, бирюзовый, бронзовый, вишнёвый, персиковый, сиреневый, гранатовый, кровавый, платиновый, терракотовый; горчичный, жемчужный, изумрудный, кирпичный, лазурный, лимонный, молочный, небесный, пепельный, пурпурный, стальной, телесный, фосфорный, шоколадный, янтарный; серебристый, золотистый;* 2) основосложение с первой частью *светло-, тёмно-, ярко-, бледно-, нежно-: светло-бирюзовый, тёмно-зелёный, ярко-оранжевый, бледно-розовый, нежно-коричневый* и под.; 3) основосложение двух цветообозначений: *кроваво-красный, жёлто-зелёный, иссиня-чёрный, серо-голубой* и под.; 3) заимствованные непроизводные наименования: *беж, бордо, металлик, хаки;* 4) обозначение цвета словосочетанием: *цвета морской волны, цвета травы, цвета неба, цвета солнца, цвета слоновой кости, мокрого асфальта, красной розы; серый в яблоках.* Индивидуально же студенты назвали от 18 до 47 наименований цвета.

Новации в обозначении цвета в современной рекламе, на которые обращают внимание А. П. Василевич, С. С. Мищенко, С. Н. Кузнецова, разместившие статью на Интернет-сайте, пока отклика у студентов не нашли, хотя к ним приближаются наименования, представленные выше в пункте 4.

На следующем этапе эксперимента мы предложили написать сочинение: детям начальных классов на тему «Цирк» (они только что побывали на цирковом представлении и некоторые смотрят сериал «Принцесса цирка»), а студентов попросили описать летнее утро.

В сочинениях цветообозначения практически отсутствовали. Единично были использованы только два цвета – *зелёный* (3 раза) и *голубой* (2 раза).

В речи мы, действительно, колоративы почти не употребляем.

Употребление цветообозначений характерно более всего для художественного стиля с целью создания образа, придания особой выразительности тексту. В художественной речи цветообозначения выполняют самые разнообразные функции, подробно описанные целым рядом авторов (С. В. Бобыль, Е. М. Волкова, Е. В. Губенко, Л. В. Зубова, И. Н. Лукьяненко, Е. Г. Лысоиваненко, Н. А. Мартьянова, С. И. Меньчева, и др.).

Не нашли места в сочинениях испытуемых и другие части речи, способные выражать значение цвета: имена существительные – *синь, синева, желтизна, зелень, прозелень, золотистость, серебро, золото (волос)*; глаголы – *синеть, зеленеть, голубеть, чернеть, розоветь, синить* и пр.; наречия – *зелено, сине, багрово* и под. Нет и колоративов-фразеологизмов: *как маков цвет* и под.

Несовершенство владения способами создания цветонаименований и скупость их употребления в речи сигнализируют о несовершенстве введения цветообозначений в практику обучения языку и чтению в школе. Для сравнения: в японской школе за период начального обучения вводится 150 цветообозначений. Это учит тоньше видеть и оценивать явления окружающей нас природы, видеть точнее, оценивая в оттенках, а не только в основных тонах.

Для нас же уникальным был результат двух учащихся средних классов, обучающихся, помимо основной, в художественной школе и заранее подготовленных к опросу. Ученик 9 класса записал 96 цветообозначений, а ученица 8 класса – 83.

Таким образом, проблема введения цветообозначений в активный словарный запас носителей языка – актуальная и насущная проблема. Без цвета нет природы, без ощущения этой природы и умения обозначить её цветом – нет поэта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке. — М., 1975.

2. Berlin B., Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. —Berkeley, 1969.

3. Василевич А. П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте (на метериале цветообозначений в языках разных систем). — М., 1987.

4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.

5. Кулько О. И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы: / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина.– Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 224-225.

6. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

УДК 81’373

Моштак О. В
(Київ, Україна)

ЕТНІЧНА МАРКОВАНІСТЬ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті мова йде про етнічну специфіку пейоративної лексики, детерміновану світосприйняттям народу – носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінювання феноменів буття.

Ключові слова: *пейоративна лексика, етнічна маркованість лексики, експресивність, емоційність, суб’єктивна оцінка, концептуалізація дійсності, національно-мовна картина світу.*

The article envisages ethnic peculiarity of the pejorative vocabulary, determined by the native speaker’s world-view, its cultural and historical experience, the system of real criteria of being phenomena’s evaluation in the society.

Key words: *pejorative vocabulary, ethnic marking of vocabulary, expressiveness, emotionality, subjective evaluation, conceptualization of reality, national-linguistic model of the world.*

© Моштак О. В., 2009

У сучасній лінгвістиці значно посилився інтерес до проблеми зв'язку мови, мислення і дійсності. Можливість людини пізнавати світ предметів і явищ навколишньої дійсності в результаті практичної діяльності визначається її здатністю фіксувати у мовній свідомості результати відображальних процесів у вигляді слів та їх сполук. Пізнання дійсності відбувається у формі мисленнєвої діяльності, яка полягає у співвіднесенні сприйнятого світу речей із внутрішньо закладеними національно-культурними стереотипами і їх відображенні у сформованих поняттях про об'єктивний світ за допомогою відповідної знакової системи у процесі комунікації.

Кожна лінгвокультурна система має у своєму складі такі універсальні ознаки, які дають можливість на їх тлі виявляти і відмінні риси між мовними системами, що підтверджує їх етномовну унікальність. Наявність мовних універсалій, які формувалися в процесі культурно-історичного розвитку людства, свідчить про спільний вектор мовно-культурної діяльності кожної із етнічних спільнот. Як зазначає Г. Вежбицька: "Поряд з величезною масою понять, специфічних для даної культури, існують також деякі фундаментальні поняття, що підлягають лексикалізації у всіх мовах світу… Мовні і культурні системи величезною мірою відрізняються одна від одної, але існують семантичні і лексичні універсалії, що вказують на загальний понятійний базис, на якому ґрунтуються людська мова, мислення і культура…" [1: 321–322].

Взаємопов'язаність між формою мови і етнічною ментальністю не завжди підтримується науковцями, зокрема, Е. Сепір заперечував вплив національного характеру і темпераменту на мову [2: 7]. Проте очевидним є тісний зв'язок між реальним світом речей, мовою та етнічною свідомістю. У мові відображений не лише певний об'єкт дійсності, а і його бачення, яке закладене носію мови у його свідомості уявленням, поняттям про цей об'єкт. Власне поняття формується на рівні узагальнення основних ознак, становлячи певну абстракцію. Саме цей шлях від реального світу до поняття, а далі до словесного вираження відрізняється у різних народів, що обумовлено відмінностями в історії, географії, особливостями життя і, відповідно, розвитку їхньої суспільної свідомості [3: 39–40].

Своєрідну паралель між мовою і національним менталітетом, із якої випливає певна закономірність, проводить С. Г. Тер-Мінасова: "Мова розкриває певні риси національного характеру. Вона не лише підтверджує саме існування національного характеру як явища, а й висвітлює незначні його аспекти і грані. Можна навіть провести деяку паралель чи виявити закономірність: різноманітність мов свідчить про різноманітність національних характерів" [3: 187].

Взаємодія суспільної свідомості, реального світу речей та власне мови як засобу репрезентації уявлення про навколишній світ формує національно-мовну картину світу. За І. О. Голубовською, національно-мовна картина світу – "виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі" [2: 29].

Отже, механізм світоглядного відображення картини світу є незмінним та універсальним, проте національно-мовна картина світу перебуває у постійній динаміці і залежить від дальшого пізнання реалій життя. Відповідно еволюційно розвивається й наукове пізнання світу.

В. І. Постовалова зазначає: "Образ світу виникає в різноманітних аспектах світовідчуття, світобачення, світосприйняття, світорозуміння, світоуявлення, світооцінки, світоусвідомлення… Свідомість людини, формуючи ідеальний образ зовнішнього світу, продукує не лише знання про об'єкт пізнання, що протиставляється суб'єкту, але й також

емоційно забарвлені "переживання", а в емоціях гносеологічна протилежність суб'єктивного і об'єктивного зникає, так що суб'єкт і об'єкт "переживаються" як єдине" [4: 20].

Оскільки людина не просто називає слово, закріплене за певними предметами і явищами, але й виражає своє ставлення до них, вербалізація суб'єктивної оцінки у національно-мовній картині світу того чи іншого народу здійснюється за допомогою емоційно-оцінної, зокрема пейоративної, лексики. У мовах світу вираження оцінного і емоційного семантичних компонентів детерміноване світосприйняттям народу – носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінки [5: 39].

Пейоративна лексика функціонує у національно-мовній картині світу як така, що надає слову конотативно забарвленого значення із експресивно-оцінним, негативним або несхвально-зневажливим відтінком. Аксіологічна оцінка негативного ставлення, грубості пов'язується в українській, російській та англійській мовах з відтінком перебільшення, згрубілості, семантикою великих розмірів, що в сфері іменників передається додаванням до основ таких словотворчих афіксів:

– в українській та російській мовах відповідно: -аг(а)/-яг(а), -ак/-як, -ак(а)/-як(а), -ан, -ань, -ар(а)/-яр(а), -ач, -аш, -ег(а), -ень, -ець, -ищ(е), -иськ(о), -к(а), -л(о), -уг(а)/-юг(а), -ук(а)/-юк(а), -ун, -ух(а), -ур(а)/-юр(а), -юк; -аг(а)/ -яг(а), -ак/-як, -ак(а)/-як(а), -ан, -ар(а)/-яр(а), -аш, -ец, -ин(а), -ищ(е)/-ищ(а), -к(а), -л(а), -он(я), -уг(а)/-юг(а), -ук(а)/-юк(а), -ун, -унья, -ыг(а), -яй;

– в англійській мові: -eer, -ish, -ard/-art, -aster, -ster, -ling, -id, -oon.

У порівнянні з українською та російською мовами англійська має у своєму розпорядженні значно менше можливостей словотвірно вираженої експресії, що зумовлено насамперед її типологічними характеристиками, тобто емоційність має переважно лексичне вираження. Більшість афіксів англійської мови, зокрема -ster, -ling, -id, -oon, характеризуються низькою продуктивністю. Проте цікавим є факт, що всі емоційно-оцінні суфікси англійської мови є багатофункціональними, здатними творити при цьому як негативно зумовлені конотації, так і найменування нейтрального характеру.

Отже, нерозвиненість маркування пейоративності на словотвірному рівні компенсується в англійській мові засобами лексичної системи за допомогою використання емоційно-оцінних лексем пейоративної конотації. Проте аналіз продуктивності вживання вище зазначених морфологічних засобів творення пейоративних одиниць показує, що у флективних мовах синтетичного ладу (українська та російська) широко використовується "експресивна" суфіксація для вираження найрізноманітніших відтінків емоційності.

Такого типу негативно конотовані лексеми мають послаблену номінативну функцію завдяки посиленню дії емоційно-оцінної функції.

Досить своєрідними є лексичні засоби концептуалізації та вербалізації пейоративних одиниць. Розгляньмо кілька прикладів.

Цікаво, що в українській, російській, як і в багатьох інших європейських мовах використовується звертання до особи у вигляді двох особових займенників ***ти*** і ***ви***, а в англійській мові лише одне – ***you*** на позначення еквівалентних і ***ти***, і ***ви***. Використовуючи форму ***ви*** для однини***,*** зазвичай ми підкреслюємо повагу та ввічливе ставлення до особи у процесі комунікації. Займенникова форма звертання ***ти*** в українській чи російській мовах може нести пейоративне значення, коли вживається з конотативним відтінком зневаги, презирства: ***Ви мені не тикайте***. Натомість англійська мова компенсує подібне зневажливе звертання до особи різними лексичними засобами на зразок: ***You just do that!***, ***You there!***, ***You wait!***, ***You what!***

Слід звернути увагу на валентність пейоративних одиниць у порівнюваних мовах. Наприклад, англійська пейоративна лексема ***bastard*** (***негідник, підла людина***) вживається із грубою зневажливою конотацією і має певні обмеження щодо свого використання. Порівняймо, в українській мові еквівалент цієї лексеми ***негідник, підла людина***, в російській – ***негодяй, подлец, мерзавец*** також вживаються з метою категоричного морального осуду, але не є у цьому значенні своєрідним табу, як в англійській мові.

Цікавим є розмежування конотативних забарвлень пейоративно значущої лексеми в українській мові ***плювати***, в російській – ***плевать***, в англійській – ***to spit***. Зневажливу байдужість слов'яни передають, використовуючи пейоративні висловлювання метафоричного характеру на зразок: українською ***Плюнути на все!.., Наплювати…***; російською ***А я плевал…, Плевать я хотел…*** Дослівним перекладом цих висловлювань англійською мовою будуть ***I spit on it!*** або ***I spit (up)on this!***, які за даними словників несуть зовсім інший відтінок у значенні: швидше презирство чи зневагу, ніж байдужість. Натомість вищезгадані українські та російські висловлювання із відтінком байдужості, на думку Т. В. Булигіної та А. Д. Шмельова, краще передавати англійською мовою, як ***I don't care!*** [6: 521–522].

Англійськомовні співрозмовники формально виявляються більш "ввічливими", але менш емоційними, порівняно з українцями чи росіянами.

У межах східнослов'янського культурного макроареалу немає культурної заборони на відкриту демонстрацію своїх емоцій, і емоційна людина сприймається позитивно, як така, що має достатньо високий показник життєвого оптимізму.

В англо-саксонській культурі "бути емоційним" – погано, а в українській, російській, чеській, польській, у багатьох середземноморських культурах – добре: "…англосаксонській культурі притаманне негативне ставлення до нічим не стримуваного словесного потоку, тимчасом російська культура вважає вербальне вираження емоцій однією з основних функцій мовлення..." [1: 43].

Отже, пейоративна лексика у кожній мові як у формальному, так і в змістовому аспектах виступає одним із основних маркерів її ідіоетнічності, що знаходить свій закономірний вияв в особливостях відповідних національно-мовних картин світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – 2-е вид., випр. І доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие для студ., аспирантов и соискателей по спец. "Лингвистика и межкультурная коммуникация". – М.: Слово, 2000. – 624 с.
4. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8–70.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
6. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 574 с.

УДК 811.35’659.1.

Табидзе М. Ш.
(Тбилиси, Грузия)

РЕКЛАМЫ В ГРУЗИИ И ИХ ТЕКСТУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Статья посвящена текстуальным особенностям рекламы в Гузии, которая как обязательное условие комерческого успеха, занимает всё экономическое пространство современного мира. В последние десятилетия активизировалась т.н. “нетекстовая” реклама, которая выражается семиотическими знаками, хотя подсознательно вызывает текстовые ассоциации. Сам факт, что количество «нетекстовой рекламы» почти равняется с текстовым, имеет свои причины: а) запоминаемость (краткий текст легко запоминаем); б) экономия времени (напр., телевизионного) и лёгкость чтения текста; в) возможность выделения самых значительных моментов рекламируемого объекта; г) возможность минимальным количеством слов (или знаков) избежать аналогию с другой рекламой; д) облегчить создание новых реклам и т.д.

Ключевые слова: *текст, реклама, эономия, нетекстовая, семиотический знак*

Advertising is an important part of economic success. In last decade has become different type of advertisement popular, known as Nontextual advertisement. Advertisement, that is expressed with semiotic signs, but unconsciously it make associations of text. The fact, that quantity of nontextual advertisement is very high and is equal to textual advertisement, has some reasons: a) it is memorizing (short text is easy to keep in mind); b) economy of time (for example, TV time) and easiness of reading the text; c) possibility of choosing most important moments of the advertisement; d) with minimal number of words (or signs) you can avoid conformity with another advertisement; e) it makes easier creation of the advertisement.

Key words*: textual advertisement, nontextual advertisement, semiotic signs, advertisement text, connotation, discourse*

В историческом прошлом Грузия являлась центром торговли, где, на стыке Европы и Азии, собирались торговцы со всех стран. Это обилие и разнообразие товаров создавало непременную конкуренцию и обуславливала соответствующую политику регулирования цен и, соответственно, адекватное отношения населения. Именно такой организованный процесс и описан в поэме Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» (XII в.), в котором представлен целый «город торговцев» Гуланшаро. Этот город живёт шумной, пёстрой, весёлой жизнью и по словам одного из персонажей, “этот город является центром огромного государства, куда направляются караваны торговцев со всех концов света; здесь даже старец молодеет от вечно царящей красоты цветов, веселия и пиршеств, « — нам завидуют все, даже враги..», — сообщает вновь прибывшим гостям гостеприимный хозяин” (чем не реклама?). С давних времён в Грузии города (Тбилиси, Кутаиси, Мцхета, Сухуми, Батумы и др.) вели активную ремесленную и торговую жизнь, где продукция предлагалась рекламными выкриками, специально сделанными вывесками названии лавок или товаров.

© Табидзе М. Ш., 2009

С 19-го века в Грузии рекламированию отведено место почти во всех газетах и изданиях. Текстовая реклама в грузинском прошла несколько стадии своего развития:

а) описательная реклама (в тексте содержится характеристика рекламируемого объекта ввиде нескольких эпитетов, хвалебных фраз, которыми превозноситься достоинства товара);

б) комментирующая реклама — выделяется один (или несколько) самый характерный признак предмета (в основном инновация) и даётся позитивная оценка этого аспекта;

в) сокращённый рекламный текст — реклама становится краткой, более конкретной и возведена в определённые рамки. Акцентируется не сам объект продажи, а польза приносимая им;

г) реклама-девиз – рекламный текст не имеет никакого отношения с визуальными или содержательными свойствами предмета, но содержит призыв к его приобретению, который девизом указывает на пользу сделанного поступка;

д) асемантичный рекламный текст — в рекламном тексте даны эмотивные слава, которыми создаётся всего лишь эмоциональный фон для того, чтобы вызвать интерес к предлагаемому предмету, заинтриговать, а информация о самом предмете не даётся.

Семантико-стилистические особенности грузинского рекламного текста со временем тоже менялись; согласно исследуемого материала можно выделить несколько этапов развития языка рекламы:

1. Первая половина XIX века — реклама мало чем отличается от объявлении, в большинстве случаев она прозрачна, и подвергается дискурсному влиянию русского языка. В основном рекламируются печатные издания и продукты питания;

2. Вторая половина XIX века — появляются мануфактурные структуры и большего внимания требует серийность производства. Текст становится призывным и ярким, активизируются такие оценочные слова, как «лучший», «наилучший», «в первые» и т.д. К концу 19-го столетия реклама занимает всё торговое пространство в грузинских городах.

3. В 1917-го — 1922 годы Грузия является самостоятельным государством, в котором чувствуется особенная увлечённость европейским бытом и стремление к ультрасовременным для того времени ценностям, что особенно ярко выражается в рекламных текстах; именно в это время появляются такие прагмонимы, как гостиница типа « Европа», « Лондон», «Мажестик» и разные лавки и кафе под названием «артистическое» или «Монмартр» и т. д.

4. После Советизации реклама становится идеологически контролируемой и однообразной, где приоритетной становится тема труда, вложенного в создание того или иного предмета, практичности товара, но не подчёркивается его эммоциональная сторона, т.е. удовольствие или вожделение к тому или иному объекту считается идеологически недопустимым;

5. После распада советского государства: а) в 1989-91-е годах в рекламах прослеживается (в особенности, на вывесках, рекламных щитах, в материалах массмедия) ярко выраженная национально-окрашенная тематика.

6. С начала 1992-го года по сей день продолжается экспорт рекламы из Америки и Европы. В настоящее время чаще всего делается перевод рекламы (в основном — некачественный) экспортируемого объекта, что является причиной многих дискурсных недоразумений.

УДК 811.112.2’42(045)

Шиманская Н. Г.
(Минск, Беларусь)

ИМПЛИЦИТНЫЕ СРАВНЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ОКАЗАНИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

Данная статья посвящена рассмотрению имплицитных сравнений как частной манифестации оказания речевого воздействия на адресата рекламного текста (РТ) и выявлению роли сравнения в построении РТ как коммуникативно-действенной знаковой системы.

Ключевые слова: *рекламный дискурс, рекламный текст, речевое воздействие, оценочность, сравнение, имплицитная информация.*

This paper considers implicit comparisons as a special case of exerting influence on the addressee of an advertising text by means of speech; it also reveals the role of comparison in organizing advertising texts as communicatively efficient semiotic systems.

Key words: *advertising discourse, advertising text, speech influence, evaluation, comparison, implicit information.*

Культурное поле, создаваемое рекламным дискурсом (РД), символично – в нем текст высказывания не самотождественен, а имеет иные, скрытые смыслы, относящиеся не столько к рекламируемому товару, сколько к сфере повседневного бытия адресата-потребителя, его взаимоотношениям с адресантом-рекламодателем и социумом в целом.

Сравнение как конструктивный элемент РД является средством эмоционально-оценочного влияния на адресата, направленного на достижение коммуникативных и экстракоммуникативных целей как системы координационной интеракции деятельностей ее участников. Реализация убеждения посредством апелляции к оценочно-ценностным установкам адресата, сочетание эксплицитной и имплицитной форм выражения оценки и ее семантических типов в речевой плоскости РТ позволяет реализовать в рекламном сообщении смыслообразующую функцию посредством сравнения, которое лежит в основе любой оценки, формируя первичный мотив рекламной информации [1: 15].

Специфика РТ заключается в том, что в его глубинной семантической структуре заложено противопоставление рекламируемого продукта и продукции конкурирующих фирм. Оценка рекламируемого продукта всегда имплицирует его сравнение с аналогами, поскольку стратегическая задача адресанта рекламы состоит в том, чтобы внедрить в сознание реципиента рекламируемый продукт, выделить его из ряда сходных объектов, акцентировав его исключительные свойства. Поэтому если товар в действительности не обладает никакими уникальными качествами, не выделяется на фоне других подобных товаров, то в РТ нужно окружить его «ореолом уникальности» для того, чтобы выделить его на фоне конкурирующих продуктов [2: 107].

Стратегическими приемами, способствующими убеждению потенциальных потребителей в преимуществах/превосходстве данного товара/услуги по сравнению с конкурирующими, занимался американский исследователь Х. Рэнк [цит. по 3: 21–22].

© Шиманская Н. Г., 2009

Согласно его модели «интенсификации / ослабления», адресант может сконцентрировать основные усилия либо на положительных, либо на отрицательных свойствах и выбрать один из следующих стратегических приемов или их сочетание: интенсифицировать положительные свойства рекламируемого объекта (товара, услуги, фирмы); интенсифицировать слабые или отрицательные свойства конкурирующего объекта (или объектов); ослабить, затушевать отрицательные свойства рекламируемого объекта; ослабить, затушевать положительные свойства конкурирующего объекта. Как показывает исследуемый материал, авторы РТ часто используют сочетание указанных приемов. Одновременно они стремятся направить внимание адресата на ту часть сообщения, в которой объект рекламы предстает в наиболее выгодном свете.

Приписывание оценочных характеристик – это ментальная процедура расположения продукта или его некоторого аспекта (свойства) на оценочной шкале, т.е. сравнение рекламируемого продукта с представлением об «идеальном продукте» данного компаративного класса. Соответствующие кванты информации «встраиваются» в глубинную структуру РТ и затем извлекаются реципиентом в процессе интерпретации текстов. Результаты ментальной процедуры оценивания вербализируются в тексте с помощью разноуровневых лингвистических средств.

Имплицитная информация, в силу своего «скрытого» для адресата сообщения характера, безусловно, является одним из коммуникативных средств, обладающих большим воздействующим потенциалом. Ее действенность основана на сложности ее последующего извлечения. В отличие от информации, которая содержится в сообщении в явном виде, имплицитная информация, как правило, не осознается адресатом, она действует в обход аналитических процедур обработки. Адресат не склонен подвергать ее какой-либо оценке, относиться к ней критично или сомневаться в ее истинности. Мнение о рекламируемом продукте формируется на подсознательном уровне, что может сыграть решающую роль при образовании предпочтений у покупателя. Примеры из выборки:

(1) *Es gibt ihn noch, den guten alten Komplettservice.* HP
(Spiegel №47/2001).

В приведенном отрывке доминантный смысл всего высказывания формируется на имплицитном уровне: эксплицитно выражено лишь то, что услуга «старого доброго комплексного бытового обслуживания» все еще существует. Имплицитно делается намек на рекламируемую фирму за счет выдвижения атрибутивной группы, состоящей из дескриптивных прилагательных с оценочным значением и оценочно нейтральной ЛЕ *"Komplettservice"*, которая в рекламном контексте приобретает коннотативную семантику положительной оценки, образуя семантический фокус всего высказывания. При этом определенный артикль позволяет создать оппозицию «рекламируемая товарная категория – аналогичные торговые марки». Манипулируя склонностью человека идеализировать прошлое, адресант сравнивает услуги по обслуживанию принтеров с былым, якобы качественным комплексным автомобильным сервисом, используя прием *ложной аналогии*, что подкрепляется визуальным компонентом РТ.

(2) *Manche fahren ihn nur deshalb nicht, weil sie ihn nie gefahren sind.* Mercedes-Benz
(Spiegel №17/2007).

В контексте данного рекламного объявления смысл высказывания может быть интерпретирован адресатом следующим образом: многие люди выбирают другие автомобили марки лишь потому, что они не ездили на новом Мерседесе С-класса. Реципиенту внушается мысль, что его нынешние личные предпочтения существуют постольку, поскольку он еще не знаком с качествами рекламируемого автомобиля.

В основе имплицитных компаративных конструкций (не связанных с традиционным морфологическим способом образования степеней сравнения) лежит прием скрытого противопоставления, или контраста: рекламируемый товар / услуга в неявном виде должна быть противопоставлена другим товарам / услугам /компаниям, так как именно в имплицитном компоненте содержится аргументация в пользу рекламируемого объекта. Сказанное иллюстрирует следующий пример:

(3) ***Natürliche Schönheit*** *von innen. Alles andere ist* ***Kosmetik****.* (реклама драже компании «Merz») (Bunte №20/2006).

В приведенном фрагменте производится положительная оценка рекламируемого продукта на основе его противопоставления косметической продукции конкурентов, а нейтральная ЛЕ *«Kosmetik"* 'косметика' приобретает в контексте рекламного объявления имплицитную отрицательную оценку.

(4) *Erkältungsbäder gibt es* ***viele****. Aber wichtig bei der Auswahl ist* ***die sinnvolle Kombination aus natrülich wirksamen ätherischen Ölen****.*

(Bunte №41/2006).

Информация данного высказывания сфокусирована на отличительной особенности объекта рекламы в сравнении с продукцией конкурентов (неопределенное местоимение *viele* 'многие', используемое для обозначения конкурирующих аналогов, позволяет избежать референции на какую-либо конкретную фирму). Противопоставление в рамках антитезы двух пресуппозиций должно стимулировать следующую интерпретацию со стороны адресата: среди представленных на рынке аналогов лишь рекламируемая продукция представляет «разумную комбинацию из натуральных эффективных эфирных масел».

(5) *70% ist nicht gleich 70%.* (реклама шоколада Lindt Excellence)

(Bunte №50/2006).

Данный отрывок также имплицирует сравнение с конкурентами и содержит в пресуппозиции следующее: 70% содержания какао в шоколаде Lindt Excellence включают в себя в сравнении с другими марками нечто большее – многолетний опыт, профессионализм и особые традиции качества. Специальные свойства денотата рекламы преподносятся автором и должны восприниматься адресатом РТ как нечто лучшее по сравнению с конкурирующими аналогами.

(6) ***Rauchen Sie doch mal Tabak, dem keine Geschmacksverstärker hinzugefügt wurden.***

Zum Beispiel 100% Natural American Spirit Tabak, den wir nicht aufblähen, dem wir keine Tabakreste beimischen und dem wir keine Zusatzstoffe wie Geschmacksverstärker hinzufügen. Der Geschmack unserer Cigaretten entsteht ausschließlich durch Tabak. Deshalb verwenden wir nur ausgesuchte ganze Tabakblätter, aus denen wir zur Qualitätssteigerung sogar die Rippen entfernen. Und das werden Sie schmecken. Natural American Spirit Tabak

(Spiegel №23/2004).

В данном тексте имплицитное противопоставление задается уже в заголовке и основывается на утверждении о том, что 100% ‘настоящего американского табака’ – *Natural American Spirit Tabak* – не содержит дополнительных примесей. Таким образом, само название предопределяет формирование положительных оценочных смыслов.

Благодаря параллельным конструкциям перечисления, на фоне интенсификации положительных черт денотата рекламы стимулируется отрицательная оценка со стороны адресата продукции конкурентов, что усиливается использованием частиц *doch* ‘все-таки’ и *mal* ‘-ка’, типичных для разговорной речи. Адресант провоцирует реципиента на сомнительный вывод о том, что все остальные виды сигарет, за исключением табака марки *American Spirit*, являются ненатуральными. Именно данное ложное умозаключение создает иллюзию исключительности рекламируемого продукта. Местоимения *wir* ‘мы’ и *unser* ‘наш’ создают референцию с рекламируемой фирмой, что должно вызывать доверие у реципиента, поскольку фирма представляет себя не как абстрактное предприятие, а в качестве коллектива единомышленников, которые лично отвечают за качество производимой продукции.

(7) *Wir haben dazu beigetragen, dass Qualität wieder wichtig wird – und nicht nur der Preis.* (продукты питания EDEKA)

(Spiegel №41/2007).

Несмотря на то, что адресант эксплицитно не проводит сравнения с конкурирующими фирмами, на самом деле на имплицитном уровне адресат угадывает иное намерение и распознает намек на то, что именно рекламируемая фирма задает эталон качества на рынке, в отличие от других фирм, которые главное значение придают цене.

(8) *(…)Oder durch begeisternde Mitarbeiter, die nicht* ***bloß Regale einräumen****, sondern* ***freundlich und kompetent beraten***. (продукты питания EDEKA)

(Spiegel №41/2007).

Данное рекламное утверждение содержит имплицитное указание на противопоставление работы собственных, «воодушевленных» работой компетентных сотрудников, деятельности конкурентов, которые занимаются лишь бесполезным раскладыванием вещей по полкам. Несмотря на то, что адресант на эксплицитном уровне только интенсифицирует положительные качества своей продукции, на имплицитном уровне он ослабляет свойства товаров конкурирующих фирм, так как если акцентируется положительное качество рекламируемой услуги или деятельности компании, то обязательным является ослабление конкурирующей услуги или деятельности компании-конкурента.

Заданное адресатом РТ противопоставление рекламируемого объекта с товарами-конкурентами и выделение его из класса подобных объектов стимулирует адресата к отнесению объекта рекламы к категории положительно оцениваемых предметов, а также к последующему инферентному выводу о его превосходстве над другими объектами.

Как уже отмечалось выше, авторы РТ избегают явных (открытых) сравнений с конкурентами, стремясь создать представление о неповторимости товара. При этом используется способ неполных, скрытых или абстрактных сравнений – сопоставление рекламируемого товара, идеального во всех отношениях, с неким абстрактным объектом – в форме изложения «уникальных» преимуществ товара.

Семантическая неполнота имплицитных сравнений обладает способностью к смысловому развертыванию, что порождает новую систему смыслов. Наименование объекта сравнения обычно происходит неконкретизированно: неполные компаративы позволяют выделить рекламируемый продукт из ряда аналогов без конкретной референции на продукцию конкурентов и одновременно служат сильным риторическим приемом, выражающим утверждение преимущества. Такие сравнения являются эллиптичными в структурном отношении (намеренно опускается объект сравнения), многозначными и неопределенными в семантическом отношении, некорректными с логической и «пустыми» с информационной точки зрения [4: 36]. Главной особенностью неполных компаративов можно считать изменение их системного значения, поскольку они не выражают сравнения. Характеристика, общая для сравниваемых объектов, подается в неполном компаративе как специфическая особенность одного из них. Наиболее частотными в РТ являются неполные компаративы *mehr* ‘больше’ и *besser* ‘лучше’, которые «отсылают в неопределенность» и позволяют реципиенту самостоятельно «достроить» высказывание, конкретизировать характеристики рекламируемого продукта:

Kodak. Macht aus Ihren Bildern ***mehr***. (Spiegel №26/2004).

Tchibo Gold Mocca schmeckt ***besser***. (Spiegel №16/2003).

Jet. ***Schlauer*** *ist das.* JET (Spiegel №7/2007).

Wir denken ***weiter***. Zurich (Spiegel №6/2007).

Fahren wird ***intensiver****. Die neue Generation der C-Klasse.* Mercedes (Spiegel №23/2004).

Данная сравнительная конструкция выводит 2 типа интерпретаций:

1) Езда на новой модели Мерседеса C класса интенсивнее, чем на предыдущей.

2) Езда на новой модели Мерседеса C класса интенсивнее по сравнению с конкурентами.

Неполный компаратив может также сочетаться с отрицанием, формируя особую конструкцию, выражающую уникальность и неповторимость рекламируемого продукта или его определенных качеств:

Schöner *kann man Haut* ***nicht*** *pflegen.* Nivea (Bunte №11/2005).

Besser *kann Eis* ***nicht*** *schmecken* (Dr. Oetker Eiskonditor) (Bunte №7/2004).

Nie *war Waschen* ***leichter****.* Siemens (Spiegel №23/2006).

Mehr *kann man für eine Fernbeziehung* ***nicht*** *tun.* DB (Spiegel №23/2006).

Использование в РТ наречия *anders* ‘другой (ая, ое, ие)’, ‘по-другому’ не только полностью отграничивает рекламируемый продукт от представленных на рынке аналогов, но и возводит его «непохожесть» в ранг главной имиджевой характеристики, например:

Rover. Mini-Fahrer sind ***anders****.* (Spiegel №28/2005)

Toyota. Nichts ist unmöglich. ***Anders*** *fühlen,* ***anders*** *fahren.* (Spiegel №4/2004).

Суть приема оценочного перифразирования заключается в переименовании компаративного класса, к которому принадлежит рекламируемый продукт. Новое наименование содержит при этом компонент, который приписывает компаративному классу, а через него рекламируемому продукту, определенную оценку. Особые,

специальные свойства денотата рекламы воспринимаются адресатом РТ как нечто лучшее по сравнению с конкурирующими марками:

Mehr als Seife – ***ein Schönheitsmittel*** (реклама мыла «Palmolive»)
(Spiegel №35/2001).

SieMatic ist mehr als eine Küche: ***Ein Spiegel Ihrer Persönlichkeit****.* (реклама кухни SieMatic BeauxArts)
(Spiegel №3/2007).

Denn Sie Matic BeauxArt ist weit mehr als ein klassisches Küchenprogramm: ***ein neues Planungskonzept*** *(...)*(реклама кухни Sie Matic)
(Spiegel №16/2007).

Mehr als eine Reise: ***eine Begegnung***. AIR MAURITIUS
(Spiegel №1/2007).

Оценочно нейтральные лексические единицы приобретают в рекламном контексте коннотативную семантику положительной оценки, и в сознании адресата устанавливается связь между использованием рекламируемого продукта и желаемым результатом. Такой прием позволяет адресанту сформировать положительное эмоциональное отношение реципиента к данному продукту как предпосылку для принятия решения о его покупке.

Функцию сравнения в РТ может выполнять также определенный артикль, который, сопровождая торговую марку, качество товара и его характеристики, подчеркивает, с одной стороны, исключительность и уникальность объекта рекламы, а, с другой стороны, создает оппозицию «рекламируемый товар – остальные товары»:

Der *BMW 7er.* ***Die*** *ultimative Fahrlimousine. Genießen Sie ein Höchstmaß an Fahrkomfort und Agilität.* (Spiegel №23/2004)

Fanta, ***die*** *klare Erfrischung.* (Spiegel №19/2003)

Coca Cola, ***die*** *richtige Entscheidung.* (Spiegel №28/2007)

С этой точки зрения существенный интерес представляет также использование степеней сравнения. Полупрефиксы *super-, ultra-, extra-, voll-, hoch-*, а также компоненты типа *Allein-, Alles-, Erfolg-, Super-, Riesen-, Luxus-, Spitzen-, Mega-, Marken-, Original-, Spezial-, Traum-, Welt-* используются в качестве дополнительных слов с прагмакоммуникативной нагрузкой. С их помощью по одной модели создается большое количество новых определительных слов в превосходной степени, например: *Traumrasur, Erfolgscreme, Vollwaschmittel, Spitzenklasse, Weltklasse, Luxusherd, Markenbutter, Riesen-Kofferaum, Alleinimport, Alleskönner, ultraelastisch, superscharf, extrafein, hochwirksam, hochintelligent* и т. п.

Переплетение эксплицитных и имплицитных сравнений, использование лексических единиц с оценочной семантикой увеличивают эффект воздействия рекламного сообщения на потенциального потребителя, приобретая ярко выраженную прагматическую интенциональность, усиливающую смысловую доминанту всего РТ.

Таким образом, имплицитные сравнения, формируя доминантные смыслы РТ, являются одним из основных когнитивных механизмов формирования инферентных смыслов и служат важным лингвостилистическим средством в дискурсивной прагматике. В рекламном воплощении сравнение, выполняя смыслообразующую функцию, становится своеобразным генератором новых приращенных смыслов и формирует тем самым

особую «философию жизни», демонстрируя неповторимость за счет приобретения особенного, единственного в своем роде товара или использования уникальной услуги и приобщения к нестандартному.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – 2-е изд., доп. – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 260с.

2. Ривз Р. Реальность в рекламе // Психология и психоанализ рекламы Личностно-ориентированный подход. — Самара: Издат. Дом «БАХРАХ-М», 2001. — С. 100 –118.

3. Пирогова Ю. К., Баранов А.Н. и др. Рекламный текст: семиотика и лингвистика. – М.: «Издательский дом Гребенникова», 2000. – 270С.

4. Пирогова Ю. К. Специфика противопоставлений в текстах коммерческой рекламы // Материалы Всероссийской научной конференции «Проблемы речевого воздействия». Вып. 3. Речевое воздействие в текстах разной функциональной направленности. – Ростов-на-Дону, 1996. – С. 36–37.

УДК 811.112.2’659.1.

Бондаренко М. К.
(Київ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА ЦІЛЬОВУ АУДИТОРІЮ НІМЕЦЬКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ

В статье рассматриваются лингвистические способы влияния на целевую аудиторию, исходя из основных критериев разделения целевой аудитории: потребности покупателей, их статус, социальное положение, уровень доходов, пол, возраст, количество целевой аудитории и т.д. материалом данного исследования является реклама немецкоязычных сайтов в Интернете и в прессе.

The article touches upon the problem of linguistic means of influence on the target audience. The German advertisements from the Internet and magazines have been analyzed on the basis of target audience criteria, such as needs of consumers, their status, income level, sex, age, quantity of the target audience etc.

Перед розробкою реклами необхідно зібрати інформацію про потенційних покупців пропонованого товару чи послуги з метою створення такого рекламного повідомлення, яке буде відповідати їх інтересам, смакам, вподобанням та бажанням. Ще на початковому етапі маркетингових досліджень проводяться спеціальні опитування і складається «*портрет потенційного покупця*». У деяких рекламних агенціях при розробці, скажімо, сценаріїв рекламних роликів іноді навіть малюється справжній портрет покупця. Йому дається ім’я, створюється його стиль життя, розпорядок дня, його стосунки на роботі та вдома. Такий підхід дозволяє створити продукт, здатний змусити звернути на себе увагу

© Бондаренко М. К., 2009

цільової аудиторії саме з даними ознаками. Тому така реклама є набагато ефективнішою, ніж та, що апелює до загальної аудиторії.

Французький фахівець у галузі реклами А. Дейян запропонував систему понять для проведення ефективних рекламних кампаній, заснованих на комунікаціях [1: 37]. Відповідно до цієї системи, зробити покупку для людини — це значить ідентифікувати її з власною особистістю: розповісти про себе іншим, дати їм можливість судити про себе. На думку автора, люди купують товари з урахуванням того, що інші можуть подумати чи сказати про них на підставі оцінки вибору придбаної речі, тому грамотні рекламісти, по суті справи, вчать людину мріяти і не прагнуть розповісти про товар те, що його відрізняє від сотень аналогічних речей.

Звичайно, реклама може просто інформувати чи переконувати, говорити про користь, вигоду чи унікальність товару, або, наприклад, про розв'язання проблем споживача, поліпшення якості його життя тощо. Але в будь-якому разі комерційно найбільш ефективною виявиться та реклама, яка буде звернена до першоджерел особистості споживача, його фундаментальних мотивів, серед яких мотивація честолюбства і престижу виявляється однією з найдужчих.

Як пише відомий російський дослідник реклами І. Я. Рожков, «Прагнення зберегти своє «я» — один з найсильніших психічних мотивів, і недарма одними з перших слів, що усвідомлює дитина, є слова «я», «мені», «моє». Поведінкові реакції людини на інформацію, що впливає на неї, переважно визначаються підсвідомою протидією проникненню в її внутрішній світ, руйнуванню її образа (інакше кажучи, «втраті обличчя»), світорозуміння. І ті, хто створює рекламу, звичайно враховують очевидний факт — мотивація і вчинки споживача рекламної інформації насамперед пов'язані з його усвідомленою і одночасно неусвідомленою відповіддю на власне запитання: «Як те, що мені пропонують, допоможе мені чи вплине на інших, щоб мене сприймали так, як я хочу?» [2: 62].

Отже, цільова аудиторія – це власне ті люди, яким адресується повідомлення. Типова помилка рекламної кампанії полягає у виділенні загальної аудиторії, адже залежно від товару чи послуги, рекламне повідомлення має орієнтуватися на певний прошарок населення, що відрізняється за такими критеріями, як потреби покупців, їх статус, соціальне положення, рівень доходів, стать, вік, кількість цільової аудиторії тощо. Розглянемо окремо ці категорії та визначимо лінгвістичні засоби впливу на цільову аудиторію рекламних повідомлень. Матеріалом даного дослідження є реклама на німецькомовних сайтах в Інтернеті та у журналах.

Першим критерієм, за яким може різнитися цільова аудиторія, є ***потреби*** потенційних покупців: в одному й тому ж самому продукті чи послузі для кожного важливим є різне – залежно від того, з якою метою споживач потребує використати пропонований товар ("*Hervorragender Speisekürbis mit nussigem Geschmack, passt sich vielen Geschmacksrichtungen an und ist in der Küche sehr vielseitig einsetztbar*" [7]). У даному випадку ключовим словосполученням є *vielseitig einsetztbar*, що є безпосереднім натяком для споживача щодо різноманіття у приготуванні пропонованого продукту. Покупцю часто надається уявлення про вибір щодо використання пропонованого товару, що створює враження багатофункціональності продукту.

Статус є не менш важливим критерієм, адже це насамперед реальні та потенційні клієнти. Деякі вже купляють продукт або користуються його послугою. Їх лояльність

слід підтримувати, повідомляючи, скажімо, як про них піклується компанія, забезпечуючи зручність, економію часу тощо (*TUPPERWARE*: "*10 Sterne für eine Buchung, 20 Sterne für zwei oder mehr Buchungen. Diese Sterne erhalten Sie zusätzlich zu den Sternen für den Partyumsatz und tauschen sie gegen Tupperware-Produkte ein*" [3]). Інші – потенційні клієнти чи споживачі, яких необхідно переконати у правильному виборі саме цього пропонованого товару ("*Wir wollen Sie stets überraschen und Ihnen etwas bieten, das Sie nicht erwartet haben*.." [3]).

Окрему увагу слід приділити таким критеріям, як ***соціальне становище, рівень доходів***: комусь необхідно повідомити про якість продукту та одночасно і про його доступну ціну ("*Beste Qualität zu fairen Preisen*"; "*ZAHN-Reise nach Tschechien - beste Qualität, niedrige Preise*" [5]); а комусь треба почути, що продукт виготовлений з натуральних продуктів ("*Apfelchips – die gesunde Alternative: Die gesunde Alternative für die ganze Familie. Besonders knackig und frisch, natürlich ohne jegliche Zusätze, ungeschwefelt, nicht zusätzlich gesüßt, nicht aromatisiert*!" [7]). У першому з вище поданих прикладів одразу привертає увагу використання антонімів: рекламодавці часто вживають в одному реченні слова Qualität та Preis (які є концептуальними для німецької реклами), застосовуючи до них контрастні епітети з метою привертання уваги споживача: beste Qualität zu fairen Preisen; Hohe Qualität, niedrige Preise. У другому прикладі можна також спостерігати велику кількість прикметників, що виконують функцію характеристики товару. При чому спочатку вжиті позитивні прикметники (*gesund*, *frisch*, *natürlich*), а потім рекламодавці вдаються до заперечних часток *ohne* та *nicht*. Це також здійснюється з метою створення контрасту.

Стать відіграє значущу роль для рекламодавців, адже розрізняють стратегії впливу рекламного повідомлення, що апелює до чоловіків, та відповідні стратегій, що звертаються з пропозиціями усіляких послуг до жінок. За способами впливу на споживача реклама поділяється на два види: *раціональна* та *емоційна*. Раціональна реклама має на меті переконувати та інформувати споживачів, звертаючись до розуму адресата системою аргументації. Так, наприклад, рекламодавці, які пропонують ліки *Crataegutt* мотивують споживача до покупки такими аргументами: "*Steigert die körperliche Leistungsfähigkeit, stärkt und schützt das Herz, wirkt rein pflanzlich*". У даному випадку цільовою аудиторією є люди похилого віку, однак раціональна реклама найчастіше застосовується для презентації товарів та послуг для чоловіків, які насамперед сприймають повідомлення на інформаційному рівні: "*Die optimale Form der Finanzierung, mit flexibler Laufzeit, attraktiven Raten und vereinbartem Restwert… Die optimale Haftpflicht- und Kaskoversicherung mit Komplettersatz bei Verlust des Neuwagens im 1. Jahr*", виголошує реклама автомобіля Maserati. Емоційна реклама спрямована на активізацію емоцій людини, вона звертається до її почуттів, до підсвідомої сфери і викликає почуттєві образи і спогади. Це можна побачити на прикладі рекламного оголошення коньяку *Hennessy*, що викликає у споживачів низку образів: "*Die Versuchung ist weiblich, der Cognac ist männlich. Jede Begegnung ist göttlich*". Ці два види реклами розрізняються також за засобами впливу на споживача: якщо раціональна (предметна) реклама свої доводи трансформує у словесну форму використовуючи графічні зображення, то емоційна реклама впливає через асоціації, використовує малюнок, колір, звук тощо. Переважна більшість рекламних повідомлень нині являють собою комбінацію раціональних та емоційних способів впливу, при цьому емоційній складовій віддається перевага через її психологічну ефективність.

Віковий критерій є суттєвим для рекламодавців, адже пропозиції для підлітків будуть помітно відрізнятися від пропозицій для літніх людей. Розглянемо це на прикладі реклами авіаквитків. Цільова аудиторія такої кампанії поділяється на три частини: студенти (18-25 років), бізнесмени (40-50 років) та пенсіонери (за 60 років). Студенти, які купляють дешеві квитки, — це так звана «найнижча частина» масової аудиторії. Для них важливо, щоб було дешево, весело і модно. Так, наприклад, у рекламному оголошенні, окрім повідомлення про знижки на квитки (*Billige Tickets für Studenten und Jugendliche* [8]), можна також дізнатися про сервіс у літаку: іноді на рекламному постері зображається молода стюардеса, яка розливає пиво (тобто застосовуються як вербальні, так і невербальні засоби привертання уваги та впливу на цю аудиторію).

Бізнесмени літають дорого у справах. Це перша аудиторія з високими достатками. Так чи інакше, для цих людей важливий широкий вибір напоїв та меню, окреме приміщення, умови для роботи: зручний столик, можливість підключення для ноутбука тощо: "*Gern offerieren wir auf Wunsch weitere Service-Bereiche, die Ihre Reise noch komfortabler gestalten werden: wir reservieren für Sie die von Ihnen bevorzugten Sitzplätze und beraten Sie zu allen Themen rund um Ihre Flugreise, zum Beispiel Flughafen-Transfers und Lounges*" [4]. Як ділові люди, вони зважають на співвіднесення ціна-якість і враховують рентабельність польоту: *Wir sorgen dafür, dass der Preis für Ihre Flugreise am Boden bleibt. Unser Know-How ist Ihr Preisvorteil* [4]. Так, наприклад у оголошенні "*Premiumwings - Ihr Spezialist Fuer Guenstige First und Business Fluege*" вже сама назва зумовлює асоціацію з високим рівнем послуг, запевняючи одночасно про вигоду придбання квитка цієї фірми (*Guenstige Fluege*). До того ж невипадковим є використання фахових термінів *Spezialist*, *offerieren, Know-How,* що викликає асоціацію зі сферою бізнесу, апелюючи таким чином безпосередньо до цільової аудиторії.

Пенсіонери літають до дітей за кордон «задешево в гості». Це також «найнижча частина» масової аудиторії, однак її потреби стосовно продукту та послуг компанії значно відрізняються від потреб студентів. Пенсіонерам важливо летіти просто (щоб легко орієнтуватися у часі і просторі, ніяких переносів рейсів), зручно і головне – тихо. Політ їхньої мрії – це дешевий зручний політ, турботлива стюардеса та дієтичний обід. Так, наприклад, можна знайти такі повідомлення: *Optimal für Rentner, die gerne mal wieder rausmöchten* [6]. Відповідно для цієї цільової групи рекламні тексти уникають фахову термінологію та молодіжну лексику, тому найчастіше застосовуються загальновживані слова, навіть для підсилення значення, як от *gerne, schön, gemütlich.* Для цих трьох категорій використовуються три різні реклами. Звісно, при цьому споживачі купляють не квиток, а відчуття при польоті, на які їх старанно налаштовує реклама. Тож для компанії лишається питання реалізації обіцянок реклами.

Звернення до масової аудиторії будується за іншими принципами, ніж, скажімо, до невеликої групи. Тому ***кількість аудиторії*** вважається важливим критерієм впливу рекламного повідомлення. У першому випадку рекламодавці спираються на вічні цінності або віддають данину модним напрямкам (*Nivea*: "*Schönheit ist ein gutes Gefühl*."; "*Schönheit ist ein Strahlen*"; "*Schönheit ist Inspiration*"), а у другому вони роблять ставку на особистісні вподобання обраних ("*Wir sind für Sie da! Ihre Floriani Apotheke. Komplettes Sortiment an Diabetes-Hilfsmitteln*"[9]; "*Alle Packungsmengen und Verpackungseinheiten auch individuell nach Kundenwunsch möglich!*"[6]). Дуже часто саме завдяки мовним

засобам звернення до покупців у них складається враження, що їх обрали серед мільйонів і тільки їм пропонують даний товар чи послугу: für Sie, nur für Sie тощо.

Таким чином, виділення цільової аудиторії дозволяє більш ефективно спілкуватися з представниками різних прошарків населення. Одночасно це дає змогу визначити, як позиціонувати новий або вже існуючий товар, як краще «донести» його до споживачів, що переслідують певний стиль життя (вірогідно, що ефективність тут вища, ніж при застосуванні лише демографічних показників). Основною метою даного методу є зазирнути за рамки стандартних стратегій рекламування товару та презентувати певний продукт відповідно до дій, сподівань, потреб, страхів та мрій цільової аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейан А. Реклама. — Москва: Прогресс, 1994.
2. Рожков И. Я ., Кисмерешкин В. Г. От брендинга к бренд-билдингу. – Гелла-Принт, 2004. – 320 с**.**
3. http://www.tupperware.de/today/40.htm.
4. http://www.premiumwings.de/
5. http://wittenberg.kijiji.de/c-Reisen.
6. http://www.mivee.de/epages/61567192.sf **7**.
7. http://www.biosanica.de/produkte-apfelchips.php
8. http://hamburg.kijiji.de/f—W0QQr
9. http://www.floriani-apotheke.de/shop/index.php

УДК 8.08+415.5

Самигулина Ф. Г.
(Ростов-на-Дону, Россия)

СТРУКТУРА ЗНАНИЙ И ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА. (Прецедентные феномены и их функционирование в рекламном дискурсе)

У статті мова йде про характерну для рекламного тексту мовну гру із прецедентними феноменами. Прецедентні феномени розглядаються як найбільш важлива складова структури знань та уявлень людини, обумовлена національними й культурними особливостями. Мовна гра із прецедентними феноменами аналізується як ефективний маніпулятивний спосіб, механізм якого базується на специфіці фігуро-фонових відносин у сприйнятті людини.

Ключові слова: *Структура знань та уявлень. Когнітивна база. Прецедентні феномени. Прецедентне висловлення. Язикова гра. Маніпулювання свідомістю.*

In clause it is a question about characteristic for the advertising text to language game with case phenomena. Case phenomena are considered as the most important component of structure of knowledge and representations of the person, caused by national and cultural features. Language game with case phenomena is analyzed as effective manipulation mean which mechanism is based on specificity of figure-background attitudes in perception of the person.

© Самигулина Ф. Г., 2009

Key words: *Structure of knowledge and representations. Когнитивная base. Case phenomena. The case statement. Language game. A manipulation of conscience.*

Исследование взаимосвязи концептуальной картины мира и языковой картины мира в связи с развитием новых научных направлений в лингвистике выходит на совершенно иной уровень. В процессе речемыслительной деятельности, базирующейся на взаимодействии мышления, языка и культуры, формируется концептуальная картина мира, которая рассматривается в современном языкознании как явление когнитивной природы. Следовательно, ее специфику необходимо изучать не только с чисто лингвистической точки зрения, но и в когнитивном, психолингвистическом и семиотическом аспектах для выявления особенностей когниции человека.

Познавательная способность реализуется в умении ориентироваться в мире и протекает, как известно, в двух формах: концептуализации и категоризации. Исследователи квалифицируют их как процессы классификации человеческим мозгом информации, поступающей из окружающей действительности. Результатом данной когнитивной деятельности является знание, то есть обладание адекватным опытом и пониманием, на базе которых в дальнейшем выстраиваются суждения и выводы, обеспечивающие целенаправленное поведение человека. Знания и представления как продукт переработки вербального и невербального опыта отличаются динамическим характером и формируют «образ мира». В качестве единиц знания выступают концепты [1; 2]. Знания и представления (воплощенные в концептах) в свою очередь всегда обусловлены не только индивидуальным опытом, но и групповой принадлежностью человека. В связи с чем в структуре знаний и представлений выделяются индивидуальное когнитивное пространство, коллективное (социумное) когнитивное пространство и когнитивная база (совокупность культуроспецифичных концептов) [4: 162-165]. Когнитивная база как хранилище определенной совокупности знаний и представлений, общих для некоторого национально-лингво-культурного сообщества, естественно, включает в себя и общечеловеческие, универсальные единицы знаний, но главной её составляющей являются прецедентные феномены. Это фоновая информация, которая хорошо известна большинству представителей национально-лингвокультурного сообщества, актуальна в познавательном и эмоциональном плане, обращение к которой постоянно возобновляется в речи того или иного национально-лингво-культурного сообщества [3; 4]. В современной коммуникации довольно часто встречается апелляция к прецедентным феноменам разного типа как невербальным, так и вербальным (прецедентному тексту, имени, высказыванию). Прецедентное высказывание квалифицируется как «репродуцируемый продукт речемыслительной деятельности, законченная и самодостаточная единица, которая может быть или не быть предикативной, сложный знак, сумма значений компонентов которого не равна его смыслу» [3: 107]. Это цитаты из текстов различного характера (песен, анекдотов и др.), а также пословицы, используемые в акте коммуникации и раскрывающие, с одной стороны, креативный потенциал языковой личности, а с другой стороны, служащие приемом эмоционального воздействия на адресата. В связи с чем подобное использование фоновых знаний довольно часто применяется в качестве эффективного манипулятивного приема в рекламной коммуникации. Подтверждает этот факт обилие рекламных текстов, построенных на языковой игре с прецедентными феноменами. С помощью данного языкового игрового приёма рекламное сообщение приобретает дополнительную смысловую нагрузку за счет определённых

фоновых знаний потребителя, актуализирующихся при прочтении текста, в котором использован прецедентный феномен. Возникновение ассоциативных связей обусловлено именно известностью данного прецедентного высказывания среди всех (или многих) носителей данной культуры. Это, в свою очередь, значительно повышает способность воспринимать, запоминать и воспроизводить слоган, который явно воздействует на эмоции: *Высокие отношения* (магазин «АпрельИнтер»), *Кадры решают всё* (Kodak); *Всё пойдёт как по маслу* («Донской янтарь»).

Используемое в рекламном слогане прецедентное высказывание становится своего рода рекламоносителем, так как при воспроизведении известного всем выражения в сознании адресата по ассоциации будет вновь и вновь возникать и его рекламная интерпретация: *Красота спасёт мир* (реклама окон); *У всех на устах* (реклама помады); *Семь бед — один ответ!* (лекарство от простуды «Coldrex»); *В ногу со временем* (реклама средств связи); *Кто не успел, тот опоздал* (слоган Альфа-Дон-Тур); *Погода в доме* (реклама кондиционеров); *Комар носа не подточит* (средство от насекомых); *Лёгок на подъем* (компания «Аэрофлот») и мн. др. В данном случае в слогане используется прецедентное высказывание без каких-либо структурных и семантических трансформаций. Иногда слоган образовывается за счет усечения прецедентного высказывания: *Лучше один раз увидеть…* (оптика «Италия»). Здесь использован фразеологизм *Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать*. Или: *Гастал от PLIVA – старый друг лучше…* Данный слоган также образован «усечением» другого фразеологизма: *Старый друг лучше новых двух*. Следует отметить, что не всегда использование фразеологизмов может быть удачным. Например, слоган *Привет семье!* (реклама телефонов Goodwin) не учитывает следующего: рекламный текст актуализирует все возможные значения в сознании адресата рекламной коммуникации. Вопреки желанию рекламопроизводителя, в данном слогане реализуется значение «прекращение существования семьи». Не продуман до конца и слоган *Последний писк сезона* (реклама единой пейджинговой системы Vesso Link).

С целью привлечь внимание потенциального покупателя, вызвать положительные эмоции, улучшить запоминание рекламируемого товара, фирмы часто применяется модифицированное прецедентное высказывание, которое является манипулятивно нагруженным в бо́льшей степени: *Легко на сердце от чистых сосудов* (лекарство «Лизивит-С»); *Не откладывайте на завтра то, что можно купить сегодня* (центр недвижимости Альфа-Дон); *Красиво есть не запретишь* (Равиоло – детские); *Тяжело в общении…Легко в общении* (реклама телефонов Samsung). В этом случае чаще заменяется один элемент прецедентного высказывания на слово, передающее информацию о рекламируемом товаре: *В жизни всегда есть место* ***технике*** (компания «Dial Electronics»), *Молочные реки,* ***фруктовые*** *берега* (йогурты «Fruttis»), *Главное – комфорт. Остальное — дело* ***сантехники*** (сантехника IDO); *Диктатура* ***мебели*** (реклама мебельного салона); *Хорошего* ***такси*** *должно быть много* (реклама кинофильма «Такси-3»); ***Вино*** *легкого поведения* (реклама вина). При этом целостное значение прецедентного высказывания распадается на отдельные значения составляющих его слов, из совокупности значений которых проявляется новое высказывание, передающее иной (отличный от прецедентного) смысл. Слова, вводимые в прецедентное высказывание, как правило, представляют собой значимые рекламные единицы: *Вольному —* ***Вольво*** (реклама автомобиля «Volvo»); *Перевести деньги? Оплатить услуги? Найди* ***«Контакт».*** *Есть контакт* (банк «Контакт»); *Мир. Труд.* ***Зебра*** (магазин канцтоваров «Zebra»). Хотя формально прецедентное высказывание не

меняется, но это уже совершенно другая единица языка, так как выражение приобрело новый смысл, неразрывно связанный в сознании с объектом рекламы. Такие модифицированные прецедентные высказывания быстрее воспринимаются и действуют эффективнее. С их помощью название товара, торговой марки, фирмы может быть более прочно вписано в рекламный слоган: *Граждане России имеют **«Bravo»** на отдых и **«Bravo»** на труд!* (реклама напитка); *Ремонт? **Строймаркет** под килем!* (название магазина); ***Дом** в помощь* (магазин стройматериалов «Дом»).

Подобного рода каламбуры создаются при помощи аналогий с известными высказываниями, фразами из различных известных произведений: *Я встретил Квас и всё…* (реклама кваса Першинъ); *Мороз и солнце…Традиционно русский контраст* (реклама воды); *Не стоит ждать милости от природы. Украсьте свою жизнь сами* (магазин «Элитбукет»); *Россия будет прирастать новыми информационными технологиями; Связь оправдывает средства* (Евросеть); либо обыгрывания строчек знакомых всем песен: *Ты узнаешь его из тысячи* (магазин «1000 диванов»); *Проснись и пой с MAXWELL HOUSE!* (реклама кофе); *Лучше гор могут быть только окна по технологии КВЕ!* Реже, но могут быть использованы и прецедентные высказывания на иностранном языке: *Don`t worry, be Huggies* (вместо «*happy*»). Модифицируются с целью обыгрывания названия книг и кинофильмов: *1000 и одна сумка* (супермаркет сумок); *1000 и одно удовольствие. Мороженое «Золотой слиток»*; *Они боролись за связь* (МТС); *Украшение строптивой* (реклама бижутерии); *Активия в большом городе* (молочные продукты). В данном случае используется техника якорения (по терминологии НЛП). Подобный приём создаёт для потребителя дополнительную зацепку, способствующую прочному внедрению нового названия в памяти вместе с рекламным девизом. Довольно часто модифицируются прецедентные высказывания инвективного характера, что привносит вербальную агрессию в слоган, создавая повышенный эмоциональный фон восприятия: *Hertz с Вами!* (название фирмы); *Вы уху ели?* (реклама ресторана The Chaikhana); *Всё будет LTBись!* (магазин креативной молодежной одежды «LTB»), *Где-где? – В «Комке»* (магазин сотовых телефонов «Комок»); *Зазвони их всех!* (оператор сотовой связи «Tele2»); *Жизнь будет тошибись* (реклама фирмы Toshiba), *Веснецц зиме!* (реклама сотового телефона Samsung).

Как известно, все прецедентные феномены функционируют как свёрнутые метафоры и могут выступать как символ какого-либо феномена или ситуации. Знаковое функционирование прецедентного высказывания позволяет передавать сообщения об абстрактных понятиях, не поддающихся вещественному выражению. Такими знаками в рекламе становятся дорогой автомобиль как символ престижа, моющие средства как символы безопасности и комфорта. В этом случае символ превращается в симулякр, который отражает не саму реальность, а подобие реальности, или гиперреальность (по терминологии Ж.Бодрийяра). Имидж товара становится для потребителя порой более значимым, чем сам товар, потребительская ценность которого отступает на второе место. Торговая марка, брэнд, начинает быть внешним воплощением качества жизни, благополучия и престижа. При этом исчезает самое существенное – различие между симуляцией и реальным. Через символизацию предмета можно вызвать позитивные ассоциации, искусственно связанные с предлагаемым товаром или услугой, выделить товар среди конкурентов. Манипулирование в данном случае осуществляется при помощи косвенного воздействия на психические процессы человека (ощущение, представление, внимание, память, эмоции).

Механизм манипуляции в случае использования прецедентных высказываний построен на знании основных свойств восприятия, базирующегося на смене фигуры и фона. В едином акте восприятия фигура и фон могут меняться местами, и за счет этой закономерности при помощи введения слова (значимого в рекламном отношении) в начало или конец прецедентного высказывания формируется новая фигура из фона, измененного таким образом: *Ты подписался* ***на каталог*** (каталог товаров)*;* ***Тело Лениной*** *живет и побеждает* (название книги Л. Лениной). *Посторонним В…* ***Соколова, 50*** *(*бутик женской одежды «Atos Lombardini). Место рекламного слова является существенным, например, более эффективно воспринимается и лучше запоминается начало и конец любого сообщения в дискурсе, потому что «срабатывает» психологический «эффект границы». Реже, но встречается модификация прецедентной языковой структуры вводом нужного рекламистам слова в центр высказывания: *Скорая* ***кредитная*** *помощь* (реклама банка). Иногда фигуро-фоновые отношения реализуются только в рамках одного слова, которое становится созвучным наименованию товара: *«Я предпочитаю квасику. Очаковский квас – мировая* ***квасика!»*** (игра в рамках слова *классика*)*; Найди свой* ***вКЛАД*** (реклама Мособлбанка) (в данном случае на базе слова *клад* создано слово-матрешка: *клад/вклад*, которое меной своих значении вызывает аксиологическое напряжение, тем самым обращает на себя внимание и вызывает эмоциональный отклик). В обоих слоганах один знак передает два смысла одновременно вследствие того, что над значением одного слова надстроено значение другого, и они функционируют в сознании человека при восприятии этого сложного знака одновременно, обогащая друг друга новыми оттенками смысла. Восприятие человека всегда упорядочено, так как он не может воспринимать хаос случайных зрительных / вербальных сигналов. Таким образом, зная особенности формирования восприятия как когнитивного процесса, рекламисты могут управлять им, создавая установки на восприятие определенного смысла высказывания. При этом нужное понимание (интерпретация высказывания) направляется использованием механизма фигуро-фоновых отношений в восприятии. Модифицированные прецедентные феномены за счет вызываемого ими аксиологического напряжения, возникающего из-за их интертекстуальности, лучше запоминаются и воздействуют. Наибольшее аксиологическое напряжение вызывают слоганы, построенные на обыгрывании прецедентных высказываний инвективного характера, отражая диссонанс в плане ценностных систем.

Реклама – это система знаков, способствующих закреплению духовных ценностей. По сути, реклама, выступающая в качестве целостного текста, по мнению исследователей психологии её воздействия, является отражением столь же целостного текста современной культуры [5]. Активное развитие рекламы и её технологий оказывают огромное влияние на все сферы жизни современного потребителя. Цитаты из рекламных текстов входят в жизнь и используются в речи (особенно подростков), постепенно вытесняя прежние источники цитирования – книги, фильмы, например: *Не тормози! Сникерсни!; Не дай себе засохнуть!; Где ты был? – Пиво пил; Кто идёт за Клинским?; Имидж ничто – жажда всё! Всё будет COCA-COLA!; Сделай паузу – скушай TWIX* и др. Таким образом, в настоящее время наблюдается рождение новых прецедентных высказываний в российском культурном пространстве. Как было отмечено ранее, все прецедентные высказывания в рамках прецедентных феноменов являются неотъемлемой и основной составляющей когнитивной базы, совокупности знаний и представлений, необходимых и обязательных для всех носителей того или иного национально-лингво-культурного

менталитета [3; 4]. Необходимо подчеркнуть, что структуру когнитивной базы и её операционные модели во многом определяют именно прецедентные феномены. Следовательно, изменения, происходящие в составе прецедентных феноменов, влекут за собой изменения в структуре и содержании самой когнитивной базы лингвокультурного сообщества. Таким образом, современная рекламная коммуникация участвует в формировании культуры, а иногда и определяет её. Этот факт подчеркивает особую актуальность принципа этичности рекламы.

Сегодня реклама довольно часто становится каналом внедрения иной системы ценностей, стереотипов поведения, жизненных сценариев, изменяя социальную специфику характера, усредняя саму культуру, меняя духовные коды российской (в частности, русской) культуры: *Всё самое лучшее на Земле произошло от любви к себе. Признайтесь в любви к себе!* (соки Rich). Постоянно повторяющиеся в эфире и мелькающие на рекламных щитах слоганы, например: *Правила существуют для того, чтобы их нарушать (Knorr); PEPSI – бери от жизни всё!; Пей Вико, живи легко!; Sprit. Забей на жажду! Живи по своим правилам!; Чипсы Estrella… слишком вкусно, чтобы делиться!; Добавь эгоизма!* (косметическая серия «Это Я»), способны трансформировать менталитет социума. Заметим, что современная реклама не становится информативной, а продолжает быть манипулятивной, воздействующей сложными путями на сознание и подсознание людей. В свою очередь, языковая игра (образование каламбуров) на базе различных прецедентных феноменов часто обслуживает именно эти задачи в рекламном дискурсе, поэтому её можно отнести к разряду манипулятивных приёмов, несущих вред психологическому здоровью человека. Так, информационное воздействие на индивидуальное сознание ведет к тому, что оно начинает жить в значительной степени не в реальном мире, а в мире информационных фантомов. Обыденную жизнь человек начинает оценивать из опыта и системы ценностей, полученных им извне. Причем ценности эти искусственно сконструированы специалистами в области информационных технологий в соответствии с целями тех, кто стремится продать свой товар, услуги. Как отмечают специалисты в области психологии, на уровне индивидуального сознания это ведет к формированию специфического облегченного типа поведения, мышления, которое характеризуется утратой критериев истины, коренящейся в практике, потому что практика такого человека носит уже не материальный, а информационный «виртуальный» характер [6: 120-126]. В результате этого человек начинает осознавать себя и действовать не в реальном, а в виртуальном информационном мире, мире оценок и ожиданий. Как отмечают исследователи, именно этот тип сознания превращается в символ и образец успеха, пример подражания и постепенно в господствующую в обществе модель сознания. «Не только здравые размышления, но и повседневная практика показывает: ни отдельной личности, ни тем более социальной группе практически невозможно отказаться от подобного социального наркотика» [7: 56-77]. Таким образом, функционирование прецедентных феноменов в игровом рекламном дискурсе не безопасно, так как на психологическом уровне оно ведет к вытеснению одного кода из индивидуального сознания другим – отличным символическим кодом. Модифицированные прецедентные феномены способны проникать на архетипический уровень сознания человека и изменять менталитет единого национально-лингво-культурного сообщества. Следовательно, необходимо вырабатывать рационалистическое восприятие рекламы, уменьшающее ее манипулятивное влияние, чему может способствовать анализ механизма воздействия

рекламного сообщения на индивидуальное сознание при помощи использования прецедентных феноменов разного типа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
2. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
5. Анатомия рекламного образа. – СПб.: Питер , 2004. – С. 86-87.
6. Мальковская И. А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы. – М.: КомКнига, 2005. – 240с.
7. Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. – М.: ИНФРА-М, 200. – С. 56-77.

УДК 81’373.47: 811.111

Великорода Ю. М.
(Івано-Франківськ, Україна)

ПРЕЦЕДЕНТНІ ІМЕНА В АМЕРИКАНСЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ

У статті мова йде про використання прецедентних імен в американському медіа дискурсі. Матеріалом для дослідження стали статті журналів “Time” та “Newsweek” за 2007-2008 рр. Розглядається процес актуалізації прецедентного імені в контексті, аналізуються диференційні ознаки прецедентних імен та їх атрибути, реалізація прецедентним іменем більше, ніж одного значення, пов’язаного з ним. На матеріалі прикладів висвітлюються особливості вживання прецедентних імен та робиться спроба з’ясувати прагматичний намір автора при їх використанні.

Ключові слова: *прецедентне ім’я, прецедентний феномен, медіа дискурс.*

The article deals with the use of precedent-related names in the American media discourse. Articles from American magazines “Time” and “Newsweek” (2007-2008) became the material of the research. The process of the actualization of precedent-related names in their context is studied; the differential features of precedent-related names and their attributes and the realization of more than one meaning by one precedent-related name are analyzed. On the basis of the examples the peculiarities of the use of precedent-related names are highlighted and the pragmatic intention of the author is described.

Key words: *intertextual name, intertextual phenomenon, media discourse.*

Прецедентні феномени стали предметом аналізу багатьох лінгвістичних досліджень останніх десятиліть. Термін “прецедентний текст” вперше використав Ю. Н. Караулов у своїй праці «Русский язык и языковая личность» [1]. Згодом цей термін був розширений

© Великорода Ю. М., 2009

до поняття "прецедентний феномен". До вербальних прецедентних феноменів відносять прецедентне ім'я та прецедентне висловлювання, а до тих, що вербалізуються – прецедентний текст та прецедентна ситуація [2: 27]. Серед типів прецедентних феноменів прецедентне ім'я займає особливе місце, оскільки воно здебільшого є стислішим та лаконічнішим, ніж, наприклад, прецедентне висловлювання, в той же час воно несе значну частину додаткової інформації за допомогою посилання на певну історичну чи міфологічну постать, літературного персонажа тощо. Використання прецедентних імен у статтях дозволяє авторам створити додаткові асоціації, які у випадку розпізнавання прецедентного імені спрямовуватимуть читача на те, щоби трактувати зміст статті з певної точки зору. Предметом аналізу статті став американський медіа дискурс, а саме статті з журналів "Time" та "Newsweek". Об'єктом дослідження стали прецедентні імена, виявлені у текстах статей. Під терміном "прецедентне ім'я" розуміємо "індивідуальне ім'я, пов'язане з добре відомим текстом, який здебільшого відноситься до прецедентних, або з прецедентної ситуацією; це певний складний знак, при вживанні якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотата (референта), а до набору диференціальних ознак цього прецедентного імені" [3: 48].

На думку В. В. Красних, у структурі прецедентного імені можна виділити ядро, яке складають диференціальні ознаки, а на периферії – атрибути. Диференціальні ознаки можуть включати характеристику предмета (1) за зовнішністю, (2) за рисами характеру або (3) актуалізуватися через прецедентну ситуацію [3: 79-81]. Оцінні ознаки прецедентних імен формують прагматичний компонент значення, який не входить в ядро лексичного значення, а відноситься до тих конотацій, які з певною вірогідністю зв'язуються зі словом як фонова додаткова інформація про денотат [4: 8]. У статті робиться спроба аналізу прецедентних імен, диференціальні ознаки яких актуалізуються через прецедентну ситуацію. Крім того, вважатимемо, що крім актуалізації через прецедентну ситуацію актуалізуватися може також прецедентний текст, з якого прецедентне ім'я походить, або ж з яким воно асоціюється.

Основною функцією медіа-дискурсу є вплив на аудиторію через смислову та оцінну інформацію [5]. Медіа-текст є "ідеологічним айсбергом", а якому на поверхні знаходиться лише верхівка, а більша частина тексту виражена не повністю, а з розрахунком на базові знання адресатів [6: 187]. Одним із засобів імпліцитного висловлення інформації є прецедентні феномени, які створюють асоціації з іншими текстами, а також з висловлюваннями про ці тексти чи прецедентні феномени.

Використання прецедентних імен у медіа текстах зумовлюється прагненням автора за допомогою мінімальних засобів створити у читачів мисленнєвий образ. Крім того, мотивацією автора може бути бажання імпліцитно висловити своє ставлення до ситуаціїї, яку він описує. У таких випадках прецедентне ім'я неодмінно нестиме за собою певні асоціації. Наприклад, у статті "In Search of Russia's Big Idea" про російських бізнесменів та олігархів автор пише: "*Yes, Mammon is back in Moscow*" (Time, December 31, 2007-January 7, 2008). Використовуючи власне ім'я *Mammon*, автор актуалізує прецедентний текст – Новий Заповіт (Matthew 6:24 – No man can serve two masters: for either he will hate the one, and love the other; or else he will hold to the one, and despise the other. Ye cannot serve God and Mammon), а також прецедентну ситуацію, у якій *Mammon* протиставляється Богові, а отже є чимось негативним. Крім того, *Mammon* як прецедентне ім'я неодноразово використовувалось у проміжних інтертекстах, набуваючи

додаткових асоціацій, і стаючи символом грошей та багатства як найважливіших речей у житті людини [7]. Використання такого прецедентного імені дозволяє автору досить відкрито заявити про своє ставлення до новітніх процесів, які відбуваються в столиці Російської Федерації.

У статті "*No More Mr. Nice Guy*" (Newsweek, January 22, 2007) автор описує вплив Російської Федерації на своїх найближчих сусідів та на країни Західної Європи у секторі енергопостачання. Стаття була написана після газового конфлікту між Білоруссю та Росією, в результаті чого країни Європи залишились на деякий час без газових поставок. Згадавши похолодання у стосунках Росії з країнами Європи та своїми найближчими сусідами, автор описує ситуацію такими словами: "*The picture, long term, is of a goliath that doesn't quite recognize its days of dominance cannot last.*" Таке порівняння Росії з відомим біблійним персонажем допомагає автору підкреслити загальноєвропейське ставлення до Росії – «могутній, недалекоглядний, обмежений велетень». Таким чином, автор, використовуючи добре відомий біблійний епізод битви між Давидом і Голіафом, імпліцитно висловлює свій прогноз розвитку подій.

У статті "Person of the Year Runner-Up: Al Gore", де мова йде про екологічні ініціативи Альберта Гора, автор порівнює погляди колишнього віцепрезидента США з суспільним ігноруванням екологічних проблем і пише: "*Is he Noah or are we King Canute?*" (Time, December 31, 2007-January 7, 2008). У цьому прикладі реалізуються два прецедентні імені – біблійного пророка Ноя та англійського короля XI століття Кнута. З іменем "*Noah*" асоціюється не лише біблійний міф про порятунок людства від потопу. Ноя також можна назвати першим захисником навколишнього середовища, адже крім порятунку людей він також врятував тваринний світ, взявши на Ковчег по парі кожного звіра (Genesis 5:29). Що ж стосується короля Кнута, це прецедентне ім'я є досить неінформативним для неангломовного читача, проте в англомовних реципієнтів тексту це ім'я викликатиме дві асоціації. По-перше, Король Кнут був королем Данії та Норвегії і прийшов у Англію як завойовник. По-друге, відомою є легенда про те, як король Кнут, бажаючи довести, що все в світі підкорялося йому, спробував наказати морській воді не підніматися, проте рівень води продовжував зростати. В англійській мові ім'я короля Кнута іноді вживається для того, щоб описати когось, хто необдумано намагається зробити щось неможливе [7]. Таке співставлення у тексті двох прецедентних імен дозволяє автору показати конфлікт та несумісність поглядів захисників навколишнього довкілля та екологічно несвідомого суспільства. За допомогою одного речення та двох прецедентних імен автор реалізує чотири концепції, що асоціюються з цими іменами: порятунок людства та турбота про навколишнє середовище проти загарбництва та необдуманості, безрезультатності власних дій.

З попереднього прикладу видно, що прецедентне ім'я може реалізувати більше, ніж одну асоціацію, пов'язану з ним. Проте іноді в контексті реалізується лише одна ознака прецедентного імені, яка може знаходитись в центрі диференційних ознак або на периферії значення імені. Далі розглянемо два приклади, у першому з яких диференційні ознаки прецедентного імені характеризують предмет за зовнішністю, а в другому – за допомогою додаткових атрибутів. У статті "Our Imaginary, Hotter Selves" про те, як зовнішність людини впливає на її психологічний стан та впевненість у собі, автор пише: "*Anyone, who has ever had a bad hair day, when looking like a latter-day Medusa makes you feel cranky and antisocial and plodding…*" (Newsweek, February 25, 2008). У цьому прикладі

автор використав прецедентне ім'я з грецької міфології: Медуза – жінка зі зміями замість волосся. Для наголошення актуалізації прецедентного імені через зовнішність автор використовує вираз "a bad hair day".

Використання прецедентного імені може актуалізуватися не лише за ознакою зовнішності. Персонаж книги Віктора Гюго Квазімодо асоціюється, перш за все, з потворністю та горбатістю. Проте у статті "Performances to Watch" про актрису Кейт Бланшет автор описує її таким чином: "*Sucking on cigarettes as if for life support, deflecting intrusive questions with gnomic jokes, hunched over in isolation like Quasimodo…*" (Time, January 21, 2008). У цьому прикладі актуалізується прецедентний текст роману Вікора Гюго, а також прецедентна ситуація, у якій Квазімодо жив на території собору в ізоляції, майже ні з ким не спілкуючись. Така асоціація знаходиться ближче до периферії диференційних ознак прецедентного імені, і для того, щоби не викликати помилкового тлумачення такого висловлювання (асоціації актриси з Квазімодо за ознакою зовнішності), автор пояснює вибір прецедентного імені лексичними засобами (*hunched over in isolation*).

Твори художньої літератури дали авторам статей немало прецедентних імен, посилання на які дозволяє використовувати мінімальні засоби для створення необхідного стилістичного образу. Ще один приклад використання прецедентого імені з творів класичної літератури знаходимо у статті "Getting Back to Business" про кандидата у президенти США Мітта Ромні, яка починається реченням "*Until he pulled into his home state of Michigan, Willard Mitt Romney was the Frankenstein monster of the 2008 Republican sweepstakes*". Диференційною ознакою даного прецедентного імені, запозиченого з книги Мері Шеллі "Frankenstein", також буде не зовнішність, а риси характеру головного героя. Франкенштейн після свого створення є спокійною істотою, яка через деякий час стає агресивною і нападає навіть на того, хто її створив. За допомогою такого порівняння автор описує ситуацію, у якій спочатку ніхто не сприймав Мітта Ромні як серйозного кандидата від Республіканської партії, проте згодом йому вдалось випередити своїх конкурентів і на час написання статті стати єдиним кандидатом від партії. Що цікаво, далі у статті автор поглиблює цей образ і відтворює прецедентну ситуацію (створення Франкенштейну) з самого роману Мері Шеллі для опису становлення Ромні: *"... at times seemed less like a real person than a strange, inauthentic collection of market research, body parts and DNA that had been borrowed from past GOP campaigns and assembled in a lab by the party's mad scientists. Romney had the overpowering optimism of Ronald Reagan, the family values of Dan Quayle, the hair and handsome looks of Jack Kemp and manners of George H.W.Bush*." У цьому прикладі автор не лише обмежився використанням прецедентого імені, а й додав опис Мітта Ромні, який нагадує створення Франкенштейна. Таким чином автор створює комічний образ того, як відбувається процес становлення кандидата у президенти США, а також натякає на певну неприродність таких процесів і, можливо, непередбачувані наслідки.

Прецедентні імена нерідко вживаються у порівняннях, адже здебільшого за прецедентним іменем стоїть певна прецедентна ситуація, і тому автор за допомогою декількох порівнянь може викликати у читача асоціації, пов'язані з джерелом виникнення прецедентного імені. Не всі прецедентні феномени, які використовують автори статей у журналах Time та Newsweek будуть зрозумілі пересічним читачам інших лінгво-культурних суспільств, проте американські реципієнти зможуть їх легко декодувати та інтерпретувати

їх прагматичні функції. У статті "Hand-Tied by the Times" про кандидата у президенти США сенатора Джона МакКейна автор пише, що зараз Джон МакКейн уникає контактів з пресою, тоді як раніше він завжди з готовністю на них йшов: "*McCain was as joyously combative as Popeye and as earnestly confessional as Oprah*" (Newsweek, March 17, 2008). У цьому прикладі використовується ім'я героя коміксів, а згодом і мультиплікаційного фільму моряка Папая (відомого своєю силою, енергійністю та добротою) та ведучої відомого американського ток-шоу Опри Уінфрі, у передачах якої пересічні люди часто емоційно розповідають про свої особисті проблеми. Використання цих двох прецедентних імен створює у читачів образ сильної, справедливої і відвертої людини, якою, на думку автора, колись був Джон МакКейн.

Прецедентні імена часто мають значний прагматичний потенціал, адже вони можуть викликати асоціації не лише з певними прецедентними ситуаціями, а й з прецедентними текстами. У статті "Postcard: North Korea" канадський журналіст, описуючи своє перебування в Північній Кореї в якості туриста, пише, що їхню групу супроводжували корейські військові на всьому, заздалегідь визначеному корейською владою, маршруті їх перебування. Описуючи реакцію західних туристів на такий контроль, автор пише: "*How did we respond to Big Brother?*". У цьому прикладі використано ім'я персонажа роману Джорджа Оруела "1984" *Big Brother*, який є лідером країни, і хоча його ніхто не бачив, усюди є його зображення зі словами "Big Brother is watching you". Вибравши це прецедентне ім'я, автор прирівнює ситуацію в Північній Кореї, де всюди розміщені зображення та пам'ятники покійному лідеру Кім Іль Сунгу, до суспільства, описаного Оруелом. Таке прецедентне ім'я не лише буде зрозумілим широкому колу читачів, а й підтвердить думку західних суспільств про Північну Корею як тоталітарну країну, у якій все підкоряється невидимому лідеру, якого ніхто не бачив, проте який за всіма слідкує.

Прецедентними іменами можуть ставати не лише назви літературних чи історичних персонажів, а й також імена відомих сучасників. У підзаголовку статті "Ritzy Business" про заможних іноземців, які викуповують найдорожчі будинки у престижних районах Лондона, "*Keeping up with the Abramoviches*" трансформовано одну з відомих ідіом "Keeping up with the Joneses". Прізвище *Jones* у цьому прикладі було замінене на прізвище російського олігарха, губернатора Чукотки, власника лондонського футбольного клубу "Chelsea" Романа Абрамовича. Така заміна зроблена для того, щоби показати, що сучасна світова бізнес еліта, яка оселяється в Лондоні у зв'язку зі сприятливим податковим законодавством Об'єднаного Королівства, прагне ні в чому не поступатися перед стилем життя відомого російського олігарха. Крім того, якщо в оригінальному варіанті *Jones* було типовим англійським прізвищем, в новій версії воно замінене типово неанглійським прізвищем для того, щоби показати, що в найпрестижніших районах Лондона селяться не англійці, а громадяни інших держав. Цей приклад ілюструє думку про те, що медіа тексти можуть також створювати власні прецедентні феномени, а не лише використовувати уже наявні, адже ім'я Романа Абрамовича популяризується саме засобами масової інформації, як друкованими, так і телебаченням чи радіо.

Прецедентними іменами можуть ставати не лише назви персонажів чи реальних людей, а й назви географічних місцевостей. Назва статті "*Forget Chernobyl*" (Time, February 25, 2008) про зростання зацікавленості багатьох країн світу в атомній енергії звучить доволі насторожено. В англійській мові, як і в українській, "Chernobyl" асоціюється з вибухом на атомній електростанції, який стався тут у 1986 році. Як стверджує В.В.Красних,

власна назва "Чорнобиль" «... почала функціонувати як позначення прецедентної ситуації жахливого спустошення і смертельної небезпеки від радіації» [3:95]. Така назва статті слугує певним застереженням та попередженням про можливі наслідки такої політики, якщо не будуть вжиті належні заходи безпеки.

Оскільки прецедентні імена можуть виступати в якості оцінних стереотипів, які включають в себе як власні ознаки, так і стереотипні уявлення про місце об'єкту в ціннісній картині світу [4: 8], їх використання в медіа дискурсі дає змогу авторам активувати ці стереотипи та викликати асоціації у читачів, що призводить до переломлення інтерпретації змісту статті через стереотипну призму автора. Аналіз публіцистичних текстів журналів "Time" та "Newsweek" дає змогу підтвердити думку про те, що прецедентний текст, запропонований журналістом, нав'язує читачеві його уяву про світ [8:402]. Реалізація оцінної функції прецедентних імен спрямована, перш за все, на здійснення прагматичного впливу на реципієнта, на переконання реципієнта у правильності суджень автора. Використовуючи прецедентні імена, автори журнальних статей імпліцитно залучають до арсеналу своїх аргументів асоціації, пов'язані з прецедентним іменем, створюючи, таким чином, ефект більшої авторитетності та переконливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 288 с.

2. Сергеева Г. Г. Национально-прецедентные имена в восприятии подростков. // Вестник ВГУ, серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2003. — № 2. – С. 27-34.

3. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и культурология: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284с.

4. Блинова Ю. А. Прецедентные имена собственные в немецком газетном дискурсе: Автореф. дис. … кандидата филол. наук /Самарский государственный педагогический университет. – Самара, 2007. – 22с.

5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – Ел. ресурс: http://culture.niv.ru/doc/communications/pocheptsov/index.htm#d1.

6. Шевченко А. Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации: Сб. науч. тр. "Теория коммуникации и прикладная коммуникация" // Вестн. Рос. коммуникативной ассоциации. – Вып. 1. – Ростов-на-Дону: ИУБиП, 2002. – С. 185-192.

7. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Oxford University Press, 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги: 350 MHz; 128 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/SE/ME/2000/XP/ - Заголовок з титул. екрану.

8. Артамонова І. М. Засоби відтворення картини світу у сучасному медіа тексті // Культура народов Причерноморья. — Сімферополь, 2003. — № 37. — С. 401-402.

УДК 821.161.1 - 1.09

Черныш Н. А.
(Днепропетровск, Украина)

"ПОЭТ ИЗДАЛЕКА ЗАВОДИТ РЕЧЬ…"
(Об одном стихотворении О. Седаковой)

У роботі зроблена спроба осмислити один вірш із циклу «Китайська подорож» у контексті як самого поетичного циклу, так і усієї творчості О. Седакової. У статті порушена важлива і мало ще вивчена галузь теоретичного літературознавства - поняття метаболи (М .Эпштейн), що вимагає спеціального вивчення й опису.

Ключові слова: *постмодернізм, метабола, образ.*

In this work there was made an attempt to comprehend one poem from the cycle "Chinese traveling" in the context of the poetic cycle itself and creative work of O. Sedakova. In this article an important and not studied sphere of theoretical literature study is studied – a concept of metabola (M. Epinstein) which needs special studying and description.

Key words: *postmodernism, metabola, image.*

Сошлемся на авторитетное мнение С. Аверинцева о поэзии О. Седаковой: "её собственные стихи, как правило, очень ясны, ясны в самом простом смысле слова. Ясности тем больше, чем ближе к средоточию её тем, и разве что на периферии тематического круга она порой несколько убывает, никогда не исчезая" [1:11]. Это знание "её тем" и оказывается здесь важным условием понимания текста, о котором будем говорить:

С нежностью и глубиной –
ибо только нежность глубока,
только глубина обладает нежностью –
в тысяче лиц я узнаю
кто её видел, на кого поглядела
из каменных вещей, как из стеклянных,
нежная глубина и глубокая нежность.

Так зажигайся,
тёплый светильник запада,
фонарь, капкан мотыльков.
Поговори ещё
с нашим светом домашним,
солнце нежности и глубины,
солнце, покидающее землю,
первое, последнее солнце.

Это — одиннадцатое стихотворение цикла «Китайское путешествие» О. Седаковой [2], которое на первый взгляд выпадает из образного вполне зримого ряда – «лодка», «ива», «флейта» – отсылкой к более абстрактным понятиям ***нежности и глубины.*** (Нежность чего? Глубина чего?). Безденотатное употребление слов. Но продвинувшись в чтении стихотворения дальше, замечаем выразительные образы солнца нежности и глубины и света домашнего (фонарь, капкан мотыльков). Как видно, пространство здесь выстроено по вертикали, где верх -низ сходятся в едином образе «солнце нежности и глубины, первое последнее солнце». Это «схождение верха и низа» усиливает и авторское «так зажигайся теплый светильник запада…/ поговори ещё с нашим светом домашним, солнце»(эмоциональная константа стихотворения).

© Черныш Н. А., 2009

В этом стихотворении вся Ольга Седакова — поэт Надежды и Хвалы.

Больше, чем через десять лет после написания «Китайского путешествия» О. Седакова, говоря об искусстве и христианстве, о поэзии и современном мире, выскажет свое понимание ***глубины*** как качественного взгляда из середины сердца, центра, где важным оказывается – «не поступиться Внутренним во встречах с миром.…» [3: 139], где существует другая реальность, реальность невидимая, как корни цветка, реальность бесконечная, как прозрачность граненного камня.

Это и вызов всему «постхристианскому», «постмодернистскому» миру, отказывающему видеть реальность глубины. «Плоскость хозяйничает над нашим зрением», — замечает О. Седакова и продолжает: «Есть реальная опасность, что и само стремление к единству и общности будет поглощено этой стихией плоскости, что человечество находит единство (в информационном поле, например, - Н.Ч.), платя за это глубиной и вертикалью» [4: 137].В другом месте О. Седакова употребит словосочетание «анти-глубина» в значении «чувства величайшего Провала, который вообще случался в истории» [5: 108]. Здесь О. Седакова выстраивает линию Успех – Провал как противоположные точки, характеризующие «постмодернизм», очевидно никогда не сходящиеся вместе. Постмодернизм – это разобщенность.

Прочитав еще раз вторую часть стихотворения, покажется совсем неясным, почему именно в цикле «Китайское путешествие» О.Седакова использует образ светильника запада, света домашнего, зажигающегося солнцем нежности и глубины.

Запад, как и Восток, у О. Седаковой не географические понятия, но в пространственном мироощущении поэта — противоположная вертикальному вектору – горизонтальная протяженность. Это образы Свободы (Запад) и Надежды (Восток). В статье «В ожидании ответа» она ясно об этом говорит. Подобно тому, как «холод постмодернистской эпохи сближает христианские традиции (христианского Востока и христианского Запада – Н.Ч.), ещё недавно представлявшиеся далекими» [6: 250], так присутствие в человеческом существовании вертикального вектора сближает традиции христианского Запада и Дальнего Востока, «ещё недавно представлявшиеся далекими».

Именно поэтому рассматриваемое нами стихотворение на своем месте в «Китайском путешествии», потому что этот стихотворный цикл не о географическом Китае и не о путешествии в другую страну, а, скорее, о духовном ***расширении***: «дух веет, где хочет» и «солнце светит всем одинаково». О вертикальном направлении говорят и такие вполне устойчивые образы стихотворного цикла как «бессмертие рисовальщика», «карликовые сосны», «путник в одежде белой», «пруд» и «небо» и многое другое, что стоит за образами, например, в сообщениях стихотворной формы. Так, по свидетельству самой О. Седаковой, сила стихотворения в его ритме, который является не менее значимым элементом, чем содержательная (идейная) сторона стихотворения. Ритм задает настроение. А для О. Седаковой ещё и может явиться источником вдохновения в создании нового стихотворения.

Образы ***нежности*** и ***глубины*** если и уводят своей абстрактностью дальше видимых образов стихотворного цикла, то этим подчеркивается может быть их непринадлежность к каким-либо конфессиям, системам или языкам; они представляют ту реальность, что здесь и везде: «в тысяче лиц узнаю…». Не обязательно помнить сложные теории или понятия, достаточно увидеть отдельный предмет, созданный другой традицией, как, например, китайская картина «горы-воды» или расположение камней и растений

китайского сада, чтобы почувствовать любовь, доверие, ***нежность*** и ***глубину***. А это и есть та радостная весть, которую несет любая традиция в своем истоке. Хотя О. Седакова и признавалась, что никогда дальневосточной культурой специально не занималась, ссылаясь на свой европоцентричный взгляд, тем не менее это не мешает ей любить китайскую живопись, например. И, может быть, «Китайское путешествие» и было необходимо ей для того, чтобы как-бы со стороны увидеть Западную и Восточную части христианского мира, о которых она так много говорит: которые предстают «прежде всего как Церковь служащая миру. В присутствии этого «третьего» мира» [7: 244].

А. Генис, давая общую оценку современной культурной ситуации, обратил внимание на то, что «всё по-настоящему новое в сегодняшнем искусстве либо осознанно обращается к опыту Востока, либо неосознанно идет по его следам» [8: 7]. Добавим, что все настоящее в сегодняшнем искусстве обращается и к истокам собственной традиции, которая хранит в себе неизведанные глубины мысли и её выражения, которые нужно только захотеть распознать.

Таково творчество О. Седаковой – говоря её словами, попытка взрыхлить землю, чтобы семя взошло, просмотреть и продумать весь опыт прошлого. Способ выговаривания выбирается ею такой, который близок восточному художнику – не говорить, а указать на несказанное, рассказать о вещах на их языке не изобретая мир, а сливаясь с ним, забыв о себе [8: 5]. Это может быть и желание вернуться в лоно собственной христианской культуры как она есть, в чистом виде, без примеси догматов и последующего скептицизма, в чистом виде непосредственного общения с Творением.

В данном стихотворении образ ***глубины*** раскрывается через образ ***нежности***: «нежная глубина и глубокая нежность», образы перетекают один через другой, создавая общий смысловой фон стихотворения. В данном контексте и в контексте всего цикла «Китайское путешествие» важным является другой, неожиданный образ солнца: «солнце нежности и глубины». Солнце, нежно освещающее всех и вся, дарующее свет, тепло, жизнь, в христианской литературе сопоставимое с Божественной любовью. Речь здесь идет и о человеческой любви, которую преп. Симеон Богослов называет малым светильником, питаемым елеем, которым и поддерживается свет его. Тема центральная для всего цикла «Китайское путешествие», в данном стихотворении в нескольких строчках набирающая крещендо: два обращения, просьбы (?) придать человеческому существованию еще Божественности: Так зажигайся теплый светильник запада./ Поговори еще с нашим светом домашним,/ солнце…Но здесь комментировать опасно, необходимо только внимательное прочтение. Так и вся поэзия О. Седаковой хочет вслушивания, всматривания, неторопливости, не столько подготовленности, сколько готовности услышать.

Сложность впечатления может вызвать необычное синтаксическое построение второй половины данного стихотворения - два глагола, имеющие общую грамматическую форму 2-го лица и повелительного наклонения подразумевают одного адресата: зажигайся / поговори. Но не в данном стихотворении. Адресата — два: теплый светильник запада, фонарь, капкан мотыльков (свет домашний) и солнце нежности и глубины, солнце, покидающее землю, первое, последнее солнце. Таким образом, достигается непрерывность перехода от одного образа к другому, их подлинная взаимопричастность, перетекание, неотрывность. Такое явление образа в поэзии было названо М. Эпштейном в «Парадоксах новизны» [9: 154] – **метаболой**. И далее, словами М.Эпштейна о метаболе, но и не в меньшей степени о нашем стихотворении: это – образ двоящейся и вместе с тем

единой реальности, это не условное сходство вещей, как в метафоре, а сопричастность разных миров, равноправных в своей подлинности. Сопричастность разных миров, выстроенных в данном стихотворении вертикально, обозначенных образами солнца и фонаря во второй половине стихотворения, является единой художественной реальностью, которую создает поэт. Образы солнца и фонаря здесь вступают не в метафорические отношения, но в отношения равноправия, взаимоперетекания: теплый светильник запада, фонарь // солнце, покидающее землю.

В данной работе сделана попытка осмыслить одно стихотворение из цикла «Китайское путешествие» в контексте как самого поэтического цикла, так и всего творчества О. Седаковой в целом. В статье затронута важная и мало еще изученная область теоретического литературоведения – понятие метаболы (М. Эпштейн), которая требует специального изучения и описания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. …Уже небо, а не озеро…: риск и вызов метафизической поэзии.// Седакова О. Стихи. – М.: Эн Эф Кью / Ту Принт. 2001. – С.1-13.

2. Седакова О. А.Стихи. – М.: Гнозис. 1994. – 384 с.

3. Седакова О. А. О погибшем литературном поколении – памяти Лени Губанова // Волга. – 1990. - №6. – С.135-147.

4. Седакова О. Речь при вручении премии им. В.Соловьева.// Наше положение. Образ настоящего. – М.: Издательство гуманитарной литературы. 2000. – С.131-140.

5. Седакова О. При условии отсутствия души. // Наше положение. Образ настоящего. – М.: Изд. гуманитарной литературы. 2000. – С.104 – 111.

6. Седакова О. В ожидании ответа // Наше положение. Образ настоящего. – М.: Издательство гуманитарной литературы. 2000. – С.242 - 251.

7. Там же.

8. Генис А. Фотография души // Звезда. – 2000. — №9. – С.7.

9. Эпштейн М. Парадоксы новизны. – М.: Советский писатель, 1988.

УДК 82.09

Ємчук Т. Б.
(Тернопіль, Україна)

ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ХАРАКТЕРІВ В АНТИКОЛОНІАЛЬНОМУ РОМАНІ (на матеріалі творів Р. Іваничука та Ґ. Ґріна)

В статье отмечены соответствия в изображении образов женщин в антиколониальных романах украинского писателя Р. Иваничука и английского прозаика Г. Грина. Преобладание мужского начала над женским рассматривается как аллегория на тоталитарный характер взаимоотношений между метрополией и колонией. Классифицировано типы женских образов в парадигме „мужчина-женщина”.
© Ємчук Т. Б., 2009

Ключевые слова: *соответствия, антиколониальный роман, типы женских образов, парадигма „мужчина-женщина”.*

In the article the correspondences in depiction of the women characters in the anticolonial novels by R. Ivanychuk and G. Greene are revealed. The classification of women characters through the „man-woman” paradigm as metaphor or model of relationships between the centre and the colony is given.

Key words: *correspondences, anticolonial novel, women characters, „man-woman” paradigm.*

Образи жінок займають важливе місце в персонажній системі антиколоніальних романів. Адже для колоніального дискурсу характерне зображення панування чоловіка над жінкою як алегорія панування імперської держави над колонізованим народом, могутнішої сили над слабшою. Образ пасивної і покірливої молодої жінки є антропологічним Іншим [10: 140]. Її треба скорити, подолати. В антиколоніальних текстах, за принципом інверсії, увага концентрується на позиції жінки, її почуттях, бажаннях, проблемах. Окреслюються можливі варіанти подолання цього „чоловічо-імперського” панування. До певної міри таку позицію можемо трактувати як феміністичну. Світ жінки стає альтернативним імперському чи колонізаторському дискурсу. Звідси маємо переплетення ґендерних та постколоніальних студій [9: 16].

Важливо простежити типи жіночих образів, які виокремлюються у сучасному літературознавстві, та спроектувати їх на антиколоніальний роман. Так, Н. Зборовська у своєму дослідженні розглядає два канонізаційні проекти в українській літературі: народницький та модерністичний як вираження специфічно української патріархально-культурної моделі, а також їх відношення до слов'янської та західноєвропейської культурних стратегій.

Н. Зборовської відзначила, що активну руйнацію народницького канону розпочали українські письменниці-модерністки (Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Леся Українка та інші). Так, наприклад, Ольга Кобилянська ставить перед своєю ґенерацією цілком свідому проблему: вивести поняття нації за межі селянства, що означатиме й за межі неавторитетного патріархату з єдиним стилем жіночого життя як приниження [Див.: 4]. Тут доцільно провести паралель, адже подібний опір, протест проти приниження характерний і для антиколоніального дискурсу.

Виходячи із наведеного вище, можна виокремити два типи жіночих образів: образ приниженої жінки-страдниці, характерний для народницької парадигми в українській літературі, та образ незалежної жінки, витворений модерністичною та феміністичною парадигмами. Такі образи домінують в антиколоніальних романах Р. Іваничука, але рідко зустрічаються у Ґ. Ґріна.

Важливою при розгляді даної проблеми є стаття Олени Теліги „Якими нас прагнете?” [8], у якій вона виділяє традиційні жіночі типи в українській літературі початку ХХ століття, порівнює їх із художніми образами жінки у західноєвропейській літературі і засвідчує появу нового типу української жінки. О. Теліга відзначає, що в українській літературі зазначеного періоду побутують три основні образи: жінка-рабиня, жінка-вамп та жінка-товариш.

Перші два типи (за О. Телігою), незважаючи на свою нібито протилежність, є саме тим типом жінки, що „з'являється лише джерелом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова" [8: 85]. І рабиня, і „вамп" виключають пошану до неї як до жінки. О. Теліга наголошує на появі третього типу жінки – енергійної, різкої і позбавленої сентименту „жінки-товариша", суворої амазонки, мужчини у спідниці. Такий тип, характерний для феміністичного бачення і розуміння жінки, на думку дослідниці, є загрозою фізичного вимирання нації.

У своїй статті О. Теліга акцентує на традиційному культі матері, зокрема новому аспекті материнства – вихованні свідомих громадян-патріотів. Українська жінка, на її думку, повинна навчитися „дивитися на чоловіка, дітей, а головне саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілості, щастя і могутності більшої родини – нації" [8: 91]. Тобто вона повинна дбати не лише про фізичне, а в першу чергу – про духовне життя своїх дітей. Її можна означити як жінку-берегиню.

Такий позитивний тип жінки О. Теліга знаходить у літературі скандинавців і англосаксонців. „Головна прикмета тієї галереї прекрасних жіночих образів, – зауважує О. Теліга, – це їх з'єднання жіночності з мужністю, а коханки з товаришем, що робить з них правдиву людину і прив'язує до них мужчину. <…> Кожна з них не раз супроводжує свого чоловіка в найнебезпечніших його підприємствах, але ніколи не стає амазонкою, позбавленою жіночого чару. Ледве минає небезпека – вона знов з тимчасової амазонки обертається в стопроцентову жінку, створюючи своєму чоловікові так потрібний йому „home" [8: 94]. Оптимістичним є твердження, що в новій літературі таки створено образ нової української жінки, яка „вже не хоче бути ні рабинею, ні „вампом", ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчини в боротьбі за життя, а головне – за націю" [8: 97].

С. Філоненко, дослідниця жіночих образів у художній прозі, простежує традиційні ролі жінки в суспільстві, які зводяться виключно до „обслуговування" чоловіків, забезпечення і полегшення їхнього життя, а саме: жінку сприймають як репродуктивну силу в суспільстві, яку треба оберігати, їй відведено необхідну для гармонізації чоловічого побуту роль „прикрашання інтер'єра". С. Філоненко пише про два жіночі начала – Коханка і Берегиня, дві іпостасі жінки в суто чоловічому світі – „повія" і „ангел". Першу, як зауважує авторка, позбавлено поваги, другу – тілесності [10: 312].

Спробуємо класифікувати названі вище типи жіночих образів крізь призму парадигми „жінка – чоловік".

До першої групи віднесемо образи **залежної від чоловіка** жінки, а саме художні типи жінки-страдниці, рабині, повії, коханки, сексуальної жінки.

Другу групу – **рівновартісних з чоловіком** жінок – утворюють такі типи: жінка-мати, ангел, берегиня, ідеальна супутниця чоловіка на дорогах життя.

До третьої групи віднесемо образи **незалежної від чоловіка** жінки, яка навіть вивищується над ним. Сюди належать типи жінки-амазонки, фатальної жінки, жінки-вампа, активної жінки жінки товариша (за О.Телігою), вольової особистістості, емансипантки.

Жіночі образи першого типу (жінки-страдниці, рабині, повії, коханки) в антиколоніальному романі уособлюють колонію, а, відповідно, чоловіки, з якими ці жінки мають певні стосунки, – імперію. Тут діє схема „підкорення": „пан-рабиня".

Художня функція, яку виконують такі образи, – це викриття та моральний осуд пригноблення, приниження поневоленої нації; мета їх – засудити амбіції будь-якої імперії.

Образи жінки матері, ангела, берегині, вірної супутниці розглядаються у стосунках з чоловіками, які представляють їхню ж націю. В антиколоніальному дискурсі такі образи уособлюють прагнення пригнобленої держави зберегти власну ідентичність, підтримати і надихати своїх чоловіків у боротьбі за визволення.

Наголосимо, що тип незалежної від чоловіка жінки, яка вивищується над ним, не є характерним для антиколоніальних романів Р. Іваничука та Ґ. Ґріна. В контексті антиколоніального дискурсу можемо так інтерпретувати цей факт: колонія відстоює власну ідентичність, бореться за незалежність, але не прагне упокорювати інших. Рівноправні відносини – це те, що повністю задовольняє колонію.

У романах аналізованих письменників простежуємо тип жінки-рабині, яка і матеріально, і духовно залежна від чоловіка. Такими є найперше образи в'єтнамки Фуонг („Тихий американець" Ґ. Ґріна) та Мальви з однойменного роману Р. Іваничука, української дівчини, яка стала дружиною хана. Прикметною ознакою цих образів є те, що вони зображені у контексті східної культурної парадигми, де, як відомо, така роль жінки є цілком традиційною. З точки зору антиколоніального дискурсу, і Мальва, і Фуонг уособлюють підкорену націю, колонію, тому стосунки між ними та їх обранцями підпорядковані структурам панування сильнішого над слабшим. Наприклад, при першій зустрічі з Ісламом-Гіреєм Мальва відчула, що з його очей била владність і сила [6: 524]. Фаулер, підкреслюючи покірність Фуонг, зауважує: „Про неї завжди говорили в третій особі, неначе її при цьому не було. Часом вона здавалася незримою, як спокій" [3: 38].

Свобода Мальви та Фуонг обмежена. Так, наприклад, Р. Іваничук називає Мальву найкращою квіткою ханського Персидського саду, який став для дівчини „пишною тюрмою" [6: 554]. Адже за нею постійно стежить „недремне око євнуха", а ще „ці мури – ці остогидлі мури, за якими ніхто ніколи її не побачить, не замилується, щодень більше давлять, виростають" [6: 554]. Коли Мальва говорить матері, що хан справді любить її, та відповідає доньці: „Що ти мариш, доню! Ти ясирка в роботизні…" [6: 578]. Вона для хана – лише красива гяурка, яка дає йому насолоду. Коли Мальва просить його не іти війною проти її народу, той образливо кинув в обличчя – „важко, наче ярмо надівав їй на шию: „Козачка!" Мальва хотіла допомогти козакам, бо в її серці заговорила все-таки козацька кров. Як пише Р. Іваничук, „не байдужа журавлеві, коли він у теплих краях, холодна в'ялиця на півночі" [6: 578]. Нажаль, хан обманув її – для нього імперські інтереси були важливіші за любов якоїсь гяурки, йому потрібна була її країна і весь її народ: „Я буду мудрішим від самого Сулеймана Кануні… Любити розумну козачку і вбивати від неї синів!" [6: 579].

Фуонг Ґ. Ґріна мріє про сім'ю, дітей, достаток. Але сама мало що вирішує. За неї це роблять інші: сестра, яка хоче вдало видати її заміж, Пайл, який засліплений ідеєю власного месіанства, начебто хоче „вберегти її від усякого зла", і Фаулер, якому просто потрібна Фуонг, щоб не почуватися самотнім у цій країні.

Суперечка між Пайлом та Фаулером за право володіти дівчиною надає особливого драматизму сюжетові роману. Тут простежуємо саме антиколоніальний підтекст, адже Фуонг, як і Мальва – це уособлення поневоленої нації, за право панування над якою дискутують сильніші імперські держави. Так, американець Пайл переконаний,

що ніде у світі людині не буде так добре, як у його „демократичній" батьківщині. Він мріяв про те, що дівчина поїде до його батьків і мати „введе Фуонг у місцеві кола", допоможе їй призвичаїтись до їхнього життя. Але він не хотів зрозуміти, що західний світ для цієї східної жінки – це щось цікаве, загадкове, нове (зрештою, Фуонг завжди мріяла побачити хмарочоси і статую Свободи), але зовсім чуже. Асимілюватися з ним вона ніколи не зможе. Фаулер розумів це, бо довго вже жив у В'єтнамі, краще пізнав звичаї, особливості цього народу, усвідомлюючи при цьому, що до кінця пізнати схід західній людині не під силу. Він навіть вважав безглуздим підкоряти його. Для Фаулера Фуонг – це той місток, який пов'язує його з місцевим середовищем. Він каже: „Мені потрібна Фуонг – моя домівка перемістилася на вісім тисяч миль" [3: 19]. Але в той же час ставлення англійця до дівчини цілком відрізняється від поведінки американця. Він, не забуваючи про її покірність, все ж вимагає поважати в ній особистість: „Вона здається такою маленькою, тендітною і така не схожа на наших жінок, але не треба ставитися до неї як... як до іграшки" [3: 139]. Він просто вимагає від Пайла: „Якщо ви турбуєтесь тільки про її інтереси, – то дайте їй ради Бога спокій! <…> Вона ж людина, Пайле. Вона може сама вирішувати" [3: 119]. Тут автор художньо виявляє політичну позицію як Пайла – представника американського неоколоніалізму, так і англійця Фаулера, який хоча й представляє „старі колоніальні держави", все-таки з досвіду історії і власного досвіду має цілком протилежні погляди. Перший переконаний, що має право нав'язувати свою волю іншим, прикриваючись демократичними гаслами, другий – відстоює право кожного народу, кожної держави самостійно вирішувати власну долю.

Для своїх обранців Фуонг і Мальва назавжди залишаться непізнаними, хоча і впокореними. „Інакшість" Фуонг неодноразово підкреслював Фаулер, який, незважаючи на те що прожив із нею тривалий час, все ж не зміг розгадати і зрозуміти її. Подібно дивує хана і Мальва. Здавалося, що вона сліпо кохає свого чоловіка і зовсім не думає про свою батьківщину. Але козацька кров, що текла в її жилах, все-таки заговорила. Спільним для образів Мальви та Фуонг є насамперед те, що їх обранці – представники інших національностей; вони, як і їхні народи, підкорені сильнішими. Відповідно ні Мальва, ні Фуонг не зможуть виконати місію духовного і фізичного продовження власного роду, а стануть, за концепцією О. Теліги, матерями яничар. Тут спостерігаємо характерне для антиколоніального дискурсу засудження імперського псевдоуніверсалізму, який нівелює неповторну сутність окремої нації.

Особливо промовистим є епізод у романі Ґ. Ґріна „Комедіанти", в якому виражено захоплення Брауна красою гаїтянських жінок: „На світі, по-моєму, немає жінок кращих за гаїтянок, я бачив такі обличчя і такі фігури, які в будь-якій західній столиці забезпечили б своїм власницям справжнє багатство" [2: 459]. Гаїтянські жінки сприймаються англійцем як антропологічне інше, екзотичне, але оцінюються мірками західного суспільства.

Імперське насильство Р. Іваничук яскраво ілюструє саме за допомогою жіночих образів. У романі „Мальви" є епізод, в якому яничару Алімові наказали вбити дівчину-українку. Коли ж та благала Аліма материнською мовою: „Козаче, соколе <…> Зрубай голову хоч одному ворогові, і Бог, і люди простять тобі", тоді заговорила в яничарові козацька кров: „війнуло від цих слів запахом скошеного степу, гірким полином, скошеною м'ятою, щебетом жайворонка над весняною ріллею…" [6: 444]. Але покотилася голова

дівчини – міцно вкоренився в його душі чужинецький дух. Цей епізод ще раз демонструє владу імперії, не лише територіально, а й морально. Татари забирали козацьких синів і перетворювали їх на вбивць своїх же людей. Ще змалку вчили Андрійка: „Єдиний вихід для невільника – покора". Хлопець зрозумів це тоді, коли, йдучи у ясирній валці, бачив, як татари вбили батька, що хотів захистити свою доньку від безчестя, але не зміг. В його мозок закралася тоді думка, що ніколи не зможуть українські чоловіки захистити своїх жінок, свою землю від наруги татарських ординців.

У творах Р. Іваничука та Ґ. Ґріна маємо розгорнуті образи жінки-повії, жінки-коханки, які особливо яскраво ілюструють фізичну експлуатацію слабшого суб'єкта (колонії) сильнішим (метрополією). Так, Браун, лікар Плар і навіть Фаулер, які живуть в колонії, часто відвідують будинки розпусти, де „працюють" місцеві повії. Замість народжувати дітей, будувати власні сім'ї, зміцнювати свою націю, дівчата змушені задовольняти фізичні потреби чоловіків-чужинців, завойовників. Варто тут зосередити увагу на образах Клари („Почесний консул" Ґ. Ґріна) та Ганусі з Погулянки („Вода з каменю" Р. Іваничука). Ці красиві душею жінки в силу життєвих обставин стають на цей ганебний шлях. Клара – тендітна дівчина з бідної сім'ї – змушена була в такий спосіб заробляти гроші для своєї родини. Чоловіки сприймають її лише як фізичне тіло, яким можна володіти. Так думав про неї лікар Плар: „Вона лише молоденька проститутка, на яку він одного разу звернув увагу в закладі сеньйори Санчес" [1: 452]. Подібно і Гануся через нещасливе кохання стала повією і ховала своє справжнє обличчя „під мальовидлом". Р. Іваничук так характеризує Ганусю: „Цнотлива, добра, гарна, для вірності створена і злом споганена" [7: 140].

Ці образи особливо підсилюють антиколоніальний пафос творів. Як Ґ. Ґрін, так і Р. Іваничук приводять читача до думки, що роль повії чи коханки – це часто лише маска, під якою ховається ніжна, розумна, духовно багата і навіть незалежна особистість, яка потім стане жінкою-берегинею. В Кларі розгледіти саме таку жінку зміг англієць Чарлі Фортнум, який полюбив її і звільнив від тієї принизливої професії. Він піклувався про неї, про її майбутнє. Клара наповнила глибоким смислом безглузде існування почесного консула в чужій країні. Стала для нього дружиною. Ганусю повернув до життя Міхал Сухоровський. Власне у романі „Вода з каменю" Гануся з Погулянки – це спочатку літературний персонаж, що його Міхал „видумав для сцени, а виворожив для себе, викохав в уяві із своєї туги і кривди, щоб не спустошитись" [7: 141]. Джерелами для творення цього образу стали народні пісні, в яких жінка символізувала зболену, скривджену, пригноблену батьківщину Україну. З Ганусею парубок пізнав силу любові, в якій домінує „не почуття потреби і вдоволення, а тільки єдність" [7: 141].

Р. Іваничук та Ґ. Ґрін намагаються підкреслити, що жінку не можна сприймати виключно як об'єкт володіння, який не здатний відстояти власну ідентичність. Звідси їхні повії художньо трансформовані у берегинь і натхненниць. Клару, наприклад, Чарлі сприймав як справжню дружину, господиню його дому, майбутню матір, хай і не його дитини. Вірною дружиною стала для Міхала його Гануся. Коли Міхал вирішив стати на шлях нелегкої боротьби, жінка ствердила: „Я з тобою піду – і в життя, і в тюрму, і на ешафот. Ти будеш сильніший зі мною: в житті я даватиму тобі радість, в тюрмі самотність відганятиму, а біля плахи стоятиму, щоб ти не боявся смерті" [7: 262].

Тип ідеальної жінки (за О. Телігою), жінки-берегині, яка є вірною супутницею і натхненницею чоловіка, представлений у творчості Г. Ґріна та Р. Іваничука (окрім вище згаданих образів повій і коханок, які стають пізніше втіленням мужності, витривалості, вірності, ніжної жіночності) ще образами Уляни („Журавлиний крик"), Лебедиці-Мотрі („Орда), Марти („Комедіанти"), Марії („Почесний консул"). Ці жінки у складних ситуаціях постають духовно міцнішими і витривалішими, ніж чоловіки. Саме вони застерігали своїх обранців від розчарувань і невірства, надавали їм життєвої наснаги.

Надійною супутницею постає в романі „Почесний консул" дружина отця Ріваса Марія. Ця жінка не покидає свого чоловіка навіть тоді, коли їхньому життю загрожує небезпека. Вона повністю поділяє його політичні погляди, підтримує у найтяжчих ситуаціях.

У творах Р. Іваничука жіночий образ берегині завжди асоціюється з Україною. Такою є кохана дружина Павла Любимського Уляна Чинбарівна у романі „Журавлиний крик". Дівчина зустріла Павла саме тоді, коли він, молодий студент, хотів покинути рідний край і віддати свій талант і розум на служіння Росії. Лубенська дівчина „випадково перетяла йому стежку у високій тирсі на Магарській горі й туго і назавше заарканила біженця з рідної землі, спинила, прив'язала для радості й муки" [5: 86].

Уляна змусила Павла відчути, що він потрібен своєму народові, що він повинен віддати свій талант йому, віддати своє життя за його волю. А вона додасть йому снаги і впевненості, буде надихати на боротьбу навіть в темному казематі. Коли він все-таки зумів втекти із тюрми і влаштуватися за кордоном, то не забув рідного краю і своєї сім'ї. Він знав, що Україна страждає. Тому з'являвся йому уві сні образ Уляни: „Вона в пошматованій сорочці, спина й груди списані чорними пругами, йде курними дорогами з дитиною на руках, і женуться за нею гайдуки з нагайками" [5: 247]. Боліла йому „доля свого краю болем коханої" [5: 87]. І тому він покидає Францію і під чужим іменем вирушає на батьківщину, щоб продовжувати боротьбу – якщо не мечем, то мислю.

Самобутнім жіночим образом є Діва-Лебедиця із роману „Орда". Цей образ можемо віднести до типу жінки-ангела. Лебедиця – це душа Мотрі Кочубеївни, що також символізує Україну. Цій жінці, як і її батьківщині, довелося багато страждати, але вона не скорилася, не здалася. З великої жаги до волі в Мотрі виросли крила і вона перетворилася на Лебедицю – символ зболілої, але чистої душі українського народу. Її величі і сили боялися карлики-завойовники. Діва-Лебедиця, наче ангел, супроводжує отця Єпіфанія, постійно спонукаючи його вирушати в дорогу до храмів людських душ, відроджувати духовність і кликати народ до боротьби за свободу. При цьому Діва-Лебедиця виявляється витривалішою і впевненішою в доцільності такої боротьби: коли в Єпіфанія опускаються руки, вона приходить на допомогу і щоразу надихає знову і знову брати хрест і йти. В цьому образі втілено віру письменника у незнищенність власного народу, в перемогу над поневолювачами, що ще раз підкреслює антиколоніальне спрямування цього твору.

Про жінку-берегиню і натхненницю чоловіка читаємо ще в одному епізоді роману „Журавлиний крик". Письменник використовує тут образ вічного козака Мамая – символ волелюбної і нескореної української душі: „Крилатий козацький кінь летів супроти часу і врізався з вершником у товщу прожитих років <…> Позаду вершника сиділа, обнявши

його за стан, молода жінка, вітер вихоплював з її уст пристрасний шепіт і розсівав по споловілих травах, та вершник чув лише те слово, яке йому найдуж було потрібно" [5: 157].

Подібно до Уляни та Діви-Лебедиці уособлює долю України і Марія з роману „Мальви". Р. Іваничук пише: „Йде невільниця Марія, йде українська доля чужими дорогами" [6: 482]. Жінка козацького полковника потрапила в татарський полон. Така ж доля спіткала і її дітей – не зміг козак Самійло захистити від ворога ні рідної землі, ні власної сім'ї. На чужій землі Марія не полишає надії повернутися до рідного краю, де „ясні зорі і тихі води". Вона всіляко намагається вижити, щоб захистити свою донечку Соломію-Мальву, багато страждає, часто йде на компроміс з власною совістю, навіть зрікається віри. Одного разу, не витримавши принижувань мусульманського дервіша, вона вибухнула словами образи. Це вразило його: „Мурах-баба розгублено дивився на розхристану козачку, яка, здавалось, зараз відступить і вчепиться руками в його горло. Він не чекав такого вибуху слів від зламаної горем Марії, якоїсь хлопки з-над Дніпра. Відступив, бо ще не зустрічав розумної жінки" [6: 450]. Марія молиться перед іконою Богородиці з дитям Ісусом на руках: „Ти вберегла! Ти вберегла!", бо сама вона не зуміла вберегти – стали вони яничарами і загинули. Адже не можна знайти щастя, відцуравшись рідної землі. Марія не зуміла виконати свою найважливішу місію – виховати борців, не-яничарів. Тому і перемогла імперія.

Таким чином, в системі образів антиколоніальних романів Р. Іваничука та Ґ. Ґріна важливу ідейно-художню функцію виконують жіночі образи, в яких письменники втілюють власну гуманістичну позицію стосовно ролі жінки в суспільстві та історії. Жіночі образи постають також засобом алегоричного вислову письменницьких поглядів на взаємостосунки метрополії та колонії. Приниження, якого зазнає жінка від чоловіка, у творах Р. Іваничука та Ґ. Ґріна виступає художньою паралеллю до статусу колонізованої нації. Образи жінки-берегині, рівновартісної з чоловіком жінки символізують рівноправність стосунків між суспільствами, кожне з яких має право на самовизначення та самореалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грин Г. Избранное: Сборник. Пер. с англ./Составл. и предисл. Г. Анджапаридзе. – М.: Радуга, 1990. – 608 с.

2. Грин Гр. Тихий американец. Наш человек в Гаване. Комедианты / Пер. с англ. Е. Голышевой и Б. Изакова. – М.: Правда, 1986. – 702 с.

3. Грін Грехем. Тихий американець. Наш резидент у Гавані: Романи. – Харків: Вища школа. Вид-во ХДУ, 1984. – 352 с.

4. Зборовська Н. Український культурний канон: феміністична інтерпретація// http://www.ji. lviv. ua/n13texts/zborovs.htm.

5. Іваничук Р. Журавлиний крик. – Львів: Каменяр, 1989. –375с.

6. Іваничук Р. Твори: В 3 т. – Т.1.— Черлене вино. Манускрипт з вулиці Руської. Мальви. – К.: Дніпро, 1988. – 616 с.

7. Іваничук Р. Твори: В 3 т.— Т.3.— Вода з каменю. Четвертий вимір. Шрами на скалі. – К.: Дніпро, 1988. – 694 с.

8. Теліга О. Якими нас прагнете?// О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999.– С. 85-97.

9. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Основи, 2006. – 368 с.

10. Філоненко С. Переживання кінця в сучасній українській жіночій прозі (на матеріалі творів О. Забужко, С. Йовенко, С. Майданської)// Молода нація. – 1999. – №12. – С. 296 – 309.

11. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. – К.: Факт, 2004. – 496 с.

УДК 929 (Даль + Вельтман): 221.161.1

Юган Н. Л.
(Луганск, Украина)

К ИСТОРИИ ТВОРЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В. И. ДАЛЯ И А. Ф. ВЕЛЬТМАНА

У статті Н. Юган вивчаються творчі взаємини В. І. Даля та О. Ф. Вельтмана. Для цього авторка звертається до біографічних данних, листів В. І. Даля і О. Ф. Вельтмана та В. І. Даля і М. П. Погодіна, критичних статей О. Краєвського, Ф. Булгаріна, І. Тургенєва. У роботі наведено літературні паралелі творів обох письменників.

Ключові слова: *творчі взаємини, листування, критичні джерела, літературні паралелі.*

To the history of the artistic relationship of V. I. Dahl and A. F. Veltman. The article of N. Yugan is devoted to the artistic relationship of V. I. Dahl and A. F. Veltman. In her research the author studies the biographical facts, the letters of Dahl and M. V. Pogodin, critical articles by O. Krayevskiy, F. Bulgarin, I. Turgenev. The article suggests literary parallels of the works of both uriters.

Key words: *artistic relationship, correspondence, critical sources, literary parallels.*

В. И. Даля и А. Ф. Вельтмана сближают возраст, образование, служба в российской армии, литературные и научные интересы.

Впервые проблема творческих отношений Даля и Вельтмана была поставлена в работе А. Ю. Сорочана. Он отметил сходство в творческой эволюции авторов, близость сюжетов ранних произведений В. И. Даля и А. Ф. Вельтмана («Русские сказки Казака Луганского» и вельтмановские романы «Странник», «Кощей Бессмертный»), а также указал на то, что оба писателя в произведениях 1830-х гг. своеобразно подходят к сказочной мотивировке характеров, пытаясь ввести новаторские обоснования человеческого поведения [1]. Безусловно, этими наблюдениями и выводами тема не исчерпывается.

© Юган Н. Л., 2009

Цель нашей работы – рассмотреть некоторые биографические данные, сближающие писателей,в том числе и известные по переписке, отзывы критиков, в которых намечаются сближения метода и стиля творчества двух авторов.

Даль и Вельтман познакомились на Балканах во время русско-турецкой войны 1828 – 1829 гг. На протяжении всей своей жизни они поддерживали личные и творческие контакты.

Весной 1828 г. началась русско-турецкая война, студентов-медиков Дерптского университета отправляют на фронт. Среди них был молодой врач В. И. Даль [3: 86]. «Формулярный список о службе и достоинстве выключенного из с.-петербургского военно-сухопутного госпиталя доктора медицины Владимира Ивановича Даля от 7 мая 1833 года» свидетельствует о том, что «по прибытии во 2-ю армию к крепости Силистрии» Даль был назначен «ординатором в подвижной госпиталь главной квартиры 1829 года мая 21». Далее мы узнаем, что «при учреждении в г. Адрианополе военно-временного госпиталя» он был назначен ординатором 1829 г. августа 9», затем «командирован к генерал-лейтенанту Ридегеру (сохраняем вариант фамилии оригинала, правильно Ридигеру. – Н. Ю.) для сопровождения его в гг. Бухарест и Яссы 1829 г. октября 22». 28 декабря 1829 г. Даль «назначен ординатором в ясский военно-временный госпиталь», 6 мая вместе с армией «переправился через реку Прут в Молдавию». В течение весны и лета 1839 г. «находился при осаде крепости Силистрии, при разбитии армии верховного визиря в сражении под с. Кулевчей; «при движении генерала от инфантерии Рота к с. Морашу и взятии трех редутов близ Шумлы»; «при разбитии отряда фуражиров казаками генерал-майора Жирова и отражении во время сего вылазки из крепости Шумлы»; «при взятии г. Сливно; при занятии второстоличного гор. Адрианополя» [2].

С первого дня русско-турецкой кампании 1828 г. Вельтман находился в действующей армии. Перейдя с Главной квартирой границу, он участвовал в осаде крепости Браилов. После форсирования Дуная был в бою, завершившемся занятием позиций перед Шумлой. 20 сентября он участвовал в сражении при Кадикной. После снятия 2 октября осады Шумлы Вельтман вместе с армией прошел Казлуджи, а затем через Варну, Кюстенджи и Гирсово проследовал на зимние квартиры в Яссы. Весной 1829 г. будущий писатель вместе с Главной квартирой выступил к Силистрии, участвовал в осаде крепости, затем вместе с армией прошел по Шумлинской дороге и 30 мая был в сражении при Кулевче. В июле он получает отпуск и едет в Яссы, где проходит курс лечения. Весной 1830 г. он возвращается в Главную квартиру [4: 257].

Как мы видим, пути Даля и Вельтмана постоянно пересекаются. В 1829 г. на перевале через Балканский хребет, сойдясь отдохнуть, они достали из походных сумок одну и ту же книгу – «Фауст» Й.-В. Гете [3: 102]. По-видимому. Так и началась их долгая дружба.

Дружеские отношения писателей не прерывались. Даль постоянно интересовался работой Вельтмана. Этот интерес мы можем увидеть в 6 письмах В. И. Даля к М. П. Погодину 1842 – 1848 гг. В письме от 13 ноября 1842 г. он советовал привлечь Вельтмана к сотрудничеству в «Москвитянине»: «Неужели вы с Вельтманом не сладите? Он, кажется, за хороший почет (выд. автором. – Н. Ю.) будет работать» [7: 335]. В письме от 16 ноября 1847 года выражает желание повидаться и передает книгу «Повести, сказки и

рассказы Казака Луганского» [7: 359], а 16 ноября 1848 г. советует покупать у Вельтмана «все, что у него есть» [7: 371]. Даля интересовало мнение писателя о своих сочинениях: «Покажите писание мое Вельтману, что он скажет?» (август (до 19-го) 1848 г.) [7: 371]; «Когда будете опять писать – сим отдайте хотя об этом записочку Вельтману – то скажите, можно ли принять исторически (выд. автором. – Н. Ю.)» (18 декабря 1848 г.) [10: 382]. Наконец, Даля и Вельтмана соединяли теплые дружеские отношения, предполагавшие визиты друг к другу: «Вельтман обещал приехать ко мне – но видно раздумал: если можно, напомните, что я его жду, и комната готова» (23 октября 1845 г.) [10: 336].

Необходимо также отметить тот факт, что Вельтман бережно хранил в своей библиотеке одну из книг Даля [6].

Дополнительные штрихи к истории творческих взаимоотношений Даля и Вельтмана дает их переписка. Известно 4 письма от Даля, 3 письма от Вельтмана, датированные 1846 – 1857 гг.

Вельтман осведомлен о житейских хлопотах Даля: он ходатайствует об устройстве 13-летнего сына Даля Льва в Академию (Архитектурное Кремлевское училище) (3 мая 1850 г. [8: 530]), благодарит друга за предложение занять его место чиновника особых поручений при Министерстве внутренних дел и секретарь при министре уделов в Петербурге, но отказывается (30 апреля 1849 г. [8: 529]). Вельтман принимает участие в «Москвитянине» (1849), приглашает к сотрудничеству и Даля: «<…> необходимо и твое что-нибудь (подчеркн. автором. – Н. Ю.) – звонкий литературный металл. Присылай прямо ко мне с бесцеремонным означением того, что редакция обязана предоставить тебе в удовлетворение» (1 декабря 1848 г. [7: 529]).

Даль в своих дружеских посланиях анализирует художественные и научные труды Вельтмана. 17 октября 1846 г.: «Житейское море твое вещь весьма хорошая – разительно верно схвачено все, и притом самые обыкновенные вещи лишаются у тебя пошлости своей и делаются крайне занимательны. В этом романе ты также умел избегнуть отрывочного (везде подчеркн. автором. – Н. Ю.) рассказа, коим ты часто щеголяешь, и это к лучшему. Я говорю щеголяешь – потому что этим точно щеголять можно; никто кроме тебя не сумеет разыграть скуки на этот лад, но мы читатель ленивка, нам разжуй. Да и в рот положи, так, пожалуй, из милости проглотишь, да и уснешь» [7: 528]. Он знакомится с книгой Вельтмана «О свевах, гуннах и монголах»: «Я очень благодарен тебе за дружескую память и сказал все о книжке этой – замечательном ученом труде, - что по первому впечатлению по прочете ее мог высказать. Сближения эти, с учеными ссылками на всех языках, изумляют и оглушают; местами убеждаешься, местами колеблешься, недоумеваешь; правда, что иногда нападает и такая мысль, что при общем происхождении языков от одного народа всякое словопроизводство должно в чем-нибудь совпадать, соединяя под одним чохом все языки и наречия» [7: 530-531].

Видим, что Даль – очень глубокий, знающий и непредвзятый критик Вельтмана. Он восхищается его трудами и в то же время показывает отдельные их недостатки. Их интересы близки.

В литературу писатели вступили практически одновременно. Их первые стихотворные опыты были опубликованы в журналах второй половины 1820-х гг. Вельтман стал известен как автор романа «Странник», первый отрывок из которого был напечатан в

1830 г. в «Московском телеграфе». Даль в том же журнале опубликовал повесть «Цыганка», привлекший внимание читателей. Оба произведения были созданы на основе наблюдений, сделанных на юге России.

В критических статьях, анализирующих творчество В. И. Даля 1830 – 1840-х гг., наблюдается устойчивое сближение двух писателей. Так, в рецензиях 1839 г. на 4 книгу «Были и небылицы Казака Владимира Луганского» при рассмотрении пьесы «Ночь на распутье» А. А. Краевский и Ф. Булгарин сопоставили далевские и вельтмановские опыты.

А. А. Краевский отмечал: «В новоизданном томе Даль сделал новый, весьма замечательный опыт: он перенес свой русский юмор во времена доисторические; до сих пор никому еще не удавался подобный опыт между прозаиками, за исключением г. Вельтмана, которого «Святославич, Вражий питомец» в сем отношении может почитаться образцом вымысла и языка; но Даль в своей «Ночи на распутье» пошел дальше: он перенес свой вымысел в мир сказочный и, сверх того, дал ему драматическую форму, подобно «Сновидению в летнюю ночь» Шекспира» [8: 1]. Ф. Булгарин считал, что «мысль: развить мир русской старинной сказки и русской мифологии в повестях, романах и драме, не новая мысль, но до сих пор, кажется, никто не умел воспользоваться ее развитием так хорошо и удачно, как воспользовался А. Ф. Вельтман» [9: 135]. Критик замечает: «А. Ф. Вельтман <…> был первый, и до сих пор остается единственный русский литератор, который умел ознакомиться с настоящим старинным русским духом и умел воссоздать его изящно и превосходно. Его Кощей, его Святославич (подч. автором. – Н. Ю.) и эпизоды в других романах были опытами блестящими, исполненными знания предмета и очаровательной поэзии. Два недостатка были в его опытах: один – общий всем созданиям Вельтмана: невыдержанная идея и сбивчивость подробностей; другой, особенный – страсть его к этимологическим и этнографическим вставкам и прибавкам. Если эта страсть, может быть, и ознакомила его с стариною, за то, он не мог не покориться ей в своих поэтических созданиях, где она была вовсе не у места <…>»; «то, что пробовал А. Ф. Вельтман в романе и повести, г-н Даль решился теперь испытать в драме» [9: 136-137]. Таким образом, экспериментаторство в драматургии Даля видится критиками как продолжение и смелое удачное развитие вельтмановских традиций.

И. С. Тургенев, анализируя вышедший сборник «Повести, сказки и рассказы Казака Луганского», писал в января 1847 г. в «Отечественных записках»: «Замечательно, что г. Даль, вероятно, сознавая свою собственную резко выраженную оригинальность, не дает ей слишком разыграться и редко впадает в манеру, не так, как, например, г. Вельтман, с которым у него, впрочем, довольно много общих черт» [10: 280]. Тургенев видит сближения и отталкивания в прозаических произведениях Даля и Вельтмана, в их творческой манере.

Даль в критической статье «Полтора слова о нынешнем русском языке» отмечал романы Вельтмана «Кощей бессмертный», «Святославич, вражий питомец». Он говорит о подлинной народности, истинном русском духе данных произведений, ставя их в один ряд с «Горе от ума» А. С. Грибоедова, баснями И. А. Крылова, произведениями А. С. Пушкина, «Рудым Панько» Н. В. Гоголя [11: 413].

В тщательном детальном сопоставлении двух произведений 1830-х гг. – далевской «Цыганки» и вельтмановского «Странника» — видится нами дальнейшее развитие данной темы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сорочан А. Ю. В. И. Даль и А. Ф. Вельтман. (Из истории творческих взаимоотношений) // Далевский сборник. – Луганск: Альма-матер, 2001. – С. 89-91.

2. Формулярный список о службе и достоинстве выключенного из с.-петербургского военно-сухопутного госпиталя доктора медицины Владимира Ивановича Даля // Архив О. У. А. К., отд. гражд., дело от 7 мая 1833 года. – С.1-10.

3. Порудоминский В. И. Даль. – М.: Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1971. – 384 с.

4. Акутин Ю. М. Александр Вельтман и его роман «Странник» // Вельтман А. Ф. Странник. – М.: Наука, 1978. – С. 247-300.

5. Акутин Ю. М. Из книг А. Ф. Вельтмана // Литературная Розсип. – 1974. – № 34. – С. 16.

6. Переписка В. И. Даля и М. П. Погодина. Часть I / Публ. А. А. Ильина-Томича // Лица: Биографический альманах. 2. – М.; СПб.: Феникс: Atheneum, 1993. – С. 287-388.

7. Переписка В. И. Даля с А. Ф. Вельтманом / Публ. Ю. М. Акутина // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1976. – № 6. – С. 527-532.

8. [Краевский А. А.] Были и небылицы Казака Владимира Луганского. – Кн. IV // Отечественные записки. – 1839. – Т. IV. – № 6-7. – Отд. VII. – С. 1-7.

9. [Булгарин Ф.] Были и небылицы Казака Луганского. Книжка IV. 1839 // Сын Отечества. – СПб., 1839. – Т. 9. – Ч. 2. – С. 135-139.

10. Тургенев И. С. Повести, сказки и рассказы Казака Луганского. СПб., 1846 // Тургенев И. С. Полн. собр. соч.: В 30 т. Сочинения: В 12 т. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: «Наука», 1978. – Т. 1. – С. 278-280.

11. Даль В. И. Полтора слова о нынешнем русском языке // Даль В. И. Оренбургский край в очерках и научных трудах писателя. – Оренбург: Оренб. книжн. изд-во, 2002. – С. 409-431.

УДК821.161.3+821.161.2.09

Киевицкая Т. В.
(Минск, Беларусь)

ПРОЗА К. ЧОРНОГО И РОМАН «ЗНАМЕНОСЦЫ» О. ГОНЧАРА: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В данной работе рассматриваются трилогия «Знаменосцы» Олеся Гончара и некоторые из прозаических произведений Кузьмы Чорного с целью выявления типологической близости. Основной аспект анализа – женские образы в трилогии О. Гончара и первом романе К. Чорного «Сестра», их построение и функционально-смысловое наполнение. Переводы фрагментов текстов К. Чорного выполнены автором статьи.

Ключевые слова: *сравнительный анализ, тишина, женский образ, художественное средство, смысловая цепочка.*

© Киевицкая Т. В., 2009

In this article Oles Gonchar' trilogy "Standard bearers" and some Kuzma Chorny' prose works are considerd to find typological closeness. The main aspect of analisys is figures of ladyes in Gonchar' trylogy and first Chorny' novel "Sister"? their construction and functional and meaning content. Translation of Chorny' text fragments were made by the author of this article.

Key words: *comparative analysis, silence, lady figure, artistic means, semantic chain.*

Порой в произведениях, которые, на первый взгляд, столь не похожи и далеки друг от друга, при ближайшем рассмотрении обнаруживается явное типологическое сходство – в образах, сюжетообразовании, интерпретациях, символике и т.д. Это удивительное открытие помогает по-новому прочитать и осознать уже знакомые тексты.

Казалось бы, что общего у трилогии «Знаменосцы» Олеся Гончара, написанной в 1946-48 гг., с прозой белорусского классика Кузьмы Чорного, умершего ещё в 1944-ом? Однако попробуем доказать, что общее есть. И оно весьма существенное.

Задавшись этой целью, в первую очередь обратим внимание на два аспекта – роль тишины (беззвучия) и смысловую нагрузку основного женского образа в произведении (для анализа в качестве основного белорусского текста привлечен первый роман «Сестра» Кузьмы Чорного, написанный в 1927 г.).

В первую очередь, отметим, что одной из особенностей звукового среза «Сестры» является частое использование белорусским автором образа «звонкой тишины» (например, «ночь звенела своей тишиной» [2 (3:44)], «звонкая тишина» [2 (3:105)], «широкая тишина, которая всегда более звонкая, чем всякие громы» [2 (3: 105)], «в молчании и спокойствии чувствовались движение, звон и стук» [2 (3:164)]). Здесь тишина – это не пустыня или пустота (как это можно увидеть в других произведениях), это целый мир, особенный, сказочный, где всё воспринимается по-другому, обостренно, даже гиперболично.

В романе «Земля» (1928) исчезновение звука как сильное художественное средство используется, например, в эпизоде, когда одному из героев, Тамашу, становится хуже после болезни: «И голос этот [сына] входил в сознание, как что-то непонятное, тяжелое, колючее. Так и лежал до самого вечера в армяке. Казалось ему, что это на поле так тихо. Ветра нет, но идет откуда-то поток воздуха, с можжевёловых кустов и крушинных надречных кустов. И дымом откуда-то тянет» [2 (3:492)]. Отметим, что эта обострённость ощущений характерна была в первую очередь для героев «Сестры».

Тишина является уже синонимом тревоги, недоброго предчувствия в одном из эпизодов более позднего романа Кузьмы Чорного «Поиски будущего» (образ так называемого «затишья перед бурей»): «Его [Неваду] удивила тишина в местечке, снова как бы все оставили своё жилище. Когда он дошел до своей старой хаты, заметил, что в ней и возле неё господствует страшное молчание. Печать пустыни лежала тут весьма явно» [2 (6:112)]. В данном фрагменте, на наш взгляд, выстраивается следующая смысловая цепочка: тишина–пустыня (пустота) – страх.

Тишина становится ключевым образом в рассказе «Весенние дороги». Автор описывает «тихий тоскливый пейзаж»: могилы, глухая лесистая дорога, четыре хаты возле могил. В ветреные дни тут «тихо говорят сосны» [2 (2:40)]. И даже «поле молчит», и «в хате слышно, как молчит поле», и «дороги молчат» [2 (2:41)]. Тишина эта убивает, она

противопоставлена жизни, естественной суете, и могилы только подчеркивают это. Тут можно выстроить смысловую цепочку тишина–небытие–отсутствие жизни.

Полученные данные для наглядности сведем в итоговую таблицу:

Произведение	Функция/смысловое наполнение тишины в произведении	Соответствующий фрагмент/цитата	Связь с героем
«Сестра»	особенный, сказочный мир, где всё воспринимается по-другому, обостренно, гиперболично	«широкая тишина, которая всегда более звонкая, чем всякие громы», «в молчании и спокойствии чувствовались движение, звон и стук»	
«Земля»	спокойствие	«И голос этот [сына] входил в сознание, как что-то непонятное, тяжелое, колючее. Так и лежал до самого вечера в армяке. Казалось ему, что это на поле так тихо. Ветра нет, но идет откуда-то поток воздуха, с можжевёловых кустов и крушинных надречных кустов. И дымом откуда-то тянет»	Тамаш
«Поиски будущего»	тревога, недоброе предчувствие	«Его [Неваду] удивила тишина в местечке, снова как бы все оставили своё жилище. Когда он дошел до своей старой хаты, заметил, что в ней и возле неё господствует страшное молчание. Печать пустыни лежала тут весьма явно»	Невада
«Весенние дороги»	небытие	«тихо говорят сосны», «поле молчит», «в хате слышно, как молчит поле», «дороги молчат»	

А в неоконченном романе «Великий день» именно звук становится художественным средством при описании начала Великой Отечественной войны. Смена тишины внезапными взрывами есть одновременно и иллюстрация психологического состояния героев в данный момент. Даже по употреблению лексем семантических полей «тишина» и «звук» фрагмент явно делится на две части – «тихую» и «звучную»:

1) «Ночь окончилась. Небо побелело. Плыл день. В лагере ещё не было никакого звука. Молча, зевая и слегка потягивая плечами, на линейках стояли караульные. В кустах обозвалась первая птица и смолкла, будто испуганная, что слишком рано встрепенулась и что ещё несколько моментов принадлежит ночи» [2 (6:328)].

2) «В эти минуты, где-то тут, совсем близко, родился неожиданный звук. Он был широкий, занимал много пространства, и сквозь него бухали время от времени взрывы. Шум приближался, он превратился в гул. В один момент лагерь ожил» [2 (6:328)] .

В украинской трилогии же «Знаменосцы» мы видим обратный прием: Олесь Гончар приводит достаточно неожиданный рисунок – тихую войну. Но поскольку беззвучная война – нонсенс, эта тишина настороженная, ненатуральная (как и в «Весенних дорогах» К. Чорного):

«Там уже был противник. Но высота молчала. Вокруг – настороженная тишина. Всё словно замерло. Никаких признаков жизни. Луга, холмы, пышные сады – все зеленое и притихшее. Солнце неподвижно стоит над этим зеленым морем. Горячий, ослепительный свет льётся так обильно, что режет глаза. Правее, в десятках или, может быть, в сотнях километров, молча высятся темно-синие Карпаты в клубах серебристых, слепяще-белых облаков… Не слышно ни единого выстрела. Это и была война, которую Черныш представлял себе в грохоте и громе. Теперь она встретила его неожиданно этой неестественной тишиной, горячей дремотой юга, зловещим безлюдьем степных дорог» [1 (1:27)]. В данном фрагменте смысловая цепочка выстраивается следующая: тишина–тревога–противоестественность.

Обратим внимание, что стилистика страниц «тихой» военной жизни напоминает роман «Земля» (1928) Кузьмы Чорного: оба писателя используют диалоги с минимизацией личности автора (рассказчика). Таким образом, читатель «слушает» многоголосие героев («Спокойно, рассудительно идет беседа» [1 (1:40)]). Данный приём в первую очередь активизирует внимание читателя, так как реплики необходимо соотносить с персонажами, дабы не потерять суть (такой способ построения диалогов характерен для прозы Кузьмы Чорного). Но «говоруны» в романе белорусского автора – это сельчане, а у Гончара тематика военная, и массовый герой – это, конечно же, солдаты.

Но в первую очередь, на наш взгляд, с романом «Сестра» «Знаменосцев» сближает женский образ, а точнее – способ его подачи. «Красота верности» минчанина (обратим внимание на это, ведь герои Чорного живут как раз в Минске) типологически близка увлеченности Вати Браниславца Маней. Сразу же оговоримся, что речь идет не о чувстве прекрасного, чувстве верности вообще, о чем сказано, например в [3], а именно об отношении Юрася Брянского к своей возлюбленной. Тут просматривается примерно та же модель, что и в романе Чорного – разделение образа на «идеальную» и «материальную» части. У Олеся Гончара «идеальная» Шура дана через призму одного героя – минчанина Брянского; у Чорного же «идеальная» Маня построена на восприятии нескольких персонажей (в обоих случаях читатель получает не прямое, а опосредствованное, вторичное восприятие). Шура и Маня предстают хотя и обычными, земными, но в то же время особенными, чистыми, словно Мадонны на иконах. Разница в том, что Брянский разлучен с девушкой войной и неизвестно, встретит ли он её когда-нибудь ещё. Герои же Чорного введены в «мирный» контекст, но их отличает внутреннее напряжение, внутренняя борьба (война, если хотите), а не внешняя, не с врагом, а с самими собой.

Обе героини являют собой своеобразное функционально-образное двуединство – сестры (хоть Шура Ясногорская не является никому из солдат «кровной» сестрой, но она им «сестра по духу», бойцы защищают её как старшие братья) и возлюбленной (в обоих случаях любовь к ним со стороны Вати, в Манином случае, и Брянского, в случае Шуры, чистая, возвышенная, светлая – или «освещенная»). Кроме того, можно говорить о проекции материнской семантики на данные персонажи, о чем будет сказано немного позднее.

Шура Ясногорская тоже поставлена на своеобразный пьедестал, как и Маня у Чорного. Это достигается различными приёмами. Во-первых, через отношение того же Брянского, который любил её как-то особенно, чисто, возвышенно. Во-вторых, отношением бойцов полка, куда приезжает Шура в поисках своего Юрася (их повышенное внимание к Шуре поначалу вызвано уважением к убитому командиру). Мужчины становятся её «хранителями», изменяют свой быт – ради неё (хоть в санбате есть и другие женщины). В-третьих, отношением Маковея и Черныша, которые тоже влюблены в Ясногорскую, но им кажется, что не имеют они морального права открыто показывать свои чувства. В-четвертых – через образ Шуры в венках, в цветах, когда вместе с другими бойцами она входит в освобожденный чешский городок («Она ехала вся в лентах и венках, ритмично колыхавшихся на её груди. И сама она была вся как весенний распустившийся цветок»; «Местное население, восторженно встречая полк, Ясногорскую приветствовало с особой, трогательной нежностью. Чешские девушки заплели ей косы, убрали её цветами, будто невесту» [1 (1:416)]). И наконец, даже когда её убивают, она предстаёт подобной иконе – в венках, которые забыла снять, пока перевязывала раненых. Чехи будут стоять всю ночь на её могиле со свечами, и каждый день на могиле будут живые цветы. Автор ставит свою героиню как бы выше других женских образов, «осветляет», «очищает» её образ. То же самое делает и Чорный. На Маню как бы спроецирован архетип Великой матери, что проявляется в первую очередь в восприятии Вати Брониславца. А когда Маня появляется в Минске, она «освещена» дневным светом, что подчеркивает черты радости и усталости на её лице. В Минске Маня чувствует себя возвышенно, в ней зарождается «сильное желание сестры и матери» [2 (3:117)] – приласкать всех и быть со всеми, заботиться о них.

Как и Шура в «Знаменосцах», сама Маня у Чорного появляется не сразу, только в конце первой части, а если точнее – в предпоследнем предложении, так сказать – между (назовем это пограничной структурной позицией). Но её присутствие, её дух, если хотите, проходит через всё произведение. Она – стержень романа. Таким образом, такое композиционное введение разделяет роман на две части – первую, проникнутую духом Мани и мыслями о ней других героев, и вторую – с Маней реальной, в которой она является непосредственной участницей событий (условно относительно данного образа на части «идеальную» и «материальную»).

Маня только появляется, и сразу же К. Чорный указывает на признаки ёе нездоровья («Уже признаки нездоровья чувствовала она» [2 (3:117)]). Получается, что «материализованный», «телесный» образ Мани как бы отмечен человеческой хворью и тем противопоставлен образу идеальному, выведенному в первой части. Идеален даже город, в котором она жила раньше – N: ни конкретного названия или каких-то других признаков реального места. Материализованный же образ появляется в материализованном городе – реальном Минске с названиями улиц, звуками, людьми и железной дорогой.

Маня словно христианская мученица, словно Мадонна Богдановича. Она терпит муки, но не оставляет мысли о людях, которые вокруг неё. Чувство сестры и матери для других охватывает её именно в новом городе, в Минске: «в новом городе она почувствовала себя одной среди всех, как-то большей всех и от этого она должна была опекать всех и заботиться о них» [2 (3:118)].

Обратим внимание, что и встреча Вати с Маней на Антином хуторе (Маниной двоюродной сестры) приносит ему своеобразный восторг от солнечного света. Таким образом

выявляется установка автора на связь Маня-солнце, свет. На наш взгляд, эта связь держится в первую очередь на «материнской семе» в данном образе. К тому же Маня подсознательно связывается в восприятии Вати Брониславца с образом матери: она говорит с ним просто, открыто, коротко, так, как «когда-то мать говорила» [2 (3:241)]. В разговоре Мани с Казимером и Абрамом Ватасоном Кузьма Чорный подчеркивает её мягкий **материнский** голос. Это теплота делает почти невозможное – убивает холодность между Казимером и Абрамом и возвращает дружескую близость: «И провели они тот вечер тихо и радостно. В тот вечер как бы тем далёким хутором веяло на них» [2 (3:281)]. И даже поцелуй Манин на прощание – материнский («Она схватила руками голову его [Вати] и поцеловала в лоб» [2 (3:281)]).

Образ Шуры «материализуется» (как и Манин у Чорного) вначале только частично: «материальной» частью образа становится фотография, которую бойцы находят у убитого Брянского. У К. Чорного это схема реализуется через Казимера, двоюродного брата Мани, который накануне её приезда забирает фотографию у Абрама Ватасона.

Реальная («материальная») Шура Ясногорская появляется позднее, когда её возлюбленный, Брянский, уже выведен из художественного пространства романа.

Как видим, оба автора употребляют одни и те же приемы для построения главного женского образа произведения. Шура Ясногорская из «Знаменосцев» О. Гончара и Маня из «Сестры» К. Чорного, на наш взгляд, являются типологически близкими, смысловая наполненность данных образов очень схожа. Нельзя не согласиться с тем, что Шура «своим художественно-эмоциональным наполнением способна сравняться с самыми известными женскими образами мировой литературы» [3]. То же можно сказать и про образ Мани у Кузьмы Чорного. Оба этих персонажа являют собой смысловое образное двуединство – сестры и возлюбленной. Обе этих стороны одинаково важны, обладают равной смысловой нагрузкой в структуре образов.

Оба писателя используют диалоги с минимизацией личности автора (рассказчика). Одна и та же схема накладывается на разные действительности (мирная деревня – и военный мир). Кроме того, украинский и белорусский авторы используют тишину как важное средство создания образности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гончар О. Произведения в 3 кн. / О. Гончар. – М.: Худож. лит., 1990. – 1990.

2. Чорны К. Збор твораў у 8 т. / К.Чорны. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1973-1975.

3. Наєнко М. К. Еволюція романтичного стилю в прозі 40-х – 80-х років XX століття / М. К. Наєнко // Романтичний епос: Ефект романтизму і українська литература. – Рэжым доступу: http://ukrlife.org/main/prosvita/epos3.htm. Дата доступу: 31.03.2008.

УДК 82.09’25

Эраль С. Ф.
(Каноэс, Франция)

ПИСАТЕЛЬСТВО, АРХИВЫ, ПЕРЕВОДЫ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

В статье речь идёт о личным опыте свободного исследователя и переводчика. Описываются обработка собрания греческих папирусов Птолемеевского периода, перевод произведения о самом важном папирологическом архиве в мире и текущее сотрудничество с НАО в Николаеве по архиву астронома Карла Кнорре.

Ключевые слова: *писательство, архив, перевод, сотрудничество.*

The article deals with the personal experience of a free-lance researcher and translator. Here are described the analysis of a collection of Greek papyri from the Ptolemaic period, the translation of a work on the most important papyrologic archive in the world and present cooperation with NAO in Nikolayev on the archive of astronomer Karl Knorre.

Key words: *writing, archive, translation, cooperation.*

«Смех свойственен человеку», сказал наш великий гуманист Франсуа Рабле устами своего известного героя Гаргантюа. Выражение, заимствованное у Аристотеля, действительно привлекательное, но можно к нему добавить, что писательство тоже присуще только человеку. Возникновение священного, как и мирского, писания свидетельствует о желании человека возвыситься над условиями своей судьбы и окружающим миром. Он также хочет поймать и передать мимолётные моменты своего существования в надежде их закрепления в веках.

Давайте для начала обратим внимание на пещеру Ласко в Дордонье, юго-западной области Франции. Речь идёт об огромном «храме» палеокаменного века, который учёные датировали около 17000 годами до нашей эры [1: 366]. Там находятся 150 фресок, 1500 гравюр и рисунков, отнесенных к 21500 годам до нашей эры. Эти наскальные изображения доказывают, что уже в доисторическом периоде, люди стремились передать свидетельства об их религиозной жизни, изображая, вероятно, священных зверей, – быков, кошачьих, зубров, – иногда связанных с человеческими фигурами. До сих пор, их назначение остаётся загадочным и, кажется, они намекают на поклонение зверям. С этой точки зрения, эти росписи можно считать священной книгой. Не удивительно ли, что великолепный русский язык подарил нам глагол «писать» с двойным значением – создавать слова или картины !

Знаменитая стела Царя-змея, хранящаяся в музее Лувра в Париже является установленным образцом начала иероглифического письма [2: 383]. Она датирована 3050-3000 гг. до нашей эры. Сокол-бог Горус стоит на раме, обрамляющей в стилизованном виде ограду и царский дворец. На верхней части рамы выделяется чистый и тонкий рельеф змея, соответствующий алфавитному знаку «дж». Толкование египтологов следующее : стела, найденная среди царских могил Абидоса могла бы упоминать, в стиле картуша, имя царя-бога, может быть «Горус-Джета». Постоянная игра орфографии, символизма и монументальности стала отличительной чертой египетской цивилизации.

© Эраль С. Ф., 2009

Надо сказать, что в Египте особенно использование письменности было связано с желанием увековечения, укоренившегося в сердце всякого человеческого существа. Функция могильных стел, в частности, состояла ещё и в том, чтобы привлекать внимание прохожих, чтобы они громко произносили имя и достоинства усопшего, обеспечивая ему таким образом сохранение бессмертия в Западном царстве, т.е. в загробном мире.

В Месопотамии, глиняные таблички служили основой клинописных текстов для счётных, торговых и административных потребностей. Среди прочих в Лувре хранится шумерская табличка датируемая приблизительно 2040 годами до нашей эры. На ней подробно записана раздача пайков ячменя военнопленным.

Сегодня, когда наш мир находится во всеохватывающей власти компьютеров и средств массовой информации (СМИ), можно сказать, мало что изменилось в писательском труде, кроме как в отношении количества данных и технологий. Всё ещё речь идет о переписях, счетах и архивах. Все мы завалены беспрерывным потоком, часто навязываемых, ненужных данных. В эру Интернета и SMS на мобильных телефонах переписка стала банальным явлением. Писательство вполне утратило свой священный характер, кроме поэзии.

Несмотря на это явление, древние магические формулы, исторические рукописи и легенды, забытые переписки и ревниво сохранённые архивы всё ещё зажигают воображение наших современников. Специалисты методично занимаются их разборкой в то время, как широкая общественноть страстно увлекается фикциями, подобными «Имени розы» или « Коду Да Винчи » [3: 514, 464]. В процессе моего скромного творческого пути мне приходилось работать с некоторыми архивами.

Сначала в рамках мастера по древнегреческому языку в Институте Папирологии Сорбонны в Париже, Профессор Алэн Бланшар, директор Института, мне поручил задачу в мае 1988. г. по переписи, классификации и проработке собрания папирусов, называемых «Папирусами от Хорана», по названию египетской местности Фаюма, в которой их открыл выдающий эллинист и папиролог Пьер Жуге (1869-1949), основатель в 1903-м году первого французского Института папирологии в городе Лилле. Как и многие находки, эта произошла случайно. В 1900-м году Пьер Жуге находился в поисковой командировке в области деревни Мединет-Мади, когда он получил из рук заведующего соседней фермой образец картонажа, состоящего из некоторых спрессованных слоёв папирусов, из которых торчали строки на греческом языке. Он сразу же захотел узнать их место происхождения и Бедуины его довели до близкой местности Мединет-Хоран. Картонажи происходили из кладбища деревни, в котором Жуге начал раскопки. Он открыл около ста мумий в обёртке папирусных картонажей, образующих подобие щита. Египтяне употребляли этот дешёвый метод, основанный на повторном использовании старых административных бумаг, по всей вероятности с той целью, чтобы устранить технические недостатки мумификации, выполненной ещё в Египте нижневекового периода.

Жуге составил в своей раскопочной тетради тщательную опись разных частей всякого картонажа : масок, нагрудников, наголенников и туфель. Затем он занялся самым деликатным процессом – очисткой и потом расклеиванием разных слоёв папирусов при помощи неагрессивных способов. Наконец, он пронумеровал и кратко описал в своей раскопочной тетради каждый папирус для разборки и публикации. Вот именно эту те-

традь мне доверил Профессор Алэн Бланшар и я её приняла с волнением, которое невозможно представить себе.

Под руководством Профессора Бланшара я постепенно познакомилась с техниками исследований, анализа и скрещивания данных. Мы составили список научных публикаций, произведённых с 1907 по 1977 гг. Мы отметили, что среди греческих папирусов было небольшое количество, написанных полностью по-демотически или включающих только подписи на демотическом языке, т.е. народной скорописи египетского языка в нижневековом периоде. Мы также определили производство папирусов на каждой части картонажа и занялись их классификацией по документальному типу:

— тексты юридического характера (жалобы, прошения, обязательства договорного типа, юридические акты между частными особами) ;

—административные и частные документы бухгалтерского характера (размежевание, чертёж и смета работ, перепись населения с целью налогообложения, налоговые счета по продуктам, квитанций, выданные администрацией, частные счета, поручительства, частные и административные письма, просьбы о посредничестве, административные указания, упрёки в адрес подчинённых).

Короче говоря, Птоломеевской администрации нечему было завидовать технике современных государств, кроме как в части компьютерного оборудования контор.

Мы провели классификацию папирусов в хронологическом порядке с датировками с 270 по 209 гг. до нашей эры. Наконец мы определили присутствие архивов, выходящих из контор двух «номархов» под именем Диогенеса и Аристархоса, местных начальников по земельным и налоговым делам. Номархия была маленькой административно-территориальной единицей типа уезда. Все результаты проработки были записаны в моём докладе мастера. [4 ; 113]

Исследования по папирологии также меня заставили осознать значение владения главными иностранными языками для доступа к древним текстам и к незаменимым документальным источникам таким, как статьям, опубликованным по этой теме в научных журналах многих стран. Чтобы убедиться в этом, следует только назвать, что основным учебником древнеегипетского языка остаётся неоспоримо «Egyptian Grammar» сэра Алана Гардинера. Но нельзя обходиться и без «Wörterbuch der Ägyptischen Sprache», большого немецкого словаря древнеегипетского языка.

К счастью, я раньше училась языкам и могла пользовать ими, чтобы употребить эти рабочие инструменты и читать публикации иностранных учёных. В списке источников моего доклада мастера числится на достойном месте главное произведение великого русского папиролога начала XX-го века Михаила Ростовцева, посвящённое сельскохозяйственному владению «диойкетеса» Аполлониоса, т.е. министра финансов царя Птолемея II Филадельфоса [5: 209]. Этим обширным владением, или «dôrea » заведовал его доверенное лицо, управлящий Зенон, имя которого связано с самым крупным собранием папирологического архива в мире. С удовольствием я ознакомилась с трудом М. А. Коростовцева о писцах древнего Египта на русском языке [6: 368]. Но кроме доступа к рабочим инструментам и иностранным публикациям, я скоро открыла для себя значение человеческих отношений в области международного сотрудничества в папирологии, как и в любой области деятельности.

После защиты доклада мастера, я решила продолжить срок обучения до первой части докторской степени, готовя доклад об архиве уже упомянутого «номарха» Аристархоса. Профессор Уилли Кларисс, эллинист и знаменитый папиролог, блестящий дешифровщик и специалист по известному архиву Зенона, управляющего Аполлониоса, согласился вступить в моё жюри и принять меня в Католический Университет Лэвен в Бельгии, чтобы направить мои исследования и мне позволить там продолжить изучение демотического и коптского языков. На протяжении двух университетских годов раз в неделю мне пришлось ездить поездом в Лэвен, где я бувально купалась в папирологическом мире. В частности мне была предоставлена возможность встретиться с ныне покойным Профессором Эдмоном Ван Таком, со-автором замечательной Птолемеевской просопографии [7: 1-9], гигантского списка всех личностей, чиновников как и частных особ, приведенных в папирусах Птолемеевского периода. Мы с ним несколько раз обсуждали проблемы номархии в Птолемеевском Египте.

Как франкоязычная студентка в Лэвене, я находилась немного в особенном положении – посещала лекции по-нидерландски, где, тем не менее, имела право выражаться по-французски. Система была одинакова для письменных и устных экзаменов. Моё знание немецкого языка мне позволило, с помощью языкового метода на кассетах, быстро приобрести достаточное понимание нидерландского разговорного в Бельгии языка (легче для франкоговорящих, чем нидерландского в Нидерландах), чтобы можно было правильно записывать лекции.

Мне повезло, поскольку эти два года челночной жизни между Парижем и Лэвеном оказались очень положительными для меня. Уилли Кларисс решил включить меня в состав бельгийской делегации, которая должна была отправиться в Чикаго на конференцию специалистов по демотическому письму в сентябре 1990 г., где пришлось выступить с докладом о моих текущих исследованиях. Для публикации статьи мне было необходимо владеть компьютером и Уилли Кларисс любезно позаботился приобщить меня к редактированию текста на Макинтоше. По его совету я купила маленький «Мак Классик» и первый принтер «Стайлрайтер». Ныне всё это кажется вполне устарелым – как все другие я имею собственный компьютер, работающий на Windows XP.

Таким образом, вместе с бельгийским коллективом мне довелось побывать в Чикаго, где я представила сообщение о своих текущих исследованиях по двуязычным архивам в папирусах Хорана [8: 149-157]. С другой стороны, по просьбе Профессора Яна Куахебэра, преждевременно погибшего выдающего египтолога, лекции которого я посещала по демотическому и коптскому языкам, мною была составлена для бельгийского журнала «Египетская Хроника» статья о демотическах эквивалентах титула номарха [9: 60, 304-420]. В июне 1991 был успешно защищен мой доклад первой части докторской степени [10: 105]. Затем я предложила Уилли Клариссу перевести на французский его произведение об архиве Зенона, изданное по-нидерландски, чтобы обеспечить ему шире отклик на международном уровне. Он согласился и мы совместно работали над разработкой французского варианта его книги [11: 112]. С тех пор книга, переведённая на французский, стала необходимым справочником для всякого студента по папирологии.

Однако, мне не пришлось продолжить дальше свой путь в этом направлении. Ибо в 1993-м году я решила снова приняться за изучение русского языка, которое я

начинала ещё в гимназии, и решила поступить на русский факультет Сорбонны. Он тогда размещался в одной части престижного Большого Дворца (Гран Палэ), построенного по случаю Парижской Всемирной Выставки 1900-го года. Здесь наш прадядя, инженер-строитель Евгений Карлович Кнорре, получил Золотую медаль за сооружение и модель Красноярского моста через Енисей в средней Сибири ; вторая Золотая медаль была присуждена Густаву Эйфелю за его знаменитую башню. Над входом в здание факультета возвышалась монументальная бронзовая квадрига, направленная к мосту царя Александра III, первый камень которого заложил его сын Николай II в 1896-м году. Мост был закончен и торжественно открыт в 1900-м году по случаю Всемирной Выставки. До сих пор у меня осталась крепкая привязанность к великолепному Большому Дворцу и мосту Александра III.

В 1997-м году я получила звание мастера по русскому языку (специальность – литературный перевод) под руководством Профессора Жака Катто, заслуженного переводчика и крупного специалиста по Достоевскому. Мой доклад состоял из комментированного перевода двух повестей Валерия Брюсова. Одна из них была опубликована [12: 50]. Затем был выполнен перевод колоссального и непризнанного произведения Брюсова, изданного предварительным образом в 1913-м году. В нём представлен облечённый в форму романа рассказ о трагичном эпизоде истории Римского царства в конце IV века нашей эры [13: 555]. Именно в 2000-м году, мы с мужем решили переехать из Парижа в маленькую деревню Каноэс на юге Франции. Тем не менее, мои приключения в области перевода и международного сотрудничества были далеки от конца.

Я продолжала читать и переводить русских авторов, главным образом, Куприна и Бунина. Потом, в январе 2005-го года, случайно открыв сайт Николаевской Астрономической Обсерватории (НАО), довелось узнать, что недавно вышла биография, посвященная нашему прославленному прапрадеду Карлу Христофоровичу Кнорре, первому астроному Черноморского Флота и первому директору Николаевского морской обсерватории [14: 83]. Сразу же, вступив в контакт по Интернету с авторами, я предложила перевести их произведение на французский. Моё предложение приняли с восторгом и у меня началась постоянная переписка с директором НАО Профессором Геннадием Пинигиным и соавтором книги, главным научным сотрудником Г. М. Петровым.

Вскоре выяснилось, что можно дополнить их произведение с помощью данных, почерпнутых из нашего семейного архива, больше всего помогли генеалогический сборник, составленный Доктором Георгом фон Кнорре [15: 39], и воспоминания нашего прадеда Фёдора Карловича Кнорре [16: 44]. При совместном согласии было решено не только перевести первоначальное произведение на французский, но и обогатить его новыми данными и документами, которые я смогла внести, добавив главу, написанную мною о потомстве Карла Х. Кнорре. Об этом уже рассказано в статье, посвящённой истории тщательной разработки этого расширенного французского варианта [17: 294-300]. Книга на французском языке вышла в Николаеве весной 2007-го года [18: 98].

Сейчас, моё сотрудничество с Профессором Г. И. Пинигиным продолжается, чтобы составить ещё расширенный английский вариант, где должна получить развитие тема о профессиональных «династиях» в семье Кнорре: астрономы, инженеры-строители, врачи и музыканты. Мы теперь собираем новые материалы для этой работы. Недавно были

обнаружены рукописи Карла Кнорре, только что найденные в глубинах архива НАО. Надо их разобрать, потом перевести. Наша работа приобретает неожиданный объём. Такие сюрпризы нам доставляют архивы, рай для исследователей!

Это международное сотрудничество, начатое уже три года назад, мне позволило снова установить связи с городом Николаевом, где так долго жила семья наших предков. В частности, необходимо найти данные о нашей бабушке со стороны матери, Аделе де Кнорре, которая там жила ещё в начале XX века с мужем Василием Ивановичем Вейссом и их первыми тремя детьми. Она преподавала музыку и пение, а он служил в Императорском Банке Внешней Торговли. Для меня эти новые связи представляют собой настоящее откровение равно как и восстановление истории моего рода, далеко выходящие за рамки обычной деятельности переводчика-составителя. Русский язык для меня становится всё более и более знакомым и часто ловлю себя на том, что думаю и говорю сама с собой по-русски. Потом, уже перевожу на французский плоды своих размышлений...

Здесь мы затронули сердцевину лингвистического подхода к переводам. Учиться языку значит идти в направлении к другому. Недостаточно запомнить словарный запас и правила грамматики. К тому же надо усвоить менталитет и образ чувствительности другого, отражающийся в его выражениях и идиомах. Ты должен перевоплотиться в форму другого мышления. От интенсивного чтения русских авторов и частного общения с русскоговорящими, наконец ты изменяешься и пропитываешься их образами чувствительности и выражений. Ты постепенно освободаешься от железного ошейника национальных обычаев и выходишь из под колпака своей родины, в данном случае для меня, шестиугольного поля Франции. Неслучайно древние греки говорили: «Сколько языков ты знаешь, столько раз ты человек».

Думаю, что этот опыт разделяют все специалисты по языкам, все те, кто дал себе труд посмотреть в другое направление и подходы к другому. При этом, ты даёшь своей жизни новую значительность и можешь познавать захватывающие опыты, которые тебе приносят несравнимое личное обогащение. Можешь даже найти в этом своё совершенство. Я хотела бы, чтобы изложенный здесь опыт поощрил преподавателей языков и перевода, как и их студентов, ищущих свой путь в изучении языков ; этот путь может становиться великолепным, если только языковая осведомлённость сопровождается другими знаниями.

Сегодня письменное и устное слово потрясает, обрабатывает и правит миром через СМИ. Установки дипломатические, политические, экономические, технические, культурные, что ещё, не говоря о частной сфере. В этом огромном планетарном концерте, английский язык заставил многих признать его языком-посредником и стал некоторым родом эсперанто общего пользования. Однако, ты лучше трогаешь сердце человека, обращаясь к нему на его родном языке. Никогда ответственность преподавателей языков и переводчиков не была так высока, как ныне. В борьбе с явлением «Вавилонской башни», которая препятствует языковой общности и превращает её в гетто, все переводчики могут сегодня в эпоху глобализации содействовать борьбе за мир, демократию и гармонию на свете, при этом увеличивая свободу общения между людьми. Без установления свободы общения существование демократии вообще невозможно.

ЛИТЕРАТУРА

1. André Leroi-Gourhan et alii, La préhistoire, PUF, Paris, 1966.

2. Béatrice André-Leicknam et Christiane Ziegler, Naissance de l'écriture, Editions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1982

3. Umberto Eco, Il nome della rosa, Bompiani, 1980, экранизация в 1986-м году, директор Жан-Жак Анно ; Dan Brown, The Da Vinci Code, Doubleday, 2003, экранизация в 2006-м году, директор Рон Хоуард.

4. Suzanne Héral, L'administration du Fayoum d'après les papyrus grecs et démotiques de Ghôran , Sorbonne, Paris, 1989.

5. Michael Rostovtzeff, A large Estate in Egypt in the third century B.C., Madison 1922.

6. М. А. Коростовцев, Писцы Древнего Египта, Москва, 1922.

7. W. Peremans- E. Van't Dack, Prosopographia Ptolemaica, I-X, Leuven, 1950-1981.

8. Suzanne Héral, Archives bilingues de nomarques dans les papyrus de Ghôran, in « Life in a Multi-Cultural Society, Egypt from Cambyses to Constantine and Beyond», Ed. By J.H. Johnson, Chicago, 1992 (SAOC 51).

9. Suzanne Héral, " Deux équivalents démotiques du titre de nomarchès», Chronique d'Egypte, LXV (1990).

10. Suzanne Héral, Les archives bilingues du nomarque Aristarchos d'après les papyrus de Ghôran, Sorbonne, Paris, 1991.

11. W. Clarysse - K. Vandorpe, Zenon, een Grieks manager in de schaduw van de piramiden, Leuven, Peeters, 1990 ; французский вариант : Zénon, un homme d'affaires grec à l'ombre des pyramides, Leuven, Peeters University Press, 1995.

12. Валерий Брюсов, «Рея Сильвия », Русская Мысль, 1914, n°6 ; Rhéa Silvia, récit traduit du russe et annoté par S. Héral, Editions Autrement, Paris, 1999.

13. Валерий Брюсов, Алтарь Победы, Полное Собрание Сочинений и Переводов, Томы XII и XIII, Санкт Петербург, 1913 ; L'Autel de la Victoire, roman du IVe siècle, traduit du russe et annoté par S. Héral, Editions Autrement, Paris, 2000.

14. Г.М. Петров, Г.И. Пинигин, Карл Кнорре – Первый астроном Черноморского флота, Атолл, Николаев, 2004.

15. Dr. Georg G. Knorre, Stammliste der Familie Knorre, (Privates Archiv), Oschersleben, 1972.

16. Fjodor K. Knorre, Harmlose Aufzeichnungen, Knorr'sche Familien-Chronik, рукопись на немецком языке в готическом шрифте, Большой Лог, 1901.

17. Suzanne Héral, "The French Version of Karl Knorre's Biography: a Story of Family Research and International Cooperation", in Изучение объектов околоземного пространства и малых тел солнечной системы, НАО 185, Атолл, Николаев, 2007.

18. G.M. Petrov, G.I. Pinigin, Karl Knorre, Premier Astronome de la Flotte de Mer Noire, traduit du russe et annoté par Suzanne Héral, éditions Irina Gudym, Nikolaïev, 2007.

УДК 821.161.1-98.09

Сирота Ю. О.
(Полтава, Україна)

ПУШКИНСКИЕ ЭПИГРАФЫ В ПРОЗЕ Е. П. ГРЕБЁНКИ КАК СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖТЕКСТОВЫХ СВЯЗЕЙ

Автор статті розглядає роль і значення пушкінських епіграфів в прозових текстах Є. Гребінки, а також розкриває специфіку реалізації пушкінськими епіграфами міжтекстових зв'язків.

Ключові слова: *епіграф, текст, контекст, інтертекстуальні зв'язки*

The author of the article examines a role and meaning of Pushkin's epigraphs in the prose of Y. Hrebenka, and also exposes the specific of realization of intertextual connections by Pushkin's epigraphs.

Keywords: *epigraph, text, context, intertextual connections*

В большинстве литературоведческих словарей эпиграф определяется как высказывание или цитата, которая ставится в начале художественного произведения или его части и соотносится с содержанием последующего текста. Сегодня, когда возрос интерес к теории интертекстуальности, эпиграф рассматривается как способ реализации межтекстовых связей [1:10-11]. В современном литературоведении роль и значение эпиграфов до конца еще не выяснены. Поэтому тема данной статьи достаточно актуальна.

Энциклопедии относят появление эпиграфа к началу XV ст. [2:стб.851]. Но широкое распространение он получает в XIX веке в творчестве романтиков. В русской литературе к эпиграфам часто обращались В. Жуковский, А. Пушкин, А. Бестужев, В. Нарежный, О. Сомов, М. Лермонтов, Н. Гоголь, Н. Некрасов и другие писатели. В соответствии с установившейся традицией Е. Гребёнка также широко использовал эпиграфы. Эпиграфы – один из ярких элементов поэтики его русскоязычной прозы. В 20 прозаических произведениях писателя насчитывается больше 100 эпиграфов. Из них около 20% – эпиграфы из текстов А. Пушкина. Отметим, что Е. Гребёнка достаточно хорошо знал творчество А. Пушкина. Еще в юности он перевел поэму «Полтава» на украинский язык, часто цитировал поэта в своих письмах, иллюстрируя таким образом отдельные примеры или жизненные ситуации. Обращаясь к произведениям А. Пушкина, Е. Гребёнка не просто отдавал дань моде, он действительно благоговел перед великим поэтом и, без сомнения, находился под его влиянием.

Исследование творчества Е. Гребёнки показало, что материал для эпиграфов он чаще всего черпал из текста романа в стихах «Евгений Онегин». На втором месте по частоте использования – эпиграфы из поэм «Цыганы» и «Граф Нулин»; есть у него эпиграфы из поэмы «Руслан и Людмила» и стихотворений поэта. Цель данной статьи – определить роль «пушкинских эпиграфов» в художественных произведениях Е. Гребёнки и раскрыть, как с их помощью реализуются межтекстовые связи.

Уже в своём первом сборнике русскоязычных рассказов («Рассказы пирятинца», 1837) Е. Гребёнка обращается к пушкинскому тексту. Так, в рассказе «Телепень» IV главе

© Сирота Ю. О., 2009

предпослан эпиграф из поэмы «Цыганы»: «Я рад: останься до утра // Под сенью нашего шатра» [3: 232].

Отметим, что эпиграф, заимствованный из любого источника, сохраняет с ним связь, и, чтобы лучше понять смысл эпиграфа, необходимо учитывать и его контекст. Напомним, что слова, процитированные Е. Гребёнкой, принадлежат старому цыгану. В пушкинской поэме они обращены к прибывшему в цыганский табор Алеко, о котором известно только то, что его преследует закон. В рассказе Е. Гребёнки наблюдается сходная ситуация: в лагерь разбойников приходит юноша (Темош Кобка), который убил свою «злую» мачеху. Телепень – атаман разбойников – принимает юношу, так же, как и старый цыган принимает Алеко: «Не бойсь, брат, хоть бы ты десять мачех спровадил на тот берег, мы тебя не выдадим <…> мы сами люди вольные, как степные ястреба <…> и любим таких удальцов, которым жутко жить на свете» [3:234]. Хотя цыган и разбойник – разные понятия, Е. Гребёнка при помощи эпиграфа снимает эти различия. Ведь эпиграф, сохраняя связь с родным контекстом, устанавливает новые связи с текстом, которому он предпослан. Таким образом, устанавливается определенная связь между образом цыгана из поэмы А. Пушкина и образом разбойника из произведения Е. Гребёнки. В образе жизни одного и другого героя свобода оказывается важным фактором: «… Я готов // С тобой делить и хлеб и кров. // Будь наш – привыкни к нашей доле, // Бродящей бедности и воле…» [4: 143].

Если Телепень ассоциируется с образом цыгана, то образ Темоша Кобки соотносится с образом Алеко. На первый взгляд, кажется, что рассматриваемый эпиграф выполняет прогнозирующую функцию: сообщает, что юноша-преступник будет принят в лагерь таких же, как и он. Но в следующих главах узнаём, что Темош Кобка – это Петро Подопригора, честный казак, который хитростью пробрался к разбойникам, чтобы спасти любимую. Следовательно, функция эпиграфа совсем иная: он маскирует реальный ход событий. Так же, как Петр хочет обмануть Телепня, так и автор пытается ввести в заблуждение читателя и с помощью эпиграфа направляет читательские ассоциации в нужное ему русло.

В повести «Водевиль в частной жизни» (1842) пушкинские эпиграфы встречаются в нескольких главах. Всему произведению предпослана цитата из «Евгения Онегина»: «Там некогда гулял и я…» [5: 89]. В указанном фрагменте пушкинского романа речь идет о Петербурге – городе, где родился Онегин: «Родился на брегах Невы, // Где, может быть, родились вы // Или блистали, мой читатель; // Там некогда гулял и я: // Но вреден север для меня» [6:8]. В произведении же Е. Гребёнки рассказывается не о Петербурге, а о Нежине. В романе фраза «Там некогда гулял и я…» принадлежит рассказчику, который тождественен автору – поэту А. Пушкину. Этим высказыванием он намекает на свою ссылку на юг. «Чужое» (пушкинское) высказывание в тексте Е. Гребенки становится для него «своим», хоть и с трансформированным смыслом: Е. Гребёнка намекает на то, что он когда-то был в Нежине (Е. Гребёнка учился в Нежинской гимназии высших наук). В выбранном им эпиграфе из Пушкина также содержится важный для Е. Гребёнки элемент. Но если у А. Пушкина он включен непосредственно в текст романа, то у Е. Гребёнки этот элемент вынесен в раму произведения.

Второй главе повести «Водевиль в частной жизни» предпосланы два пушкинских эпиграфа. Первый – из стихотворения «Адели» (1822): «Для наслаждений // Ты

рождена. // Час упоенья // Лови! лови! // Младые лета // Отдай любви…» [5:90]. Указанное стихотворение А. Пушкина ассоциируется с главной героиней повести Е. Гребёнки. Мария только что закончила пансион и «ее сердце ждёт любви»: «Она ещё не видала света, боялась его, но и любила, как всякий юноша, очарованный надеждами…» – пишет автор повести [5: 91]. В данном случае эпиграф выполняет двойную функцию. Стихи А. Пушкина представляют собой послание юной Адели (дочери знакомых поэта). У Е. Гребёнки эпиграф из Пушкина звучит как наставление, совет автора своей героине. Также он выражает тайные мысли Марии и созвучен её чувствам. Таким образом, эпиграф служит характеристикой главной героини и определяет эмоциональную доминанту следующего текста.

Другой эпиграф к этой же главе – цитата из «Евгения Онегина»: «Какая радость – будет бал!» [5:99]. Как и предыдущий эпиграф, определяет настроение, эмоции героини, которая радуется и волнуется по поводу того, что поедет на бал. Будто продолжая пушкинские строки, Е. Гребёнка отмечает: «Марья Львовна была в сильном волнении <…> собиралась на бал» [5:90-91]. Этот эпиграф сообщает и основной мотив следующего текста – мотив бала, типичный для жанра светской повести. Е. Гребёнке удается воспроизвести живую картину салонной вечеринки: «Здесь и статские и военные, и старики и молодые: кто танцует, кто играет в карты, кто в буфете пьёт лимонад…» [5: 91]. Однако посреди собственного текста Е. Гребёнка вновь обращается к «чужому слову»: «И в залу высыпали все – // И бал блестит во всей красе!» [5: 92]. Пушкинская цитата обобщает картину, созданную автором повести.

К последней главе «Водевиля…» Е. Гребёнка взял эпиграф из поэмы А. Пушкина «Руслан и Людмила»: «Щипая ус от нетерпенья, // Считал он каждые мгновенья» [5: 107]. (В оригинале: «И, щипля ус от нетерпенья, // Считает каждые мгновенья» [3:9]). Кроме того, что пушкинские строки раскрывают чувства героя (Владимира) к Марии, указывают на эмоциональную доминанту прозаического текста, они также прогнозируют сюжетный ход событий – предрекают счастливый конец повести, то есть свадьбу Марии и Владимира. Мысль о таком исходе событий читателю подсказывает эпиграф. Ведь Руслан «щиплет ус от нетерпенья» именно на своей свадьбе.

В историческом романе Е. Гребёнки «Чайковский» (1843) также использован ряд эпиграфов из произведений А. Пушкина. Рассмотрим некоторые из них. Пятой главе первой части романа предпослана строка из стихотворения А. Пушкина «Если жизнь тебя обманет…»: «Что прошло – то будет мило» [5: 291]. Очевидно, Е. Гребёнка преднамеренно изменил будущее время глагола (в оригинале «пройдёт») на прошлое («прошло»). Ведь эпиграф подчеркивает выраженный в произведении романтический мотив тоски по прошлому. Этот мотив играет важную роль в контексте романа Е. Гребёнки. Сначала писатель, будто повторяя слова А. Пушкина, подчёркивает контраст между «прошлым» и «настоящим»: он размышляет о том, что всем приятно вспоминать о детстве. Но постепенно писатель углубляет оппозиционные связи, противопоставляя разные эпохи, в частности, времена казачества и современное ему общество. Мысль, выраженную в эпиграфе, дополняет образ столетнего деда-бахчевника, который с печалью рассказывает о казаках-характерниках: «А потехи теперешние, срам сказать, мячи да горелки – бабьи потехи, нет характерства, совсем нет!» [5: 293].

Эпиграфы из произведений А. Пушкина помогают писателю создавать образы запорожцев. Так, III глава открывается эпиграфом из поэмы А. Пушкина «Кавказский пленник»: «Не спи, казак, во тьме ночной: // Чеченец ходит за рекой!» [5: 350]. Слово «Чеченец» в данном случае воспринимается как синоним к слову «враг», следовательно, эпиграф подготавливает читателя к дальнейшему ходу событий. В этой главе изображен образ старого казака-характерника Касьяна. Касьян едет со своего зимовника к лубенскому полковнику с важными новостями. В степи он встречается лицом к лицу с татарином, не колеблясь, нападает на него и побеждает в смертельной схватке с врагом. Таким образом, эпиграф подготавливает читателя к тому, что героя повести ожидает опасность.

Восьмой главе предпослан эпиграф из поэмы «Цыганы»: «Я не таков: нет, я не споря, // От прав моих не откажусь // Или хоть мщеньем наслажусь» [5: 390]. Алеко говорит эти слова отцу Земфиры в порыве ревности. Доминирующий мотив в этом отрывке – мотив мести. Алеко готов мстить и своей жене, и ее любовнику. В романе Е. Гребёнки другая ситуация, но также преобладает мотив мести. Еврей Герцик, влюбленный в дочь полковника Марину, из-за зависти стремится убить Алексея Чайковского, которого любит Марина: ««Мне было завидно, что ты любишь другого», – сознается потом Герцик Марине [5: 395]. Эпиграф открывает текст Е. Гребёнки для ассоциаций с текстом А. Пушкина. Поэтому Герцик ассоциируется с Алеко: для них обоих месть – главнее всего; оба воспринимают соперника как самого жестокого врага. (Сравним: «Когда б над бездной моря нашёл я спящего врага» [3: 154] («Цыганы»); «Тебя обнимал другой, а не я, – обнимал злейший мой враг, оттого, что ты любила его» [5: 396] («Чайковский»). Цитата из поэмы «Цыганы» свидетельствует, что Е. Гребёнка в раскрытии мотива мести ориентировался на произведение А. Пушкина.

В романе «Доктор» (1844) Е. Гребёнка использовал 6 пушкинских эпиграфов. Большинство из них выполняют функцию указания на основное настроение следующего текста или прогнозируют ход событий. Например, эпиграф к 3 главе романа из поэмы «Граф Нулин» («Кто долго жил в глуши печальной, // Друзья, тот, верно, знает сам, // Как часто колокольчик дальний // Порой волнует сердце нам» [5: 413]) передает радость героев по поводу приезда гостей. В конце романа Е. Гребёнка опять обращается к этой поэме А. Пушкина и будто продолжает эпиграф, уже использованный в начале произведения: «Но дале, дале звук несётся, // Слабей… и – смолкнул за горой» [5: 554]. В новом контексте эти строки теряют свой первичный смысл. Если в пушкинском тексте они означали напрасное ожидание гостей, то в тексте Е. Гребёнки они передают напрасные попытки героя вернуться на родину. У Ивана Тарасовича действительно появляется шанс реализовать свое желание – знакомый одалживает ему денег для поездки, но Иван Тарасович пропивает их и, таким образом, теряет последнюю возможность осуществить свою мечту.

Обращает на себя внимание эпиграф к 7 главе второй части романа «Доктор»: «Бразды пушистые взрывая, // Летит кибитка удалая; // Ямщик сидит на облучке // В тулупе, в красном кушаке» [5: 520] («Евгений Онегин»). Здесь между эпиграфом и текстом Е. Гребёнки устанавливается особенно тесная связь. Автор прозаического романа в собственном тексте продолжает строки А. Пушкина, противопоставляя «чужой» текст «своему»: «Решительно противоположную картину представляла огромная, неуклюжая

кибитка, запряженная тройкой тощих кляч…» [5: 520]. Таким образом, эпиграф использован с целью контраста.

Как видим, пушкинские эпиграфы играют важную роль в текстах Е. Гребёнки. Создавая интертекстуальную связь между образами и мотивами произведений А. Пушкина и Е. Гребёнки, эпиграфы корректируют, направляют читательские ассоциации в необходимое русло; характеризуют действующие лица и их чувства; служат контрастом; обобщают, объясняют события в «новом» произведении; маскируют настоящие события, вводят читателя в заблуждение и тому подобное. Следовательно, «пушкинский текст», налаживая диалогические связи с новым контекстом, углубляет его смыслы. Создавая целую систему многоголосия в произведениях Е. Гребёнки, пушкинские эпиграфы связывают авторский и «чужой» (пушкинской) тексты в единое смысловое целое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кораблёва Н. В. Интертекстуальность литературного произведения: Учебное пособие. – Донецк, 1999.

2. Литературная энциклопедия терминов и понятий // Гл. редактор и составитель А. Н. Николюкин. – М., 2001.

3. Гребінка Є. П. Твори: В 3 т. – Т.1. – К., 1980.

4. Пушкин А. С. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.3. – М., 1975.

5. Гребінка Є. П. Твори: В 3 т. – Т.2. – К., 1981.

6. Пушкин А. С. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.4.– М., 1975.

УДК 821.112.2:82-99 (″19.50″)

Маценка С. П.
(Львів, Україна)

“ВЕРДІ. РОМАН ОПЕРИ” Ф. ВЕРФЕЛЯ: “БІОГРАФІЧНА ФАНТАЗІЯ” У СУМІЖНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО Й ДОКУМЕНТАЛЬНОГО

У статті мовиться про жанрові особливості біографічного роману про митця австрійського письменника Франца Верфеля “Верді. Роман опери”. Твір розглянуто у контексті літературної та музичної традицій 20-х рр. ХХ ст. Увагу зосереджено на романній природі біографії італійського композитора й водночас акцентовано на підвищеній вимозі історичної коректності. Відтак висвітлено конкретні завдання, які вирішує біограф Ф. Верфель у своєму романі, наслідком чого став так званий “ренесанс Верді”. Важливою проблемою при цьому є співвідношення портретованого у творі життя із творчістю, з якої воно витікає.

Ключові слова: *Ф. Верфель, Дж. Верді, Р. Вагнер, біографічний роман про митця.*

В статье идёт речь о жанровых особенностях биографического романа о музыканте австрийского писателя Франца Верфеля “Верди. Роман оперы”. Произведение рассмотрено в контексте литературной и музыкальной традиций 20-х годов ХХ века.

© Маценка С. П., 2009

Внимание сосредоточено на романной природе биографии итальянского композитора и одновременно акцентировано повышенное требование исторической корректности. Поэтому представлены конкретные задания, которые решает биограф Ф. Верфель в своем романе, следсвием чего стал так называемый "ренессанс Верди". Важной проблемой при этом названо соотношение портретируемой в произведении жизни с творчеством, из которого она вытекает.

Ключевые слова: *Ф. Верфель, Дж. Верди, Р. Вагнер, биографический роман о музыканте.*

The article explores genre peculiarities of the biographical novel about the artist by F.Werfel titled Verdi. Novel of the Opera. The novel is considered in context of literary and music traditions of the 1920's. Special attention is given to a fictionalized-nature of the Italian composer's biography. At the same time, an increased need for historical accuracy is emphasized. Thus, clearly-outlined objectives for F. Werfel-the biographer, which resulted in a so called 'Verdi renaissance' are highlighted. An important issue referred to is the correlation between life-story as presented in the novel and creative work as its derivative.

Key words: *F. Werfel, G. Verdi, R. Wagner, biographical novel about the artist.*

У 20-х роках XX ст. спостерігають значне збільшення біографічних романів про історичних осіб. До низки їхніх авторів належать, наприклад, такі визначні письменники, як Е. Людвіґ, В. Геґеманн, Р. Ролан, С. Цвайґ, А. Моруа. Дослідники пояснюють цей феномен тим, що образ світу, на фоні якого розгортаються події у таких творах, позначений вірою в генія, що в ситуації характерної для досвіду Першої світової війни загальної зневіри в індивідуумі звучить майже парадоксально. Із цього приводу німецький аналітик 20-х років З. Кракауер зазначає: "Так само, як завдяки Айнштайну наша часово-просторова система стала межовим поняттям, через споглядальний урок історії став ним також і самовладний суб'єкт. Надто глибоко кожна людина в недавній історії пізнала свою нікчемність і нікчемність інших, щоб ще вірити у виконавчу силу кожного окремого індивіда. Довіра до об'єктивного значення будь-якої індивідуальної системи зв'язків для митців була назавжди втрачена" [1: 76]. Наслідком цього, на думку мислителя, стала жанрова криза роману, який традиційно пов'язують з існуванням його протагоніста. Можливий вихід із критичної ситуації індивідуума як романної постаті З. Кракауер убачає в орієнтуванні на історичну особистість, життєпис якої через певну замкнутість забезпечує систему зв'язків по той бік суб'єктивної сваволі.

Жанрово-специфічною проблемою для авторів, особливо для тих, які створювали біографії митців, були пошуки шляху на межі науки й мистецтва. Г. Маутнер вказує на те, що спільним для біографій того часу було використання фікційних елементів [2: 134]. До того ж художні біографії орієнтувалися на оповідні техніки XIX ст. На цій же основі базувалися зображальні форми історичної науки. Літературознавець Г. Шоєр пояснює, що "й історики, й белетристи суттєво послуговувалися традиційними оповідними техніками XIX ст., які не прагнули впевненості судження й вірогідності зображуваного через раціональний дискурс, а піклувалися про інтеграцію фактів за допомогою естетичної (наративної) організації" [3: 232]. Тісний взаємовплив учений спостерігає також поміж біографією історичного суб'єкта та автобіографією її творця. "У цій амбівалентності суб'єктивності й претензії на істину можна відчути розходження поміж

історієграфією та художньою літературою, яке утверджує себе з античності" [4: 11]. Характерні для біографії 20-х рр. поетологічні засади максимально наблизили її до роману. Відповідно, біографічний роман переймає від біографії як "цільової літератури" її функціональність. Відтак життєпис не є самоціллю, а має важливу роль прикладу, в якому поєднуються особливе й загальне, одиничне й типове. У цьому сенсі біографічний роман стає ідентифікаційною моделлю, яка відтворює зв'язок індивідуума з оточуючим його світом. При цьому особливий акцент поставлено саме на художньому пізнанні: мистецтво розуміють як важливу підпору в засвоєнні світу й пошуках ідентичності; йому, як і науці, також надано можливість забезпечення пізнання. У випадку біографічного роману про музиканта ("Künstlerroman", "Musikerroman") мовиться, з одного боку, про його тяжіння до історії музики та музикознавства, з іншого, – пізнанню за допомогою художнього слова сприяє музика, якій у такому творі концептуально відведена значна роль. Слід відзначити, що розмову про музику у художньому ракурсі також розглядають як важливу складову музикознавчого дискурсу, зважаючи на її репрезентативність щодо певної культурної епохи.

Важливою передусім була проблема співвідношення портретованого життя із творчістю, з якої воно витікало. Так, на початку XX ст. Пауль Беккер опублікував дві біографії "Бетовен" (1911) та "Вагнер" (1924), запропонувавши різні способи опрацювання теми: у біографії Бетовена автор виходить із того, що людина й митець не ідентичні, й ділить книгу на два розділи: "Бетовен-людина" та "Бетовен-композитор"; життєпис Ваґнера має підзаголовок "Життя у творчості". Австрійський письменник Франц Верфель (1890-1945), задумавши в 1911 р. написати біографію італійського композитора Джузеппе Верді, розглядає життя і творчість в єдності, що дозволяє йому представити цілісний портрет Верді, приховавши від читача суб'єктивну частину зображуваного світу. Вагомим є також те, що на початку XX ст. біографія мала цілу низку функцій, які втратили своє значення в 70-х рр., коли жанр знову став популярним: моральна, яка закликала до ідентифікації із зразковою постаттю; патріотична, яка розуміла митця як представника певної нації; метафізична, яка поєднувала історію мученика й героя; естетитична, згідно якої текст містив вказівки щодо розуміння творчості митця. Зазначені функції зразково виконує "Верді. Роман опери" Ф. Верфеля ("Verdi. Roman der Oper", 1924). Осмислюючи завдання сучасної біографії, музикознавець К. Дальгаус у 1975 р. опублікував статтю "Навіщо ще біографії?", яка попри скептичне запитання в назві, узагальнює специфіку художньої біографії 20-х рр. "Поряд із морально-психологічними, патріотичними й метафізичними мотивами в основі біографій композиторів лежав ще й естетичний мотив, який вважали вирішальним, – пише дослідник. – "Розуміння" музики – це поняття перенесли в музичну рецепцію на початку 1800 – означало, з одного боку, осягнення музичної логіки (тобто, гармонійно-тонального й мотивно-тематичного зв'язку), а з іншого, – чуттєве проникнення у композитора, який – як уважали – в мові та музиці говорить про самого себе. Й оскільки це становило сенс музичного твору – бути частиною віри й звуковою біографією, слухачі мали знати життя композитора для того, щоб зрозуміти музику зсередини. Від біографії очікували, що вона зробить зрозумілим зміст музики" [5: 82]. Проблематичним для К. Дальгауза у даному разі є саме тлумачення життя, яке впізнавали із творів митця, оскільки воно, на його думку, могло бути або зовнішнім, емпіричним, або внутрішнім, інтелігібельним: "суб'єкт, музику якого сприймали як

звукове самовідображення, був, відповідно, або реальним Бетовеном чи Ваґнером, яким його представляли біографічні документи, або ідеальним Я, яке – в герменевтичному колі – реконструювали із творів, щоб потім навпаки могти інтерпретувати твори як вираження ідеального Я" [5: 82]. Естетичні переконання Ф. Верфеля як письменника-біографа у цьому сенсі відзначаються оригінальністю та комплексністю. "Верді. Роман опери" є прикладом художнього тлумачення музичної теми. Відповідно, автор не почувався зобов'язаним представляти біографію композитора й історію опери у відповідності до наукових критеріїв. Та все ж, розглянутий у мистецькій традиції 20-х рр., твір є рецептивно-естетичним документом і як такий – важливим інформаційним джером.

Австрійський письменник був великим прихильником музики італійського композитора. В автобіографічному нарисі 1921 р. Ф. Верфель висловлюється про значний вплив на нього мистецтва й про зміну його захоплення від Ваґнера до Верді [6: 702]. У листі до Ґ. Гауптманна він писав: "Верді – переживання моєї юності, власне переживання, яке я був змушений захищати від ненависті, зневаги й зневіри. Осміяна любов – найчестолюбніша любов, з усіх існуючих" [цит. за: 2: 112]. Цьому юнацькому досвіду Ф. Верфель великою мірою завдячує своєю поетикою: "Естетичні перспективи, які відкрилися лише через це елементарне переживання, ще зовсім не продумані до кінця й не вичерпані. Однак я можу сказати, що це переживання пробудило в мені тоді ті принципи, які в багатьох інших молодих людей водночас і пізніше викликали художнє світовідчуття, яке звикли називати експресіонізмом. Тут я можу ці принципи лише намітити: переборення ›правди‹, ›психології‹, ›мотивації‹, ›глибини‹, ›позбавленої контрасту серйозності‹, ›ворожості щодо гри‹ завдяки надлогічній волі до впливу, для якої події є лише масками, за якими приховано абстрактне незбагненне, спів або ідея, яких, щоб вони стали явищем, ніколи не можна виказувати словом чи трактованим смислом" [6: 702]. Ф. Верфель виходить із того, що існують два світи: світ подій, які є лише маскою, і світ абстрактного незбагненного у формі мелодій співу. Звідси велика роль співу, яка втілена для нього в італійській опері. Загальна концепція музики, яку представляє письменник, передбачає два протилежних принципи: мелодії співу та інструментальної музики, симфорнізму. Ці принципи для Ф. Верфеля пов'язані з різними способами світовідчуття, один з яких позначений релігійним впливом, інший – природничим. "Ця мелодія співу символізує людину як сенс і вінець творіння, релігійну й гуманну людину, яка ще стоїть над природою" [7: 355]. Тому Верді як репрезентант італійської опери стає парадигмою світобачення, на якому Ф. Верфель прагне наголосити, протиславляючи його пануючому природничому.

Зацікавлення австрійського письменика італійським композитором XIX ст. розглядають у контексті дискусії, яка розпочалася в 1913 р. й мала за мету естетично-драматургійну переоцінку творчості митця. "Отже, інтерес до Верді слід розуміти як прагнення по-новому визначити мистецтво в його функціях, по-новому дефініювати оперу щодо її ››мови‹‹ та спрямованості в час, коли Ваґнерівський пафос став сумнівним", – пояснює П. Янке [8: 25]. До текстів Ф. Верфеля про Верді належать, окрім роману, також есе "Портрет Джузеппе Верді", яке стало передмовою до виданих письменником разом із П. Штефаном листів композитора (1926), есе "Джузеппе Верді у наш час", переклади лібрето Верді, невеликі доповіді. В музично-наукових колах Ф. Верфеля вважають засновником так званого "ренесансу Верді", який розгорнувся в Німеччині та Австрії в

20-х рр. Відтак правомірним є питання про те, на скільки музичні знання та зацікавлення письменника допомогли йому у створенні літературного образу композитора.

Уже назва "Верді. Роман опери" вказує на біографічну концепцію поєднання життя й творчості митця. Більше того, письменник залишає особистість Верді ніби позаду його творчої діяльності, перетворюючи біографію оперного композитора на біографію жанру. Цю ідентифікацію життя, творчості й жанру Ф. Верфель сформулював у передмові до американського видання роману: "Тріумфом ›Набукко‹ завершується юнацька історія Джузеппе Верді, так, можна було б сказати, закінчується його біографія, принаймні та, яка охоплювала рух, важку невдачу й зовнішню боротьбу. Те, що слідує, є великим зростанням, перерваним ударами долі та обхідними шляхами, однак в однозначно ясному напрямі. Зовнішні битви стали внутрішніми битвами, прихованими від світу, однак від того не менш важкими. Від тепер біографія Верді стала біографією його опери. Вона стала біографією італійської опери XIX ст. й боротьби не на життя, а на смерть..." [9: 373]. Ставлення митця до його творчості є критерієм, який розрізняє двох антагоністів роману Верді й Вагнера. Верді-герой сам розмірковує із цього приводу: "Коли він побачив, що збуджена юрба наблизилася, в нього промайнула думка, що, незважаючи на бурі захоплення, які він переживав, на факельні походи, які йому влаштовували, на поклоніння, яким оточував його справжній народ, усе це обожнення стосувалося, по суті, не його, творця мелодій, а самих мелодій. Ім'я його – п'ять літер, палких знаків возвеличення Італії – перетворилося на символ. Але особистість за цим іменем, за цією творчістю залишалася у тіні, жила в невідомості по той бік своїх справ та перемог" [10: 22]. Завдання, яке ставить перед собою письменник, полягає в тлумаченні творчості композитора, виходячи з його біографії. Цю біографію, однак, зазначає Г. Маутнер, він не інтерпретує як життєпис окремої визначної особи, а представляє її як репрезентанта політично-національної історії.

Запропонований Г. Шоєром метод естетичної аргументації, замість раціонального дискурсу, повністю відповідає й роману Ф. Верфеля, й написаним у першій половині XX ст. біографіям Верді. Однак роман відрізняється від тогочасних біографій значно вищим ступенем художності. З аукторіальної перспективи письменник розповідає про свого героя, який у творі зустрічається з вигаданими персонажами, переживає події, не засвідчені документально. І все ж Ф. Верфель при написанні твору послуговувався різноманітними джерелами, зміст яких у різний спосіб включений у текст. "Тим самим роман про Верді також рухається поміж сферами поезії та правди" [2: 138].

Письменник обрав для роману один період із життя італійського композитора, відмовившись від послідовної хронології життєпису. Основна частина подій відбувається в кінці 1882 – на початку 1883 р. Те, що Вагнер у цей час перебував у Венеції, відповідає біографічним даним, які Ф. Верфель запозичив із біографії Вагнера К. Ф. Глазенаппа, що засвідчують авторські нотатки. 13 лютого 1883 р. німецький композитор помер у Венеції. Однак відсутні вказівки про те, що в цей час у Венеції також перебував Верді. Просторова близькість стилізованих до антиподів композиторів є вигадкою письменника. Своєрідною є оповідна техніка: завдяки спогадам, ретроспекції, роздумам персонажів або розповідям друзів Верді автор інтегрує в романі окремі моменти біографії. Однак, оскільки йому йдеться про цілісний образ життя митця, Ф. Верфель свідомо не

обирає назву “Верді у Венеції”, як це зробив, наприклад, Е. Мьоріке у повісті “Моцарт, подорожуючи в Прагу”, вважає Г. Маутнер [2: 139]. Проблемне поле, пов’язане з історією опери, також організоване згідно художнього світу роману.

Отже, вживши в назві слово роман, письменник свідомо наголошує на тому, що віддає перевагу художньому осмисленню заявленої проблематики. Свій твір Ф. Вефель відкриває передмовою, короткими родумами про співвідношення художнього й реального. Оскільки біографічний матеріал суперечливий, письменник усвідомлює методичну проблему реконструювання життєпису. “Факти, події та суперечності життя, яке ясно лежить перед нами, ще не демонструють правди, спочатку її з них необхідно створити, чисту вищу правду, правду-легенду людини” [10: 8]. На закінчення передмови Ф. Верфель цитує лист Верді до Кларини Маффеї: “Відтворювати правду, можливо, й добре, але винаходити правду краще, набагато краще” [10: 8]. Відомо, що автор інтенсивно готувався до написання роману про Верді, однак набуті знання стали лише приводом для його “біографічної фантазії”, поняття, яке часто зустрічається в його записнику й яке послужило Ф. Верфелю методом концептування твору.

Відтак біографічний матеріал є вихідним пунктом роману. Основний принцип побудови подієвих сцен: ідея, запозичена із документальних матеріалів, набуває художнього оформлення й концептуального звучання. У записнику письменник нотує назви книг, які він проштудіював, а також ключові галузі знань як складові роману: історія Італії XIX ст., історія італійської музики, біографії Верді й Ваґнера. Автор звертається також до психологічної літератури, вивчає твір З. Фройда “Я та Воно”, а з літературних джерел віддає перевагу новелі Т. Манна “Смерть у Венеції”. Можна стверджувати, що письменник відфільтровує із прочитаного біографічного матеріалу найпоказовіші для портрету італійського композитора деталі. Так, майже у кожному біографічному відображенні Верді мовиться про його ставлення до Ваґнера, що великою мірою зумовлено, як вважають дослідники, випадковими паралелями поміж біографіями обох митців: обидва народилася в один рік, обидвом передбачали велике майбутнє, обидва обрали кар’єру композиторів і писали для сцени. Стосунки поміж митцями Ф. Верфель виводить за межі особистісних, протиставляючи два різних тлумачення мистецтва (інспірація versus конструкція), два музично-театральних жанри (італійську оперу та німецьку музичну драму), дві нації та два світосприйняття (південну чуттєвість, природність та північну раціональність, декаданс, штучність). У такий спосіб у романі через схрещення біографії та музичної естетики продемонстровано основну структуру дихотомічної мисленнєвої моделі німецької музичної естетики, яка спричинилася в XIX ст. до розрізнення мистецтва й не-мистецтва. “Протиставленням Верді й Ваґнера Ф. Верфель не лише спирається на часту для біографій Верді тему, а значно більше – на сучасну йому музично-естетичну та музично-публіцистичну дискусію, яку все ще навіть у двадцятих роках визначала полеміка з Ваґнером” [2: 159]. Саме тому Т. Манн назвав роман про Верді “чудовим твором європейської культурної діалектики” [11: 500]. Однак естетична позиція Ф. Верфеля полягає не стільки в протиставленні, скільки у визнанні співіснування, що в мистецькій ситуації 20-х рр. було надзвичайно важливим.

Щодо типу митця, який виконує роль антипода головного героя, то він – за походженням із XIX ст. Саме у цьому аспекті Ф. Верфель критикував традиційний роман про

музиканта як такий, що завчасу презентує його як об'єкт психоаналізу. За спостереженням Д. Борхмаєра, те, як у романі говорить про Вагнера друг Верді сенатор, дуже нагадує висловлювання про німецького композитора Ф. Ніцше [12: 500].

Текстуальний аналіз засвідчує майстерне обходження письменника з документальним матеріалом: попри називання історичних подій, використання історичних імен, тобто створення історичного колориту, у романі наявні пряме й приховане цитування, авторська інтерпретація опер та музичних драм. Показовим у цьому відношенні є також оповідний контекст, який забезпечує цитування листів або асоціативно пов'язаних із сюжетом інших творів у вигляді епіграфів до окремих розділів та підрозділів роману. Це посилює враження об'єктивності й автентичності розповіді. "Вже виходячи із способу викладу, тим самим посилено вимогу ›вищої‹ правди щодо фіктивних подій, особливо щодо одночасного перебування Верді й Вагнера у Венеції. Закритість зображення, характерна для біографій 20-х рр., проектує послідовний образ життя, який приховує суперечності й пустоти біографії, хоча сам Верфель усвідомлював, що біографічні документи складуться в цілісний образ не без опору" [2: 139]. Цитати з листів композитора можна вважати автентичними нарисами Верді-людини й Верді-митця, тоді як розділи сюжетно розгортають окреслені в них ідеї. Наприклад, із листа Верді до Кларини Маффеї: "Я думаю, що наше життя безглузда, і що зовсім образливо, безнадійна історія. Що ще може статися? Що ми будемо робити? Коли чесно підводиш підсумок, отримуєш лише одну принизливу відповідь: абсолютно нічого" [10: 505]. Таке ставлення Верді до власного життя й творчості дає напрям розгорнутій образній оцінці Ф. Верфелем життєвого стилю митця: "Життя його було життям вугільника, рудокопа. У ньому не було місця для життя. Не розглядаючись, не домагаючись нічого, крім права на роботу й зручностей для роботи, він ніколи не дозволяв собі віддаватися примхам дня" [10: 505-506]. В іншому розділі, в якому Ф. Верфелю йдеться про узагальнення мистецької позиції Верді, епіграфом є наступні слова із листа композитора, яким той розриває стосунки із Паризьким оперним театром: "Я вірю в натхнення. Ви ж вірите лише у підробку. Я хочу пробудити ентузіазм, якого вам не вистачає, щоб відчувати по-справжньому. Я хочу мистецтва, в якій формі воно б не виявлялося, а не розваг, зарозумілої артистичності або теоретичного філософствування, чим у вас усе розпочинається й закінчується" [10: 572]. Верді-герой у романі є представником інтуїтивної, оригінальної творчості, "митцем інстинкту". Це відповідало розумінню Ф. Верфелем музики як нематеріальній події: "Кожен творчий момент у людини – це намагнітнення своїх духовних сил і чуттєвих елементів, неочікувана перебудова цих елементів у надчуттєвий інстинкт. У дійсності людина не може творити, вона здатна лише знаходити. Помилково думати, що музику пишуть. Мелодії існують. Їх не можна продукувати, їх можна лише відкрити. У своєму світі вони те ж саме, що у нашому – приховані підземні джерела. Геніальність – це здатність людської істоти перетворюватися у певні моменти на рудопошукову лозу", – заявляє письменник [10: 482-483].

На основі цього Ф. Верфель формулює поетологічний принцип: "Історичні деталі мають бути використані й відкинуті, щоб із фактичного виникла вища ймовірність поезії" [цит. за: 2: 142]. Отже, позиція митця – вільне художнє опрацювання (Poiesis). У цьому Ф. Верфель також слідує Верді: у доповіді 1931 р. "Реалізм і внутрішня сутність"

він проголошує аксіому – "без внутрішнього життя немає зовнішнього світу, без фантазії – реальності" [13: 26]. Біографічний роман уможливлював йому реалізацію цього принципу. Г. Маутнер пояснює, що посилання на ймовірне з метою врятування з дилеми, в яку потрапляє біограф на основі прогалин у біографічному матеріалі, відповідає ідеї закритості як меті зображення, якій почувалися зобов'язаними автори історичної белетристики XIX – початку XX ст. Категорія "біографічної ймовірності" стала важливою для розвитку художньої біографії XX ст.

Оскільки письменник-біограф знаходився в пошуках "правди-легенди", "чистої, власне, містичної правди", то біографія під його пером перетворювалася на міфографію (Г. Шоєр). Із цього приводу Ф. Верфель зазначав: "Міф – омріяна лінія життєпису, яка є лише підвищеною можливістю" [Цит. за: 2: 143]. Символічним для нього був той факт, що Верді й Ваґнер, так близько перебуваючи один від одного, не зустрілися особисто. Розробляючи мотив зв'язку Верді з народом, Ф. Верфель використовує аспект біографії композитора, на основі якого часто творять міф. У його інтерпретації образ Верді є колективною ідентифікаційною моделлю. В есе "Портрет Джузеппе Верді" зазначено: "Це велика спокійна світова слава, якої досягають крок за кроком у справжній перемозі, слава, якою винагороджують лише найрідкіснішого й найвеличнішого митця. Однак з іменем цього чоловіка, хоча й на початку його кар'єри, пов'язана ще й інша яскравіша слава. Її присуджує збуджена нація в момент саморозмірковування і самоорганізації тому, хто, як ніхто інший, художньо виразив її потреби й тугу" [9: 358]. Ф. Верфель приписує операм Верді політичну функцію, щоб підвищити цінність його творів і надати їм величини, якої були позбавлені музичні драми.

У жанровому плані "Верді. Роман опери" тісно пов'язаний із так званим "музикальним романом", який не лише на рівні змісту, але й на рівні форми співвідносять із музикою. Твір має свою особливу музикальну оповідну логіку. А. Д. Клярманн вказує на те, що Ф. Верфелю в результаті оповідного одночасного розташування окремих сцен дуже залежить "на взаємодії музикальної композиції" [див.: 14]. Система героїв також структурована музикально: одночасно в романі зустрічаються не більше, аніж двоє осіб, тому дослідник пропонує називати його "романом дуетів або діалогів". Сам Верді при цьому є солістом. Оскільки деякі сюжетні лінії не так тісно пов'язані із життєписом Верді (Італо-Б'янка, епізод із Монтеверді), їх розглядають як інтермецо.

Відтак важливим у такому творі є досвітній контекст митця, виходячи з якого він пише про іншого митця. Ф. Верфель використав цілий комплекс мотивів, визначених як типові для життєпису музиканта: криза творчості, яку у цілому пов'язують із пошуками сутності мистецтва; художній талант, який, як правило, помічають сторонні; позитивність образу музиканта, його духовна вищість стосовно інших [див.: 15]. Передусім завдяки художній переконливості твору, письменнику вдалося реабілітувати композитора, якого на початку XX ст. класифікували як тривіального. До того ж ця реабілітація відбулася у культурно-історичному контексті, в якому у сфері музичного театру роблять спроби у художній формі перебороти розрізнення поміж мистецтвом і не-мистецтвом. Результатом стало розуміння творчості Верді як ще однієї можливості у спектрі музично-театральних концепцій. Своєю книгою Ф. Верфель довів, що поряд із Ваґнером творчість Верді сучасна й актуальна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Krakauer S. Die Biographie als neubürgerliche Kunstform // Krakauer S. Das Ornament der Masse. Essays. – Frankfurt am Main, 1977. – S. 75-80.

2. Mautner H. Aus Kitsch wird Kunst. Zur Bedeutung Franz Werfels für die deutsche „Verdi-Renaissance“. – Schlingen: Ed. Argus, 2000. – 310 S.

3. Scheuer H. Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Stuttgart, 1979. – 312 S.

4. Scheuer H. Biographie. Überlegungen zu einer Gattungsbeschreibung // Vom Anderen und vom Selbst: Beiträge zu Fragen der Biographie und Autobiographie / Grimm R., Hermand J. – Königstein: Athenäum-Verlag, 1982. – S. 9-29.

5. Dahlhaus C. Wozu noch Biographien? // Melos/NZ, 1977. – S. 82.

6. Werfel F. Autobiographische Skizze // Werfel F. Zwischen Oben und Unten. Aufsätze, Aphorismen, Tagebücher, Literarische Nachträge / Klarmann A. D. – München, Wien, 1975. – S. 702.

7. Werfel F. Verdi in unserer Zeit // Werfel F. Zwischen Oben und Unten. Aufsätze, Aphorismen, Tagebücher, Literarische Nachträge / Klarmann A. D. – München, Wien, 1975. – S. 353-358.

8. Janke P. Zwischen Verdi und Wagner. Franz Werfels Beziehung zu Giuseppe Verdi // Literatur in Bayern. – № 38, 1994. – S. 24-30.

9. Werfel F. Ein Bildnis Giuseppe Verdis // Werfel F. Zwischen Oben und Unten. Aufsätze, Aphorismen, Tagebücher, Literarische Nachträge / Klarmann A. D. – München, Wien, 1975. – S. 358-416.

10. Werfel F. Verdi. Roman der Oper. – Berlin, Wien, Leipzig: Paul Zsolnay Verlag, 1930. – 608 S.

11. Mann Th. Franz Werfel // Mann Th. Gesammelte Werke. – Frankfurt am Main, 1974. – Bd. 10. – S. 500-501.

12. Borchmeyer D. Verdi contra Wagner. Franz Werfels “Roman der Oper”// Ton – Sprache. Komponisten in der deutschen Literatur / Brandstetter G. – Bern, Stuttgart, Wien, 1995. – S. 125-142.

13. Werfel F. Realismus und Innerlichkeit // Werfel F. Werfel F. Zwischen Oben und Unten. Aufsätze, Aphorismen, Tagebücher, Literarische Nachträge / Klarmann A. D. – München, Wien, 1975. – S. 16-40.

14. Klarmann A. D. Musikalität bei Werfel. – Philadelphia, 1931. – 82 S.

15. Kris E., Kurz O. Die Legende vom Künstler. Ein geschichtlicher Versuch. – Frankfurt am Main, 1955. – 188 S.

УДК 821.111 - 3 + 821.161.2 - 3] 091

Соколовська А. А.
(Кам'янець – Подільський, Україна)

ТИПОЛОГІЯ МОТИВУ ДОЛІ У РОМАНІ «ЖИТЕЛІ ЛІСІВ» Т. ГАРДІ ТА ПОВІСТІ «ДВІ МОСКОВКИ» І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

В статье рассматривается концепт трагической судьбы в романе Т. Гарди "В краю лесов" и его интерпретация в творчестве И. Нечуя-Левицкого, а именно в повести "Две московки". Проанализированно типологические совпадения и отличия при изображении концепта судьбы и фатума.

Ключевые слова: *концепт судьбы, фатум, женский образ, типология, персонифицированная природа, компаративный анализ, художественный образ.*

This article envisages the concept of tragic destiny in the novel "The Woodlanders" by Th. Hardy and its interpretation in the work "Two moskovkas" by I. Nechui-Levytsky. The destiny and fate typological coincidences and differences are analized.

Key words: *concept of destiny, fate, woman shape, typology, personificated nature, comparative analysis, image.*

Доля – це поняття, яке виражає міфологічні та релігійно-ідеалістичні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини, всі події в історії народу, людства [1: 116]. Вона є універсальною та, водночас, вар'єрується у широкому діапазоні. Поняття долі представлене в історії культур міфами, притчами, алегоріями, художніми образами, гаданнями, народними прикметами, знаками, знаменнями. Це поняття філософське, мистецтвознавче, культурологічне, лінгвістичне та літературознавче.

Під концептом долі мають на увазі зовнішню обумовленість людського життя, а також логіку буття, що утворюється світоглядом і характером людини. В релігійних системах його розглядають як божественне провидіння, промисел та приречення. Концепт долі відіграє велику роль у традиційних культурах минулого і теперішнього, це пов'язано із ціннісними орієнтаціями особистості, релігійними настановами і менталітетом.

Серед яскравих представників, що висвітлюють концепт долі у творах на селянську тематику — М. Коцюбинський і В. Стефаник, А. Чехов та І. Бунін, В. Реймонт, К. Гамсун, Д. Г. Лоуренс, Е. Золя та інші. Цікаво інтерпретується дана тема Т. Гарді та І. Нечуєм-Левицьким, оскільки саме у їхніх творах проявляється оригінальна системи поглядів на міфологічні та релігійні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини. Особливо виразно та яскраво це зображено у творах "Жителі лісів" Т. Гарді та "Дві московки" І. Нечуя-Левицького.

Компаративний аналіз цих творів є новим у літературознавстві і проводиться на рівні типологічних сходжень, оскільки Т. Гарді та І. Нечуй-Левицький не були обізнані з творчістю однин одного; проте названі роман і повість, належачи до одного проблемно-тематичного комплексу, виявляють чимало типологічно спорідненого на різних рівнях їхньої структури.

© Соколовська А. А., 2009

Частково проблеми концепту долі у творчості Т. Гарді торкається Н. Фрай у своїй праці «Анатомия критики», А. Кеттл «Томас Харди. Тэсс из рода д'Эрбервиллей», Б. Кузьмин «Томас Харди», М. Урнов «Томас Гарди: Очерк творчества», Л. Смикалова «Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл)», а у І. Нечуя-Левицького — В. Власенко «Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького», Н. Зборовська «Український світ у творчості Нечуя-Левицького: ґендерний підхід», І. Ф. Приходько «Українська ідея у творчості І. Нечуя-Левицького» та інші.

Т. Гарді є одним із найбільш яскравих англійських письменників-реалістів кінця XIX – початку XX століття, який постійно звертається до теми долі, селянства та активно залучає до своєї творчої лабораторії елементи міфологічного. Девід Сесіл відзначав, що усім творам Т. Гарді притаманне втілення сліпих сил, які керують людською долею [2: 24-30].

Т. Гарді вважає, що помилки, які коріняться у найкращих рисах людського характеру – є неодмінною умовою життя. Втрата ілюзій, усвідомлення героєм страшної істини про „межі клітки", у якій він ув'язнений, поєднані зі смертю. Смерть як обов'язок, який неодмінно потрібно повернути трагічною людиною природі, передбачає певну життєву модель – долю. Під долею Гарді розуміє не беззмістовний фатум, а „вказівку" на межі індивідуальності. Оскільки в його романах „характерів і середовища" зіткнення людини з порядком природи постає як її вихід з ритуалізованого світу вессекської спільноти, як у тій чи іншій формі загроза всьому світу, відновлення природного порядку втілюється в укладенні соціальної угоди поміж „вцілілими", звичайними людьми, як правило, в укладенні чи відновленні шлюбних відносин. У „вессекських" романах, як у міфах, смерть – початок життя [3: 347].

Письменник вірив у те, що Бог не існує, і тому вважав, що ніхто не може керувати життям та долею людини. Людина, ні краща ані гірша за інші творіння, існує сама по собі, живучи короткий проміжок часу на маленькій крихті, яку називають Землею. Т.Гарді стверджував, що « ... людське існування, цікавість до природного світу та любов, яка живе завжди, призводять до горя. Життя, у свою чергу, по відношенні до нас - це власне виправдання» [4: 129].

Проте письменника цікавили не лише драматизм та трагізм в людському житті, у своїх творах він намагався якнайширше показати долю народу. У даному творі автор розширив епічну основу розповіді за допомогою різноманітних прийомів драматургічної техніки. Т.Гарді, як професійний художник, який поєднав у собі літератора та живописця, довів, що взаємодія літератури та живопису корисно впливає на творчість [5: 217].

Все природне, пов'язане зі світом патріархальних, близьких відносин із природою та народом, перетворюється на важливий фактор щодо характеристики позитивного героя. Людина не протиставляється природі, а страждає разом із нею через соціальну нерівність.

Заперечуючи бога, Т.Гарді взагалі відкидав наявність свідомої злої чи доброї сили у природі. Цей погляд на всесвіт він і виразив у своєму романі. Письменник вважав, що людська свідомість і супутнє страждання своїм розвитком зобов'язані випадку. Випадковість — наріжний камінь його філософії. Персоніфікований Бог у творах Т. Гарді, так само як і персоніфікована природа — це творчі символи, і сам Гарді неодноразово наполягає на їх символічному вживанні. Він чудово знає ціну сучасної йому філософської термінології, про що можна судити з презирливої замітки, зробленої у щоденнику 1897

року: «У нинішні часи так легко будь-яку силу над або під небесами іменувати «богом» — і таким чином уславитися за ортодокса, і наповнити кишеню!» [4: 296]

Найсерйознішою шкодою релігії Гарді вважає створення ілюзії захищеності людини вищими силами та зняття з людини відповідальності за відсутність порядку на землі. Письменник розуміє, що релігія існує, але сам ще не знає, де той важіль, яким можна перевернути світ і в який можна повірити, щоб діяти. Думка про те, що людина ніким із всесвіту не опікується, наполегливо повторюється в багатьох творах Томаса Гарді. Всемогутнього заступника немає, а якщо допустити, що він є, «але забув про свої щонайперші обов'язки, то це все одно, неначебто його і не було. Роль релігій він пов'язував із суспільством: «Справа в політиці, без якої жодна релігія недійсна» [4: 146], — писав він у щоденнику в 1880 році.

Т. Гарді, продовжуючи традицію англійського реалістичного роману, змінив його традиційну форму за рахунок поєднання різних способів зображення дійсності. Він є новатором у розробці синкретичної форми роману. Проте письменника цікавили не лише драматизм та трагізм в людському житті, у своїх творах він намагався якнайширше показати долю народу.

Аналізуючи світоглядні особливості українського суспільства у етнографічно-фольклористичній розвідці "Світогляд українського народу", І. Нечуй-Левицький підкреслював: "Всі образи для своєї релігії давні українці мусили брати з природи…" [6: 55]. Природа являлася українцям в геоморфічній та зооморфічній формі: "Небо здавалося українцям то полем, то морем…, хмари здавалися лісами, дібровами, скелями…, сонце – соколом…" [6: 56].

Релігійні уявлення, які письменник зображував у своїх творах, тісно пов'язані із природою (адже українець жив у природних умовах), вона була йому зрозуміла, близька. У її поетизації сконцентровані розвинуті чуття прекрасного, любові, духовності, поривання до ідеального, неземного. Тісний зв'язок з природою сформував в українців мрійливість, чуттєвість, романтичність.

І. Нечуй-Левицький постійно показує як навколишнє середовище, природа впливають на характер українців. Тому введення ним у той чи інший твір елементів прекрасного (описи природи, обрядовий та етнографічний матеріали) треба розуміти не тільки як спосіб "оживити" розповідь, наблизити її до дійсності, але й як намагання показати світобачення людини. Окрім того, у своїх повістях письменник підкреслює роль жінки у суспільстві. Як слушно зауважує з цього приводу Б. Цимбалістий, "жінка-мати має особливе значення в ментальності українців" [7: 85]. Дослідник відзначив роль жінки в українській родині, роль матері-піклувальниці й вихователь ки та її великий вплив від колиски до зрілого віку на процес формування характеру людини.

Щасливим та багатим прагнув бачити І. Нечуй-Левицький життя українського народу. Разом з тим, реальне життя українського села, людська доля, змальовані у творах письменника, різко контрастують із народним ідеалом: це солдатчина, кріпацтво, безземелля.

Отже, саме таке світобачення соціальної нерівності Т. Гарді та І. Нечуй-Левицький зображували у своїх творах.

Проаналізувавши роман «Жителі лісів» Т. Гарді, ми бачимо, що автор весь час протиставляє два жіночі образи: Грейс, в якої тонкі манери міської панночки прикрашала свіжість молодої селянки, та Марти, простої селянської дівчини. Їхні «долі були тісно переплетені» [8: 40].

Трагізм обох дівчат виявляється у тому, що доля їх була не щасливою, вони любили одного і того ж чоловіка Джільса Уінтерборна, проте він кохав лише Грейс, адже «… такою була примха долі» [8: 6]. Девід Сесіль відзначає, що «Грейс … вагається, чи вийти їй заміж за свого сільського залицяльника, тому що думки про світське життя зробили її занадто вередливою» [8: 137]. І тому вона обрала не того, кого їй призначила доля, а того, хто на її спотворену вихованням думку видався наділеним вищими якостями, лікаря Фітцпірса, людину, яка дуже рано зневірилась в ідеалах життя. Він знайшов у науці лише зерна скептицизму і зовсім відірвався від суспільного життя. «Лікар не був практичною людиною і йому більше подобався ідеальний світ, ніж реальний, і зусилля відкривати нові теорії, ніж їх практичне застосування» [8: 103]. Він став її «… чоловіком, призначеним долею» [8: 140].

Джільс бачив, що це «… фатальний поворот подій» [8: 298], «… проти нього постала сама доля» [8: 66], адже будучи простим селянином він не міг бути рівнею дівчині, яка виховувалась у міській школі.

Страшна помилка нівечить життя Грейс. Вона «… не намагалась іти наперекір долі» [8: 151], «… рідко падала у відчай, дивна покірність долі, здавалось, заволоділа нею …» [8: 153]. І замисливши над психологією недосвідчених людей, Т.Гарді висуває думку, що вони не повинні нехтувати внутрішнім голосом інстинкту. Приглушивши цей голос, Грейс дорогою ціною заплатила за свій помилковий крок. Її переживання ще болючіші від запізнілого усвідомлення, що колишнє почуття до Уінтерборна — її справжнє кохання; воно не згасло, а жевріло під попелом забуття. Не можна зважати на зовнішню грубість Джільса у порівнянні з його довірливим серцем або його недостатню освіту у порівнянні з чесністю та мужністю.

Тепер звернемось до твору І.Нечуя-Левицького «Дві московки», повісті яка наскрізь пройнята фольклорними мотивами про долю жінки-селянки, про горе матері-вдови, про насильну розлуку дівчини з милим. Саме у цьому творі автор вносить нові мотиви у традиційну тему, створює нову, об'єктивно-розповідну манеру оповіді, розробляє свій соціальний типаж, конкретніше висвітлює типові умови. Як зазначає М. Мандрика: “У повісті «Дві московки» І. Нечуй-Левицький продовжуючи традиції своїх попередників, зокрема Г. Квітки-Основ’яненка, Марка Вовчка та інших, водночас виступає новатором, вводячи у твір образи сучасного йому життя на широкому побутовому тлі. Він по-своєму розкриває тему нужденного існування двох «московок» Ганни та Марини” [9: 5].

По-різному склалася доля цих подруг, різних за своїм характером, проте однаково нещасливих. Автор наголошує на соціальній нерівності у дореформеному селі, показуючи злидні селян, довголітню немилосердну службу миколаївських солдатів (у Ганни царська солдатчина забирає чоловіка, а потім і сина, який втрачає згодом людську гідність), безвихідне, у нестатках життя і одиноку старість «московки». Працьовита, тиха і сумирна Ганна тяжко переживає розлуку із Василем. «Разом з хазяїном Ганна неначе долю свою випровадила з хати, а пустила до себе лихе безталання» [10: 53]. У люті холоди Ганна, обірвана, рано постаріла, знесилена від голоду, збирає на смітниках гній на топливо. Нічого не заробила вона собі на старість тяжкою працею – її ховають у чужій сорочці у домовині із старих дощок.

Отже, ми бачимо, що образ Ганни І. Нечуй-Левицький змальовує подібно до Томаса Гарді. За своєю подобою та характером Ганна нагадує тихих та покірних жінок, таких як

Грейс, створена Т. Гарді. Скільки б вона не страждала через свого чоловіка, вона не намагалась змінити певні обставини, а просто покірно корилась усім примхам долі.

Протилежний тип жінки змальовано в образі Марини. Вона вірить у те, що в людині закладено щось світле, розумне, не хоче коритись долі й активно бореться за своє щастя. Хоч яке горе носить Марина в душі, яка, кохаючи Ганниного Василя, вийшла заміж за нелюба, з її уст раз у раз чуються жарти, вона знаходить у собі сили сміятись серед лиха і підтримувати свою подругу. В розмові з Ганною Марина виказує свій справжній настрій: "Женю я свій талан, видаю заміж свою долю! Грайте, музики, й не переставайте!" [10: 98].

В образі Марини змальовано вольову жінку, яка намагається вирватись з сумних обставин дійсності. Її становище не менш трагічне, ніж Ганни, але вона не скоряється: "Заб'ю лихо тропаком, затопчу ногами!" [10: 62]. Це немов продовження образу тієї дівчини, що помітив та змалював Т. Гарді в образі Марті Саутс. Адже її доля також була важкою, помер батько і за жорстоким законом про оренду, що втрачала силу після смерті голови сім'ї, Саутси та Джільс були позбавлені даху над головою і клаптика землі — їх єдиного годувальника. Марті також страждала від того, що дуже кохала Джільса Уінтерборна. Але ми бачимо, що вона не кориться долі, постійно бореться із стихіями лиха, які постійно трапляються на її життєвому шляху.

Повертаючись до Марини, помітно, що все ж таки, незважаючи на веселий, безпечний характер, героїня розуміє безвихідь свого становища. Особливо глибоко її вражає смерть Ганни. Марина задумується і над своєю долею, над своїм життям: "Не маком заквітчана, не барвінком повита, не весела, танцюриста, в червоному намисті стала перед нею доля, а побита холодом та голодом, укрита латками, з убогими торбами на плечах, в драній свитині, з плакучими очима - стала перед нею її доля" [10: 73]. Героїня вирішує "втекти од нудьги, смутку, од голодної та холодної смерті, од Ганниної недолі" [10: 82] і йде до Києва, сподіваючись там знайти порятунок. Але місто стає пасткою для довірливої селянки, яка потрапляє в розбещену компанію, спивається і помирає під шинком, як бездомна повія.

І.Нечуй-Левицький схиляється до фаталізму, тобто того, що керує подіями у людському житті, зумовлене самою природою речей, Богом або долею. Письменник показує, що людина не може протистояти долі. Не має значення, чи вона буде іти наперекір долі, чи ні, врешті-решт її кінець буде таким, яким був призначений вищими силами. Як І. Нечуй-Левицький так і Т. Гарді інсценували свою концепцію долі на реальних людських подіях. Акцентуючи увагу на ролі випадку та обставин у сюжетах своїх творів, автори послідовно пересвідчують нас у тому, що людське право не є вільним, а закован у кайдани. В обох творах як у повісті «Дві московки», так і у романі «Жителі лісів», автори будують інтригу на збігах обставин. Ганна забирає свого сина із міської школи, та тікає з ним додому, проте за ним зразу приходять і відбирають у матері; Грейс повертається до Уінтерборна, у той час, коли він має померти.

В свою чергу, Т. В. Ковальова зазначає, що у творі Т. Гарді «типічний, соціально-детермінований світ набуває виміру істинно софоклівської величі, метафорично та асоціативно прирівнюється до світу богів і героїв. Так, Джайлс – «лісний бог», «брат осені»

З однієї сторони, такі витоки – результат необдуманого співчуття, гріха, у християнському розумінні, тобто особистих якостей індивідууму, а з другої – такий випадок обов'язково втручається, впливає на ситуацію, ще більше принижує та ображає людину.

Гарді-реаліст створював психологічно мотивовані характери, чітко розмежовуючи поняття добра і зла» [11: 244].

Все природне, пов'язане зі світом патріархальних, близьких відносин із природою та народом, перетворюється на важливий фактор щодо характеристики позитивного героя. Людина не протиставляється природі, а страждає разом із нею через соціальну нерівність.

Т. Гарді бачить, що близькі його серцю жителі лісів страждають і гинуть. Проте він хоче зобразити події так, ніби світ, виразниками якого є його улюблені герої, живе далі, незмінний і могутній як ліси, що стали його невід'ємною частиною. Кожного разу прагнення і мрії його героїв закінчуються крахом – Т. Гарді не бачить можливості щастя для "дітей природи" [8: 341] в чужій для них атмосфері. Письменник захоплюється героями роману, їх умінням стоїчно переживати горе і злидні, м'якістю їх вдачі та вірністю почуттів.

Грейс, яку автор вважає вже відірваною від природи, дивується, які близькі один до одного Марта і Джільс. Вони – діти зелених лісів – одинаково розуміють мову дерев, шелест вітру серед гілля. Т. Гарді називає це "духовними взаєминами з природою". Він каже: "Вони вміли читати лісові ієрогліфи, як звичайне письмо; зітхання ночі і різні її звуки, зима, вітер, буря серед густого чагарника – все те, що здавалось Грейс чимось надприродним, сприймалось ними як звичайне явище" [8: 286]. Духовні якості Джільса ведуть його до загибелі. Він завжди вважав, що "… слід коритись долі" [8: 100], тому не хотів боротись ні за своє щастя, адже він міг добитись руки Грейс і стати багатієм; ні із "фатальною хворобою" [8: 309], що вразила його, та через яку він і помирає. Він вірив у те, що "… людина безсила перед вищими силами" [8: 168], тому їй не потрібно ні з чим боротись. Все те, що стається, чи має статись – не змінне. Не можна вплинути на свою долю, змінити обставини чи випадки.

У романі Т. Гарді прямо вказує на безпосередній зв'язок між фаталістичним світоглядом та приналежністю до селянського середовища: змальовуючи наростання конфлікту між Грейс і Фітцпірсом, письменник говорить, що «рука долі торкнулася її» [8: 274], проте при цьому дає детальний аналіз непорозумінь, що наростають між подружжям. Це характерний для Т. Гарді приклад поєднання фаталізму на словах з реалістичним мотивуванням подій і вчинків людей.

Письменники пояснюють нещастя героїв фатумом, одвічним, розлитим у всесвіті злом, інколи вони схильні шукати притулку в романтичних селах, проте об'єктивний узагальнюючий висновок митці роблять без вагань. "З проникливістю лікаря, що передбачає поганий кінець, але до кінця реалістичного вченого, — казав А. В. Луначарський, — дивляться такі письменники просто в очі своєму суспільству, своєму часу» [12: 10].

Обом митцям Т. Гарді та І. Нечую-Левицькому починає здаватися, що все живе приречене на страждання. Будучи не в змозі зрозуміти всю складність економічних і соціальних процесів тієї епохи, вони абсолютизують згубні наслідки прогресу тогочасної влади, вбачаючи в них закон людського існування взагалі. Такі витоки фаталізму письменників.

Письменники бачили, що умови існування сучасної людини несприятливі для них. Як художники, вони прекрасно уміли відтворити картину тієї дійсності, але як мислителям їм бракувало розуміння соціальних закономірностей. Тому вони шукали пояснення трагізму життя не в суспільних суперечностях, а в таємничих силах, що нібито стоять над світом і керують долями. Всупереч релігійному твердженню про доброту

божественних сил, Гарді, як колись Байрон, розвивав думку про те, що таємниче божество, яке вершить долі людей, є ворожим, і тому є причиною всіх їхніх нещасть.

У всесвіті існують невідворотні, безособові і байдужі до людських справ та страждань сили, що нагадують собою античні уявлення про долю, яких ніхто не в змозі уникнути, і рано чи пізно людей наздоганяє відплата за все колись скоєне. Людина - піщинка в руках обставин, жертва випадковостей, що раз у раз потрапляє у пастки, підступно розставлені їй долею. І чим більше вона намагається здійснити свої бажання та є одержимою прагненнями і пристрастями, тим більше знущається над нею доля. Він нерідко будує сюжети своїх романів так, щоб наочніше виявити владу обставин над людиною.

Вся образна система роману Т. Гарді спрямована на підтвердження його поглядів про безсилля людини перед обставинами і долею, яка розпоряджається ними. Сам Т. Гарді відзначав спорідненість своєї концепції життя із поняттям про долю в грецькій античній трагедії. Доля, яка переслідує героїв Гарді, наздоганяє їх іншим разом у найщасливіший момент їхнього життя і повністю змінює їх становище, посилаючи одне нещастя за іншим. Обставини складаються з випадковостей різного роду, які виявляються фатальними для людини.

Отже, простеживши динаміку еволюції долей Грейс, Марті Т. Гарді і Ганни та Марини І. Нечуя-Левицького ми бачимо, що спільність зображення самої долі героїнь перегукується, можливо це пояснюється, перш за все тим, що письменники відносяться до однієї епохи - епохи реалізму. Простеживши розвиток подій у романах, ми побачили, що спільним у сюжетах творів обох прозаїків є схожість багатьох мотивів, тобто однакове становище героїнь: зубожілість, матеріальна незабезпеченість, незахищеність, забобонність. Однак відмінністю у творах письменників є те, що Т. Гарді схилявся до психологічно-емоційного впливу на читача, а І. Нечуй-Левицький більше тяжів до зображення побуту та культури сільського народу. Повість І. Нечуя-Левицького закінчується трагічно. Головна героїня Ганна навіть не намагалась боротись із долею, та покірно сприйняла усі її удари. Вона померла, люблячи свого чоловіка Василя, та зустрічі з ним так і не дочекалась. Марина, в свою чергу, не корилась обставинам, намагалась втекти від своєї долі, та від Ганниної, проте врешті решт фатальний трагізм перемагає, і вона, помирає також кохаючи Василя. І. Нечуй-Левицький показує, що доля постійно грається із його героїнями. І не має значення чи вони коряться їй, чи прагнуть втекти або змінити її, вона все одно їх наздоганяє та відплачує. Автор вбачає під долею усі біди, які стаються із головними героїнями, та пояснює фатумом безвихідне становище персонажів, а саме смерть обох жінок.

Т. Гарді, в свою чергу, фатумом пояснює багато лих, з якими героїням Грейс та Марті доводиться раптово стикатися на своєму шляху, і які вони не можуть пояснити ні внутрішньою логікою подій, ні законами релігії. Т. Гарді розуміє, що через соціальні причини селяни дуже рідко можуть самі вплинути на свою долю. Письменник часто згадує про цю межу селянського життя, бо вважає її типовою. Героїня роману Т. Гарді Грейс також, як і Ганна, не намагається змінити свою долю, подолати свої труднощі іншим шляхом. Вона просто кориться фатальним випадковостям та різного роду обставинам. Доля їй завдає різні удари, адже її чоловік Фітцпірс постійно їй зраджує, проте вона все ж його прощає, хоча розуміє, що кохає Джільса. Марті, все життя люблячи Джільса, залишається вірною для нього назавжди. Письменник вважає, що доля людину завжди переслідує, і тому дуже рідко можна самому вплинути на свою долю. Соціальні нещастя

у Т. Гарді – це частина загальних бід, які вражають людину, жителя ненадійного всесвіту, доля якого на землі схильна до будь-яких безглуздих і жорстоких випадковостей. Життя — ланцюг розчарувань і помилок, сприйняття непередбачених ударів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкарук В. І. Філософський словник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – 600 с.
2. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism. - London: Constable, 1943. – 157 p.
3. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А-К / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 345-348.
4. Hardy F. E. The Life of Thomas Hardy. 1840-1928. – London, 1962. – 346 p.
5. Зарубежная литература XX века (1871-1917): Учебник для студентов филол. фак. пед. ин-тов /Под ред. В. Н. Богословского, З. Т. Гражданской. – М.: Просвещение, 1979. – 351 с.
6. Кульчицький О. Світовідчування українця // Українська душа. – К., 1992. – С. 55-56.
7. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К., 1992. – С. 24-27.
8. Томас Гарди. В краю лесов. — М.: Художественная литература, 1979. — 349 с.
9. Мандрика М. Л. Літературні дебюти Івана Нечуя-Левицького: До 160-річчя з дня народження письменника // Дивослово. – 1998. – №11. – С.4-6.
10. Нечуй-Левицький І. С. Твори в двох томах, т.1. — К.: Дніпро, 1977. — 520 с.
11. Ковалева Т. В. и др. История зарубежной литературы (Вторая половина XIX — начало XX века). – Минск: Завигар, 1997. – 336 с.
12. Гарді Т. Троє незнайомців: Новели: Серія «Зарубіжна новела». — К.: Дніпро, 1978. — 320 с.

УДК 821.161.1.09+821.162.1.09

Остапчук В. В.
(Луцьк, Україна)

МОТИВ СВЯТОСТІ В РОМАНАХ-ЕПОПЕЯХ Л. ТОЛСТОГО „ВОЙНА И МИР" ТА С. ЖЕРОМСЬКОГО „POPIOŁY": НАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається значення образів хреста, ікони, молитви у романах-епопеях С. Жеромського „Popioły" та Л. Толстого „Война и мир"

Ключові слова: *мотив, хрест, ікона, молитва, наратив.*

В статье анализируется значение образов креста, иконы, молитвы в романах-эпопеях С. Жеромского „Popioły" и Л. Толстого „Война и мир".

Ключевые слова: *мотив, крест, икона, молитва, нарратив.*

This article shows the meaning of notions cross, icon and pray in the novel-epic "Ashes" by S. Zheromsky and the novel-epic "War and Peace" by L. Tolstoy.

Key words: *motive, cross, icon, pray, narrative.*

© Остапчук В. В., 2009

Мотив святості в романах-епопеях Л. Толстого „Война и мир" та С. Жеромського „Попioły" представлений найбільшою мірою образами хреста, ікони, молитви. Це є вічні образи, тому що вони супроводжують життя людини від народження до смерті, до них зверталися і звертаються митці усіх поколінь і народів. Неабияку роль цим образам відводять і Л. Толстой та С. Жеромський. Дослідники творчості як польського, так і російського письменників (Е. Деген, Б. Бялокозовіч, В. Борови, О. Цибенко та ін.) фактично не приділяли уваги вивченню теми святості в їхніх романах-епопеях, а способи на рації у порівняльному аспекті майже не розглядалися.

Мета статті полягає в тому, щоб через нарацію проаналізувати значення образів хреста, ікони, молитви в художній системі романів-епопей Л. Толстого „Война и мир" та С. Жеромського „Попioły" у компаративістському вимірі. Йдеться, насамперед про типологічний підхід

Символ святості – хрест використовується в романах-епопеях обома письменниками, але з різною частотністю і емоційно-смисловим навантаженням. Так, у романі „Попioły", на відміну від роману „Война и мир", дуже часто вживається образ хреста, особливо під час описів природи. У С. Жеромського ялиці схожі на „wieże strzeliste, nie wyprowadzone do samego krzyża" [**1** (**7**: 7)] (стрільчасті костьольні вежі, не добудовані до самого **хреста**) [1: 20]; олень „między rogami nosi...drzewo krzyża świętego" [**1** (**7**: 10)] (між рогами носить... древо **хреста** господнього) [1: 23]; а там, „gdzie oczy wyznawców szukały widomego znaku – czarny szkielet jeżyny" [**1** (**7**: 14)] (де очі віруючих шукали святого **хреста**, - чорний скелет ожини [1: 25]); „krzyżowały się drogi i była tam na rozstaju figura z panem Jezusem" [**1** (**7**: 108)]. (дороги перехрещувались і на роздоріжжі стояло **розп'яття** [1: 100]. Погоджуємось із Л. Оляндер у своїй статті «Пейзаж у структурі роману С. Жеромського "Попіл" (Popioły) і його смислоутворююча роль» пояснює вживання **хреста** „специфічною роллю нарації, яка, вписуючи Рафала в природу, дозволяє усвідомити його нерозривний, кровний зв'язок із цим світом, одухотвореною часткою якого він є" [4: 52]. Крім того, дослідниця слушно вказує, що „образ **хреста** асоціативно проектується на долю борців – в тому числі й Рафала – за незалежність Польщі та її народу". [4: 52]

Особливість наративу С. Жеромського полягає в тому, що олюднений **хрест** („Żółte **krzyże z równymi ramionami** zaczęły występować dookoła[1]" [**1** (**7**: 125)]) раптом перетворюється на шибеницю: „Zrazu myślał, że ktoś modli się pod **krzyżem** nabożnie złożywszy dłonie. Gdy podszedł bliżej, zatrzął się i ścierpł ze strachu. Stały tu między drzewami naprędce wkopane w ziemię **słupy** parkanu **z poprzeczną żerdzią**. Do tej poprzecznicy właśnie były **przywiązane ręce woltyżera** francuskiego...[2]" [**3** (9: 40)] Така метаморфоза не є випадковою. Хрест-шибениця в романі „Popioły" символізує тяжку долю людини на війні, страждання якої дорівнюють хресним мукам Ісуса. Отже, хрест є способом вираження ідеї жертовності, яка характеризувала світогляд поляка-патріота II пол. XIX – I пол. XX ст.

У Л. Толстого, на відміну від С. Жеромського, образ хреста, як символ святості, використовується автором-наратором для сатиричного зображення лицемірного священника: „Он не знал, что священник, встретивший его с **крестом**, отягощал мужиков своими поборами" [**1** (5: 520)]. Нарація в цьому уривку тексту характеризується іронічною інтонацією.

Л. Толстой для вираження мотиву святості звертається до ікони, яка виконує ту саму роль, що й хрест у романі С. Жеромського „Popioły", – це ікона. „Старинным **образком** спасителя с **черным** ликом в **серебряной** ризе, на **серебряной** цепочке мелкой работы" [**1** (5: 172)] благословляє княгиня Мар'я свого брата Андрія, який іде на війну. Гра світла і кольору, яка спостерігається у цьому уривку, і властива обом письменникам, у Л. Толстого має свої відтінки. Контрастна колористика Л. Толстого – це поєднання темного зі світлим – спаситель с **черным** ликом, але в **серебряной** ризе, на **серебряной** цепочке. Такого роду контрастність у вираженні мотиву святості зустрічається і у Л. Толстого. Контрастність такого типу (**черный лик – серебряная риза**) виражає боротьбу тьми і світла і перемогу світла. **Черный лик – серебряная риза** складають парадигму: перша її частина являє собою проникнення світла через тьму, друга частина – це світло, на яке може наступати темнота (срібро темніє). У Л. Толстого **чорне** підкреслює світле – **великое** і **непостижимое**: „…новое для Наташи чувство смирения перед **великим**, **непостижимым**, охватывало ее, когда она … глядя на **черный** лик божией матери, … слушала звуки службы…" [**3** (6: 79)] Кутузов, молячись, звертає свій погляд „к **красному** углу избы, **черневшему** от образов" [**4** (6: 537)]. Л. Толстой невипадково наполегливо використовує цей метод наративу. **Черный** лик спасителя і божої матері не контрастно, а „гармонійно" вписується у воєнні картини. Тим самим російський письменник у скорботі божої матері зобразив страждання всіх матерів, які віддавали своїх синів на загибель. **Черный** лик спасителя символізує скорботу Батьківщини і сум синів, що свідомо йшли на смерть. На світлий образ спасителя спадає тінь печалі, тому що він бачить, як гине світ, той світ, за який він – Ісус Христос – віддав життя, Христос скорбить, коли бачить, як святе безсоромно паплюжиться: людей вбивають навіть біля храмів. Так, натовп полонених, що проходить повз церкву, з жахом споглядає „труп человека, поставленный стоймя у ограды и вымазанный в лице сажей" [**4** (6: 525)]. Ось чому і святі храми не радують око своєю позолотою: П'єр бачить „**темные** купола, кресты Новодевичьего монастыря" [**4** (6: 521)]. Хоча трохи раніше герой „Войны и мира" по-іншому сприймає цей самий храм: „И вся Москва, все что только мог видеть Пьер, было одно пожарище. Коегде виднелись уцелевшие церкви… Вблизи **весело блестел** купол Новодевичьего монастыря" [**4** (6: 521)]. На фоні картини пожежі купол, що **весело блестел** – немов насмішка над смертю, над скороминучістю життя, над людською безпомічністю, мов нагадування про існування чогось вічного, безсмертного. В описах ікон Л. Толстим з'являється і світло, але воно дещо потьмарене: паломники розповідають про чудо – оновлення образу матінки божої: „…там икона чудотворная, матушка пресвятая богородица открылась… **сияние** такое на лике-то, как **свет небесный**, и из щечки у матушки так и **каплет**, так и **каплет**…" [**2** (5: 535)]. Радість оновлення ікони потьмарена не лише тим, що образ „плаче", але й невірою П'єра, який вигукує: „Да ведь это обман!" [**2** (5: 535)] Контрастність спостерігається і в почуттях інших героїв Л. Толстого, у їх ставленні до святинь. Якщо для Мар'ї Болконської образок спасителя є справді чимось величним і священним, то князь Андрій сприймає його дещо інакше : Этот **образок**, который с таким чувством и благоговением навесила на него сестра – хорошо бы это было, ежели бы все было так ясно и просто, как оно кажется княжне Марье [**1** (5: 409)].

На відміну від Л. Толстого, в цій грі темного і світлого С. Жеромський робить акцент на перемогу світлого, що виражається навіть на звуковому рівні – **święty**, **świeci się**,

święte. У С. Жеромського, на відміну від Л. Толстого, немає героїв, які поділялися на тих, що безоглядно вірять і тих, що сумніваються, у нього – інше завдання: виразити біль за руйнування святинь; використовуючи для досягнення мети світло, він підбирає під нього похмурий фон. Храм у С. Жеромського весь **світиться**, але має бути **знищений**: – Święty Jakub ma być **zburzony**? – Pa!! – rzekł Sokolnicki odtrącając natręta. – Patrz! **Świeci się** cała... **Święte popioły rujnujesz i depcesz**...[3] [**3** (9: 262)] На перший погляд, може видатися, що С. Жеромський, як і Л. Толстой, у наведеному вище уривку показує протилежні почуття своїх героїх у їх ставленні до святині. Але на запитання Гінтулта: – Czyliż nie widzisz, **co** zburzą te kule![4] [9: 3, 262] – Сокольніцький відповідає: – Widzę nie gorzej od waści. Ale zburzę święte popioły dla ocalenia żywego miasta[5] [**3** (9: 262)]. З його відповіді стає зрозумілим, що обидва персонажі відчувають однаковий біль при знищенні костелу, і, хтозна, чи Сокольницький не страждає більше від князя Гінтулта, беручи в руйнуванні безпосередню участь.

У С. Жеромського лик святого, що дивиться з ікони – не темний, а світлий, вмитий чистими сльозами: „Stał na rozdrożu **spróchniały** słup, niegdyś pomalowany **ciemną** farbą. Pod jego szczytem widniał obrazek **na blasze**, przybity czterema gwoździami. Patrzały z niego oczy **miłościwe**, **zamazane** jakoby **łzami**, **wypłakane** i **skostniałe od żalu**. Patrzały w **ciemną jaskinię** nocy..., w **pustkę** ugorów, w **żal** sennych dróg[6]" [**2** (8: 221)]. Фон для святого образу змальований у темних тонах: **темна** печера ночі (**ciemną jaskinię** nocy), **пустка** перелогів (**pustkę** ugorów), **смуток** ночей (**żal** sennych dróg); стовп, на якому висіла ікона – **струхлявілий** і вифарбуваний **темною** фарбою (**spróchniały,** pomalowany **ciemną** farbą), сам образ – не золотий і не срібний – **бляшаний** – прибитий гвіздками (**na blasze,** przybity... gwoździami). Але з нього так і ллється світло святості і доброти. Очі, звернені з ікони на того, хто молиться – ласкаві (**miłościwe**), але в них – повно скорботи, вони вмиті **сльозами** (zamazane...**łzami**), **виплакані, застиглі від жалю** (**wypłakane, skostniałe od żalu**) (як і переповнений смутком **черный** лик спасителя і божией матери у романі "Война и мир"). С. Жеромський, передаючи настрій обличчя на іконі, використовує образ сльози. Цей образ досить часто зустрічається на сторінках не лише роману „Popioły", але й „Война и мир". Пор.:

С. Жеромський „Popioły"	Л. Толстой „Война и мир"
Na rozstaju stała figura. Rafał zwrócił na nią oczy pełne **łez** [7][**1** (7: 139)]	…становясь перед образом,…,он начал молиться…**Слезы** у него были на глазах и в горле…[**4** (6: 448)]
...książę brnął...ku kościołowi świętego Marka, z oczyma pełnymi **łez**, z ustami pełnymi słów miłości, piersią pełną westchnień i żalu[8] [**1** (7: 219)]	Andre,я тебя благословлю образом…, в нем одном и истина и успокоение, - сказала она (Марья) **дрожащим** от волнения голосом [**1** (5: 172)].
	(Кутузов): - Благодарю тебя, господи! – и он **заплакал** [**4** (6: 537)].

Образ сльози підкреслює почуття святості в героїв. Вони плачуть, відчуваючи свою безпомічність, ниціть перед чимось величним і вічним – перед Господом. Разом з тим – це сльози, які очищають душу.

Герої обох романів вкладають своє розуміння у поняття Бог. Так, для персонажа „Войны и мира" Андрія Болконського, Бог – це „сила – неопределенная, непостижимая,…великое все или ничего" [**1** (5: 410)]. Це висловлювання наштовхнуло Д. Мережковського дійти такого висновку, що вони відображають не християнську релігію, а буддизм: „Он (Андрей)… решит, что Бог есть Ничто, именно только Ничто, только отрицание Я и Не-я, только уничтожение. И смерть есть переход в Бога, „переход в ничто", в Нирвану – смерть без воскресения… Религия, как вечное уничтожение мира и Бога, как обожествленное Ничто. Неужели же это не чистейший буддийский нигилизм" [2: 183]. Для іншого героя „Войны и мира", П'єра, Бог – це життя, рух: „Жизнь есть все. Жизнь есть Бог. Все перемещается и движется , и это движение есть Бог…И пока есть жизнь, есть наслаждение самосознания божества. Любить жизнь, любить Бога" [**4** (6: 584)].

Для всіх героїв роману „Popioły" Бог – це любов: „Tyś to uczynił, któryś jest Bóg, czyli miłość[9]" [**1** (7: 182)]. Подібне ототожнення Бога з любов'ю можна простежити і в думках героїв „Войны и мира": „Любов есть Бог, и умереть – значит мне, частице любви, вернуться к общему и вечному источнику" [**4** (6: 484)]. Лише через любов можна пізнати Бога. Любов – священна. Це і любов до ближніх, і до Вітчизни, і до жінки. Жінка підноситься до рівня святої. П'єр Безухов цілує ноги Наташі, тим самим визнаючи її святість, адже в храмі віруючі цілують святих в ноги. Герой роману С. Жеромського Рафал у коханій Ельжбеті Оловській теж вбачає святу і опускається перед нею на коліна: „Ujrzał ją przed swoją duszą... **upadł** przy niej **na kolana**, objął jej nogi rękoma i pozwolił płynąć nieutulonym **łzom** szczęścia[10]" [**2** (8: 264)]. У наведеному вище уривку знову появляється образ сльози, що очищає душу любов'ю. Жінка у С. Жеромського – то свята, то грішниця. Для Рафала Ольбромського одна з його коханих Гелена де Віт була святою, з нею він наближався „do rozkoszy najwyższych, ... do namiętności niebieskiej[11]" [**2** (8: 86)] А для свого чоловіка ця сама жінка – Гелена – була великою грішницею Але він не осуджує її любов, прощає гріх зради: „Któraś wzgardziła mną i odeszła, któraś zdeptała głowę moją i serce, i duszę moją... Odpuszcza ci się twa wina... Tak żywej jako i umarłej. Niech będzie błogosławione szczęście twoje... We wszystkim, coś uczyniła dobrego i złego...A jeśli już odeszłaś z ziemi, bądź błogosławiona... na wieki...Na wieki...[12]" [**2** (8: 133)] У наведеному вище звертанні чоловіка до дружини, яка його зрадила, немає затаєної злоби чи ненависті, а лише безмірна любов. Промова нагадує молитву. Пор.:

Któraś wzgardziła mną(О ти, котра погордувала мною)	Ojcze nasz, **który** jest w niebie (Отче наш, що єси на небесах)
Odpuszcza ci się **twa wina**... (Прощається тобі твоя вина)	**Odpuść** nam **nasze winy** (Прости нам провини наші)
Niech będzie błogosławione **szczęście twoje...** (Хай буде благословенне щастя твоє…)	Święć **imię twoje** (Хай святиться імя твоє)
Tak żywej **jako** i umarłej (Як живій, так і мертвій)	**Jako** w niebie **tak** i na ziemi (як на небі, так і на землі)
... **na wieki... Na wieki**... (навіки… Навіки)	Amen. (нині і повсякчас і **навіки вічні**)

Звернення майстра до дружини подібне до молитви не лише своєю структурою, ритмікою, але й повторенням деяких слів і, навіть, цілих фраз. Як у будь-якій молитві на початку – звертання: **Któraś** wzgardziła mną (пор. Ojcze nasz, **który** jest w niebie); герой С. Жеромського прощає своїй коханій зраду: **Odpuszcza** ci się **twa wina**..., молитва ж містить прохання про прощення гріхів: **Odpuść** nam **nasze winy**; побажання Niech będzie błogosławione **szczęście twoje**... перегукується зі словами молитви Święć **imię twoje**; закінчення звернення теж нагадує кінець молитви, але в українському варіанті:

...**na wieki...Na wieki**... (пор. нині і повсякчас і **навіки вічні**). Чоловік звертається до жінки-грішниці молитвою, власне звертається уже не конкретно до жінки, бо вона є мертвою, а до її душі.

Молитва дуже часто зустрічається на сторінках обох романів-епопей. Поняття **молитва** у тлумачному словнику визначається як „установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими при зверненні до бога, до святих" [3]. Але, варто зауважити, що герої як С. Жеромського, так і Л. Толстого не моляться установленими текстами, якимись стандартними завченими фразами, вони творять свою молитву, яка є живою розмовою з Богом. Молитва виражає індивідуальність героїв, їх внутрішній стан і світосприйняття. Письменник використовує такий прийом, щоб розкрити психологічний стан героїв у цих обставинах. Пор.:

С. Жеромський „Popioły"	Л. Толстой „Война и мир"
O, Boże, którego **stopy dotknąłem źrenicą** i **ustami spalonymi** przez męczarnię, ukaż raz jeszcze **trzeźwym oczom powszedniego dnia** bytowanie twoje... i niechaj **zazna serce** moje **wiecznego spokoju na** Twoim **sercu**, któryś jest Bóg, czyli miłość...[13] [**1** (7: 183)]	Господи, создатель мой! Внял ты молитве нашей… Спасена Россия. Благодарю тебя, господи! [**4** (6: 537)]

Молитва Пйотра Ольбромського – героя роману „Popioły" – щира і поетична, в ній присутні майстерні художні засоби: епітети (**ustami spalonymi, trzeźwym oczom, powszedniego dnia, wiecznego spokoju**), метафори (dotknąć źrenicą і **ustami** stopy, zazna serce **spokoju** na sercu). Молитва Кутузова не відзначається такою ж поетичністю, але вона – не менш щира. В ній герой висловлює подяку Господу за врятування Росії. **Молитва** характеризує її автора. Кутузов – солдат, він не звик висловлюватись високими фразами, поетичні епітети в його устах звучали б неприродно. Пйотр – теж солдат, але з поетичною душею.

Самобутнім і оригінальним зразком **молитви** у романі „Война и мир" є молитва Платона Каратаєва, вона складається з однієї фрази, яка повторюється тричі: „Господи, Иисус Христос, Никола-угодник, Фрола и Лавра, Господи, Иисус Христос, Никола-угодник! Фрола и Лавра, господи, Иисус Христос – помилуй и спаси нас! – заключил он, поклонился в землю, встал и, вздохнув, сел на свою солому. – Вот так-то. Положи, боже, камушком, подними калачиком". Платон Каратаєв молиться не лише за себе, але й за тварин. На запитання П'єра: „Но что ты говорил: Фрола и Лавра?" – герой відповідає: „А как же – лошадиный праздник. И скота жалеть надо" [**4** (6: 469)]. **Молитва** толстовського героя – простодушна, безпосередня, схожа на дитячу. В ній одна фраза повторюється тричі. Таким же безхитрісним, наївним є її творець.

Молитва, яку виголошують герої С. Жеромського – іншої тональності – піднесена, пристрасна, узагальнена, але в ній немає тієї предметності, яка присутня в молитві Каратаєва, персонаж Л. Толстого поширює свою молитву на більш конкретні образи.

І польський, і російський письменники, не дивлячись на те, що використовують дещо відмінні наративні підходи, яскраво розкривають мотив святості у своїх романах-епопеях як мотив опори, який підтримує людей як у дні війни, так і миру.

ПРИМІТКИ

1. Стали з'являтися навколо нього жовті хрести з рівними раменами [1: 113].

2. Він спочатку подумав, що то хтось молиться, склавши руки під хрестом. Коли ж підійшов ближче, весь затремтів і затерп від страху. Стояли тут між деревами наспіх вкопані в землю стовпи з паркану з поперечною жердиною. До цієї жердини, власне, й були прив'язані руки французького вольтижера… [1: 520].

3. – Має бути знищений костьол **святого** Якуба? – Огонь! – скомандував Сокольніцький, відпихнувши набридливого чоловіка. – Погляньте-но, він же весь **світиться**…Ви топчете і розвіюєте **святий** попіл…[1: 688].

4. Хіба ж не бачите, **що** руйнують ці снаряди? [1:688].

5.. Бачити я бачу не гірше від вас. Але ж я розвіюю святий попіл для врятування живого міста [1: 688].

6. Стояв на цьому роздоріжжі **струхлявілий** стовп, колись вифарбуваний **темною** фарбою. Під його вершечком виднів **бляшаний** образок, прибитий до стовпа чотирма гвіздками. З нього дивилися ласкаві, ніби **сльозами вмиті**, **виплакані** очі, **застиглі від жалю**. Дивилися в **темну** печеру ночі…, у **пустку** перелогів, у **смуток** сонних доріг [1: 416].

7. На роздоріжжі стояло розп'яття Христа. Рафал звернув на розп'яття очі, повні **сліз**... [1: 123].

8. Князь побрів до… церкви святого Марка. Очі його були повні сліз, вуста повні зворушливих слів, груди – повні зітхань та жалю [1:184].

9. Це сподіяв ти, ймення якому Бог, або любов [1: 156].

10. Побачив її перед своєю душею…і впав перед нею на коліна, обійняв її ноги й дав волю нестримним сльозам щастя [1:448].

11. до найвищої насолоди,... – до небесної пристрасті [1: 315].

12. О ти, котра погордувала мною й відійшла геть, котра розтоптала мені голову, серце і душу…Прощається тобі твоя вина…Як живій, так і мертвій. Хай буде благословенне щастя твоє…У всьому, що ти вчинила, доброму й лихому…І якщо ти пішла зі світу цього, то й тоді будь благословенна…навіки…Навіки… [1:349].

13. О Боже, твоїх стіп я досягнув зіницями своїми і торкнувся запеченими від страждань устами, покажи ще раз тверезим очам моїм повсякденне буття твоє…і нехай зазнає серце моє вічного спокою на серці твоєму, ім'я якому Бог, чи Любов… [1:156].

ЛІТЕРАТУРА

1. Жеромський С. Попіл / Пер. з пол. Струтинський. – К.: Дніпро, 1982. – 751с.

2. Мережковский Д. Л.Толстой и Достоеский. Вечные спутники. – М.: Республика, 1995. – 622с.

3. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпушко, – К.: Аконіт, 2004. – Т. 2, 3.

4. Оляндер Л. К. Пейзаж у структурі роману С. Жеромського "Попіл" (Popioły) і його смислоутворююча роль // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб. наук. праць. – Вип. 25 / Редкол. : А. В. Козлов та ін. – К.: Акцент, 2006. – С. 48-58

5. Толстой Л. Н. Война и мир. I и II тома. / Вступ. Статья и примеч. Л. Д. Опульской. – М.: Худож. лит., 1983. – 832 с.

6. Толстой Л. Н. Война и мир. III и IV тома. / Примеч. Л. Д. Опульской. – М.: Худож. лит., 1983.– 799 с.

7. Цыбенко Е. З. Из истории польско- русских литературных связей XIX-XXвв. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978 – 280 с.

8. Białokozowicz B. Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku. – W-wa: Książka i wiedza, 1971 – 395 s.

9. Borowy W. O Żeromskim. – W-wa: PIW, 1960. – 318 s.

10. Żeromski S. Popioły: W 3 t. – Warszawa: Czytelnik, 1970. – T. 1. – 305 c.

11. Żeromski S. Popioły: W 3 t. – Warszawa: Czytelnik, 1970. – T. 2. – 322 c.

12. Żeromski S. Popioły: W 3 t. – Warszawa: Czytelnik, 1970. – T. 3. – 316 c.

УДК 811’21

Єрмоленко С. С.
(Київ, Україна)

ПЕРЕКЛАД ЯК ДЖЕРЕЛО ХУДОЖНЬОГО ЗАСВОЄННЯ ПОЗАХУДОЖНІХ МОДЕЛЕЙ (“Гербарій” Яна Твардовського українською мовою)

В работе на материале украинского перевода стихотворений Яна Твардовского о растениях рассматривается явление транслятивного заимствования и адаптации внехудожественных дискурсивных хмоделей, а некоторые также переводческие проблемы, возникающие при этом.

Ключевые слова: *художественный перевод, Ян Твардовский, поэзия, внехудожественная модель, вторичное употребление, гербарий, номенклатура.*

The author discusses, with reference to Jan Twardowski’s botanical poems’ as translated into Ukrainian, the borrowing and adaptation of non-artistical discursive models by means of poetical translation, and also elucidates some issues accompanying this process.

Key words: *artistic translation, Jan Twardowski, poetry, non-artistic discursive model, secondary usage, herbarium, nomenclature.*

Ксьондз Ян Твардовський (1915-2006) є одним із чільних представників польської поезії новітнього часу. За життя він користувався величезною суспільною увагою, моральним авторитетом і звичайною любов’ю і як письменник, і як священик, до котрого люди приходили за порадою і розрадою. Висока оцінка його творчого доробку об’єднує як представників культурної еліти, так і найширший читацький загал в усіх його вимірах, зокрема, у віковому. Сказане загалом стосується і польського духовенства: так, Іван Павло ІІ, відповідаючи на питання, чи продовжує він віршувати, відповів: “Нехай за мене пише Твардовський”; водночас перша ж спроба опублікувати поезії ксьондза (в оригінальній версії) в київській парафіяльній газеті наприкінці 90-х років закінчилася тим, що настоятель одного з київських костелів наказав спалити увесь наклад. Починаючи з 90-х років, твори Твардовського з’являються і в українських перекладах. Уже перші спроби тлумачити творчість Твардовського мовою сучасної української культури засвідчили складність цього завдання: цілком очевидним стало те, що в українській мові, як у її літературознавчому й літературно-критичному, так і художньому дискурсивних різновидах, для цього бракує відповідних “уже готових” слів та інтонацій. Ідеться не лише про суспільний контекст і резонанс цих поетичних текстів (кількість і наклади видань поетичних та інших творів ксьондза є такими, що в сучасній українській ситуації подібне просто неможливо уявити). Так само незвичною для сучасної української літератури є й така постать священика-поета і містика. Річ тут не лише в тому, що жанр релігійної лірики у нас зараз не належить до провідних. Ідеться передовсім про оригінальність поетичного письма ксьондза, у якому скромна, навіть бідна стилістика (miseria res sacra!)

© Єрмоленко С. С., 2009

поєднується із силою експресії, філософсько-релігійна тематика – із розмовною тональністю й лексикою повсякденно-побутового вжитку, патріотизм – із універсальною проблематикою людського існування, гуманізм – із францисканською любов'ю до всього живого, до рідної природи, раціональність і прозорість викладу – з вірою у нез'ясовність найвищих таємниць і зі схильністю до парадоксу й гумору [1: 18]. Його поезія не є легкою, її сприйняття потребує активної співучасті читача, зосередженого вчитування в тексти, готовності сягнути по додаткову інформацію, необхідну для розкриття сенсу сказаного. Усе це тим більше стосується і такого різновиду рецепції поетичних творів ксьондза, яким є художній переклад.

У ряді випадків справа ускладнюється ще й іншу обставину: незвичним у Твардовського є й те, що у своїй поезії він часом застосовує незвичні для нас позахудожні дискурсивні моделі, тобто моделі, що визначають склад і організацію тексту (та навіть сукупності текстів) певної функціонально-дискурсивної спрямованості Узагалі кажучи, таке застосування, використання у художньому дискурсі невластивих для нього мовних одиниць та структур різних рівнів (словесного, синтаксичного, текстуального, функціонально-стилістичного) є цілком звичним, ба навіть нормальним і необхідним для розвитку художньої літератури та її мови [2]. Через це (відносно) незвичними тут можуть бути лише джерела такого вторинного художнього використання. У Твардовського таким джерелом став, зокрема, гербарій. Вище вже було зазначено, що тема живої природи є однією з провідних для його творчості, а інтерес до зоології та ботаніки постійно супроводжував його протягом усього його життя. Але згаданий інтерес знайшов у поезії ксьондза не лише тематичне, а й, сказати б, текстуально-структурне втілення: взірцем для збірки поезій стали збірки рослин. Таких збірок-"зільників" у нього є кілька, причому одна з них, видана як альбом, найближче відтворює цей взірець; на її сторінках вірші на ботанічну тематику сусідять зі світлинами рослин, виконаними не лише у звичний спосіб, тобто представляючи рослини в їхньому природному середовищі, а й у форматі гербарію, і такі світлини супроводжуються науково- та народно-номенклатурними назвами відповідних трав і квітів, виконаними рукою автора (див. [3]).

Відтак вихід збірки Я. Твардовського "Гербарій" у перекладах Дзвінки Матіяш [4] становить подвійний інтерес – і як новий факт української перекладної поезії, і як явище українського літературного дискурсу, який освоює нові для себе культурні терени і збагачує свої експресивні можливості шляхом запозичення й засвоєння іншомовних та іншолітературних зразків та моделей. Книга містить 25 поезій, об'єднаних "зеленою" тематикою (на жаль, ніде в книзі не зазначено, яким було конкретне джерело перекладених текстів).

Ксьондз Ян писав про природу з фаховою точністю деталей і номенклатури [5], тож перед перекладачкою постало аналогічне завдання. Так, вона називає звіробій і мелісу *травицею*, тобто словом, зручним для римування; але таке вживання виправдане ще й тим, що в ботаніці обидві рослини справді відносять до трав. Проте, приміром, у першому ж вірші ("Ти що створюєш чорниці"), у фрагменті *niedźwiedzi czosnek dla trzmieli* [6: 128] фітонім відтворено як *ведмежа цибуля* [5: 4]. Якщо тут мова про рослину, що в ботанічній термінології зветься Allium ursinum L., тобто про їстівне зілля із характерним запахом часнику (див. [7: 26]), то українським відповідником є *черемша* чи *левурда* [8: 3, 654], хоча для збереження змісту внутрішньої форми фітоназви її можна було б перекласти й дослівно. Перекладаючи вірш "Jasnota biała" ("Глуха кропива"), варто було б узяти

до уваги, що еквівалентом цього польського фітоніма може бути й наведена у Грінченка *біла кропива* [9: 2, 310]. Фітоназву *serdecznik* Д.Матяш правильно переклала як *собача кропива*, очевидно, не знаючи, що ця рослина в діалектах зветься також *сердечником* (чи *серцевою травою*) внаслідок її цілющих властивостей [10: 63]; в оригіналі промовистість аналогічної польської назви обігрується Твардовським в останньому рядку (“Сердечник із серцем до тебе”). *Венерині черевички* (вірш “Настанова”) можна назвати також просто *черевичками* чи навіть *черевичком* [тж: 53], тобто в тому ж граматичному числі, що й перша назва в рядку (*storczyk obuwik trzepek królewny* [11: 77], натомість у перекладі повторення форм однини не збережено: *зозулинець / венерині черевички / сандалі принцеси* [5: 48]). У цьому ж вірші наводиться, як назва гриба, *підсвинок* (у оригіналі це *świniak*); зі свого боку вкажемо на діалектне *свиняк* [9: 4, 107].

Слід сказати, що в поезії Твардовського, попри її позірну простоту, можна досить часто натрапити на місця, коли безпосереднього контексту буває замало, щоб їх зрозуміти. У такому разі незрозуміле, очевидно, краще всього передавати дослівно. Вірш “До святої Терези” (в оригіналі ім’я святої у зменшувальній формі, яка однозначно вказує на те, що адресатом тут є саме “мала” св. Тереза від Немовляти Ісуса, авторка “Історії однієї душі”, а не “старша” св. Тереза з Авіли) починається в перекладі так: *Свята Терезо з темними повіками / не тримай увесь час троянд* [5: 51], натомість дослівно тут *Ciemna pod powiekami święta Terezko* “Темна під повіками свята Терезко...” [11: 65]. Можливо, тут алюзія до її посмертної світлини, де вона лежить у віночку з білих троянд, які вона взагалі любила за життя (див., приміром, [12]); може, також, що йдеться про її чорні очі чи ще про щось, але у жодному разі не про темні повіки.

Незвичним у віршах ксьондза може видатись не лише його часом фамільярне спілкування із сакральними персонажами, а й вільне вживання стилістично зниженої лексики: так, про шальвію він говорить, що та лікує нам ясна і зуби, не цілуючи пики чи пащі (*gęby*) [11: 73]. Дзвінка Матяш вживає натомість *губи* [5: 30], формально зберігаючи римування оригіналу (пор.: *губи – зуби, gęby – zęby*) і, на жаль, утрачаючи авторську самоіронію, виражену польським словом. У вірші “Глуха кропива” фігурують *кволі* і *хворі* [тж: 9], а в оригіналі – *zdechlaki* “замірки, здихлі” [11: 73]. У перекладі слово *кропива*, здається, має, усупереч літературній нормі, наголос на останньому складі – так зручніше для римування, але подібне наголошення на другий склад теж трапляється в діалектах і тому цілком вписується у стилістику Твардовського (як уже було вказано, у збірці “Zielnik x. Jana Twardowskiego” під світлинами рослин відтворено зроблені рукою автора їхні різні, у тому числі й народні, назви). *“Кокотку.. стокротку”*(*koktka stokrotka* [13: 2, 296]) перекладачка замінила на *синичку росичку* [5: 43], що видається невдалим із точки зору мотивації цього вибору.

Ксьондз Ян дуже любив гратися зі словами, і ці мовні жарти, становлячи окрасу його поезії, водночас стають випробовуванням для перекладача: тут мимоволі доводиться погоджуватися із можливою втратою повної еквівалентності в пошуку вдалої заміни. Д.Матяш удало передала перший рядок “Нагідки”: *Нагідка яскрава лелітка* [тж: 22]; останнє слово позначає не лише квітку, а й яскраву і, що важливо, маленьку прикрасу (в оригіналі *Nagietek niewielki jak łokietek* “Нагідка маленька як коротуха” [11: 72]).

Аналогічна ситуація виникає при перекладі етнічних реалій: в українців, відмовляючи при сватанні, колись давали гарбуза, часом печеного, у поляків – чорну юшку

(із качиної, гусячої чи поросячої крові зі шматками свинини, потрухами, галушками і сухофруктами) [14: 111]. Перекладач тут може назвати або ж чужу реалію, супроводжуючи цю назву коментарем, або ж подати питомий еквівалент. Дзвінка Матяш обрала останній шлях, сказавши в "Розраді" про *гарбуз на мисці* [5: 47], сумістивши, очевидно, обидва ці підходи, так що місце юшки у мисці зайняв гарбуз, явно завеликий для цієї посудини. Крім того, тут утрачено перегук окреслень "чорний" у стосунку до юшки (як чогось прикрого, негативного) й редьки (як чогось такого, що має нейтралізувати цей негативний досвід).

У збірці є й такі місця, що їх не вдається пояснити "проблемними" труднощами загального порядку. У вірші "Листок" перші дев'ять рядків – це підмети з підрядними означальними ("сова у котрої... стриж який..."), а їхній спільний присудок виражається двома останніми рядками [13: 1, 416]. Ця чітка синтаксична конструкція, яка об'єднує текст вірша в одне ціле (причому за відсутності розділових знаків), у перекладі залишилася не відтвореною [5: 7]. Коли зрізають гриб, прикладають ніж до його ніжки, а не "до шапочки" [тж] (в оригіналі просто "до гриба" [13: тж]); *zresztą* означає не "справді", а "зрештою" чи "втім".

Перегук римованих слів у першому рядку "Малини" (*Malina dzieciństwo przypomina* "Малина нагадує про дитинство" [13: 71]) перекладачка відтворює алітеративно (*Малину ми п'ємо малими* [5: 16]), але при цьому у неї випадає дієслово "нагадує", довкола якого увесь вірш в оригіналі розгортається і як цілісна структура, і як тема тих ранніх спогадів, котрі з цим зіллям пов'язані (крім того, малину, звісно, п'ють не тільки малі, а й дорослі). У "Звіробої" вжито дієслово *квітує* (*..у ніч купальську квітує* [тж: 11]), котре далі римується з *лікує*; але, строго кажучи, в оригіналі мова про дату розцвітання, а не просто квітіння. У "Кмині" *вдячний* римовано зі *смачно* [тж: 12], але речення *хліб їсти з тобою* (тобто з кмином) *смачно* внаслідок саме такого порядку слів можна зрозуміти так, ніби йдеться не про хліб із кмином, а про спільне поїдання хліба. Водночас тут же перекладачка вжила слово *несміливо*, замість, здавалося б, очевидного *несміло*, яке цілком римується із *хвалили* в наступному рядку. У "М'яті" перший рядок (*Mięta lubi kocha szanuje* "М'ята любить, кохає, шанує") [13: 71], який, до речі, відтворює традиційну польську формулу ворожіння на пелюстках квіток ("Любить, кохає, шанує, не хоче, не дбає, жартує") і, крім того, має чітку метричну структуру, передано і не зовсім точно, і аморфно: *М'ята любить поважає цінує* [5: 20]. Слід сказати, що ксьондз у своїй поезії не притримувався строгих традиційних форм версифікації, і хоч у нього силабо-тоніка й римування можуть чергуватися з верлібром, причому навіть у межах одного й того ж тексту, однак ритм завжди присутній. Перекладачка інколи не звертає достатньої уваги на цей бік справи; пор., зокрема, третій рядок у "Чорниці" (*її не виростиш у жоднім саді* [5: 35]), де й евфонічно, і граматично ліпше було б *в жоднім саду*.

У "Шипшині" [тж: 33], на жаль, утрачено наявне в оригіналі підкреслене протиставлення різного розуміння цієї рослини в її назві, що є й назвою твору (*Dzika róża* "Дика ружа"), і у першому рядку (*Nie dzika – oswojona* "не дика – приручена") [13: 71]; крім того, вжите в перекладі окреслення *освоєна*, особливо в контексті порівняння зі старою й доброю дружиною, веде також до втрати гумористичного ефекту, що його дало б поєднання "дружини" і "прирученої".

У "Деревах" теж є неточності у відтворенні оригіналу: замість "вільхо що у тебе єдиної шишки при листі" – *вільхо шишки якої ростуть біля листя ,* замість "ясене що

перший губиш листя, наближуючи нам осінь" – *...губиш листя приносиш нам осінь* (відмінність дрібна, а все ж істотна для тексту поета, у віршах якого не було нічого випадкового і малозначущого), і (особливо прикра неточність) замість "бо небо не є небом як немає виходу" [13: 60] – *бо хочеться вийти навіть із неба* [5: 37].

У останніх рядках вже згаданої "Настанови" перекладачка вживає позитивне окреслення (*не лайся до лихої години / бо світ красивий*) [5: 48], хоча, можливо, краще було б тут піти за оригіналом і вжити визначення від супротивного (*не бридкий*), котре виступає у якості стилістичної фігури применшення: мовляв, не такий вже цей світ і бридкий, як ти думаєш!

У перекладі вірша "Мати" йдеться про любов *з романтичним початком / з хрестом наприкінці* [тж: 48], однак у автора тут зменшувальна форма (*krzyżyk* "хрестик"), яку, можливо, варто було б зберегти через її багатозначність: хрестик може бути й на могилі, і на оголошенні про смерть, і, нарешті, він виступає у сталому польському звороті із дослівним значенням "поставити хрестик на чому-небудь", тобто "остаточно відмовитися від чого-небудь, уважати щось повністю закінченим, вичерпаним". *Piękno mistrzów* – це краса не просто митців, а видатних митців, геніальних майстрів.

У "Материнці" є нічим не виправдані зміни у граматиці: так, у перекладі рядку "стебло що хотіло б бути нічим щоб бути кимсь" замість умовного способу – дійсний (*що хотіло бути нічим...*) [тж: 44]. Вираз *під Твій покров* [тж] однозначно вказує на Божу Матір (і, звісно ж, Покров є елементом Богородичного культу у східному обряді), натомість у польському тексті сказано лише про "Твій захист".

Повертаючись до вірша до святої Терезки, зазначимо, що *вінок довгий і короткий* – це не те, що "вінок безперервний (*nieustanny*) і короткий", а *волохаті кролики* – не те, що "непоголені (*nieogolone*)".

Насамкінець кілька уваг до післямови перекладачки: оскільки отцями називають лише тих католицьких священиків, які належать до чернечих орденів (а Твардовський до них не належав), краще називати його саме ксьондзом. Серед його доробку є й те, що польською мовою називається *felietony*, але аналогічне українське слово в сучасному вжитку є семантично ближчим до *памфлету*, так що краще, може, назвати такі його твори есеїстикою.

Говорячи про графічне оформлення збірки в цілому, слід сказати і про добір ілюстрацій: у ксьондза це власне польські рослини, натомість у збірці це скачані з інтернету ілюстрації зі старих ботанічних атласів, причому присвячених флорі Німеччини, Австрії і навіть Японії; є підстави думати, що, якими б не були реальні причини такого вибору, він абсолютно не відповідає поетиці польського автора.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що сенс використання позахудожніх моделей у перекладі, очевидно, полягає у тому, що, відповідно до ігрового характеру мистецтва в цілому, таке використання має балансувати на межі "справжнього" та "несправжнього", коли водночас це і те, і не те, що має місце у первинному використанні моделі. Є всі підстави вважати, що переклад має відтворювати цей делікатний баланс, цю тонку гру із двоїстим характером тієї реальності, що її відтворює й водночас створює художня форма. "Приблизні" вирішення, невідповідності, а тим більше й прямі неточності у передачі глибшого сенсу поетичного висловлення порушують цю рівновагу, позбавляючи тим самим читача довіри до художнього тексту – довіри, яка одна лише й забезпечує досягнення ним своєї мети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черниш Т. О., Єрмоленко С. С. Про ксьондза, що пише вірші // Твардовський Ян. Треба іти далі, або прогулянка сонечка: Вибрані поезії / Упорядкування, переклад, передмова та примітки Тетяни Черниш і Сергія Єрмоленка. – Київ, Краків: Кайрос, 2000. – С. 14-18.

2. Єрмоленко С. С. Внутрішня форма терміна і спеціального тексту в ролі художньої моделі // у друці.

3. Zielnik x. Twardowskiego. – Warszawa: Borowski Studio, 2000. – 64 s.

4. Sulikowski A. Ornitologia poetycka ks. Twardowskiego // Znak. – R. XLVI. – 1994. – 475. – № 12. – S. 106-113.

5. Твардовський Ян. Гербарій. / Переклад і післямова Дзвінки Матіяш. – К.: Грані-Т, 2000. – 56 с.

6. Твардовський Ян. Треба іти далі, або прогулянка сонечка: Вибрані поезії / Упорядкування, переклад, передмова та примітки Тетяни Черниш і Сергія Єрмоленка. – Київ, Краків: Кайрос, 2000. – 400 с.

7. Рандушка Д., Шомшак Л., Габерова И. Цветовой атлас растений. – Братислава: Обзор, 1990. – 414 с.

8. Русско-украинский словарь / Ред. колл. И. А. Багмут, И. К. Белодед и др. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1-3.

9. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – К., 1907-1909 (перевид. фотоспособом – К., 1958). – Т. 1-4.

10. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. – К.: Наук. думка, 1985. – 161 с.

11. Twardowski Jan. Z pliszką siwą: Dawne i nowe wiersze o przyrodzie. – Warszawa: PIW, 2000. – 96 s.

12. Св. Тереза Младенца Иисуса. История одной души. – Киев – Краков: Кайрос, 1998. – 308 с.

13. Jan Twardowski. Miłość Miłości Szuka. – Warszawa – Poznań: PIW – Księgarnia Św. Wojciecha, 1999. – T. 1-2.

14. Encyklopedia Polski. – Kraków: Kłuszyński, 1996. – 808 s.

УДК 81’255.4.

Сікач Л. М.
(Первомайськ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ - МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячена проблемі перекладу безеквівалентної лексики. Розкривається роль перекладача як посередника між різними культурами. Наголошується важливість вміти правильно передати національно-культурний компонент при перекладі з однієї мови на іншу. В статті представлені способи передачі безеквівалентної лексики.

Ключові слова: *національно-культурний компонент, безеквівалентна лексика, реалія.*

© Сікач Л. М., 2009

The paper is devoted to the translation of non-equivalent vocabulary. The role of a translator as an intermediary between different cultures is revealed. The importance to be able to reproduce the national-cultural component while translating from one language into another is stressed. The methods of translating the non-equivalent vocabulary are being introduced in the article.

Key words: *national-cultural component, non-equivalent vocabulary, realia.*

Художній твір в усій повноті впливає на розум і почуття читачів тільки в тому мовному середовищі, у якому цей твір красного письменства виник, тобто його найкраще сприймають ті, хто досконало володіє мовою створеного тексту. Тільки переклад уможливлює повноцінне знайомство з "чужим" твором, з культурою і звичаями іншого народу. Саме тому однією з найважливіших і найскладніших проблем практики перекладу є відтворення національно-культурної специфіки оригіналу, оскільки в ній чи не найяскравіше проявляється один із "парадоксів перекладу" – переклад має читатися як оригінал, але зберігати національний дух, народну специфіку першоджерела.

Питання відтворення у перекладному художньому творі національного колориту, національного духу, притаманного оригіналові, давно перебувають у центрі уваги теоретиків і практиків перекладу (А. Федоров, Л. Бархударов, К. Чуковський, І. Кашкін, В.Виноградов, Р. Зорівчак, С. Влахов, С. Флорін та інш.) оскільки саме в перекладі як специфічному різновиді людської діяльності перехрещуються власне лінгвістичні, етнопсихологічні та соціокультурні аспекти корелюючих мов.

Проблеми відтворення національно-культурної специфіки першотвору безпосередньо пов'язані з вибором способів і прийомів передачі національно-культурного компоненту одиниць різних рівнів мови – безеквівалентної та фоново-конотативної лексики.

Лексичні одиниці, що передають національний колорит оригіналу, становлять досить великий і неоднорідний шар: вони позначають усе те, що є характерним для культури, побуту, традицій кожного народу впродовж різних історичних епох.

У зв'язку з цим переклад як форма діяльності припускає, з одного боку, мовний контакт з метою адекватної передачі змісту, вираженого засобами однієї мови, за допомогою засобів іншої мови, а з іншою — конфронтацію культур, виражених в цих мовах. Одні і ті ж поняття в різних мовах можуть передаватися по-різному. Коли ці поняття ідентичні, переклад їх не складає труднощів. Проте структури понять часто неоднакові, значення слів і пропозицій ускладнені вхідними елементами, характерними тільки для даної мови. В цьому випадку переклад з однієї мови на іншу у принципі можливий, але вимагає від перекладача ерудиції і майстерність.

Розбіжності, неспівпадіння в мовах і культурах фіксуються на різних рівнях і описуються різними авторами в різних термінах. Слова, які позначають поняття, предмети, явища, що типові тільки для певного мовного колективу і не мають аналогів в іншій мові, в теорії перекладу і лінгвокраїнознавстві визначають термінами: «безеквівалентна лексика», «реалії», «лакуни». Саме вони і складають національно-культурний зміст тексту оригіналу, збереження і передача якого необхідні для досягнення єдності змісту і форми в перекладі, тобто для досягнення адекватності перекладу.

Таким чином, переклад — це не тільки зіставлення різних мовних систем, але і зіткнення різних культур. Іншими словами, переклад як двомовна комунікація вимагає обліку відмінності культур її учасників.

Проблема відтворення національно характеристичної лексики засобами іншої мови ускладнюється ще й тим, що в перекладі необхідно передати не тільки особливості певних побутових чи історичних реалій оригіналу, але й донести до читача правильне розуміння усталених образів, що складаються в кожного народу протягом віків, знайти у мові перекладу такі засоби, які б достовірно відображали риси національної психіки народу – носія мови оригіналу. Так, для українця цілком достатньо епітетів *карії очі, чорнії брови*, щоб викликати в уяві образ дівчини-красуні. І зумовлено це тим, що в народній творчості, в естетичній свідомості українського народу склався певний ідеал краси, своєрідний еталон. Переклад цих, здавалося б, дуже простих одиниць на англійську мову пов'язаний із певними труднощами, оскільки лексичні еквіваленти *brown eyes, black brows* не адекватні вже хоч би тим, що несуть нульову національно-культурну інформацію.

Зрозуміло, що зберегти у перекладі всі елементи оригіналу, позначені національною та історичною специфікою, просто неможливо, однак перекладач має "творити" так, щоб у читача перекладу виникало відчуття національного середовища, з одного боку, а з іншого, щоб читач одержував насолоду від читання художнього твору, а не словника іншомовних слів.

Для якісного і професійного перекладу дуже важливо брати до уваги історію утворення нації при накладенні реалій однієї мови на реалії іншої.

Як вважає В. Конецька [1], поширене розуміння реалій як предметів матеріальної культури не дає достатніх підстав для встановлення їх типології зважаючи на невизначеність меж ареалу (локально-географічного, культурно-генетичного, соціально-етнічного, національного), в межах якого дані предмети розглядаються. Визначення реалій як приватних елементів культури, що розуміється як «історично що склалася на основі економічного базису сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства» [2] і включаючої національну мову, дозволяє розглядати їх в межах культурно-генетичної спільності, об'єднуваної мовою.

Для мети лінгвістичного опису мовних засобів виразу реалій доцільно розглядати останні не просто як особливі предмети об'єктивної реальності, але як особливі референти – елементи об'єктивної реальності, відображені в свідомості, тобто предмети думки, з якими співвіднесений даний мовний вираз.

Текст – це носій національно-культурної специфіки, особливо виразно заявляючої про себе при перекладі. «Питання про передачу національної своєрідності оригіналу ... відноситься до числа тих основних проблем перекладу, від яких залежить і відповідь на питання про той, що перекладається» [3]. У зв'язку з цим особливо актуальним і перспективним є вивчення в перекладі мовних одиниць, що беруть участь в структуризації національно-культурної інформації художнього тексту, до яких, безумовно, відносяться слова-реалії. Розгляд слів-реалій як яскравих носіїв національно-культурної специфіки в художньому перекладі в рамках осмислення загальної проблеми взаємовідношення мови і культури є необхідною умовою успішної двомовної комунікації. При цьому доцільно аналізувати слова-реалії не просто як представляючі певну локальну трудність при

перекладі, а як структурні елементи, що беруть участь в створенні національного колориту на рівні тексту.

При аналізі конкретних мовних фактів ми виходимо з концепції перекладу А. Швейцера, згідно якої переклад — це процес міжкультурної комунікації [4]. Особливо цінним в моделі А. Швейцера є положення про центральне місце тексту при перекладі і сам факт включення національного колориту в число найважливіших чинників, що впливають на цей процес.

Словацький перекладознавець І. Льовий вважає, що «труднощі для перекладача при передачі історичного і національного колориту виникають вже з того, що тут перед нами не окремі конкретно уловимі, виділяються в контексті елементи, а якість, в тій чи іншій мірі властиве всім компонентам твору, мовному матеріалу, формі і змісту» [5].

Представляється, що специфіку слів-реалій при перекладі багато в чому можна розкрити шляхом інтерпретації способів їх передачі в мові перекладу. Була знайдена багата варіативність перекладу слів-реалій, оскільки залежно від функціонування аналізованих мовних одиниць в тексті оригіналу всякий раз в процесі перекладу актуалізуються цілком визначені семи у складі значення даних мовних одиниць, підлягаючі реалізації і актуалізації в тому або іншому контексті.

Справедливо твердження, що словарний склад мови є не просто «сукупністю слів, а системою, що допускає нескінченно різноманітні, але не будь-які поєднання слів в будь-якому контексті: окремі елементи словника пов'язані один з одним певними смисловими і семантичними відносинами» [3]. Ця особливість виразно виявляється і при перекладі.

Знаки природної мови передають певну інформацію, пов'язану з такими поняттями, як значення, які засвоюються в процесі їх розуміння. Питання про значення мовних виразів досліджується лінгвістикою (наукою про природну мову), семіотикою (науковою дисципліною, що вивчає загальне в будові і функціонуванні різних знакових систем, що бережуть і передаючих інформацію в природних і штучних мовах) і логічною семантикою (в якій, власне, і виділяють «теорію значення»).

Розуміння тексту може бути представлено з позицій когнітивного моделювання на різних рівнях (морфології, фразеології, лексичної семантики, семантики пропозиції і семантики тексту).

З позицій загальної теорії діяльності і мовної діяльності, зокрема, переклад предстає у вигляді особливого виду діяльності, де здійснюється обмін інформацією, що характеризується актуалізацією певних стратегій суб'єкта (перекладача) щодо об'єкту (усного або письмового тексту), що виражаються в пошуку необхідних видів трансформацій для досягнення якнайповнішої еквівалентності значення первинного (оригінального) тексту вторинному тексту.

Грунтуючись на теорії Г. Томахіна про те, що проблеми перекладу біолінгвістичні і біокультурні, можна виділити складнощі першого і другого характеру [6].

Проблеми першого порядку характеризуються відмінностями в системі мови, нормі і узусі.

Проблеми другого порядку пов'язані з національно-культурною специфікою носіїв різних мов і, відповідно, представляють інтерес для нашого дослідження. Однією з основних труднощів при перекладі є незнання культурологічного фону мовних значень.

В теорії перекладу існує декілька методів перекладу реалій. До кожного реалії, залежно від ситуації, варто підходити по різному. Багато теоретиків описують методи перекладу безеквівалентної лексики. В основному, всі вони однакові, тільки надані в різній формі або в різному порядку.

Зауважимо, що твердження, нібито реалії перекладаються, - неточне. Перекласти – це значить віднайти відповідник у мові перекладу. Але цього важко досягти, якщо в етнокультурі, матеріальній чи духовній, в історії носіїв мови перекладу немає співвідносного об'єкта, поняття чи явища. Отже, у випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про **віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій**.

На основі зіставлення англомовних перекладів української прози з їхніми оригіналами визначають такі способи трансляційного перейменування реалій: ***транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, контекстуальне розтлумачення реалій.***

Незважаючи на той факт, що безеквівалентна лексика вже декілька десятків років хвилює багатьох лінгвістів, існує багато прогалин, які недостатньо вивчені і потребують більш детального дослідження. Вивчення безеквівалентної лексики та проблеми її перекладу знаходяться в руслі актуальних досліджень сучасної лінгвістики, що мають за мету виявити культурний компонент лексичних одиниць. В межах лінгвокраїнознавчого аспекту мовні форми розглядаються в тісній взаємодії з факторами національної культури.

В останній час лінгвістичний аспект проблеми співвідношення мови і культури, що розробляється в руслі лінгвокраїнознавства, визиває у дослідників велику зацікавленість, що не є випадковим. В роботах А. Брагіної, Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Кожухова, І. Стерника, Г. Томахіна та інших лінгвістів розвивається думка про те, що пізнання значення слова в його повному об'ємі неможливо без пізнання зовнішнього миру, без врахування національно-культурної обумовленості лексичної семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конецкая В. П. Лексико-семантическая характеристика языковых реалий.// Великобритания: лингвострановедческий словарь. — М., 1980.

2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Методическое руководство. – Изд. 4-е перераб. и доп. — М.: Рус. яз., 1990. – 247с.

3. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. — М.: Высшая школа, 1983.

4. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. — М., 1973.

5. Левый И. Искусство перевода. – М., 1974.

6. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы. Пособие по страноведению. — М.: Высшая школа, 1988. – 240с.

УДК 821.111’255.4.

Герман М. В.
(Суми, Україна)

ПОЕЗІЇ Р. М. РІЛЬКЕ В АНГЛОМОВНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ ПОРТРЕТ ГАЛВЕЯ КІННЕЛЛА

У статті зроблено спробу проаналізувати переклади поезій Р. М. Рільке, здійснені Г. Кіннеллом, визначити перекладацький стиль Г. Кіннелла, дослідивши його пріоритети у перекладацькій діяльності.

Ключові слова: *дослівний переклад, асонанс, лексичний еквівалент.*

This article is an attempt to analyse G. Kinnell’s translations of R. M. Rilke’s poetry to identify his translation style on researching his priorities in translation.

Key word*: literal translation, assonance, lexical equivalent*

Райнер Марія Рільке, один зі знакових поетів-ліриків 20 ст., відомий англомовному читачу завдяки численним перекладам. Багато талановитих майстрів слова не залишились байдужими до образів, які звучать у віршах Рільке. Серед численних інтерпретацій досить цікавою є робота Галвея Кіннелла – американського поета, який давно вже став легендою сучасної американської літератури, взірцем для наслідування. Українське перекладознавство на теперішньому етапі займається переважно дослідженням праці вітчизняних перекладачів, тому наша робота може становити інтерес для ознайомлення з перекладацькими тенденціями в англомовних країнах. А особистість Кіннелла-перекладача цікава зокрема, оскільки він, не володіючи мовою оригіналу, здійснював свою роботу у тандемі з білінгвом Ханою Лібман.

Літературна діяльність Кіннелла почалася досить рано. На сьогодні його спадщина становить біля півтора десятка збірок поезій, декілька прозових творів. Він робив переклади з Іва Бонфуа, Івана Голля, Райнера Марії Рільке. Австрійський поет також вплинув на літературну діяльність Кіннелла. Збірка американського поета «The Book of Nightmares» була написана під враженням від Рільківських «Дуїнезьких елегій». Обидва майстри слова у певні проміжки своєї літературної діяльності приділяли увагу спільній тематиці. Як зазначає дослідник творчості австрійського поета Д. Наливайко: «Песимістичні мотиви самотності, приреченості людини на страждання й «безплідну смерть» нерідко з трагічним відчаєм звучали в його (Рільке) віршах» [1: 8]. Як і Рільке, Кіннелл в багатьох своїх творах розмірковує про співіснування природи і людини, про близькість смерті та життя, про непрості життєві істини. Як сам він якось зазначив: «Поезія – це оспівування того, як воно бути на нашій планеті» [2].

Взагалі Кіннелл так пише про своє «знайомство» з Рільке: «Навіть при першій приголомшливій зустрічі я відчував під словами перекладу іншого справжнього Рільке, який намагався говорити» [3: іх]. Будь-який переклад неминуче згладжує та спрощує оригінал. Але Кіннелл взявся за роботу, співпрацюючи з Ханою Лібман. Несподівано він зіткнувся з «непіддатливим» Рільке, якого важко перекладати. Як зазначає перекладач, «більшість

© Герман М. В., 2009

труднощів виникла через звичку Рільке змінювати правила мови для своєї зручності. Він брав слова чи словосполуки та змінював частину так, що «переверталося» значення. Оскільки в німецькій складні абстрактні слова часто утворюються за допомогою поєднання двох чи більше конкретних слів, простір для словотворення великий. В поезії Рільке має велике значення і спосіб, у який утворено слово, і його приголомшливий ефект, тому перекладачеві рідко вдається повторити Рільківське «перевертання» німецьких утворень, ще й так, щоб вони звучали англійською. До того ж Рільке звертається до етимологічного значення та взаємозамінює окремі частини мови. Тож не завжди зрозуміло, що позначає цей неологізм [3: xiv-xv]. В обраних нами для аналізу віршах „Das Lied des Bettlers", „Der Schwan" і „Pieta" знаходимо такі приклади Рільківського словотворення: *Sich-Niederlassen (опускання)* – у перекладі Кіннелла читаємо *"letting himself down", Nichtmehrfassen (нездатність більше триматися) – "no longer being able to hold"*[4: 14-15]; *niegeliebten (яких ніколи не любили)* – перекладено англійською як *"never-loved"*[4: 10-11]. У таких випадках перекладач просто вживає дослівний переклад кожної частини складного слова, інколи поєднуючи їх дефісом, як в останньому прикладі.

Треба зазначити, що всі переклади у збірці зроблені без збереження форми, ритмомелодики віршів. Це є характерною особливістю американського поета. Чарльз Белл, вчитель і друг Кіннелла згадує, що його ранні поезії були «романтичними, написані Мілтонівським пентаметром, майже повністю переробленим під впливом Д. Донна та його сучасників» [5: 574]. Також важливу роль для творчості Кіннелла відіграв У. Б. Йейтс, пізніше – У. Уїтмен, французькі символісти та постсимволісти. Згодом Г. Кіннелл відмовився від строф і віршового розміру заради верлібру, романтичний стиль змінив на сучасну манеру, неминуче наслідуючи У. К. Уільямса, хоча й мав тенденцію до більшої «прозовості». Для У. К. Уільямса був характерний ізохронізм між рядками вірша, тоді як Кіннелл, можливо під впливом Олсоновської теорії «проективного вірша» ("projective verse"), значною мірою варіює довжину рядків. Наслідуючи У. Уїтмена, він ігнорує закінчення та ритм. Отже бачимо, що стосовно віршування Рільке та Кіннелл мали протилежні погляди, і при перекладі перевагу віддано уподобанням перекладача. Проте, на нашу думку, втративши Рільківську риму та віршовий розмір, перекладач отримав можливість підбирати слова в мові перекладу, які б найвлучніше відтворювали образи та задум автора, не обмежуючись рамками ритмо-мелодійного зразка Рільківських оригіналів.

Для своїх перекладів Кіннелл і Лібман обрали найбільш відомі твори Рільке з різних збірок. Щоб визначити перекладацький стиль перекладача (цей аналіз здебільшого стосуватиметься саме Галвея Кіннелла, оскільки Хана Лібман радше була консультантом з німецької), ми зупинилися на трьох поезіях.

„Das Lied des Bettlers" – "The Beggars Song" (пісня жебрака). У цьому творі передано сутність життя жебрака: під дощем та пекучим сонцем він ходить від будинку до будинку та просить хоч крихту. Його притулок – там, де можна схилити голову, – його долоня, це його відпочинок. Так проминає все життя. У читача залишається відчуття жалю, прикрості, думка про знецінення людського життя. Рільке створює образну картину за допомогою слів *„von Tor zu Tor",* у Кіннелла *– "from gate to gate" (від воріт до воріт); „verregnet",* у перекладі *– "rained on" (намочений дощем); „verbrannt" (обпечений) – "scorched by the sun"(обпечений сонцем); „Ich schreie um eine Kleinigkeit",* у перекладача

– "I cry for a pittance" (я кричу про дрібницю); „wohin ich mein Haupt tu" (куди я притулю голову), – "a place to lay my head" (місце, щоб покласти голову) [4: 6-7]. Бачимо, що майже у всіх випадках перекладач знайшов повні лексичні відповідники. Загалом думки про долю людей, про цінність життя у сучасному світі хвилювали й американського поета. Він співчуває бідним безпритульним людям у містах, одинакам, яких лякає самотність: *"afraid in their beds"(налякані у своїх ліжках)*так він пише у своїй поезії "Night song" [5: 575]. В багатьох його творах відчувається «всесвітній біль», тематика, близька як і романтичній традиції, яку Кіннелл наслідував на початку своєї творчості, так і його темпераменту зокрема. Вона наскрізною думкою проходить і в пізніших його роботах, не дивлячись на модернізацію стилю. Читаючи вірш у перекладі Кіннелла, ніби бачиш картину, створену самим австрійським поетом, переклад майже дослівний:

Ich gehe immer von Tor zu Tor,	*Always I go from gate to gate,*
verregnet und verbrannt,	*rained on, scorched by the sun,*
auf einmal leg ich mein rechtes Ohr	*suddenly I press my right ear*
in meine rechte Hand.	*into my right hand.*
Dann kommt mir meine Stimme vor	*And now my own voice comes to me*
als hätt ich sie nicht gekannt.	*as if I'd never known it* [4: 6-7].

Рільківська поезія написана ямбом. Це допомагає створити відчуття певної тривоги, пригніченості, одноманітності та безвихідності. Фонетичні стилістичні прийоми відіграють досить важливу функцію у творчості австрійського поета. І безумовно, опустивши постійний віршовий розмір, Кіннелл втратив частку Рільке. Натомість він спробував відтворити чергування приголосної „r" – гра звуків також характерна для всієї творчості Рільке. Отже бачимо *Ich gehe immer von To**r** zu To**r**, ve**rr**egnet und ve**r**brannt, auf einmal leg ich mein **r**echtes Oh**r** in meine **r**echte Hand - Always I go f**r**om gate to gate, **r**ained on, scorched by the sun, suddenly I p**r**ess my **r**ight ear, into my **r**ight hand.*

Поезія „Der Schwan" належить до так званих «поезій-речей» (Dinggedichte). Як зазначає Д. Наливайко, «в його (Рільке) поетичній філософії речі – це згустки «живого космосу», які живуть одним буттям з людиною, виступаючи ніби її продовженням, матеріалізованим вираженням її сутності» [1: 7]. Це статуя, фігура, «зліплена» зі слів. У слові Рільке вдалося втілити, зафіксувати рух: *„ungeschaffenen Gang des Schwanes" (недовершена хода лебедя); „ängstlichen Sich-Niederlassen" (боязке опускання); „die Wasser, die ihn sanft empfangen und die sich… unter ihm zurückziehen (води, які його ніжно приймають… і під ним відходять назад); Flut um Flut" (прилив за приливом)* [4: 14-15]. У цих словах плавні рухи величного і ніжного птаха, його політ. Живо уявляємо, як хвилі приймають його у свої обійми, окутуючи водою. В більшості випадків перекладач добирає повні лексичні відповідники, відтворюючи найменші деталі: "*the swan's not fully created walking" (не повністю довершена хода лебедя);" the swan's anxious letting himself down" (стривожене опускання лебедя); "the waters, that gently accept him and,…draw away under him" (води, які його ніжно приймають… і під ним відходять назад); "ripple by ripple" (невеличка хвиля за хвилею)* [4: 14-15].

Читаючи останні рядки вірша, уявляєш величного птаха та відчуваєш спокій та умиротворення:

...er unendlich still und sicher	*(…він нескінченно спокійний і впевнений,*
immer mündiger und königlicher	*все більш зрілий та царственій,*

und gelassener zu ziehen geruht. *стримано забажає пропливти).*

...he, now utterly quiet and sure *(...він тепер нескінченно спокійний і впевнений,*
and ever more mature and regal *все більш зрілий та царственій,*
and composed is pleased to glide [4: 14-15]. *і стриманий, і охочий пливти).*

І знову знаходимо асонанс, який вдало перекладає Кіннелл (але дещо змінивши звуки, які повторюються, хоча також досить влучно – читач відчуває безкраю втому, якийсь тягар): *d**ie**se M**ü**hsal, d**u**rch noch **U**ngetanes schwer **u**nd w**ie** geb**u**nden h**i**nz**u**gehen, gleicht dem **u**ngeschaffenen Gang des Schwanes – this dr**u**dgery of tr**u**dging th**rou**gh t**a**sks yet und**o**ne, heavily, as if b**ou**nd, is like the swan's not f**u**lly created walking* [4: 14-15].

Про уважність Кіннелла до деталей при перекладі поезій Рільке свідчить ще один нюанс. У німецькій мові слово «лебідь» – „der Schwan" чоловічого роду. Через відсутність категорії роду в англійських іменників, перекладач передав цю деталь, вживши займенник "he," вказуючи на стать птаха, уособлюючи та виділяючи його, роблячи його у такий спосіб центром усього вірша.

Ще один обраний для аналізу вірш „Pieta" – вірш-жалість, вірш-скорбота. Нереалізоване кохання, жаль за втраченими чудовими моментами – головна його ідея. Як і в попередніх перекладах, Кіннелл послуговується перекладанням, націленим на передачу художнього змісту без збереження форми вірша. Він намагається і вдало підбирає досить повні лексичні відповідники, інколи досягаючи близького до оригіналу звучання – Рільківського, наприклад: *„Dornenbusch" (тернівка) – "thornbush" (кущ з гілками; глід)* – майже відтворено фонетичне звучання слова*; „niegeliebten" – "never-loved"* – перевагу надано формі. Також знову зустрічаємо в оригіналі асонанс, який не залищився непоміченим перекладачем. Чергування звуків [і-е] допомагає ніби відчути плач та скорботу за тим, чого не повернути: *so s**eh** **i**ch dein**e** n**ie**g**e**l**ie**bten Gl**ie**der zum **e**rst**e**nmal **i**n d**ie**ser L**ie**b**e**snacht – And I s**ee** your n**e**v**er**-loved l**i**mbs for the first time, **i**n th**i**s night of love.* У наступних рядках звучить втома, втома довжиною в усе життя: *n**u**n bist d**u** m**ü**de, **u**nd dein m**ü**der M**u**nd hat keine L**u**st z**u** meinem wehen M**u**nde – O Jes**u**s, Jes**u**s, wann war **u**nsre St**u**nde? Wie gehen wir beide w**u**nderlich z**u**gr**u**nd – n**ow** y**ou** are tired, and your tired m**ou**th has n**o** desire for my aching m**ou**th – O Jesus, Jesus, when was **ou**r h**ou**r? H**ow** we b**o**th wondrously perish* [4: 10-11].

Отже підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити наступні висновки. Для перекладацького стилю Галвея Кіннелла характерне нехтування поетичною формою оригіналу, втрата рими та ритму – так би мовити «макроформи», що натомість компенсується глибоким розумінням і досить повним відтворенням художніх образів і емоційного забарвлення творів. Також, перекладаючи, Кіннелл має схильність до збереження так званих «мікроформ» —певних стилістичних прийомів. Для Рільке це - індивідуально створені слова, якими так багата його творчість, алітерація чи асонанс. Кіннелл досить чутливий до таких деталей і вдало передає їх у своїх перекладах. Усі ці риси Кіннелла-перекладача надають можливість з іншого ракурсу сприйняти поезію австрійського поета, побачити нові її грані. Це дає право стверджувати, що переклади Кіннелла є посвоєму вдалими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайко Д. Райнер Марія Рільке // Поезія. – К.: Дніпро, 1974. – С. 5 – 35.
2. Pulitzer Prize-winning poet to read in major literary event at ACU. – http://www.acu.edu/events/news/archives2003/030123_kinnell.html – 23 травня 2008.
3. Kinnell, Galway. Introduction // The Essential Rilke. – New York: The Ecco Press, 2000. – P. ix-xviii.
4. The Essential Rilke. Selected and translated by Galway Kinnel and Hannah Liebmann. – New York: The Ecco Press, 2000. – 157 p.
5. Perkins, David. A History of Art. Modernism and After. – Cambridge, Massachusetts, and London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. – 694 p.

УДК 811.111

Межуєва І. Ю., Кечеджі О. В.
(Маріуполь, Україна)

РІВНЕВІ СТРУКТУРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПРИ ЗІСТАВЛЕННІ ЗІ СТРУКТУРОЮ МАТЕРІЇ Й УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Робота присвячена актуальним питанням системи й функціонування мови. Розглядається порівняно недавно, бо виниклий напрямок вивчення тексту - когнітивна стилістика.

Работа посвящена актуальным вопросам системы и функционирования языка. Рассматривается сравнительно недавно возникшее направление изучения текста – когнитивная стилистика.

Scientific paper is devoted to some actual problems of the language system and its function. Recent tendency of text study – cognitive stylistics is considered.

Серед сучасних розповсюджених індоєвропейських мов важко знайти мову з настільки яскраво вираженою аналітичною структурою, як англійська.

Один з найбільших фахівців в області англійської мови датський учений Отто Єсперсон підкреслював перевагу англійського типу мови над синтетичним типом і подавав історію англійської мови як єдиний спосіб прогресу на шляху до більше досконалого типу мови. Він думав, що загальна тенденція всіх мов веде до вкорочення граматичних форм, хоча різні мови значно відрізняються за темпами, з якими вони рухаються в цьому напрямку: на цьому шляху до ідеальної граматичної структури англійська мова перебуває на більше досконалій стадії, ніж інші мови.

Це особливо наявно, якщо порівняти цей аналітичний лад з яскраво вираженим синтетичним ладом української мови. В українській мові, завдяки її яскраво вираженому синтетичному ладу майже кожне слово, яке має складну граматичну флексію, є абсолютно автономним і володіє не тільки лексичним, але й граматичним значенням. В англійській мові, завдяки її яскраво вираженому аналітичному ладу, форма слова практично відсутня. Це значить, що в англійській мові за рідкісним винятком спостерігається майже

© Межуєва І. Ю., Кечеджі О. В., 2009

повний збіг словоформи й лексеми в кожному окремому слові. Отже, англійське слово може виражати лише лексичне значення, на відміну від українського.

Візьмемо для прикладу наступне українське речення «Викладачі екзаменують студентів». Закінчення «-і» у слові «викладачі» указує на іменник у множині й називному відмінку, тобто на підмет (суб'єкт дії), закінчення «ів» у слові «студентів» указує також на іменник у множині, але в непрямому (родовому) відмінку, тобто на доповнення (об'єкт дії).

Можна змінювати розташування цих слів (словоформ) як завгодно. Наприклад:

1. Викладачі екзаменують студентів.
2. Викладачі студентів екзаменують.
3. Екзаменують викладачі студентів.
4. Екзаменують студентів викладачі.
5. Студентів викладачі екзаменують.
6. Студентів екзаменують викладачі.

Тут ми бачимо, що у всіх зазначених реченнях незалежно від розташування складових їхніх слів «викладачі» виражають суб'єкт дії, а слово «студентів» - об'єкт дії. У цьому випадку цілком можна застосувати популярний математичний вислів: «від зміни місць доданків сума не міняється», але тільки відносно української мови.

Якщо ми візьмемо аналогічне англійське речення: «Teachers examine students» і спробуємо змінити розташування складових його слів «teachers» і «students», як в аналогічному українському реченні, написавши: «Students examine teachers», то зміст речення зміниться: суб’єкт дії перетворюється в об’єкт і навпаки. У цьому можна спостерігати прояв розходження між структурою українського й англійського речень, іншими словами, між ладом української й англійської мов, а ширше між синтетичним і аналітичним ладом.

У багатьох теоретиків, у тому числі й у самих авторитетних, як пояснення подібного явища можна зустріти такий вислів: «строгий порядок слів англійського речення», що не властивий українському. Автор із цим поясненням не згодний і вважає, що говорити про «порядок слів у реченні» не логічно, хоча б тому, що речення ділиться не на слова, а на логічні сполучення (синтагми, члени речення), кожне з яких, як правило, включає у свій склад більше, ніж одне слово, і може у свою чергу, бути піддано подальшому розподілу.

Говорити про «порядок слів у реченні» однаково, що говорити про порядок розташування «протонів», «нейтронів» «(кварків)» і «електронів» у складі «матерії», у той час як це кінцеві елементи «матерії» і пов'язані з нею (матерією) лише через такі проміжні елементи, як «ядра», «атоми», «молекули».

Аналогічне явище можна спостерігати в реченні.

У досить простому реченні *«My friend learns the English language at our University”,* «група букв між пропусками» (просте «друкарське» визначення терміна «слова») *«friend”* безпосередньо йде за аналогічною групою *«my»* і передує групі *«learns”* , тобто знаходиться на однаковій відстані як від *"my”,* так і від *«learns*”, і на перший погляд може здатися, що й логічний зв’язок між словами *«friend”* і *«my»,* з одного боку, і *«friend”* і *«learns”,* з іншого боку, аналогічний.

Насправді при двоїстому розподілі за методом НС усього речення ми отримаємо *«My friend / learns the English language at our University”.* Таким чином, якщо *«friend* і *«my”* відповідно до цього розподілу логічно гранично близькі один до одного, то відповідно до цього ж розподілу *«friend”* і *«learns”,* розділені вже по першому двоїчному

розподілу, входять у дві різні синтагми. Отже, ми бачимо, що фізична, тобто «друкарська», близькість не завжди відповідає «смисловій».

Для повного розуміння структури даного англійського речення, а також усіх аналогічних речень варто провести його подальший аналіз за методом НС. Синтагма *«My friend"* — це «мікросполучення», і для досконального розуміння його структури подальше двоїчне членування за методом НС у цьому випадку не обов'язкове. Що стосується синтагми *"learns the English Language at our University",* то тут цей розподіл за НС буде мати вид: *"learns the English Language // at our University",* далі *"learns /// the English Language // at /// our University*" і далі *"learns /// the //// English Language || at /// our University.*

У результаті повного аналізу за НС всього речення воно прийме такий вид: *"My friend / learns /// the //// English Language // at /// our University".*

Якщо взяти для прикладу артикль *the,* то за своєю «фізичною» близькістю він безпосередньо примикає до прикметника *English,* але прямого «логічного» зв'язку між цими словами немає. «Логічно» цей зв'язок непрямий. У прямому «логічному» зв'язку з артиклем знаходиться іменник *Language,* віддалений від нього «фізично» названим прикметником. *«English"* входить в одне сполучення з *«language",* яке відокремлюється згідно цього членування від слова *«learns".* Тут ми бачимо, наскільки безглуздим є вислів «строгий порядок слів англійського речення».

Наведений аналіз показує, що «фізична» близькість або віддаленість таких кінцевих складових, як слова, у складі речення не пов'язані з їхньою смисловою близькістю або віддаленістю й, отже, говорити про «порядок слів англійського речення» не можна. Можна говорити про структуру англійського речення, про розташування синтагм і т.д.

Для повного розуміння структури англійського речення самими зручними й надійними є «трансформаційний аналіз» і аналіз за НС, і можливо саме тому цей метод, а особливо «трансформаційний аналіз» були так ретельно розроблені американськими структуралістами. Подібні аналізи, на наш погляд, не настільки важливі для українського речення при його досить гнучкій структурі, обумовленої синтетичним ладом української мови.

Однак, незалежно від того, як ми позначимо настільки істотне розходження між структурою українського й англійського речень, обумовлене синтетичним і аналітичним ладом цих мов, воно залишається досить істотним.

Якщо при розподілі матерії у фізиці є однозначні компоненти і терміни, що виражають їх, такі, як «молекули», «атоми», «ядра», «протони», «нейтрони», «електрони» і «кварки», то в граматиці нічого подібного немає. Можна говорити про структуру речення й далі чисто умовно — про структуру синтагми або члена речення, мікросполученні й, нарешті, слова. Ці проміжні компоненти досить умовні й також умовні в залежності від структури речення, котре аналізується, можна їх пронумерувати.

Для ілюстрації цієї думки візьмемо таке речення: *Intelligent microprocessor based instruments allow simple on-site calibration and commissioning"* [1: 60]. Це речення можна назвати структурою першого порядку, дві синтагми якої *Intelligent microprocessor based instruments /allow simple on site calibration and commissioning* можна вважати структурами другого порядку й далі йде «трансформаційний аналіз».

Застосувавши цей метод до синтагми *"Intelligent microprocessor based instruments",* зокрема *"microprocessor based instruments"* і для кращого розуміння можна й варто трансформувати в *"instruments based on microprocessor",* що приведе до більше точного розуміння. Це можна вважати структурою третього порядку. При необхідності

перекладу українською мовою ми одержимо: «Інструменти, основу яких становить мікропроцесор». При перекладі ми англійський дієприкметниковий зворот (Paticiple Construction) «трансформуємо» в українське підрядне речення. У наступній синтагмі (ще одній структурі другого порядку): *«allow simple on-site calibration and commissioning"* трансформаційному аналізу й аналізу по НС варто піддати сполучення *«simple on-site calibration and commissioning"*. Тут можна привести слідуючі теоретично можливі варіанти: *I) on-site calibration and commissioning are simple, 2) on-site calibration is simple and commissioning is not (simple)*.

Перший варіант більше логічний. Застосовуючи далі трансформаційний аналіз до сполучення *"on-site calibration and commissioning",* ми бачимо наступні теоретично можливі варіанти: *1) calibration and commissioning are on-site. 2) calibration is on-site and commissioning is not (on-site)*. Тут більше логічний другий варіант. Застосовуючи для наочності метод НС, дане сполучення прийме такий вид: *"simple / on-site /// calibration // and commissioning"*.

Це буде сприяти адекватному перекладу сполучення «простий внутрішній пристрій і експлуатація» і всього речення *Intelligent microprocessor based instruments allow simple on-site calibration and commissioning* «Розумні інструменти, основу яких становить мікропроцесор, допускают просте зовнішнє калібрування й експлуатацію».

Розглянемо ще одне речення: *"The problem stated is described by equation (3.14) subject to the initial condition, the total quantity of heat in the space remaining constant"* [2: 284]. У цьому реченні варто досконально розібрати з метою правильної семантизації сполучення *"equation subject to*", починаючи, а можливо в цьому випадку й обмежуючись трансформаційним аналізом. Сполучення *subject to* можна трансформувати в *"which is subject to"* і зараз необхідно встановити частину мови слова *"subject"*.

Із цією метою варто розглянути три основні частини мови з найбільшим числом слів: іменник, прикметник і дієслово. Іменник як варіант повністю виключений через відсутність визначника в перспективній однині. Із частин мови, що залишилися, (прикметника й дієслова), ні однієї «з ходу» виключити не можна, тому розглянемо в порядку черговості гіпотезу про можливості слова *subject* бути прикметником.

У такому випадку візьмемо для зіставлення два простих, гранично прозорі речення: «My friend is clever" і "My friend is busy". Як "clever", так і "busy" безперечно прикметники.

Піддамо ці речення трансформаційному аналізу, точніше «методу розширення» [3: 253] і спробуємо підставити до них обставина місця» at *big* office", отримаємо "My friend is clever at *big* office" - повна нісенітниця, а "My friend is busy at *big* office" звучить цілком логічно. Це значить, що прикметник «clever" виражає стан, внутрішньо властивий даній особі, а прикметник "busy" виражає стан, у якому дана особа тимчасово перебуває і який може змінитися. Внутрішньовластивий стан може відноситися як до істоти, так і неістоти, а стан, у якому тимчасово перебувають - тільки істоти.

Візьмемо ще два досить прозорих приклади: «Our University is large" і "Our University is built". За своєю структурою (розташуванню синтагм і «мікросполучень») ці речення аналогічні, близькі вони й за змістом. Але якщо порівнювати слова «large" і "built", то перше однозначний прикметник у функції іменної частини складеного іменного присудка, а що стосується другого, то для його досконального дослідження необхідний подальший аналіз.

Для проведення даного аналізу спробуємо до слова «large" підставити обставину місця «in Mariupol", і тоді речення стане "Our University is large in Mariupol". Речення стає безглуздим, підтверджуючи, що прикметник «large" виражає якість, внутрішньо властиву даному предмету.

Враховуючи те, що іменник “University”, до якого відноситься прикметник «large”, є неістотою, підтверджується думка, що прикметники, які відносяться до неістот, можуть виражати тільки внутрішньо притаманні властивості, а тимчасові стани виражати не можуть. З точки зору пропозиції структури це значить, що після них не можуть бути обставини місця.

Дане положення (наявність обставини місця) цілком припустимо до іншого речення: «Our University is built in Mariupol”. Воно звучить досить логічно, указуючи на те, що слово «built”, яке відноситься до неістоти “University” і не має даного обмеження (неможливість мати після себе обставини місця), прикметником не є. Воно є дієсловом у похідній формі (вихідна форма "build”) і входить *a priori* до складу простого присудка, що сполучається із допоміжним дієсловом «be” (у формі«is”).

Після таких попередніх аналізів варто приступити до вирішення основного завдання: чи є слово *«subject”* прикметником або дієсловом. Якщо взяти за основу першу гіпотезу й припустити, що слово *«subject”* є прикметником, то, ставлячись до неістоти (абстрактному іменнику *equation)* , воно не може сполучатися з обставиною місця; хоча в реальності це може бути. Сполучення *“the equation subject (which is subject) in our report to the initial condition* звучить цілком логічно. Якщо порівнювати слово *«subject”* зі словами *«large”* і *«built”* (див. попередні приклади), то граматично воно подібно зі словом *«built”* і в даному сполученні не може бути прикметником.

Оскільки ми встановили, що слово *«subject”* не може бути прикметником, то згідно методу виключення, воно однозначно є дієсловом. Далі нам треба виявити його форму й функцію при необхідності адекватного перекладу. Для остаточного вирішення синтактико-морфологічного питання відносно слова *«subject”,* з огляду на те, що це одна з форм дієслова, що входить *a priori* до складу присудка й сполучається з дієсловом *to be (is)* як перший компонент, для встановлення його форми необхідно звернутися до графічної частини теми «Послідовність аналізу й перекладу речень» [4: 66]. Опираючись на дієслово *to be* і безособові форми дієслова, встановлено, що дієслово в особовій формі — це початок присудка:

дієслово (у складі присудка) єдиний? — ні (до його складу входить установлене тепер інше дієслово *«subject”);*

наявність іншого дієслова (у безособовій формі) — так;

з часткою *«to”* — немає;

з прийменником — немає;

у функції підмета — немає (це частина присудка);

у функції доповнення — немає;

у функції визначення — немає;

у функції обставини — немає;

передує дієслово *have?*- немає;

передує дієслово *be?*- так;

дієслову *be* передує інфінітив або «абстрактний іменник»? – немає.

Таким чином, установлено, що *«subject”* є дієприкметником, тобто однією з безособових форм дієслова. Перший дієприкметник відпадає через відсутність суфікса *ing.* Залишається другий дієприкметник, тобто 3-я основна форма дієслова у даному сполученні вказує на пасивний стан.

Дієслово *«subject”* «піддавати», «підкоряти» *«be subject (to)*- «піддаватися», «бути підданим».

Примітка: тут ми зіштовхуємося з винятково рідким, майже унікальним випадком, коли «past participle" того самого дієсловам має дві форми: *«subjected",* що вказує на «динаміку», тобто на «рух», і *«subject"* (за формою, яка повністю співпадає з вихідною), що вказує на «статику», тобто на «стан».

Отже, підрядне речення *which is subject (to)* при необхідності перекладається: «яке піддано». Це ще раз підтверджує те, що слово *«subject"* у цьому випадку є дієсловом. Сполучення *subject to initial condition* у перекладі українською приме форму: «підданий первісній умові» («відбувається за особливих умовах»).

Якщо взяти наступну структуру другого порядку: *the total quantity of heat in the space remaining constant* і розбити по методу НС на дві структури третього порядку, то ми отримаємо: *the total quantity of heat in the space* і *remaining constant.* Остання структура третього порядку *remaining constant* є одночасно мікросполученням.

Названу структуру третього порядку: *the total quantity of heat in the space* можна розбити за методом НС на дві структури четвертого порядку : *the total quantity of heat* і *in the space,* де останній з названих є одночасно мікросполученням. І, нарешті, останню структуру четвертого порядку: *the total quantity of heat* можна за методом НС розбити на дві структури п'ятого порядку: *the total quantity* і *of heat,* обидві з яких є мікросполученнями.

Основні мікросполучення (дрібні структури), характер і ступінь їхньої розбивки:

1) *simple on-site/calibration and commissioning* — структура другого порядку, що пройшла один ступінь розбивки;

2) *remaining constant* — структура третього порядку, що пройшла два ступеня розбивки;

3) *microprocessor based*— структура четвертого порядку, що пройшла три ступеня розбивки;

4) *in the space* — структура четвертого порядку, що пройшла три ступеня розбивки;

5) *the total quantity* - структура п'ятого порядку, що пройшла чотири ступеня розбивки;

6) *of heat* — структура п'ятого порядку, що пройшла чотири ступеня розбивки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Density Material Aids Baths // Processing, June 1990, P. 605 Ginsburg R.S., Khidekel G.Y., Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology. – M.: Vissia Skola, 1979. – 272 p.

2. The Finite Velocity of Het from the View Point of the Kinetic Theory // Heat and Mass Transfer Pergamon Press. – Paris: Frankfort. June 1977. – 628 p.

3. Jespersen Otto. Growth and Structure of the English Language. – 10th. Ed. Chicago: The University of Chicago Press, 1982. – 244 p.

4. Копылевич Я. И. Справочник узловых грамматических тем английского языка. – Тула: Изд-во ТулГУ. – 70 с.

5. Basic Environment Health Course. School of Public Health. University of Albany, 1997. – 687 p.

УДК 372.65+43.20

Кузекова З. С.
(Астана, Республика Казахстан)

РАБОТА НАД ОШИБКАМИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ВТОРОМУ ЯЗЫКУ

Робота над помилками при вивченні другої мови є важливою частиною у структурі уроку. Ця частина уроку ведеться, в основному, інтуїтивно і підсвідомо, а тому потребує наукового та систематизованого підходу до цього важливого питання. У статті розглядаються питання помилок у різноманітних, у тому числі практичних аспектах вивчення іноземної мови як другої.

Работа над ошибками при обучении второму языку является важной частью в структуре урока. Эта часть урока ведется в основном интуитивно и подсознательно, поэтому требуется более научный систематизированный подход к этому важному вопросу. В статье рассматриваются вопросы работы над ошибками в разных, в том числе практическом аспектах обучения иностранному языку, как второму.

Work with mistakes is an important part of the Lesson structure during Second language Teaching. This part of the Lesson is conducted mainly instinctively and subconsciously and therefore more scientific systematic approach to this important issue is required. The article considers questions, work with mistakes in different aspects of foreign language teaching as a second language.

Мы часто говорим и пишем о теории преподавания второго языка, об обучении аспектам второго языка (напр. английский как иностранный, русский язык как иностранный, казахский как второй или иностранный), об актуальной проблеме теории и практики обучения второму языку, но часто забываем особенностях работы над ошибками.

В данной статье мы рассмотрим тему исправление ошибок: когда нужно делать исправления, разные методы исправления и технику исправления.

Что вы думаете о следующих вопросах, об исправлении ошибок в устной речи?

1. Нужно ли исправлять *все ошибки*? Нужно ли исправлять *любые ошибки*?
2. Если вы ответили «нет» на первый вопрос, то какие ошибки надо исправлять?
3. Нужно ли делать поправки, исправления сразу же или попозже?
4. Кто должен делать исправления – учитель, сам студент или другие студенты в классе?
5. Как должен проходить процесс исправления?

1. Нужно ли исправлять все ошибки?

Ответ — «нет», не нужно исправлять все ошибки. Невозможно исправлять ошибки 20 или 10 студентов, разговаривающих между собой со всех сторон. С одной стороны «да», надо исправлять ошибки: как может человек учить язык, если ошибки: не поправляются?

© Кузекова З. С., 2009

2. Какие ошибки надо исправлять?

Не все, но некоторые ошибки надо поправлять. Но теперь, какие из ошибок надо поправлять? В конце концов, это удел каждого учителя, и это зависит от контекста урока и темы обучения. Если студенты выполняют практические упражнения, используя выученные формы языка, которую они проходили на прошлых уроках, то в таком случае надо исправлять ошибки, так как, целью таких упражнений, является правильное использование выученных форм языка.

Также надо исправлять часто повторяющиеся ошибки, так как, это в пользу всему классу. Если студент делает ошибки: искажает знание слов, смысла, то надо делать исправления. Например, студент говорит на казахском языке:

«Можно я арендую твою книгу?». Здесь слово «арендую» не правильно подобрано, надо использовать слово «одолжу», и такие ошибки надо исправлять.

Если студенты, прочитав текст, отвечают на вопрос «о чем они прочитали», и если ответы по смыслу правильные, но грамматика не правильная, то не стоит исправлять грамматику, так как, цель упражнения понятие смысла, значение текста, а не грамматическая правильность языка. Если вы просто беседуете со студентами до и после урока, и они делают ошибки, то не стоит их поправлять, главное чтобы они умели правильно доводить свои мысли. Если при практических упражнениях студент допустил ошибки по определенным, целевым формам языка, сфокусируйтесь на них, исправьте и не надо беспокоиться о других менее значимых формах. И главное надо помнить: исправлять или нет ту или иную ошибку – это зависит от цели урока.

3. Когда исправлять ошибки?

Иногда кажется, что немедленно надо исправлять ошибки. Например, ошибки с произношением надо сразу же исправлять. Если студент, отвечая на вопрос, допустил ошибки в использовании целевой формы языка (под целевой подразумевается та форма языка, которую проходили студенты, например, (модальные глаголы, времена, сравнения и т.д.), то надо исправить их сразу же. Когда студент о чем-то рассказывает и при речи допускает) ошибку, которая искажает знание и заводит вас в тупик, то стоит её поправить.

Также если при выполнении упражнения по допущены были ошибки, и чтобы достичь конечной цели – свободной беглой речи студента, то не стоит сразу же исправлять их ошибки, когда они говорят, так как это их задевает.

Одно преимущество проведения исправления попозже, то здесь, поправка ошибки будет менее «личной», студенты не обязательно запомнят, кто делал эти ошибки.

В итоге, некоторые ошибки надо исправлять сразу же, некоторые позже, а некоторые совсем не надо исправлять.

4. Кто должен делать исправления?

Три возможностей:

a. учитель делает поправку;

b. студент исправляет себя сам;

c. студент исправляет ошибки другого студента.

Плюсы и Минусы таких видов исправлений.

a. Учитель исправляет ошибки

Плюсы:

- Исправление пройдет быстро, более эффективно и правильно

o Уверенность студента, что это работа учителя. Учитель всегда прав.

o Учитель может сделать так, чтобы процесс исправления ошибок был менее чувствительным и честным.

o Учитель может применить правильные и разную технику исправления.

Минусы:

o Это не дает независимость ученикам

o Это может быть унизительным для студента, что учитель поправляет его/ее.

o Студент может чувствовать стыд, позор.

o Когда учитель слишком много делает исправления, это может деморализовать студентов.

o Другие студенты могут чувствовать себя за бортом, когда идет поправка ошибок.

Несмотря на минусы и плюсы, учитель должен делать поправки, но правильные! Нет ответа на вопрос, сколько исправлений должен делать учитель.

Это зависит от многих факторов и мнений.

Ь. Исправление самого себя

Плюсы:

o Студент вовлечен в процесс – это дает уверенность, если они могут исправлять себя самого.

o Сами исправленные ошибки более запоминаемы и вероятность повторения таких ошибок мала.

o Это вдохновляет независимость ученика.

o Это дает информацию для учителя о знании ученика, о его возможностях и сознании.

Минусы:

o Студент может не справиться поправкой своей ошибки и потеряет стимул.

o Студент может почувствовать прессинг и стыд.

o Студент может «исправить! правильные ответы и сделать больше вреда.

o На это уходит больше времени.

В любом случае само исправление, более позитивный процесс, чем негативный. Первые три плюс перечисленные являются очень важными аргументами.

с. Студент исправляет ошибки другого студента

Плюсы:

o Некоторые студенты относятся такому виду исправления ошибок более открыто (но многие же против!).

o Этот подход вовлекает других студентов и дает им уверенность.

o Это вдохновляет других студентов быть всегда вовлеченными в процесс урока.

o Это вдохновляет атмосферу взаимоотношения, сотрудничества.

o Это помогает учителю оценить знание других студентов.

Минусы:

o Студент, делающий поправку, сам может сделать ошибку.

o Это может проходить медленно и менее эффективно (если у студента отсутствует навык поправки).

o Студент, чью ошибку поправляют, может не понять другого студента (произношение).

o Студент, чью ошибку поправляют, может не знать, является ли исправление правильным.

o Некоторые студенты могут подумать, что это работа учителя.

Данный подход, исправление ошибок одного студент другим студентом практикуется в классе, и это надо применять. Но помните, что в классе будет студент, который будет постоянно пытаться поправлять ошибки всех студентов, как будто он/она учитель, и это может поставить под угрозу продуктивность урока и раздражать многих студентов в классе!

Идеально, когда используются все три способа поправки.

5. Как делать поправки?

Конечно, вы не начнете говорить: « Нет, это не так!» или что-то в том роде. Это звучит негативно, критично и не поддерживает утверждение, что процесс исправления ошибки должен быть частью процесса обучения.

Советы по немедленным исправлениям:

1. Укажите, что произошла ошибка. Как? Может быть жестикуляцией лица или устно: «Снова, иизвините?». Жестом показать студенту, остановить предложение, это — сигнал студентам, что есть ошибка.

2. Укажите, где произошла ошибка. Как? Можно использовать заполнение пробела. Например, если студент сказал: «каждый день она ходят в школу». Учитель может сказать: «каждый день она____ в школу». Используйте свои пальцы. Каждый палец подразумевает одно слово. И когда очередь дойдет до четвертого пальца, укажите, что здесь есть ошибка. Это, наверное, звучит странно, но это срабатывает на уроке. Когда вы устанавливаете, локализируете место ошибки, студент может сконцентрироваться над той частью предложения, которую надо исправить.

3. Категоризируйте вид ошибки. Как? Скажите, «3-лицо в единственном числе». Если студент знает, что нужно добавить суффикс «3-лица» для преобразования глагола, то он ответит правильно.

Указывая, что произошла ошибка, место ошибки и вид ошибки, учитель использует свои навыки, поправки, чтобы поправка была удачной и эффективной, и это вовлекает всех студентов.

4. Студент сам или другой студент делает поправку. Если они не смогут, сами исправьте.

5. Можно попросить повторить предложение заново.

6. Вы сами можете повторить предложение с ошибкой с повышенной интонацией, чтобы студентам стало ясно, что есть ошибка в предложении. Или просто повторите неправильную часть предложения.

7. Или повторите предложение только до той части, где было сделано ошибка.

8. Используйте пальцы, чтобы указать на ошибку. Например, что два слова расставлены в предложении неправильно (Куда пойдете вы?). Пальцами вы можете показать, что нужно переставить два слова (вы пойдете).

9. Используйте слова «Предлог, окончание, прошедшее время, и т.д.»

10. Если студент неправильно повторил то, что сказал предыдущий студент, обратитесь к тому студенту и спросите его/ее повторить то, что она/он сказал в начале.

Позднее исправление

Как мы уже сказали, что не стоит исправлять студентов, когда они выполняют упражнения по говорению, практикуют беглость языка и при работе в группах. От немедленных исправлений, они ничего не получат полезного.

Советы по проведению поздних исправлений:

1. Организуйте расположение парт так, чтобы вы могли ходить по классу.

2. Возьмите ручку и бумагу.

3. Когда студенты работают в группах, слушайте каждую группу по очереди и старайтесь записать ошибки.

4. Концентрируйтесь над ошибками целевого языка, над часто встречаемыми ошибками и над теми, которые вы считаете важными.

5. Также записывайте, хорошо составленные предложения.

6. Если у Вас есть проблема со слушанием, то запишите ошибки, которые могут иметь место при выполнении упражнений. Так как, исправление ошибок не должно состоять только из «гениальных» ошибок, сделанных в классе!

7. К концу упражнения, перепишите все ошибки на доску. Скажите студентам, что некоторые предложения правильные, а некоторые неправильные. Они должны решить и сделать поправки. Если время позволяет, дайте им шанс поработать над ошибками в группе. Если нет, то исправляйте ошибки все вместе. Таким образом, все студенты получают выгоду, пользу от исправления ошибок. Наверное, будет студент, который спросит, сделал ли он/она эту ошибку? Ответьте, что это не имеет значения.

8. Если уж совсем времени не остается на работу с ошибками, то перенести её на следующий урок. Вы можете собрать ошибки за неделю, и провести урок над ошибками в конце недели в качестве обзора пройденного материала. Таким образом, можно избежать попытку студентов определить, чья эта была ошибка, так как за неделю они забудут, кто делал ошибку.

ИСПРАВЛЕНИЕ ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ

Мы рассмотрели исправление ошибок устной речи. Всё о чем мы говорили, можно применить и на исправление письменной речи, но здесь есть другие факторы, которые нужно учитывать.

Многие из нас помнят, как наши учителя возвращали нам наши письменные работы, заполненные исправлениями красной пастой с очень маленькой похвалой. Или когда нам возвращали нашу работу с одной только фразой «хорошо», и что заставляло нас думать, а что именно в работе было хорошего.

1. Когда мы исправляем письменную работу?

2. Как мы исправляем письменную работу?

Символы

То же самое, как и с ошибками устной речи: учителя должны стараться вовлекать студентов в процесс исправления ошибок письменных работ. Для этого можно использовать символы исправления ошибок. Учитель может подчеркнуть или обвести ошибку, тем самым, указывая место ошибки, а затем, указать категорию ошибки, устанавливая соответствующий символ, например: G – грамматика. Студентам надо дать копию всех символов, и что они означают.

После этого, студенты могут сами исправлять свои ошибки. Но после этого, учитель обратно должен проверить работы студентов по исправлению ошибок, это длинный процесс. Символы могут быть следующие: V— слово,

WO — порядок слов, P — пунктуация.

Если вы пользуетесь традиционным подходом к поправкам, то не стоит затмевать работу поправками, хвалите студентов, вдохновляйте, поддерживайте.

Исправление в классе

Другой принцип исправления устной речи тоже можно применить к исправлению письменной речи. Соберите письменные работы, запишите ошибки (те, что вы считаете нужными). Сделайте копии списка или напишите на доску, раздайте всем список с ошибками, таким образом, работа над ошибками будет менее личностной.

Ставить оценку

Это зависит от вас. Лично я не ставлю оценки, если это только не подготовка к экзамену, где я руководствуюсь стандартом экзамена, чтобы студенты знали свой уровень знании на экзамене. Всегда я стараюсь давать позитивные комментарии, но все это личный выбор каждого учителя!

Заключение:

- Работа над ошибками должна быть частью учебного процесса и к нему нужно относиться позитивно.
- Нужно применять разные подходы, способы поправок.
- Учитель должен указать место и категорию ошибки.
- Учитель должен применить жестикуляцию лица, пальцы, устные подсказки, чтобы справиться с работой над ошибками.
- К письменным работам, учитель должен использовать разные подходы.
- Использование символов для письменных работ должно быть ясным и последовательным.
- Не надо исправлять все ошибки подряд. Сконцентрируйтесь над ошибками целевого языка, общими, часто встречаемыми ошибками, или обращайте внимание на те ошибки, которые вы считаете важными по разным причинам.
- Если цель — урока понимание (дача правильного ответа на вопрос), то концентрируйтесь на правильном ответе, но не на правильной грамматике.
- Не мешайте и не останавливайте, когда студент говорит, стараясь выразить свое мнение, ответить на вопрос – просто запишите ошибку.
- Будьте позитивны и хвалите хорошую работу.
- И не избегайте работы над ошибками!

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М., 2000

2. Jeremy Harmer THE PRACTICE of ENGLISH LANGUAGE TEACHING – England, 2006.www Longman com.

3. Гальскова Н. Д, Ге Н. И. Теория обучения иностранным языкам. – М., 2005.

УДК 81’373

Новикова Т. Ф.
(Белгород, Россия)

РЕГИОНАЛИЗМЫ В СОСТАВЕ ЕДИНИЦ ЯЗЫКА С НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕНИЯ

У статті зроблена спроба конкретизації змісту і класифікації недостатньо чітко визначеного мовного континууму під узагальнювальною назвою «одиниці мови з національно-культурним компонентом значення». Особлива увага автором надається словам-регіоналізмам і фразеологізмам з регіонально-культурним компонентом значення у складі даного мовного комплексу, оскільки саме названі одиниці мови, маючи безперечний культуроносний потенціал, мало досліджені і практично не затребувані в практиці навчання рідній мові.

Ключові слова: *культурологічний подхід, одиниці мови з національно-культурним компонентом, культурна конотація, діалектізми, регіоналізми.*

В статье предпринята попытка установления содержательных границ недостаточно четко определенного языкового континуума под обобщающим названием «единицы языка с национально-культурным компонентом значения». Особое внимание уделено регионализмам – языковым единицам с регионально-культурным компонентом, поскольку названные единицы, обладая несомненным культуроносным потенциалом, мало исследованы и практически не востребованы в практике обучения родному языку.

Ключевые слова: *культурологический подход, единицы языка с национально-культурным компонентом, культурная коннотация, диалектизмы, регионализмы.*

In the article was undertaken an attempt of concretization of the content and the classification of the still not distinctly identified language continuum under generalized title elements of the language with nationally-cultural components of the meaning. The author payed much attention to word- regionalisms and phraseologisms with regionally-cultural components of the meaning in the content of the examined language complex, als only the named elements of the language, having the evident cultural potential are not enough investigated and almost not called for in the practise of learning the mothertongue.

Key words*: culture method of approach, cultural connotation, language units with nationally-cultural components, dialectisms, regionaismsl.*

Современной лингводидактикой все активнее развивается мысль о культуроформирующей функции лингвистического образования и необходимости реализации культурологического подхода в преподавании родного языка, когда он (язык) осознается не только как предмет изучения, но и как инструмент познания окружающего мира, как мощное средство воспитания, приобретения социального и духовного опыта.

Как отмечается современными методистами (Е. А. Быстровой, С. И. Львовой, Л. А. Ходяковой и др.), в настоящее время наметилось несколько путей реализации культуроведческого аспекта в преподавании языка, в числе которых — формирование у школьников представления о родном языке как феномене культуры, формирование

© Новикова Т. Ф., 2009

национальной языковой картины мира, что может быть осуществлено путем включения в содержание предмета «текстов с национально-культурным компонентом; национально-маркированных и национально окрашенных единиц языка; концептов духовной культуры…» [1: 3-4]. Еще один путь познания культуры русского народа — в диалоге культур, при этом предполагается, что диалог культур – это не только средство познания иной культуры, но и способ более глубокого проникновения в свою собственную культуру. На фоне встречи разных культур учащиеся глубже понимают своеобразие своей культуры, «особость» своего языка и в то же время обнаруживают нечто общее, объединяющее, что в конечном итоге способствует осознанному, осмысленному отношению и к своей культуре, и к своему языку. Например, специфика изучения языка в нашем регионе в значительной мере обусловлена этнокультурной и географической ситуацией – пограничным положением области и значительным влиянием на разговорную речь местных жителей норм украинского языка, чем объясняется необходимость русско-украинских фонетических, лексических, грамматических сопоставлений; эти сопоставления облегчают понимание языковых закономерностей и способствуют развитию интереса к культуре родного края. По нашему мнению, познание русской культуры и русского менталитета в лингвокраеведческом аспекте, в своеобразном «региональном измерении», можно рассматривать если не в качестве третьего пути реализации культуроведческого аспекта в преподавании родного языка, то в качестве аспектного преломления любого из вышеназванных путей.

Многие культурные и языковые феномены, и в первую очередь актуальные для современного преподавания языка «слова с национально-культурным компонентом», приобретают дополнительные значения, особую фоновую информацию в условиях их рассмотрения в контексте культуры определенного региона: например, для Белгорода это слова *звонница* (монумент «Звонница» на Танковом поле под Прохоровкой – один из символов Белгородчины), *диорама* (диорама «Огненная дуга» — главный музей города), *салют* (город имеет перифрастическое название — город Первого салюта, ежегодный величественный салют в День освобождения города является культурным событием и др.). Регионально-культурную коннотацию имеют даже «обычные» прилагательные *чёрный* и *белый*: *чёрный* — чернозём, Черноземье, чёрный — один из цветов флага Белгородской области; *белый* — все слова с корнем *бел-* для местных жителей имеют свои, «региональные», смысловые приращения: во-первых, почти всегда связаны с лексемой *мел* (*белые* здесь означает *меловые): Белогорье, Белый Колодец, Беломестное, Белянка* и др., например, значение «цвета мела» имеет прилагательное *белый* в строчке из песни: «*Спят крутые белые отроги…*»; во-вторых, с названием области и областного центра, в частности, в составе сложносокращенных наименований: *Белэнергомаш, Белсвязь, Белхлеб* и др. Все вышеприведенные в качестве примеров языковые единицы, по нашему мнению, следует отнести к словам с национально-культурным компонентом, а в данном конкретном случае — с «регионально-культурным компонентом», ***регионализмам*.**

Единицы языка с национально-культурным компонентом значения в образовательном стандарте названы в качестве основных компонентов содержания курса русского языка в культуроведческом аспекте, однако ни в самом документе, ни в научно-методических работах по теме не конкретизировано, какие именно языковые комплексы подразумеваются под данным обобщением. Это положение позволило нам охарактеризовать эти слова

как «до сих пор не определенный языковой континуум» [2: 156]; по нашему мнению, эта понятийная неопределенность сдерживает развитие методики преподавания родного языка в культуроведческом аспекте и нарождающейся дидактической лингвокультурологии. Обозначение содержательных границ данного языкового континуума, установление внутрисистемных отношений на сегодняшний день остается актуальной лингвометодической проблемой. В одной из наших работ был дан примерный список групп слов с национально-культурным компонентом. На наш взгляд, тематические лексические комплексы, квалифицируемые как ***«единицы языка с национально-культурным компонентом значения»***, могут быть сгруппированы следующим образом:

- безэквивалентные слова и устойчивые выражения;
- диалектизмы и регионализмы;
- названия этнографических реалий, предметов быта;
- артефакты и знаки национальной культуры;
- названия праздников, природных явлений, примет;
- названия реалий, отражающих административно-территориальное
- устройство, топонимы и микротопонимы;
- историзмы, названия исторических событий;
- все типы и виды антропонимов;
- мифонимы, обозначения явлений религиозной культуры;
- термины родства и других форм межличностных отношений;
- слова, выражения и готовые формулы русского речевого этикета;
- фразеологизмы, образные выражения, поговорки и пословицы,
- прецедентные тексты;
- слова, репрезентирующие концепты русской и мировой культуры и др. [2: 157]

Не предполагая возможным охарактеризовать все названные языковые комплексы в небольшой статье, мы решили обратиться к рассмотрению названных во 2-й группе ***регионализмов*** и их сопоставлению с ***диалектизмами.***

В первую очередь следует отметить, что, несмотря на то, что регионализмы представлены в перечне как отдельная тематическая группа, тем не менее практически в каждой из других названных групп возможно присутствие «особых» слов — слов с регионально актуальным и с позиций регионального культурного фона объяснимым компонентом значения – так мы понимаем языковое явление, названное выше *регионализмами.* По сравнению с активно употребляемыми терминами (безэквивалентная лексика, диалектизмы, этнографизмы, микротопонимы, локализмы и др.) регионализмы пока не получили «прописки» в лингвистическом дискурсе. Определение регионализма не обнаружено нами в большинстве активно используемых специальных и толковых словарей. (Отметим, что более распространено функционирование термина *регионализм* как термина общественно-политического: «Регионализм – рассмотрение и решение различных проблем с точки зрения потребностей того или иного региона [3: 686]). Можно предположить, что термин *регионализм* возник как современный эквивалент ушедшего в пассив термина *провинциализм (провинционализм).* В «старых» словарях (в словаре Д. Н. Ушакова, в репринтном издании «Словаря гуманитария» Н. К. Рамзевича) имеются определения *провинциализмов* как «слов и оборотов речи областного происхождения, необычных для литературного языка», «областных, местных слов, выражений и оборотов, не употребляющихся в литературном языке» [4: 198]. Попутно считаем нужным

подчеркнуть неизменно положительное отношение к этой группе слов выдающихся филологов Х1Х в. В. И. Даль по этому поводу писал: «Выражения местные, областные принадлежат народу, выросли на русском корне, много способствуют уразумению и обогащению языка. И приложены на обсуждение и выбор читателя, в коем предполагается не школьник и не немец, а любящий свой язык земляк» [Цит. по 5: 8]. Однако ввиду того, что долгие годы государственная языковая политика была направлена на нивелирование языка, сформировалось скорее негативное, чем даже просто нейтральное, отношение к «областным словечкам», хотя были, разумеется, и противники «официальной линии». О провинциализмах, диалектизмах, «народных словечках» и их праве на присутствие в современном литературном языке много писал во 2-й половине XX века А. К. Югов. «У нас вошло в дурной лексикографический обычай пятнать словарь <…> запретительными пометами: простонародное, областное, разговорное…» [6: 63], а между тем – «это настоящие россыпи и самородки русской речи», дающие возможность почувствовать «прелесть живого языка».

В настоящее время можно с уверенностью говорить о возрождении исследовательского интереса к народной речи, и этим фактом еще раз подчеркивается актуальность формирования необходимого для работы в этом направлении терминологического аппарата. Однако, как выше было отмечено, о терминологической упорядоченности в этой сфере говорить рано; в особой мере это заявление справедливо в отношении *регионализма* – ключевого для нашего исследования термина. Во-первых, проявляется тенденция отождествления этого термина с термином «диалектизм»: например, в «Словаре русской лингвистической теории» В. Абрегова *регионализм* определяется как «то же, что *диалектизм, локализм*, местное слово», хотя, по нашему мнению, между этими терминами не может быть поставлен знак равенства. Если *бурак* (свекла), *казать* (говорить), *справный* (полный) в речи белгородцев – это бесспорные диалектные единицы, то могут ли быть так же квалифицированы «местные слова» *трампель* – «вешалка для одежды» (по фамилии местного мебельного фабриканта XIX века), *карагод* – «групповой танец», в переносном значении – «особо шумное гулянье»; *кильдим* – «кладовка, чулан, каморка» (хотя у Даля совсем иное значение: *ястребок для ловли мелкой дичи* – см.: 7: 319), *Богданка* (проспект Богдана Хмельницкого в Белгороде) и другие лексические, фразеологические, прагмалингвистические единицы. Очевидно, именно к таким фактам применимо понятие *регионализм.* «Регионально маркированным» может быть не только диалектное, но и широкоупотребительное в современной речи слово или выражение, что и было проиллюстрировано выше. Примером присутствия в отдельном слове «региональных коннотаций» может служить регионализм *крейда,* также связанный с лексемой *мел* (от нем. *Kreide* «мел»), – местное название городской окраины, где обычно и располагались строительные предприятия, в т.ч. по переработке мела; в настоящее время функционирует как имя собственное – микротопоним. Во-вторых, по нашему мнению, следует разграничивать *регионализмы* и *регионимы* – региональные имена собственные *(Третье поле России, Курская дуга, Харьковская гора, Болховец, Богданка* и под.), поскольку у нас сложилось мнение, что в дискурсе специалистов эти термины (регионализм и регионим) не разграничиваются, употребляются как дуплетные.

К регионализмам могут быть отнесены все топонимы и микротопонимы, в особенности в составе устойчивых выражений: *жить на Горе* (не в центре: *Харьковская гора* – название «спального» микрорайона), *скоро в Ячнево* (о близкой смерти: *Ячнево* –

место расположения кладбища), *пора на Новую* (в связи со странностями поведения кого-либо: на ул. *Новой* в г. Белгороде находится областная психиатрическая больница) и др. К фразеологизмам-регионализмам должны быть отнесены выражения, включающие диалектизмы: *вставать с кочетами (с петухами), вспыхивает как серники (как спички)*; этнографизмы: *гуню* (свадебные подарки) *собирать* и др.

Хотелось бы обозначить еще один аспект рассматриваемой проблемы – дидактический. Языковые единицы с национально-культурным компонентом значения и регионализмы в их составе обладают несомненным воспитательным, нравственным потенциалом. Эксклюзивный языковой материал (диалектный, фразеологический, паремиологический) представлен в пособии белгородского учителя Н. М. Рухленко «Этнопедагогическая направленность занятий по орфографии». Автор убежден: «Без овладения богатством языка, воплощенным в микрожанрах фольклора, немыслима методическая парадигма культуры речи…» [5: 3] — и приводит примеры диалектизмов и регионализмов, встречающихся в пословицах, поговорках, образных выражениях, характерных для нашего края: *«Без прикраски и слово не баско», «Без перевясла и веник рассыпался», «Съездить в Харьковскую губернию, в город Рыльск»* (т.е. *ударить*) и др.

Разумеется, работа с региональными языковыми фактами не должна и не может вытеснить с урока тематически разнообразные материалы, иллюстрирующие вечные общечеловеческие ценности вне их этно- и географической определенности. Однако разумное и планомерное включение регионального компонента в базовую и дополнительную части лингвистического образования школьников представляется делом актуальным и общественно значимым. В наше время необходимо по возможности разнообразить источники культурной информации в учебном процессе по их содержанию и речевому оформлению. С одной стороны, эти источники надо приближать к реальным условиям жизни учащихся, они должны непосредственно помогать речевой ориентации, повседневным речевым контактам. С другой стороны, учебные материалы должны шире отражать мир духовной культуры своего народа, его богатейший потенциал. Поэтому столь остра проблема разработки общенациональных и региональных культурно-языковых программ.

ЛИТЕРАТУРА

Быстрова Е. А. Преподавание русского языка в многонациональной школе // Русский язык в школе. – 2007. – № 3. – С. 22-25; № 4. – С. 3-7.

Новикова Т. Ф. Культурологический подход к преподаванию русского языка в аспекте регионализации образования: монография. – Белгород, 2007 – 396 с.

Большой толковый словарь русского языка /Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов.— СПб: Норинт, 1998

Рамзевич Н. К. Словарь гуманитария/Сост. М. И. Лепихов/Отв. ред. В.К.Журавлев. – М.: Былина, 1998

Рухленко Н. М. Этнопедагогическая направленность занятий по орфографии: учеб. пособие. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2004 – 124 с.

Югов А. К. Думы о русском слове. – М.: Современник, 1975 – 96 с.

Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2005

УДК [168.22:811.161.1]:371.315.212(5-11-12)

Рябоконь А. В.
(Винница, Украина)

ИНТЕНСИВНЫЙ ВВОДНО-ГРАФИЧЕСКИЙ КУРС ЧТЕНИЯ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ ДЛЯ ИНОСТРАНЦЕВ КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ТЕКСТОЦЕНТРИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ

У статті йдеться про інтенсивний ввідно-графічний курс читання російською мовою для іноземців як специфічну реалізацію лінгвокультурологічного текстоцентричного підходу до навчання. Розкривається сутність даного підходу та його основні положення. Описується покрокова структура навчального процесу за даним курсом. Визначається місце курсу у загальному процесі вивчення російської мови як іноземної.

Ключові слова: *читання, російська як іноземна, інтенсивний ввідно-графічний курс, лінгвокультурологічний текстоцентричний підхід.*

The article deals with the intensive introductory-graphical course of reading in Russian for foreigners as a specific realization of the linguoculturological text-centered approach towards teaching and learning. The essence of this approach and its main statements are disclosed. The step-by-step structure of the learning process after this course is described. The place of the course in the general process of learning Russian as a foreign language is defined.

Key words: *reading, Russian as a foreign language, intensive introductory-graphical course, linguoculturological text-centered approach.*

Вопросы обучения чтению на иностранных языках, в том числе на русском, роль текста в этом процессе, его собственно лингвистические и культурологические аспекты достаточно активно обсуждаются в литературе последних десятилетий. Предлагается базировать учебный процесс на учете сходных и отличительных признаков русского и латинского алфавитов [1;2], текстов различных жанров на основе данных алфавитов [3]. Характеризуется текстотека современного учебника [4]. Обосновывается выдвижение текста в качестве высшей единицы обучения языку, классификация текстов в целях обучения [5]. Развивается теория лингвострановедения как единства обучения языку и культуре [6], родственная ей теория лингвокультурологии [7]. Характеризуется начальный этап обучения иностранцев чтению на русском языке, вводно-фонетический курс в контексте диалога языков и культур применительно к студентам Юго-Восточной Азии [8]. Сводя воедино указанные теоретические и эмпирические предпосылки, опираясь на личный опыт преподавательской и научной деятельности, мы предлагаем лингвокультурологический текстоцетрический подход к обучению, преломляя его в настоящей статье к обучению чтению на русском языке как иностранном.

Основной пафос данного подхода — в его нацеленности на наведение мостов и преодоление барьеров между контактирующими в процессе чтения текста языками и культурами. В качестве исходной единицы обучения рассматривается текст как

© Рябоконь А. В., 2009

продукт не только языкового, но и культурного развития, обнаруживающего много общего применительно к различным системам письменности. Текст рассматривается также как высшая единица обучения чтению, детерминирующая овладение единицами более низкого ранга. Отсюда название предлагаемого подхода – лингвокультурологический текстоцентрический.

Воплощением данного подхода мог бы стать интенсивный вводно-графический курс чтения на русском языке как иностранном. Учащимся, проходящим данный курс, предстоит установить: так ли высок графический барьер между русским языком и другими европейскими языками (а также языками других регионов с письменностью на основе латинского алфавита), о чем часто можно слышать от иностранцев? А может правильнее было бы говорить о наведении мостов между этими языками и письменностями как явлениями различных культур, и, в конечном счете, между их носителями?

Прежде всего, учащимся предлагается вспомнить, как они начинали учиться читать на родном языке. Сначала были буквы, потом слоги, за ними слова, предложения и, наконец, тексты. То же самое происходило, когда они начинали изучать первый, второй и т.д. иностранный (неродной) язык. Скорее всего, этот путь был медленным, малоинтересным и утомительным. А можно ли начать прямо с текста, ощутить способность понимать русскую письменную речь (пусть в самых общих чертах) уже с самых первых мгновений обучения чтению?

Да, можно. Ведь культуры письменной речи на всех европейских и многих других языках имеют много общего. Вот на это общее и можно опереться при выполнении заданий, составляющих данный курс. Эти задания могут показаться слишком элементарными, даже детскими. Эта простота, однако, покажет учащимся со всей очевидностью известное сходство культур письменной речи на многих языках. Кроме того, она убедит их в возможности быстрого и нетрадиционного наведения мостов между этими языками, преодоления барьеров между ними.

Учебный процесс по данному курсу мог бы состоять из следующих шагов.

Задание первого шага. *Представьте себе, что Вы встречаетесь с инопланетянином, прилетевшим на нашу Землю в научную командировку, и благодаря телепатической связи узнаете, что его интересуют визуальные способы передачи информации от человека к человеку, существующие на нашей планете. Но не любые, а тем, что используются через посредство бумаги и других носителей визуальной информации. Решая, как помочь инопланетному гостю, Вы выбираете (1) вербальные способы (т.е. средства какого-либо национального языка), (2) вербально-знаковые способы (где знаки национального языка сочетаются со знаками других систем), (3) невербально-знаковые способы (где используются знаки не национальных языков, а других систем), (4) невербальные и незнаковые способы (изображения различных живых и неживых объектов, связей и отношений между ними без привлечения каких-либо знаков).* Для осуществления выбора предъявляются: пейзажная картина/фотография, ноты, образец русского печатного текста, дорожный знак, запись арифметического действия, образец латинского печатного текста, сюжетная картина/фотография, образец греческого печатного текста, детский рисунок, сводка погоды на русском языке, образец арабского печатного текста, технический текст на русском языке с формулами и символами, образец китайского печатного текста.

Задание второго шага. *Вы, конечно, знаете, что вербальные способы передачи информации, в первую очередь письменная речь, являются на данном этапе развития общечеловеческой цивилизации главными. Но у разных народов эти способы, имея немало общего, обладают и ярко выраженными особенностями. Корень этих отличий - в специфике культурно-исторического развития разных стран и целых регионов. Продолжая оказывать помощь инопланетянину, определите сначала для себя, какие из приведенных ниже текстов представляют собой образцы письменности, зародившейся в (1) европейском и (2) других регионах нашей планеты.* Для выбора предлагаются тексты на китайском, греческом, русском, арабском, латинском. хинди, иврите.

Задание третьего шага. *Вот тексты на основе письменностей европейского происхождения. Определите, какой из них написан на (1) латинском, (2) греческом и (3) русском языках, вспомнив, что Вы знаете о символах, используемых в физике, химии и других науках.* Для выбора предлагаются тексты: греческий печатный, латинский рукописный, русский печатный, латинский печатный, русский рукописный.

Задание четвертого шага. *Теперь нашим партнером будет не инопланетянин (пожелаем ему удачи), а сам русский письменный текст. Как Вам, конечно же, стало ясно, русская письменная речь существует в двух вариантах - печатном и рукописном (как и все европейские). Давайте убедимся в том, что мы совершенно точно различаем эти два варианта. Итак, укажите, какой из этих текстов является (1) печатным, (2) рукописным, (3) смешанным.* Для выбора предлагаются: печатный текст из заглавных букв, рукописный текст из заглавных и строчных букв, печатный текст из заглавных и строчных букв, печатный текст с элементами рукописного из заглавных и строчных, рукописный текст с элементами печатного из заглавных и строчных букв.

Задание пятого шага. *Всем известно, что общение может протекать в форме диалога или полилога (разговора двух и более людей), в форме монолога (рассказ или лекция, например), в смешанной форме (например, интервью). И все эти формы имеют свои воплощения в письменной речи (в русской и иноязычной). Определите, к какой группе относятся данные тексты - (1) диалогическим, (2) монологическим, (3) смешанным.* Для выбора предлагаются: фрагмент интервью, статья из энциклопедии, отрывок из пьесы, фрагмент лекции.

Задание шестого шага. *Итак, мы знаем, что русский письменный текст может быть печатным и рукописным, диалогическим и монологическим, включать вербальные и невербальные элементы, совмещать в себе все эти признаки.. А теперь нам предстоит определить, какой жанр представляют эти тексты: (1) рассказ, (2) письмо, (3) заметку в газете, (4) записку, (5) интервью, (6) прогноз погоды, (7) режим работы какого-либо заведения, (8) расписание занятий в университете, (9) программу телепередач, (10) календарь*. Предъявляются тексты соответствующих жанров.

Задание седьмого шага. *А сейчас пообщаемся только с текстами в том варианте, который мы чаще всего встречаем в повседневной жизни - в печатном монологическом. Присмотритесь внимательно и скажите, сколько основных вопросов обсуждается в каждом тексте- 1, 2, 3 или 4?* Предъявляются тексты, состоящие из одного, двух, трех, четырех абзацев.

Задание восьмого шага. *В устном тексте не всегда бывает просто определить границы между предложениями. А в письменном. В текстах на основе европейской*

письменной традиции сделать это проще простого. Определите, сколько предложений в каждом из данных текстов. Предъявляются монологический, диалогический, монолого-диалогический и диалого-монологический тексты, состоящие из различного числа предложений.

Задание девятого шага. *А вот еще один текст - партнер по общению. Знаки препинания выполняют практически одтинаковые фунгкци и во всех европейских языках. Определите, пожалуйста, номера предложений, в которых (1) сообщается информация об одном объекте, (2) перечисляется ряд объектов, (3) задается общий вопрос, (4) задается специальный вопрос, (5) дается твердый утвердительный ответ, (6) дается уклончивый утвердительный ответ, (7) дается отрицательный ответ, (8) выражается радость, (9) выражается удивление, (10) передаются слова другого человека.* Предъявляется монолого-диалогический текст с пронумерованными предложениями, которые: заканчиваются точкой, восклицательным знаком, вопросительным знаком, многоточием, вопросительным и восклицательным знаком; (не) содержат запятых, двоеточий и кавычек; составляют вопросно-ответные диалогические единства, в которых ответы (не) содержат ключевых слов вопросов.

Задание десятого шага. *Были времена, когда даже в европейских письменных текстах невозможно было разглядеть границы между словами в предложении. Иное дело сейчас. Определите, сколько слов в каждом из предложений данного текста.* Предъявляется текст с пронумерованными предложениями, содержащими различное количество слов.

Задание одиннадцатого шага. *А теперь всмотримся в слова, составляющие следующий текст и скажем, сколько в нем: (1) слов, являющихся собственными именами (не считая начальных слов предложений), (2) аббревиатур, (3) порядковых числительных, (4) количественных числительных, (5) составных слов, (6) слов, не поместившихся на одной строке.* Предъявляется текст, содержащий географические названия, имена людей и прочие имена собственные, аббревиатуры из заглавных букв, цифры с окончаниями через дефис, числа без окончаний, слова из разделенных дефисом компонентов, разделенные знаком переноса слова со слогами на разных строчках.

Задание двенадцатого шага. *В русском языке, как и в большинстве других языков, многие слова употребляются в различных грамматических формах. В тексте, который перед Вами, есть одно такое слово. Скажите, сколько раз оно встречается в тексте.* Предъявляется текст содержащий существительное в разных числах и падежах/глагол в разных лицах и временах, прилагательное в разных родах, числах, падежах, степенях сравнениях.

Задание тринадцатого шага. *А теперь настала очередь букв. Мы уже знаем, что русские буквы, как и английские, могут быть печатными и рукописными, заглавными и строчными. А еще они могут быть гласными и согласными. Опираясь на свое знание родного/любого другого языка, определите пожалуйста в этом тексте количество слов, состоящих из: (1) одной гласной буквы, (2) одной согласной, (3) двух гласных, (4) двух согласных и одной гласной, (5) двух гласных и одной согласной, (6) одной гласной и одной согласной, (7) одной согласной и одной гласной.* Предъявляется текст со словами типа «о», «к», «со», «ее», «как», «ото», «ем ».

Задание четырнадцатого шага. *Вы уже обратили внимание на то, что в русском алфавите есть буквы, которые либо аналогичны по форме латинским, либо несколько отличаются от них, либо не напоминают ни одну из них.). Вам предстоит определить, сколько русских (1) заглавных букв и (2) строчных букв полностью совпадает с латинскими.* Предъявляется русский алфавит в его печатном варианте (овладение рукописным вариантом входит в задачу обучения письму).

Задания каждого шага снабжены ключами и комментариями к ним, что позволяет использовать данный курс при самообучении чтении русскому как иностранному на сознательной основе в сочетании с интуитивной.

Говоря о месте интенсивного вводно-графического курса чтения в общем процессе обучения русскому языку как иностранному, необходимо указать, что непосредственно за ним должен следовать вводно-фонетический курс в двух вариантах – теоретико-практическом (традиционном) и практико-теоретическом (альтернативном). Далее следует вводно-грамматический курс в аналогичных вариантах, что отражает необходимость учета индивидуальных стилей изучения иностранных языков – интеллектуально-анализирующих и коммуникативно-синтезирующих [9]. Следующий компонент – основной курс чтения, который, кроме основной задачи – формирования и совершенствования коммуникативной компетенции в данном виде речевой деятельности, призван заложить основы аудирования, говорения и письма на русском языке как иностранном. Сквозная идея всего процесса обучения – диалог языков и культур с учетом их общих (сходных) и отличительных признаков на базе текста как высшей единицы обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнов А. Р., Ожегова Н. С., Прохоров Ю. Е. Русский язык для специалистов. Учебник. – М.: Русский язык, 1982. – 357 с.

2. Рябоконь А. В. Принципы и способы представления фонетического аспекта в самоучителе русского языка как иностранного //Фонетика в системе языка. Тезисы II Международного симпозиума МАПРЯЛ. – М., 1996. – с. 169-170.

3. Бориско Н. Ф. Сам себе методист или советы изучающему иностранный язык. – К.: «Фирма «ИНКОС», 2001. – 267 с.

4. Арутюнов А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. – М.: Русский язык, 1990. – 167 с.

5. Клобукова Л. П. Обучение языку специальности. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 80 с.

6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.

7. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331с.

8. Зиновьева М.Д. Особенности культурологической работы на занятиях по русскому языку со студентами Юго-Восточной Азии //Мова і культура, (Науковий щорічний журнал). — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. –Т.VII. Культурологічний підхід до викладання мови і літератури. Мова сучасного мистецтва. – С. 143-151.

9. Рябоконь А. В. Методическое обеспечение самообучения иностранным языкам: теоретические основы конструирования оптимального самоучителя, практические рекомендации авторам самоучителей и самообучающимся. – Винница: Континент – ПРИМ, 1998. – 160 с.

УДК 811.111’27:378.147.88

Васильева О. А.
(Симферополь, Украина)

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ЛАКУНЫ И ИХ ЭЛИМИНИРОВАНИЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

У статті розглядається типологія, причини появи та способи елімінування соціокультурних лакун. Пропонується ряд вправ, які можуть бути використані на практичних заняттях з англійської мови з метою формування навичок соціокультурної компетенції студентів.

Ключові слова: *лакуна, соціокультурна компетенція, діалог культур, елімінування, заповнення, компенсація.*

В статье рассматривается типология, причины появления и способы элиминирования социокультурных лакун. Предлагается ряд упражнений, которые могут быть использованы на практических занятиях по английскому языку с целью формирования навыков социокультурной компетенции студентов.

Ключевые слова*: лакуна, социокультурная компетенция, диалог культур, элиминирование, заполнение, компенсация.*

The article deals with the types, reasons of appearing and ways of elimination of sociocultural lacunae. A set of exercises which can be used as a means of teaching during the practical classes of English with the purpose of formation of sociocultural competence of students is given in the article.

Key words: *lacuna, sociocultural competence, dialogue of cultures, elimination, filling, compensation.*

На современном этапе в системе высшего образования Украины важное место занимает преподавание иностранных языков. При этом значительное внимание уделяется не только обучению студентов лексике специальности и навыкам профессионального общения на иностранном (в данном случае английском) языке, но и основам межкультурного общения. Стремление Украины войти в Европейское экономическое и образовательное пространство, интегрироваться с европейскими странами подтверждает необходимость подготовки специалистов, которые не только свободно владели бы иностранным языком, но и культурой иноязычного общения [1: 2].

Культура – это контекст, внутри которого мы существуем, думаем, чувствуем и общаемся друг с другом. С одной стороны, язык отображает специфику мышления народа, а с другой – даже навязывает человеку определенный взгляд на мир и обусловливает

© Васильева О. А., 2009

нормы его мышления и поведения. Организовывая процесс обучения, необходимо сформировать особый вид компетенции – лингвокультурную и обеспечить на завершающем этапе полноценное межкультурное общение и взаимопонимание, т. е. диалог культур. Реальный диалог культур может происходить только в «сознании носителя конкретной культуры, которому удалось постигнуть образы сознания другой (чужой) культуры…, диалог культур – не столько общение разных сознаний, сколько общение образов разных культур в рамках одного сознания [2: 9]. Именно здесь следует искать ответы на вопрос, что составляет культурный компонент обучения иностранному языку: его содержание должно отражать особенности картины мира носителей иностранной культуры, его языкового сознания: первоначальный диалог культур происходит в сознании бикультурного билингва, который, владея образами сознания своей и чужой культур, рефлексирует над различиями этих образов.

В преподавании иностранных языков произошло смещение акцентов с развития коммуникативных умений на формирование готовности к ведению диалога культур. Часто этот диалог бывает затрудненным из-за пробелов в коммуникации, вызванных значительным количеством социокультурных лакун.

Единого общепринятого понятия «лакуна» в языкознании нет. Лингвисты описывают расхождения или несовпадения в языках и культурах в разных терминах [3: 139, 148]. По мнению Ю. С. Степанова все случаи безэквивалентной лексики можно рассматривать как лакуны: «Сравнительное описание норм двух языков вскрывает существующие в каждом языке словарные пробелы, «белые пятна» на семантической карте языка, незаметные изнутри, например человеку, владеющему только одним языком» [4: 59]. Р. А. Будагов говорит о существовании текстовых «темных мест», которые плохо воспринимаются носителями того или иного языка. [5: 124]. «Заусеницами», которые «задираются» в процессе межкультурной коммуникации, называет Г. Д. Гачев национально специфические элементы, препятствующие общению двух культур [6: 89]. Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров называют «слова, план содержания которых невозможно сопоставить с какими-либо иноязычными лексическими понятиями безэквивалентными» [7: 56]. Этой точки зрения придерживаются также Г. В. Чернов, А. Д. Швейцер, А. А. Бражной, Л. С. Бархударов.

Лакуны постоянно возникают, когда коммуниканты относятся к разным лингвокультурным сообществам, и реципиент плохо знаком с реалиями, которые хорошо известны носителю той культуры, которой принадлежит текст. Лакуны такого типа Г. А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин называют лакунами социокультурного типа и предлагают их классифицировать следующим образом: субъективные лакуны; деятельностно-коммуникативные лакуны, текстовые лакуны, лакуны культурного пространства.

Субъективные лакуны отражают национально-культурные особенности участников коммуникации, которые принадлежат к различным лингвокультурным общностям. В процессе межкультурного общения складываются определенные стереотипы в отношении культур друг к другу, в результате несовпадения национально-психологических типов участников коммуникации возникают субъективные или национально-психологические лакуны.

Деятельностно-коммуникативные лакуны отражают специфику различных видов деятельности, характерных для того или иного народа. Понятие «поведение» включает в себя бытовое поведение, обусловленное укладом жизни, традициями данной культуры; кинесику, т.е. мимику и жесты, характерные для данной культуры; а также этикет общения.

Текстовые лакуны возникают при особой специфике текста как инструмента общения; специфику текста могут составлять форма воспроизведения, содержание, восприятие материала, ориентация на определенного реципиента, поэтика автора и т. п.

Лакуны культурного пространства указывают на несовпадения в оценках культурного пространства, под которым понимается безграничность окружения, в котором существуют носители любой культуры, а также интерьера представителей тех или иных лингвокультурных общностей.

Отражая специфику различных лингвокультурных объединений, лакуны являются барьером, который затрудняет взаимопонимание носителей различных культур. Если рассматривать механизм адаптации фрагментов ценностного опыта некоторой культуры, которые зафиксированы в высказываниях, адресованных инокультурному реципиенту в рамках теории лакун, то процесс адаптации фрагментов ценностного опыта одной лингвокультурной общности при восприятии его носителями некоторой другой культуры, по существу, сводится к процессу элиминирования лакун различных типов.

Применение метода выявления лакун в высказываниях позволяет наблюдать за различиями и совпадениями в двух взаимодействующих культурах и применить полученные знания при выработке стратегии речевого поведения в рамках делового общения. Как показывает практика межкультурного общения, существуют различные способы элиминирования социокультурных лакун. Например, Г. А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин выделяют два способа элиминирования: заполнение и компенсацию [8: 45]. Суть заполнения заключается в раскрытии смысла некоторого понятия, принадлежащего чужой для реципиента культуре. В зависимости от особенностей реципиента, которому адресован текст; от характера лакун; от типа текста, в котором существует лакуна, заполнение может быть различной глубины.

Компенсация – это процесс снятия национально-специфического барьера. При этом в тексте появляются новые элементы, принадлежащие культуре реципиента, что приводит к деформации национальной специфики оригинала.

Изучение английского языка как способа межкультурного общения невозможно без параллельного изучения культуры таких англоязычных стран, как Великобритания и Соединенные Штаты Америки. Процесс преподавания английского языка в вузе следует осуществлять одновременно с изучением менталитета носителей языка, т.к. без знания реалий страны изучаемого языка полноценная коммуникация невозможна. В этой связи Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров предлагают следующие критерии отбора учебного материала: ориентация на современную жизнь страны; направленность учебного материала на типичные явления культуры; дополнительность, то есть соотнесенность с корреспондарующим элементом своей страны; тематическая соотнесенность; актуальность историзма; облигаторность, определяющая отбор информационного минимума о произведениях литературы, живописи, истории и т. д., необходимого каждому культурному

человеку; учет возраста обучаемых и их интересов, времени на изучение иностранного языка; воспитательная ценность [7].

Принимая во внимание данные критерии, на практических занятиях по английскому языку на географическом факультете Таврического национального университета им. В. И. Вернадского в третьем учебном семестре мы предлагаем следующие задания по теме «География США». Целью заданий является ознакомление студентов с известными топонимическими прозвищами штатов, формирование представления о социальном наполнении этих образных наименований, о ярких личностях, которые обычно ассоциируются с США, а также формирование навыков социокультурной компетенции.

I. Choose the right answer. What is the name of the state colloquially known as:

1) Empire State
- a) Texas
- b) Illinois
- c) California
- d) New York

2) Evergreen State and Chinook State?
- a) Oregon
- b) Nevada
- c) Colorado
- d) Washington

3) Jone Star State?
- a) Texas
- b) Colorado
- c) California
- d) Hawaii

4) Golden State?
- a) Alaska
- b) California
- c) Vermont
- d) Colorado

5) Garden State?
- a) New Jersey
- b) South Carolina
- c) Connecticut
- d) Indiana

6) Granite State?
- a) Delaware
- b) New Hampshire
- c) Arizona
- d) West Virginia

II. Underline the correct answer.

1) *Animis opibucque parati*, a Latin phrase meaning “prepared in mind and resources” is the motto of:

a) Ohio c)Iowa
b) South Carolina d) Nebraska

2) *Labor omnia vincit,* a Latin phrase meaning “Labor conquers all things” is the motto of:

a) Kansas c) Louisiana
b) Oklahoma d) Oregon

3) *Si quaeris peninsulam amoenam, circumspice*, a Latin phrase meaning “if you look for a beautiful peninsula, look around” is the motto of:

a) New York c) Iowa
b) California d) Michigan

4) *Montani semper liberi*, a Latin phrase meaning "mountaineers are always free men", is the motto of:

a) Arizona c) Nevada

b) West Virginia d) North Dakota

5) *Virtute et armis*, a Latin phrase meaning " by courage and arms", is the motto of:

a) Alaska c) Wisconsin

b) Arizona d) Mississippi

III. Match the famous personalities and brief information of their life.

1) Arthur Miller	a) He is a US engineer, inventor and businessman whose achievements covered various fields and who built a huge enterprise to manufacture his products, the founder of the company; over 400 patents to his name. What is his name?
2) Walt Disney	b) That US playwright, who was for some time married to Marilyn Monroe, was a committed liberal who explored individual and social morality. When we wrote the play "The Crucible", based on the witchcraft trials in Salem, Mass., he was called before the Un-American Activities Committee, but refused to report on his friends. What is his name?
3) John Davison Rockfeller	c) He was a prominent US director of mostly silent films. He is now remembered for such innovations as flash-back and fade-out. In his lifetime, he had a long and lonely retirement, virtually forgotten. What is his name?
4) Westinghouse	d) "Teddy – Bear", the US toy that has virtually become a national symbol, was named after a US President, with allusion to his bear-hunting activities. What is the name of that President?
5) David W. Griffith	e) He was a US film producer who started his own company in the 1920s. He is especially famous for making cartoon films for children and inventing some of the best-known cartoon characters, including Mickey Mouse and Donald Duck. What is the name of that film producer?
6) Theodore Roosevelt	f) A US successful businessman, he was one of the first to realize the industrial possibilities of oil. He was also the founder of the Standard Oil Company. On handing over his business to his son early in the XX c., he devoted his immense private fortune to various philantropic projects. What is his name?

V. From the list of the cities choose the ones the description of which is given below: Atlanta, Boston, Chicago, Dallas, Detroit, Los Angeles, New York,

San Francisco, Washington.

1) This is a city in Illinois, USA, on Lake Michigan, the country's third largest city. It in the original home of sky-scrapers. What is the name of the city?

2) This city is often referred to as “the Big Apple”. It is the largest city in the United States and the world’s most important center for global finance and communications. What is the name of the city?

3) This is the capital city and administrative district of the United States of America. It is part of the Baltimore – Washington Metropolitan Area, which also includes parts of Maryland, Virginia and West Virginia. What is the name of the city?

VI. Fill in the gaps. These names can help you: New Mexico, Alamo, Tennessee, Pennsylvania, Grand Canyon.

1) The name … was specified in the charter given to William Penn by England’s Charles II in 1680.

2) … welcomes you with color and art, music and dance, breathtaking landscapes, and a heritage of Indian, Anglo, and Hispanic cultures that cannot be found in any other state in the USA.

3) One of the “Seven Natural Wonders of the World”, located in Arizona, … , attracts nearly five million visitors each year and has served as the breathtaking backdrop for many classic Western films.

4) Music is one of … major traditions and attractions. Memphis holds the title “Birthplace of the Blues”. Nashville hosts more than one hundred recording studios and is famous as the country music capital of the world. From Elvis Presley to the Grand Ole Opry, from blues and bluegrass to country, music is an integral part of the soul and sound of this state.

5) … is the place where Texans were defeated by a much larger group of Mexicans in 1886. Nowadays, the phrase “Remember the …!” is used to encourage people to continue doing something very difficult.

Для изучающих английский язык не столь важно обладать энциклопедическими знаниями по физической и экономической географии, например, США, сколько необходимо понимать, как география обусловливает историческое, политическое и экономическое развитие различных штатов и как это влияет на жизнь людей.

Географические названия, «прозрачные» для представителей одной лингвокультурной общности, оказываются лакунизированными для представителей другой, т.к. этот пласт лексики, как правило, включен в определенный социальный контекст, значимый для представителей одной лингвокультурной общности и незначимый для другой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артемчук Г. І., Попович В. В., Січкаренко Г. Г. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку. – К.: Ленвіт, 2004. – 176 с.

2. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая антология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания (Под ред. Н.В. Уфимцевой). – М.: Наука, 1996. – С. 8-29.

3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

4. Степанов Ю. С. Французская стилистика. – М.: Высшая школа, 1983. – 182 с.

5. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? – М.: Наука, 1977. – 264 с.

6. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира // Народы Азии и Африки. – 1967. – № 1. – С. 77-93.

7. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.

8. Антипов Г. А., Донских О. А., Марковина И. Ю., Сорокин Ю. А. Текст как явление культуры. – Новосибирск, 1989. – 178 с.

УДК 811.161.1'316.77

Березун Е. Ю.
(Донецк, Украина)

ПОДГОТОВКА К МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Сучасна лінгводидактична концепція викладання російської мови як іноземної направлена на формування та розвиток міжкультурної комунікації як складової комунікативної компетенції іноземних студентів. Пропонується визначити сукупність факторів, що забезпечують підготовку іноземних студентів початкового етапу навчання до міжкультурного спілкування, а також реалізувати лінгвометодичну модель викладання російської мови, враховуючи мовну специфіку наданих контингентів, їх расові, національні, релігійні, психологічні особливості, що забезпечить в подальшому ефективне рішення комунікативних задач в іншомовному полікультурному просторі.

Ключові слова*: міжкультурна комунікація, комунікативна компетенція діалог культур, лінгвокультурологічний підхід, полікультурний простір.*

Contemporary methods of teaching Russian as a Foreign Language implies formation and development of intercultural competency as a part of communicative competency of foreign specialis. Ihe factors of preparation of intercultural communication and the linguomethodical model of teaching Russian, based on communicative approach, is proposed to be considered. The model should be formed with taking into consideration national, religious, psychological peculiarities which provide the effective communication inside multicultural space.

Key-words: *intercultural communication, communicative competency, dialogue of cultures, linguomethodical approach, multicultural space.*

При обучении русскому языку как иностранному приоритетное значение приобретает проблема подготовки студентов к межкультурной коммуникации как важное условие их интегрирования в поликультурное общество.

Как известно, коммуникация называется межкультурной, если она происходит между носителями разных культур, а различия между этими культурами приводят к каким-либо трудностям в общении. Эти трудности связаны с разницей в ожиданиях и предубеждениях, свойственных каждому человеку, и, естественно, отличающихся в разных культурах. Меж-

© Березун Е. Ю., 2009

культурная коммуникация – это всегда межличностная коммуникация в специальном контексте, когда один участник общения обнаруживает культурное отличие другого [1: 27].

Многие исследователи признают необходимость изучения культурной компетенции как составляющей коммуникативной компетенции, справедливо отмечая, что концептуальное осмысление категорий культуры находит свое воплощение в языке, поскольку каждая культурная система и каждый единичный фактор общественного поведения явно или скрыто подразумевает коммуникацию [2: 46].

Вопросы соотношения языка и культуры рассматривались еще в работах В. Гумбольдта, А. А. Потебни, Л. Уорфа, Э. Сепира, Б. Ворфа и др. Теоретические исследования в области межкультурной и языковой коммуникации проводятся в работах Е. М. Верещагина, Г. В. Елизаровой, В. В. Сафоновой, П. В. Сысоева, С. Г. Тер-Минасоой и др.; в трудах по теории и методике обучения иностранному языку (Н. Д. Гальскова, Р. П. Мильруд, Е. И. Пассов, Г. В. Рогова, Е. В. Соловова). В современных исследованиях решающая роль языка и культуры в развитии личности через межкультурное общение отражается в концепции вторичной языковой личности, представляющей проблемы формирования иноязычной коммуникативной компетенции (И. И. Халеева) и в концепции языкового поликультурного образования, определяющей вопросы культурного самоопределения личностей обучаемых посредством изучения языков международного общения (П. В. Сысоев).

Повышенный интерес к проблеме формирования и развития коммуникативной культуры обусловлен интеграционными тенденциями в сфере высшего образования, в связи с чем иностранный язык рассматривается в качестве дисциплины, включающей в себя культурологический, психологический, педагогический и социальный аспекты. Дальнейшее осмысление основных понятий и категорий лингвокультурологического подхода к изучению иностранного языка позволит повысить компетенцию межкультурного общения и обеспечит содержательную основу для обучения иностранных студентов в контексте диалога культур [2: 47]. Данная концепция будет способствовать саморазвитию личности обучаемого, его интеграции в системы мировой и национальной культур, познанию собственной идентичности и пониманию другого человека. На наш взгляд, наиболее благоприятные условия подготовки к межкультурному общению обеспечивает обучение в многонациональных группах [3].

В связи с этим цели нашего исследования таковы: определить совокупность факторов, способствующих подготовке иностранных студентов начального этапа обучения к межкультурному общению; обосновать необходимость воплощения лингводидактической модели обучения РКИ в полинациональных группах, что оптимизирует формирование умений и навыков межкультурной коммуникации.

Группы иностранных студентов, обучаемые на подготовительном факультете в нашем университете, представлены различными национальными контингентами (Гана, Иордания, Палестина, Ирак, Китай и др.). Как известно, стратегия формирования межкультурной коммуникации при обучении русскому языку как иностранному должна быть основана на взаимодействии двух факторов:

1) явлении переноса, связанного с адекватностью условий обучения условиям применения языковых элементов;

2) явлении мотивации, зависящей от того, насколько полно моделируется характер общения в процессе обучения.

Соотношение мотивации достижения успеха (стремление к улучшению результатов своей деятельности) и мотивации избегания неудачи при изучении русского языка как иностранного постепенно изменяется [4: 88]. Формирование навыков межкультурной коммуникации у обучаемых на начальном этапе осложняется процессами социально-психологической и культурной адаптации, в ходе которых иностранные студенты привыкают к новой обстановке и новому общению. В исследуемых нами многонациональных группах мотивация избегания неудачи в той или иной мере присуща всем контингентам. У арабских студентов четко прослеживается мотивационная ориентация на оценку преподавателя, неприятие критики, самоутверждение. Мотивация китайских студентов также направлена на избегание неприятностей, но в силу национальных традиций она обусловлена настоятельной потребностью в порядке и послушании, стремлении избежать конфликтов, довольствоваться имеющимся, даже невысоким результатом. Студенты-африканцы изначально в большей степени, чем все остальные контингенты, ориентированы на процесс познания и его результат, стремятся к расширению кругозора, углублению и систематизации знаний. В связи с этим преподавателю необходимо не только выявить особенности мотивационных ориентаций различных национальных контингентов, но и способствовать органичной трансформации мотивации избегания неприятностей в мотивацию достижения успеха с целью организации согласованной совместной учебной деятельности.

В ходе исследования было установлено, что межкультурная коммуникация представляет собой сложное образование, это особая модель коммуникации, в которой национально-культурные особенности собеседников проявляются через вербальные элементы (лексические единицы, грамматические структуры, речевые акты); невербальные элементы (жесты, дистанцию и т.д.); стратегию общения (начало разговора, окончание разговора, выражение мнения, сомнения и т.д.). Специфика понятия «межкультурная коммуникация» связана с созданием межкультурной направленности обучения и обусловливает диалогичность субъектов общения в соответствии с нормами культуры изучаемого языка, влияющую на развитие личностных и профессиональных качеств и умений обучаемых [2: 47]. Процесс подготовки студентов к межкультурной коммуникации рассматривается как последовательная и непрерывная смена этапов обучения межкультурному взаимодействию, в ходе которых студенты овладевают межкультурными знаниями и умениями межкультурной коммуникации. Для формирования когнитивной базы межкультурной коммуникации была выделена совокупность межкультурных знаний, способствующих развитию у студентов целостного представления о культуре страны изучаемого языка: культурно-языковые знания (реалии, фразеологизмы, грамматические структуры и т.д.), процедурные знания (правила общения, этикета), этнокультурные знания (традиции, праздники, особенности национального характера), историко-культурные знания (о стране, ее истории).

Проведенные нами наблюдения касались мононациональных групп, представленных только арабскими студентами, и полинациональных групп, в составе которых обучались арабские и китайские студенты, а также студенты-африканцы. По данным опроса, на начальном этапе обучения в полинациональных группах более 70% трудностей в общении у китайских и африканских студентов было связано с языковым и культурным барьером, у арабских студентов – 45% соответственно. На наш взгляд, это отличие объясняется

тем, что студенты-арабы активнее вступают в контакт с местным населением, более общительны по своей природе, не боятся говорить по-русски. Тогда как африканцы и китайцы более замкнуты, долгое время испытывают страх и неуверенность в ситуациях спонтанного общения, не стремятся активно общаться с местным населением, между собой говорят исключительно на родном языке. Результаты опроса студентов на завершающем этапе обучения (в период экзаменационной сессии) свидетельствуют о том, что большая часть из них смогла преодолеть языковой и культурный барьер и успешно участвовала в коммуникативных актах. Как утверждают сами обучаемые, основные затруднения при устных ответах у некоторых из них были связаны с недостаточной речевой практикой на русском языке.

Недостаточная речевая практика – главная проблема мононациональных групп, где обучаемые не испытывали потребности говорить по-русски вне учебных занятий, в ситуациях повседневного, бытового общения, что несомненно, затрудняло формирование умений и навыков непринужденной, спонтанной речи. В то же время в многонациональных группах общение на русском языке активизировалось в связи с коммуникативными потребностями обучаемых: необходимостью выражать желания, просьбы, намерения, а также стремлением получить адекватную реакцию на них. Сопоставление данных эксперимента на завершающем этапе обучения свидетельствует о существенном росте уровня подготовки к межкультурной коммуникации обучаемых в полинациональных группах по сравнению с результатами мононациональных групп. Проведение эксперимента было направлено на организацию языковой среды в виде диалогового взаимодействия, способствующего посредством постоянного обмена информацией и общения с другими субъектами образовательного процесса, формированию необходимых образцов поведения, языковых и коммуникативных навыков и умений.

Следует отметить, что на начальном этапе обучения отмечались противоречия и даже конфликты в общении между арабскими, китайскими и африканскими студентами, связанные с недопониманием национальных, культурных, религиозных особенностей разных этнических групп. Так, например, общаясь с китайскими студентами, обучаемые других национальных контингентов вопрос личного характера при знакомстве могут воспринять как невежливый или даже навязчивый, в то время как он вполне соответствует китайским традициям. Как известно, речевое и неречевое поведение участников акта коммуникации определяется коммуникативной ситуацией. Обучаемые должны уметь анализировать поведение говорящих в зависимости от ситуации. Преподавателю следует обратить внимание студентов на то, как различные участники акта коммуникации обращаются друг к другу в ситуациях официального и неофициального общения, как запрашивают информацию, здороваются, прощаются, начинают и заканчивают разговор. После этого интересно провести сопоставительный анализ особенностей средств родного и целевого языков обучаемых для выражения похожих ситуаций в разных культурах, обратив внимание не только на их сходство, но и на различия между ними. Включение обучаемых в межкультурную коммуникацию активизировали биографические интервью, анкетирование, сценарии, основанные на аудио- и видеоматериалах и, в особенности, ролевые игры. Особый интерес вызывали игры, в которых создавались ситуации «встречи двух культур». Исследование показало, что данные задания способствовали применению на практике полученных межкультурных знаний и умений студентов, дали возможность студентам приобрести практический опыт взаимодействия с собеседником,

освоить специфику национального поведения представителей изучаемой культуры, толерантно и эмпатически относиться к собеседнику.

Взаимодействие культур, по нашему мнению, максимально реализовалось и в различных формах внеаудиторной работы. В ситуациях неформального общения создалось позитивное поликультурное пространство, в котором взаимодействовали студенты различных этнических групп и национальностей. Среди разнообразных форм внеаудиторной работы следует отметить экскурсии, конкурсы, участие в спортивных мероприятиях, проведение литературных и культуроведческих викторин, встреч с носителями языка, вечеров, посвященных праздникам страны родного и изучаемого языков. Разнообразные виды внеаудиторной работы способствовали расширению языковой среды и сферы применения межкультурных знаний и умений межкультурной коммуникации, приобретенных в обязательном курсе.

Таким образом, межкультурная коммуникация будет наиболее успешной, если: 1) обучение РКИ осуществляется в полинациональной образовательной среде и опирается на концепцию «диалога культур» в создании языковой среды; 2) в основу стратегии обучения положена целостность языковой, культурно-языковой и межкультурной подготовки с учетом особенностей конкретных национальных контингентов обучаемых.

ЛИТЕРАТУРА

1. Халеева И. И. Интеркультура – третье измерение межкультурного взаимодействия (из опыта подготовки переводчиков)//Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. Сб. науч.тр. № 444 – М., МГЛУ, 1999.

2. Сысоев П. В. Обучение культурному самоопределению и диалогу культур посредством иностранного языка (на материале курса по культуроведению США для языковых вузов). // Демократизация и перспективы развития международного сотрудничества: Сборник материалов международной научно-практической конференции 21-23 марта 2003 г. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2003.

3. Березун Е. Ю., Иорданова Н. А. Формирование умений и навыков межкультурного общения в процессе обучения РКИ//Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. Вип. 16. – Донецьк: ДонНУ, 2007.

4. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989.

УДК 811.134.2

Колос Л. О.
(Київ, Україна)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ І ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ ЯК ТРЕТЬОЇ ІНОЗЕМНОЇ

У даній статі мова йде про деякі проблеми викладання третьої іноземної мови на філологічних факультетах, аналізуються шляхи вирішення цих проблем і пропонуються деякі методичні доробки стосовно цього питання.

© Колос Л. О., 2009

***Ключові слова**: міжмовна інтерференція, триглоссія, соціокультурне середовище*

The article deals with some problems of teaching the third foreign language as philology departments, analyses the ways of solving these problems, proposes some methodological improvements in this field

***Key words**: interlinguistic interference, threeglossery, socio-cultural environment.*

Політичні, соціально-економічні і культурні зміни, що відбувалися і відбуваються в Україні з кінця 90-х років, не могли не відобразитися на розвитку її освітньої системи, зокрема, вищої освіти. У сфері мовної освіти ми все більше відчуваємо загальні напрямки її розвитку, такі, як орієнтація на світові тенденції розвитку, створення нових освітніх стандартів. Змінився соціальний контекст вивчення іноземних мов, що привело до пере усвідомлювання змісту та задач іншомовної освіти. В цьому ряді змін особливе місце займає тенденція багатомовної (мультилінгвальної) освіти. В умовах, що стрімко змінюються, все більше студентів відчувають потребу в володінні декількома іноземними мовами, особливо головними європейськими .

В нашому університеті вивчення третьої іноземної мови відбувається факультативно з рекомендованим терміном вивченням – 2,5 року. Факультатив створено на базі філологічного напрямку, тому традиційно найбільшій інтерес до вивчення іноземної мови за бажанням виказують студенти-філологи. Навчання усного і писемного спілкування відбувається у межах сфер і тем, передбачених програмою для навчання першої і другої іноземних мов. Звичайно, рівень володіння кожним видом мовленнєвої діяльності буде дещо нижчим, ніж його аналог у вивченні першої іноземної мови. Він приблизно буде відповідати рівню В-1, визначеному і описаному в загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти

Введення третьої мови принципіально змінює структуру лінгвістичної освіти, де перша ІМ, друга та третя ІМ утворюють «штучну триглоссію (трилінгвізм) і полікультурний контекст, в якому відбувається процес навчання міжкультурної коммунікації». Факультативна форма навчання третьої мови має певні переваги. Серед переваг у першу чергу треба назвати те, що студенти самостійно і добровільно приходять до бажання вивчити нову іноземну мову, що знімає певною мірою задачу їх додаткової стимуляції або заохочення. Проте викладач повинен підтримувати цей початковий інтерес. З перших уроків навчаючи читанню, письму, вимові, елементарним навичкам граматики, викладач повинен забезпечувати необхідні психологічні установки, відомості соціолінгвістичного і лінгвокраїнознавчого характеру.

Процес навчання третьої іноземної мови супроводжується певними труднощами. Серед них найвагомішими є:

1) психологічні труднощі, зумовлені переходом до нового навчального предмету “третя іноземна мова”;

2) труднощі, пов’язані з впливом на процес навчання рідної та двох перших іноземних мов (міжмовна інтерференція);

3) труднощі, викликані різницею у фонетичному, граматичному, орфографічному аспектах романських та германських мов тощо.

Шляхи подолання цих труднощів різноманітні, а саме:

2) раціоналізація процесу навчання за рахунок використання вже набутого мовного і мовленнєвого досвіду у вивченні рідної та двох перших іноземних мов;

3) вибір оптимальної технології навчання, яка враховувала б взаємодію нового іншомовного механізму з механізмом попередніх іноземних мов;

4) послаблення впливу міжмовної інтерференції;

5) визначення спільного і схожого в першій, другій і третій іноземних мовах у всіх видах мовленнєвої діяльності, і у зв'язку з цим використанні міжмовного переносу як важливого чинника раціоналізації навчального процесу.

Звичайно, викладання третьої іноземної мови повинно спиратися на головні принципи викладання будь-якої ІМ.

1. Принцип комунікативної спрямованості навчання забезпечує таку організацію навчального процесу, який веде до належного рівня практичного володіння іноземною мовою в усній і писемній формах. Слід приділяти багато уваги роботі студентів в діалогах. Навчання діалогічному мовленню повинно здійснюватися на ситуативній основі. Монологічне може бути репродуктивним (наприклад заучування зразків діалогів), змішаним (підготовленим на основі опор і власного мовного і мовленнєвого досвіду) і продуктивним, тобто цілком самостійним. Студентам бажано давати "завдання контрольованого говоріння", в яких вони навчаються починати розмову, використовуючи ініціативну репліку, правильно і швидко реагувати на ініціативну репліку співрозмовника та підтримувати бесіду.

2. Принципи ситуативності та тематичної організації навчального матеріалу створюють умови для адекватної реалізації ідеї комунікативності. Спілкування студентів слід будувати відповідно до ситуацій наступних сфер спілкування:

соціально-побутова сфера спілкування (родина, уподобання членів родини, їх професії, сімейні традиції;

будинок і квартира, рідне місто, власні захоплення;

друзі, зовнішність людини, риси характеру тощо.

Принцип соціокультурного спрямування навчального процесу, який забезпечується відповідними автентичними матеріалами (текстами, ілюстраціями тощо). У зміст навчання з перших уроків повинні входити лінгвокраїнознавчі знання, навички й уміння, необхідні для спілкування з носіями мови, а також для розуміння аутентичних текстів а саме:

а) знання студентами:

імен власних, назв міст;

назв страв, предметів обстановки, типових для країни, мова якої вивчається;

в) уміння:

вживати форми мовного етикету;

порівнювати звичаї, що лежать в основі святкування свят у країні, мова якої вивчається та у своїй країні.

Принцип домінуючої ролі вправ і завдань. Відповідно до комунікативно орієнтованого підходу до навчання іноземних мов пріоритет надається комунікативно спрямованим завданням і вправам, які забезпечують оволодіння мовою як засобом спілкування. Проте це не означає,що у навчальному процесі ігноруються мовні вправи, які сприяють засвоєнню нормативного мовлення у фонетичному, лексичному і граматичному

аспектах. Значна кількість вправ і завдань, а також видів навчальної діяльності, які широко використовувались у навчанні першої іноземної мови, не завжди будуть методично доцільними для навчання другої іноземної мови. Ми гадаємо, що слід уникати прямого перенесення всіх видів навчальної діяльності, які використовувались у початковому етапі (наприклад, ще у школі) під час навчання першої іноземної мови, на початковий етап у вивченні другої іноземної мови. Учитель має добирати такі види вправ і завдань і використовувати такі види навчальної діяльності, які мають чітку комунікативну спрямованість, а навчальні дії студентів мають бути чітко мотивованими.

Приймаючи до уваги вищезгадані цілі, необхідним для викладача є можливість мати засоби, адекватні поставленим задачам. Ми повинні з сумом констатувати, що викладання третьої іноземної мови поки що не має належного матеріально-технічного і науково-методичного забезпечення. На жаль, на сьогоднішній момент не існує спеціального підручника іспанської мови для студентів — як другої, не кажучи вже про третю ІМ, і при цьому часто використовують російські підручники іспанської як першої ІМ. На жаль, книжковий ринок України пропонує тільки книги московських авторів іспанського походження — Родригес-Данилевской, Гонсалес, Перлин Оскар. Ці книги видаються багато років, особливо не змінюючись, але сучасні студенти- філологи, що вчаться по цім підручникам, відмічають той факт, що підручники не відображають сучасні реалії життя іспаномовних країн і забезпечують досить-таки слабкими лінгвокраїнознавчими відомостями.

На жаль, ще однією проблемою викладання третьої іноземної мови є значне обмеження в часі – порівняно з 5 роками вивчення у вузі першої мови, 4-мя роками другої і тільки 2 –максимум 2,5 років, що приділяються вивченню третьої мови. Оскільки на вивчення третьої іноземної мови навчальним планом відводиться менша кількість годин, то, звичайно, рівень володіння уміннями і навичками у всіх видах мовленнєвої діяльності буде дещо відрізнятися від результатів, досягнутих у вивченні першої іноземної мови (як у якісних, так і у кількісних показниках). Обмеження в часі диктує певні практичні підходи до викладання, наприклад, фонетичного курсу в іспанській мові. У зв'язку з обмеженим часом фонетичний аспект мовлення має засвоюватися безпосередньо у практичній діяльності під час оволодіння тематичним лексичним і граматичним матеріалом. Робота над вимовою здійснюється постійно упродовж усього курсу навчання.

Знов - таки, говорячи про обмеженість часу, на практиці ми доходимо висновку, що при вивченні третьої іноземної мови повинні використовуватися ті методики, які найбільш забезпечують комунікацію та занурення в умови, близькі на натурально-мовних у найкоротшій термін. Очевидно, серед бажаних сучасних методик, які повинні використовуватися викладачами третьої іноземної мови – в першу чергу використання інформаційно-комунікативних технологій.

Нещодавно Мадридський університет розробив нові електронні іспанські підручники серій "Hablamos Espanol juntos" и "Todo el mundo". До їх переваг треба віднести наступне:

— сучасна іспанська мова, адаптована до різних категорій учнів;

— велика кількість аутентичної соціокультурної інформації;

— відповідність змісту інтересам студентської аудиторії;

— реалізація коммунікативно-когнітивного підходу, що дозволяє організувати спілкування з перших уроків і справляє сильну мотивуючу дію.

Але при використанні навчальних електронних посібників вищезгаданих серій треба мати на увазі, що по-перше, ці посібники повинні бути адаптовані до умов викладання в українському вузі. По-друге, ці підручники не є самовчителями, тому робота з ними потребує певної технічної кваліфікації і від викладача.

Звичайно, під час звичайного уроку вступний етап до теми, тобто введення базової лексики, первинні дискусії, відповіді на питання, виконання вправ проводяться в звичайному кабінеті, а от розвиток і закріплення теми бажано проводити в Інтернет-кабінеті.

Крім того, інформаційно-комунікатиивні методи дозволяють значно розширити лінгвокраїнознавчі знання студентів, адже вони дають прекрасну можливість працювати з іспаномовними джерелами для підготовки доповідей, творів на зазначену тематику. Можливість проводити урок з використанням On-Line технологій дозволяє включити в процес викладання іноземної мови переписку по електронній пошті, адже вищезгадані електронні програми не є підручниками в традиційному розумінні. Вони скоріше, міжнародний навчальний проект, що об'єднує студентів університетів, інститутів і коледжів, бажаючих спілкуватися іспанською. Така переписка – один з шляхів встановлення міжкультурних зв'язків, руйнування стереотипів, адже девізом цього проекту стали прості слова аргентинського школяра "Ser diferente – no significa ser malo" (Бути другим – не означає бути поганим).

В цілому, сподіваємось, що все ж таки ці проблеми мультілігвальної освіти будуть служити двигуном інноваційної роботи викладачів-лінгвістів нашого університету, внесуть позитивні зміни в процес навчання студентів і створять нові освітні можливості.

УДК 81`234:168.522

Кульберг М. С.
(Одесса, Украина)

ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ДОГАДКИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Статья посвящена развитию догадки о лексических значениях незнакомых слов. Эта проблема является очень важной, т.к. студенты должны уметь понимать тексты в оригинале на иностранном языке, содержащие большое количество незнакомых слов. Поэтому необходимо создать систему упражнений, которые будут развивать языковую догадку с помощью знания составных частей слов, конверсии, интернациональных основ и контекста.

Ключевые слова: *языковая догадка, чувство языка, конверсия, словообразование, контекст.*

The article deals with the development of the guess of lexical meanings of unknown words. This problem is very important because students are to understand original texts in a foreign language which contain a lot of unknown words. So it is necessary to create a system of exercises which will develop the linguistic guess with the help of the knowledge of word`s components, conversion, international stems and context.

© Кульберг М. С., 2009

Key words: *linguistic guess, feeling of a language, conversion, word-building, context.*

В связи с процессом интеграции Украины в европейское пространство возросло значение преподавания иностранных языков для профессиональной подготовки специалистов в различных областях науки. Согласно Л. В. Юрченко, «уровень владения иностранными языками должен соответствовать международным стандартам, что даёт возможность развивать языковые компетенции в ситуациях профессиональной деятельности для более эффективного международного общения и более глубокого взаимопонимания» [11: 69]. Таким образом, студентам ещё на первых курсах в вузе необходимо овладеть определёнными знаниями, умениями и навыками, которые являются основой для формирования коммуникативной компетенции, под которой мы понимаем владение ИЯ как на продуктивном (говорение и письмо), так и рецептивном (чтение и аудирование) уровнях.

Согласно О. Г Полякову, «цель профильно-ориентированного изучения иностранного языка в вузе видится в дальнейшем овладении им как средством кросс-культурного общения, т.е. … в контексте планируемой специальности – будущей профессиональной и/или академической деятельности» [9: 2]. Данный методист также считает, что «именно взаимодействие между компонентами языковой способности (или коммуникативной компетенции) и определённым контекстом характеризует владение иностранным языком как средством общения» [9: 4].

Профессионально-языковую компетентность М. Н. Неврева и другие лингвисты определяют «как профессионально значащее качество специалиста, которое характеризуется комплексом знаний, умений и навыков, обеспечивающих ему возможность воспринимать, понимать и порождать сообщения (тексты), содержащие … информацию, относящуюся к объекту его профессии … » [8: 43].

Для формирования у студентов профессионально-ориентированной коммуникативной компетенции следует, согласно Н. В. Стрелок [10: 56], применить «аналитический подход, который направлен на аналитические возможности интеллекта человека. Путём стимулирования уже существующей склонности к анализу осуществляется языковая догадка, «чувство языка»».

Представители прямого метода обучения ИЯ (например Г. Суит) «требовали связывать прямо и непосредственно слово ИЯ с понятием, минуя слово родного языка. Это положение основывалось на исследованиях младограмматиков о том, что слова родного языка не совпадают со словами изучаемого по объёму значения, выражают разные понятия и т.п.» [7: 15]. Кроме того, представители данного метода рекомендовали изучать слова только в контексте, т.е. в составе предложений.

Для развития умений беспереводного чтения специальных текстов, основанных на языковой догадке, как одного из основных видов речевой деятельности, необходимо применять языковую догадку о значении незнакомых слов. Данной проблеме уделяли внимание многие лингвисты. Согласно мнению И. М. Бермана, «… обоснованной языковой догадкой называется приём самостоятельной семантизации незнакомого слова путём преодоления разрыва в семантической цепи. Определение «языковая» указывает на то, что основывается она на значении языковых элементов (значении основ, аффиксов, на соотнесении семантических образов)» [1: 159].

И. Л Бим также согласна с тем, что языковая догадка связана с «чувством языка». Согласно этому, «перевод нужно избегать, если без него можно обойтись, чтобы стимулировать догадку, не воспитывать стремления получать всё в готовом виде» [2: 168].

А. Д. Климентенко и А. А. Миролюбов [4: 349] считают, что «языковая догадка не обусловлена закономерным выводом о значении и является результатом эвристического поиска…». «Догадка … является активным мыслительным процессом … и представляет собой лишь гипотезу, подлежащую критической проверке. Догадка возникает тогда, когда есть разрыв в семантической цепи … Процесс обучения догадке развивает чувство предвосхищения» [4: 358].

В. А. Бухбиндер [3: 62] придерживается мнения, что «опора на языковую и логическую догадку» преобладает в основном на старшем этапе обучения, когда «имеет место самостоятельное ознакомление с новым лексическим материалом». По мнению И. В. Рахманова, «надо обучить учащегося догадываться о целом по отдельным знакомым элементам» [9: 118].

Б. А. Лапидус понимает «под лингвистическими средствами обеспечения языковой догадки словообразовательные модели, которые делают возможной догадку о значении неизученных производных слов…» [6: 97].

Однако языковую догадку следует отличать от логической и языковой выводимости, под которой И. М. Берман понимает «возможность закономерной (правилосообразной) семантизации лексического явления иностранного языка в опоре на соотнесение значений соответствующих его элементов» [1: 140]. С данной точкой зрения согласны А. Д. Климентенко и А. А. Миролюбов Они считают, что выводимость имеет место, «… когда есть возможность опираться на знакомые элементы структуры, звучания или написания» [4: 358].

Кроме того, по мнению И. М. Бермана, обоснованную языковую догадку следует отличать «… от догадки произвольной (домысла), от которой студентов следует всячески ограждать» [1: 158].

Таким образом, для развития языковой догадки при объяснении новой лексики необходимо избегать перевод и использовать наглядность (рисунки, символы) и средства ИЯ (синонимы, антонимы, сходство с родным или другими ИЯ, известные словообразовательные элементы, конверсию и контекст).

В немецком языке особенно следует уделить внимание словообразованию, так как его спецификой является богатая и гибкая система образования новых слов путём объединения двух или нескольких слов в одно, которое будет уже иметь новое значение.

Словосложение «… передаёт большое разнообразие отношений между определяющей и определяемой частью сложных слов и заменяет в ряде случаев определение и определяемое в родном языке» [3: 51].

Однако очень часто имеет место разрыв в семантической цепи в связи с несовпадением словесных объёмов, и следовательно, о значении составного слова уже необходимо догадываться, преодолевая этот разрыв. Например, *süß (сладкий) + das Wasser (вода) → das Süßwasser (не сладкая вода, а пресная), der Fluss (река) + der Lauf (от laufen – бегать) → der Flusslauf (не бег по реке, а течение реки)*. То же касается и прилагательных. Например, *die Reaktion (реакция) + freudig (радостный) → reaktionsfreudig (не реакционно-радостный, а реакционноспособный) и т.д.*

Кроме словосложения, в немецком языке распространён также способ конверсии, т.е. переход слова из одной части речи в другую с использованием различных аффиксов и без них. Например, *die Luft → lüften, frisch → die Erfrischung, laufen → der Lauf u т.д.* Здесь учащимся важно не только определить, от какого слова образовано данное, но и узнать по префиксам, суффиксам и окончаниям, к какой части речи данное слово относится, и какое значение придают данные аффиксы слову. По мнению Рахманова И.В. необходимо «… знакомить студентов с теми словообразовательными способами, средствами и моделями, которые являются продуктивными в современном немецком языке» [9:117]. Например, к непродуктивным относятся суффиксы *-rich, -bold (м.р.), -de, -t (ж.р.), -nis, -sal (ж.р. и ср.р.*) *и др.*

Ещё одним способом развития языковой догадки является контекст, т.к. при чтении аутентичных текстов встречается определённое количество совершенно незнакомых слов или известных многозначных слов с совершенно другим значением, о которых можно догадаться только из контекста. Однако при усвоении новой лексики нельзя пользоваться лишь контекстом и отвергать работу над изолированным словом, т.к., согласно И. В. Рахманову, такой отказ «… привёл бы к тому, что учащиеся не узнавали и не понимали бы слова, встречающиеся в других контекстах. Следовательно, работу над словом в контексте необходимо сочетать с работой над изолированным словом» [9: 141].

По мнению Н. В. Стрелок, «… систематический анализ приводит к развитию языковой догадки и ассоциативного мышления, вплетает новое слово в систему уже известного и делает значительный вклад в увеличение словарного запаса» [10: 57].

К. И. Крупником была сделана попытка выяснить на основе общеупотребительной лексики английского языка, «какие производные, сложные и конвертированные слова, а также новые значения уже изученных слов могут быть поняты легко, какие с трудом, а какие вообще не могут быть поняты» [5: 24]. Лингвист разделил лексику на 5 групп по сложности понимания: *1. 80-100%,*

2. 60-79%, 3. 40-59%, 4. 20-39%, 5. 0-19%.

На основе данной работы мы исследуем профессиональную лексику по географии, химии и физике на немецком языке, используемую в научно-технической литературе, и проводим эксперимент на догадку о значении незнакомых слов среди студентов 2-3 курсов, с целью выяснить, какие ЛЕ относятся к какой группе по сложности понимания.

П. В. Сысоев придерживается мнения, что задания на занятиях иностранного языка должны иметь коммуникативную направленность, ситуативность и необходимо «… разумное и сбалансированное использование материалов различной степени аутентичности» [12: 10]. Однако к сожалению, «в практике обучения лексике ещё крайне мало используются разнородные упражнения ситуативно окрашенного характера» [3: 51]. Поэтому, на основе данного исследования необходимо разработать систему упражнений для развития языковой догадки, чтобы облегчить студентам чтение текстов на немецком языке в оригинале.

Таким образом, опора на языковую догадку при чтении оригинальной литературы на иностранном языке имеет большое значение для развития профессиональной компетенции будущих специалистов, т.к. они смогут использовать данный подход в дальнейшем при работе с научно-техническими текстами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берман И. М. Методика обучения английскому языку в неязыковых вузах – Издательство «Высшая школа». — М., 1970. – 230с.

2. Бим И. Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. — М.: Просвещение, 1988.— 255с.

3. Бухбиндер В. А. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – К.: Вища школа, 1984. – 201с.

4. Климентенко А. Д., Миролюбов А. А. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе.— М.: Педагогика, 1981. – 455с.

5. Крупник К. И. Понимание текстов, содержащих неизученную лексику, при самостоятельном чтении // Иностранные языки в школе.—1966.— № 6.—С. 22-28.

6. Лапидус Б.А. Проблемы содержания обучения языку в языковом вузе. – М.: Высшая школа, 1986. – 145с.

7. Миролюбов А. А. Прямой метод // Иностранные языки в школе. 2002.— №6.—С. 15-17.

8. Неврева М.Н., Хуторна А. О., Калашнікова В. К., Волкова І. В. Про засоби формування професійно-мовної компетентності // Обласна конференція «Сучасна професійна іноземна мова та всесвіт». – Одеса, ОНПУ, 2007. – С.43.

9. Поляков О. Г. Цели профильно-ориентированнаго обучения иностранному языку в вузе: опыт формирования // Иностранные языки в школе.—2008.— №1.—С.2-8.

10. Рахманов И. В. Общеобразовательное значение изучения иностранного языка // Очерки по методике обучения немецкому языку. – М.*:* Высшая школа, 1974. – С. 26-37.

11. Стрелок Н. В. Аналітичний підхід до засвоєння лексики та створення словникового запасу // Обласна конференція «Сучасна професійна мова та всесвіт». – Одеса, ОНПУ, 2007. – С. 56-58.

12. Сысоев П. В. Спорные вопросы коммуникативного контроля умений учащихся воспринимать речь на слух // Иностранные языки в школе.—2008.— №1.—С.8-15.

13. Юрченко Л. В. Групова дискусія – один з найефективніших засобів навчання комуніуативним компетенціям на інтенсивному мовному курсі // Обласна конференція «Сучасна професійна мова та всесвіт». – Одеса, ОНПУ, 2007. – С.69-71.

УДК 340.116:17

Носкова А. Е., Торшина Л. М.
(Одесса, Украина)

К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ ЮРИСТОВ

У даній статті аналізуються мовні особливості професійного мовлення юристів: як усного, так і писемного. Розглядаються основні риси мови юридичних текстів, деякі норми судової промови. Обгрунтовується положення про те, що кожний документ повинен бути грамотним, точним і переконливим не тільки у правовому, а й в лінгвістично-

© Носкова А. Е., Торшина Л. М.., 2009

му смислі. Наводяться параметри стилістичної характеристики юридичних текстів. У статті пропонуються методичні прийоми, які допомагають студентам-правознавцям засвоїти лінгвістичні особливості й мовленнєві засоби судової промови.

Мета даної статті – сприяти підвищенню мовленнєвої культури юристів.

***Ключові слова**: мовленнєва культура, мова і стиль юридичних текстів, норми судової промови, методичні прийоми.*

В данной статье анализируются языковые особенности профессиональной речи юристов: как устной, так и письменной. Рассматриваются основные черты языка юридических текстов, некоторые нормы судебной речи. Обосновывается положение о том, что каждый документ должен быть грамотным, точным и убедительным не только в правовом, но и в лингвистическом смысле. Приводятся параметры стилистической характеристики юридических текстов. В статье предлагаются методические приёмы, помогающие студентам-правоведам усвоить лингвистические особенности и речевые средства судебной речи.

Цель данной статьи – способствовать повышению речевой культуры юристов.

***Ключевые слова**: речевая культура, язык и стиль юридических текстов, нормы судебной речи, методические приёмы.*

The article presents an analysis of peculiarities of professional language for lawyers, both spoken and written.

Considered are the principal features of the language in juridical texts, some standard speech patterns used in court.

Founded is the thesis that every document must be made accurately and competently from the point of view of law and linguistics.

Standard stylistic characteristics of juridical texts are given.

The article offers methods that enable students of law to master peculiarities of the language and speech patterns used in court.

***Key words**: speech culture, language and style of juridical texts; standard speech patterns used in court; methods.*

Нужно знать предмет, о котором говоришь, в точности и подробности, выяснив себе вполне его положительные и отрицательные свойства; нужно знать свой родной язык и уметь пользоваться его гибкостью, богатством и своеобразными оборотами.

Анатолий Кони

Вопросы, связанные с культурой профессиональной речи, с языковыми особенностями, речевыми средствами, техникой речи всегда были объектом глубоких исследований лингвистов: Б. Н. Головина, Г. А. Золотовой, М. Н. Кожиной, Д. Э. Розенталь, О. Б. Сиротининой, Н. Н. Ивакиной и др. [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Выдающиеся судебные ораторы: А. Кони, Ф. Плевако, Н. Карабчевский, А. Урусов, П. Александров, В. Спасович, С. Андреевский, П. Пороховщиков, К. Арсентьев – всегда заботились не только о содержании речи, но и о языковых, стилистических средствах передачи содержания [9; 10; 11].

Как средство общения язык обслуживает все сферы жизни. Язык как система реализуется в речи (в письменной или устной форме) и только через речь выполняет своё коммуникативное назначение.

Особое место язык занимает в профессиональной деятельности юриста. Юрист – это правовед. Формируя и формулируя правовые нормы, охраняя их в различных процессуальных актах, разъясняя эти нормы гражданам, юрист должен безупречно владеть нормами языка и охранять их. В правовой сфере общения существует своеобразная система языковых средств, подчинённая задачам коммуникации в этой сфере. Язык права – это язык различных нормативных документов с их специфической терминологией и своеобразными словосочетаниями, обозначающими особые юридические понятия. Правовые нормы существуют в определённых языковых формах.

Юристу необходимо владеть навыками культуры речи для грамотного и результативного выполнения своей работы. Культура речи является одной из составных частей правовой культуры. От степени культуры речи зависит эффективность предварительного расследования, престиж органов правосудия.

Культура речи юриста – это использование языковых средств, оптимальных для достижения коммуникативных задач в определённой ситуации. В письменной речи юриста, рассчитанной на предварительное обдумывание, оптимальными являются средства официально-делового или научного стилей, в устной монологической речи, с её интеллектуализированным содержанием, употребляются слова публицистического стиля.

Культура речи включает: 1- нормативность, или правильность, речи, т.е. умение точно, в соответствии с нормами литературного языка передавать мысли; 2- речевое мастерство, заключающееся в доходчивости, логичности и уместности речи, богатстве словаря, разнообразии грамматических конструкций. Речевое мастерство предполагает умение найти наиболее точное, наиболее подходящее для определённого случая и стилистически оправданное средство языка [7; 8].

Профессия юриста требует не только профессионального мастерства, но и широкого общего образования. По глубокому убеждению А. Ф. Кони, «юрист должен быть человеком, у которого общее образование идёт впереди специального». И независимо от его коммуникативной роли – составляет ли он законопроекты, ведёт дознание, оформляет гражданские сделки, выносит приговоры, защищает права подсудимых, следит за законностью судебных решений, занимается научной работой – он правовед, разъясняющий нормы права.

Юрист имеет дело с самыми разнообразными явлениями жизни, и эти явления он должен правильно оценить, принять по ним нужное решение и убедить обращающихся к нему в правильности своей точки зрения. Кроме того, юристу приходится сталкиваться с людьми разных профессий и различного культурного уровня. И в каждом случае необходимо находить нужный тон и слова, аргументирующие и грамотно выражающие мысли.

Высокий рейтинг многих судебных ораторов определяется тем впечатлением общей культуры и интеллигентности, которое создают их выступления (речи), безукоризненное владение литературным языком, умение точно, ясно, правильно и логично выразить мысль.

В различных сферах деятельности человека складываются типовые ситуации, в которых необходимо передать сведения в форме завершённых целенаправленных сообщений, построенных из определённых языковых единиц по особым правилам, что отражается в специальных текстах, используемых в правовой сфере. Они занимают особое место среди других специальных текстов, поскольку наделены юридической силой, т.е.

свойством порождать определённые юридические последствия и быть обязательными для соответствующих адресатов.

Общие стилевые черты юридических текстов: императивность, точность, неличный характер, стандартизация, именной характер. Каждая черта проявляется лексически и грамматически.

Императивность выражается в выборе такого слова синонимического ряда, который более подчёркнуто и вместе с тем нейтрально передаёт волю: **постановить**/*ср. вынести решение, решить, вынести постановление*/; **обязать** /*ср. вынуждать, принуждать, заставлять*/; **запретит**ь/*ср. наложить запрет, не разрешить, воспретить, наложить вето*/. Императивны формы настоящего времени глаголов, употребляемые со значением предписания: **выступают**-*должны выступать*; **прекращается**-*должен быть прекращён*. Императивный характер носят краткие прилагательные типа *должен, необходим, обязан.* Стилевую окраску императивности придают конструкции с инфинитивами: *Дело принять к производству и приступить к предварительному следствию.*

Точность проявляется в строго однозначном словоупотреблении. Тенденция к однозначному словоупотреблению выражает терминологизацию юридических текстов – языковой процесс, в результате которого происходит семантическое обособление многих обиходных слов, становящихся юридическими терминами. Например, в речи широко употребляется прилагательное *открытый*: открытая книга, открытый вопрос, открытый характер. В юридических текстах встречаются термины *открытый город*/тот, который объявлен одним из воюющих незащищённым и поэтому не должен служить театром военных действий, например, Париж во время второй мировой войны/; *открытое море*/ воды морей и океанов, находящиеся в общем пользовании всех народов/. Прилагательное *открытый* получает терминологическое значение, происходит семантическая специализация слова [13].

Точность семантических конструкций определяется обособленными и однородными членами, с помощью которых создаются информативно ёмкие фразы: *Суд обязан обеспечить соблюдение процессуальных прав сторон по делу при назначении, проведении экспертизы и исследовании в судебном заседании заключения экспертизы.*

В синтаксисе юридических текстов особая точность достигается за счёт ярко выраженной синтаксической связи между частями предложения: *Если суд придёт к выводу о подложности документа, он устраняет его из числа доказательств.*

Неличный характер юридических текстов отражается в редком использовании личных местоимений и преобладании пассивных конструкций над активными: *обжалованию не подлежит, заявлен иск, причинён материальный ущерб*. Характерно, что среди глагольных форм часто употребляются причастия и деепричастия, не выражающие значение лица.

Стандартизация проявляется во многих словосочетаниях и оборотах, которые регулярно используются как устойчивые и частотные формулы, фразы-клише, обеспечивающие экономию языковых средств: *принимая во внимание и руководствуясь…; преступление совершено при следующих обстоятельствах…; гражданин, проживающий...; предъявивший в удостоверение своей личности паспорт…; действия…обоснованно квалифицированы… .*

Именной характер выражен в широком использовании отглагольных существительных: *вовлечение, воздействие, убеждение, совершение...* Об именном характере свидетельствуют случаи употребления причастий в значении существительных или местоимений. Так, в зависимости от стадии процесса меняются наименования одного и того же лица: *подозреваемый – обвиняемый – подсудимый – осуждённый*. Описания детализируются, как правило, формами косвенных падежей существительных, среди которых преобладают родительный и творительный падежи. Именное происхождение у многих предлогов, часто употребляющихся в юридических текстах: *в целях, в соответствии, в течение, в части, в отношении*. Именной характер юридических текстов подчёркивается частотными формами составного именного сказуемого: *следствие было возобновлено, ни в чём предосудительном замечен не был.*

При стилистической характеристике документов необходимо иметь в виду несколько параметров: 1- типовое содержание документа /изложение решения, описания хода и результатов действий, передача какой-либо вспомогательной информации/; 2- композиционное деление документа /части, предусмотренные законом или выделяемые логически, а также стандартные смысловые отрезки, несущие важную правовую информацию/; 3- виды информации, содержащейся в документе /событийная информация – описание фактических обстоятельств дела; констатирующая информация – перечень имён, предметов или явлений, констатация определённых фактов; предписывающая информация – указание на то, что необходимо выполнить какие-либо действия/; 4- способы передачи информации – языковые средства, с помощью которых точно выражен необходимый правовой смысл текста /конструкции с именными и глагольными формами, употребление тех или иных оттенков грамматического значения, определённый порядок слов и т.п./.

Стилистические средства в судебных речах способствуют достижению образности общей организацией высказывания: антитеза, параллелизм, ирония, риторический вопрос и риторическое восклицание.

Можно сделать вывод: судебная речь представляет собой синтез, поскольку в ней употребляются языковые средства всех стилей, а также слова и обороты, направленные на эмоциональное воздействие, конструкции, обладающие большими изобразительно-выразительными возможностями. Таким образом, высокий профессиональный уровень речи может быть достигнут только в том случае, если юрист соблюдает не только правовые, но и языковые нормы.

Самое важное мерило языка – воплощенная в нём мысль. Выдающиеся судебные юристы были велики именно в выражении мысли [11]. Мысли составляют содержание речи. Но, кроме рассуждений, в речи должны быть запоминающиеся образы, характерные эпизоды. Речь, состоящая из одних рассуждений, плохо запоминается. Об А. Кони (1844-1927), который в 1867 году был назначен товарищем прокурора Харьковского судебного округа, говорили: „Кто слышал Кони, тот знает, что отличительное свойство его речи – полнейшая гармония между содержанием и формой” [9].

Речь должна быть направлена не только на передачу объективной информации, но и на оценку события или явления. Оценка конкретизирует логические доводы и помогает донести содержание речи до сознания слушателей.

Действенность судебной речи во многом зависит от того, насколько логично она построена. Судебная речь – важнейшее средство аргументации: все высказывания должны быть конкретными, а выводы и оценки – чёткими.

А. Урусов (1843-1900) первый создал свободный литературный язык судебной речи. А. Кони дал следующую характеристику речи А. Урусова: „Основным свойством судебных речей Урусова была выдающаяся рассудочность. Отсюда чрезвычайная логичность всех его построений, тщательный анализ данного случая с тонкой проверкой удельного веса каждой улики или доказательства, но вместе с тем отсутствие общих начал и отвлечённых положений" [9].

После изучения специальной литературы по профессиональному общению юристов и исходя из практики преподавания РКИ (русского языка как иностранного) для слушателей факультета морского права было подготовлено методическое пособие [12], в котором предложена определённая система заданий по обучению языковым особенностям профессиональной речи юристов.

Приведём фрагмент Пособия. Текст „Качества судебной речи"

Судебная речь имеет целью убедить судей и присяжных заседателей. Для этого она прежде всего должна быть понята составом суда, а также всеми слушателями. Значит, первое необходимое качество судебного выступления – ясность. На ясность как главное достоинство речи указывал Аристотель: „Достоинство стиля заключается в ясности, доказательством этому служит то, что, раз речь не ясна, она не достигает своей цели".

Чем достигается ясность? Прежде всего глубоким знанием материала, чёткой композицией речи, логичностью изложения, убедительностью аргументов. Таким качеством отличались речи многих известных судебных ораторов, которые старались сделать изложение доступным для восприятия.

Нередко доходчивость (доступность) называют простотой. Простота изложения способствует тому, что речь понимается легко и мысль судей без затруднения следует за мыслью оратора. Однако не следует путать простоту и примитивность. Простота речи предполагает использование и сложных синтаксических конструкций, и риторических приёмов. Вовремя и кстати приведённое сравнение, яркая метафора, риторический вопрос, фразеологизм оживляют выступление, делают его более доходчивым. Достигнуть простоты, ясности можно только настойчивой работой над каждой речью.

Речь становится неясной вследствие нечёткого знания материалов дела, вследствие низкой культуры мышления.

Часто речь становится неясной из-за неуместного использования в ней иноязычных слов и узкоспециальных терминов: Моему подзащитному инкриминируется...

К неясности речи обязательно приведёт неуместное использование местоимений. Местоимение принимает значение того слова, за которым стоит.

Причиной неясности может быть многословие, неправильный порядок слов.

Ясность выражения мысли ведёт к такому качеству речи, как точность. Точность, то есть соответствие высказывания замыслу оратора и явлениям действительности (предметная точность), является необходимым качеством судебной речи. Для этого судебный оратор должен хорошо знать материалы дела.

Речевые неточности, вызванные слабым знанием предмета речи, вызывают негативное отношение слушателей к судебному оратору. Понятийная же точность зависит

в первую очередь от точного словоупотребления, в частности, от выбора синонимов. Обратите внимание, насколько точно выделенные слова характеризуют ситуации и людей. *Легко и свободно, переходя от предмета к предмету*, **болтает** *жена мужу о всех интересах дома* (лёгкий, непринуждённый разговор). Или: *За утренним чаем, развязно посмеиваясь, она вдруг* **брякнула** *мужу: „А знаешь? Я выхожу замуж за Пистолькорса”* (легкомысленный, необдуманный поступок). Попробуйте употребить синонимы **рассказывает, сказала -** и точность образов исчезнет.

Точность достигается употреблением юридических терминов и клише: **мотивы преступления**, а не *побуждения*; **возбудить уголовное дело**, а не *начать*; **применить меры пресечения**, а не *принять* и др.

Способствуют точности и повторы: „Рассмотреть эту жизнь весьма **поучительно**; **поучительно** рассмотреть её не только для интересов настоящего дела, не только для того, чтобы определить, в какой степени виновна В. Засулич, но её прошедшее **поучительно** и для извлечения из него других материалов, нужных и полезных...”.

Неточность могут вызвать и „модные” слова. Так, в наши дни вместо слова **довольно** (в значении „до некоторой степени”) нередко используется, особенно молодёжью, слово **достаточно**, которое имеет значение „столько, сколько нужно, сколько требуется для чего-либо”.

Вот примеры, услышанные по радио: *У него достаточно низкий уровень образования*. Или: *Вы считаете, что наша казна достаточно пуста?* Даже в зале суда можно услышать: *Его родители - достаточно бедные люди*. Или: *Его жена была достаточно красива*. Или: *В городе достаточно высокий уровень преступности*. Как, по каким параметрам можно определить достаточность образования, бедности, красоты; пустоты казны или достаточность преступности? Понятно, что во всех этих примерах следует употребить **довольно.**

К неточному выражению мысли ведёт смешение паронимов: К нему необходимо применить статью 62-ю /и направить его/ на принудительное лечение от алкоголя//. Или: Необходимо установить /имелись ли эти/ наземные препятствия/ значит/ на пути следствия/ воздушного судна//. Или: Происходит наращивание преступности. Или: После того как /вернулся в семью отец/ он отжил/ стал веселым,/ стал больше бывать дома// (**надо**: от алкоголизма, следования, нарастание, лучше – нарастает, ожил).

Часто юристы путают паронимы *предоставить – представить*, *завышенные – повышенные*, *вина – виновность*; особенно часто вместо юридических терминов *виновность, виновен* используются их паронимы *вина, виноват*. Ответственно относились и относятся к употреблению этих слов талантливые ораторы.

Неточность создаётся и недоговариванием суффикса –ся в паронимах-возвратных причастиях: Фёдоров схватил первую попавшую трубу /и/ нанёс/ удар//. Или: Согласно документам/ имеющим в деле/ я прошу/ удовлетворить просьбу//. Или: Лицо/ находящее за рулём в нетрезвом состоянии/ является потенциальным преступником// (**надо:** попавшуюся или попавшую под руку, имеющимся, находящееся).

Из-за слов-сорняков, как *что ли, будем так говорить,* чётко сформулированная мысль становится неточной, приблизительной. Модное слово в *общем-то* также не позволяет выразить мысль точно, определённо. А на суде нужно говорить по каждому делу

не „в общем-то", а конкретно! Кроме того, бесконечно повторяемое слово отвлекает слушающих от содержания речи.

Нередко *легитимный* употребляют вместо слова *законный*. Однако *легитимация* – это: 1) признание или подтверждение законности какого-либо права или полномочия; 2) документы, подтверждающие это право или полномочие. Довольно часто слово *апробировать* употребляют в значении *опробовать*: *Эти методы работы неоднократно апробированы; детали апробируем в процессе работы; была проведена апробация и т.д.* Да, слова *апробировать* и *опробовать* созвучны, но не имеют ничего общего в значении: *апробировать* – одобрять, утверждать; *опробовать* – подвергнуть испытанию, прежде чем начать использовать. Значит, в приведённых примерах нужны слова опробованы (проверены), опробуем (проверим), проверка (опробование).

Точно обозначенные понятия, ясно выраженные мысли должны быть поданы логично, то есть должны отражать логику отношений и зависимостей между явлениями. Логичность определяется в лингвистике как выражение в смысловых связях компонентов речи связей и отношений между частями и компонентами мысли.

ЗАДАНИЯ к тексту „Качества судебной речи"

Задание 1. Обратите внимание на определения к следующим существительным. Запишите их.

Ясность (речи) – исключительная, необыкновенная;
знание (материала) – глубокое, основательное, чёткое;
аргументы – убедительные;
композиция (речи) – чёткая, простая;
изложение, выступление (в суде) – доступное, доходчивое;
метафора – уместная, яркая
обстановка – сложившаяся, [не-]благоприятная;
использование (слов) - [не-]уместное, правильное.

Задание 2. Составьте два предложения с предлогом ***вследствие*** *(чего?) и существительным* ***следствие*** *с предлогом* ***в.***

Задание 3. Подберите к данным прилагательным существительные. Запишите их. Составьте с ними предложения.

Судебная - ..., исключительная - ..., глубокое - ..., чёткая - ..., судебные - ..., убедительные - ..., доступное - ..., доходчивое - ..., нечёткое - ..., точное - ..., неясное - ..., риторический - ..., настойчивая - ..., яркая - ... .

Справка

Словарный состав текстов юридической специальности содержит значительное количество словосочетаний. Их анализ позволяет выделить основные группы словосочетаний:

1. *Словосочетание термина (или нетермина) с прилагательным, например: криминальное право, административный кодекс, судовая экспретиза, прокурорский надзор, международное морское право, уголовное дело, недоказанная виновность и др.*

1. *Сочетание термина (или нетермина) с другим существительным – термином в форме родительного падежа, например: мотивы преступления, слушание дела, свобода открытого моря, способ совершения преступления, доказательства обвинения, цель залога и др.*

1. *Сочетание термина (или нетермина) с глаголом (глагольно-именные словосочетания), например: познать природу преступления, оформлять договор, задерживать подозреваемого, приобретать право собственности, удовлетворять требованиям и др.*

1. *Предикативные сочетания, характерные для научного стиля, официально-делового, публицистического стилей речи, оформляющих профессиональную речь юриста, в которых в качестве предиката (сказуемого) выступают глаголы, общие для многих стилей речи, например: что-либо возникает, появляется, формируется, создаётся, развивается, основывается на, является, представляет собой, занимает место, имеет значение, играет роль, отражает, выражает что-либо, способствует, содействует, защищает кого-либо (что-либо), утверждает, подтверждает, воздействует на, влияет на, признаёт, отрицает что-либо, и др.*

Задание 4. Из данных слов составьте и запишите словосочетания по схеме сущ.+сущ. в родительном падеже.

Ясность, выражение мысли; качество, речь; высказывание, соответствие; материалы, дело; знание, предмет речи; отношение, слушатели; синонимы, выбор; образы, точность; понятия, искажения; речи, анализ; преступление, мотивы.

Задание 5. В следующие предложения вставьте нужные глаголы.

1. Достоинство стиля ... в ясности. 2. Ясность ... глубоким знанием материала, чёткой композицией речи, логичностью изложения. 3. К неясности речи ... низкая культура мышления. Употребление юридических терминов ... точности судебной речи. 5. Логичность речи ... композицией смысловых компонентов и рядом логических приёмов.

Задание 6. Найдите в «Словаре иностранных слов» значение слов: криминальный, криминогенный, легитимный, апробировать.

Задание 7. Дополните следующие словосочетания.

Ясность выражения (чего?) ... Негативное отношение (кому? к кому?) ... ... Понятийная точность зависит (от чего?) ... Мотивы (чего?) ... Применить меры (чего?) ... Искажение (чего?) ... .

Задание 8. К тексту составьте назывной план.

Задание 9. Раскройте содержание пунктов плана о качествах судебной речи.

Задание 10. Ответьте на вопросы:

1. Какое главное достоинство судебной речи? 2. Чем достигается ясность речи? 3. Каковы могут быть причины неясности речи? 4. Что такое точность судебной речи? 5. Чем вызваны речевые неточности? 6. Что показал анализ устных судебных речей? 7. Что приводит к неточности выражения мысли?

Задание 11. Составьте тезисы по содержанию текста.

Для каждого юриста важным и обязательным является чтение и изучение речей и биографий выдающихся, известных юристов прошлого, ставших эталоном юриста своего времени, людей высокой квалификации, большого нравственного долга. Они постоянно совершенствовали своё профессиональное мастерство, имели серьёзную юридическую и общелитературную подготовку, понимая, что от судебной речи требуется художественная цельность и целесообразная законченность.

Цель речи юриста – убедительно осветить суть дела. Стремление к чистоте и точности слога, умение правильно формулировать свои мысли считались долгом юриста. Так, А. Кони никогда не говорил только для публики, никогда не забывал о деле, к

разъяснению которого он призван, никогда не выпускал из виду, что от его слов зависит судьба человека.

Высокая культура речи юриста означает достаточно высокий общий культурный уровень, сознательное отношение к языку, высокую культуру мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головин Б. Н. Основы культуры речи. — М.: Высш. школа, 1980. – 335с.

2 Кожина М. Н. Стилистика русского языка. – М.: Высш. школа, 1993.

3. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

4 Сиротинина О. Б. Проблемы лингвистической стилистики. – М.: Высш. школа, 1969.

5. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка. – М.: Высш. школа, 1977. – 316 с.

6. Ивакина Н. Н. Профессиональная речь юриста. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 348 с.

7. Введенская Л.А., Павлова Л. Г. Риторика для юристов. – Ростов н/Д: Феникс, 2007.— 568 с.

8. Введенская Л. А., Павлова Л. Г., Кашаева Е. Ю. Русский язык и культура речи. — Ростов н/Д, 2002.

9. Смолярчук В. И. Гиганты и чародеи слова (Русские судебные ораторы вт. пол. XIX — н. XX века). – М.: Юрид. лит., 1984. – 272 с.

10. Истина и закон: судебные речи известных российских и зарубежных адвокатов/ Сост. И. Я. Козаченко. – СПб.: Изд. „Юрид. центр Пресс", 2003. — 1117 с.

11. Сергеич П. (Пороховщиков П.С.) Искусство речи на суде. – К.: Техніка, 2005.— 368 с.

12. Языковые средства судебной речи: Практикум по русскому языку для подготовки бакалавров по направлению «Право» /Л. М. Торшина. – Одесса: ОНМА, 2005. – 84 с.

13. Торшина Л. М., Варинская А. М., Носкова А. Е. Лексика морского права. – Одесса: Автограф, 2007. – 273 с.

УДК 811.161.1:130.2

Нікіфорова Л. І.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНИХ ФАХІВЦІВ

Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки специалистов, статусу иностранного языка и его тенденциям. Проводится анализ роли коммуникативной компетенции и ее составляющих. Сделан вывод, что установление взаимосвязи теоретической и практической стороны подготовки специалистов способствует его полному развитию как личности, так и его успешной профессиональной деятельности.

© Нікіфорова Л. І., 2009

Коммуникативная деятельность студентов, особенности подготовки компетентных специалистов, иностранный язык как способ общения на профессиональном и межкультурном уровнях, методы активизации резервных возможностей студентов, уровень компетентности преподавателя.

This article is devoted to the problem of professional training of specialists, status of a foreign language & its tendencies. Analysis is made of the role communicative competence & its component parts. Conclusion is made that establishment of intercommunication between theoretical & practical sides of professional training facilitate personal complete developing & successful professional activity.

Key words: *Students communicative activity, peculiarities of professional grounding of competent specialists, foreign language as means of communication on professional & intercultural levels, stirring up methods of students, reserve abilities, teachers level of competence.*

У зв'язку з появою концепції нової Європи – Європи без кордонів, в якій розширюються сфери співробітництва, та необхідності створення загальноєвропейської системи інформаційного обміну в 1997 році Радою Європи створено документ «Сучасні мови: вивчення, навчання, оцінка. Загальноєвропейська компетенція», в якому було визначено цілі, задачі та зміст навчання іноземних мов. Рада Європи рекомендує вважати метою навчання іноземної мови набуття знань і практичних навичок, необхідних для спілкування в реальних життєвих ситуаціях». Мова має використовуватись у термінах стратегій, які застосовуються для активізації загальної та комунікативної компетенцій з метою виконання необхідних мовних дій і процесів передачі та прийому текстів, що дозволяє вирішувати задачі, які виникають у ситуаціях, пов'язаних з різноманітними сферами суспільного життя [1: 53]. Таким чином у центр комунікативного процесу ставиться комунікативна діяльність студентів, рецепція і самостійне продукування текстів.

Проблема професійної підготовки завжди була в центрі уваги вчених, залишається вона актуальною і сьогодні. Різні науковці всебічно аналізують зміст загальної та професійної освіти, її реформування, особливості підготовки компетентних фахівців. Аналіз робіт, присвячених проблемі компетенцій (Н. М. Бібік, Н. Денисова, В. Кальней, В. В. Краєвський, О.І. Локшина, В. Нетреба, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, А. В. Хуторський, С. Шишов, І. Єрмаков та інші), дозволяє з усіх видів компетенцій виділити найбільш суттєві для професійної освіти: професійні, предметні, ключові.

Можна цілком справедливо стверджувати, що досить важливу роль у оволодінні такими компетенціями відіграє іноземна мова. Статус іноземної мови сьогодні має тенденцію до постійного зростання. Іноземна мова на сучасному етапі відіграє роль засобу спілкування на професійному та міжкультурному рівнях. Володіння іноземною мовою один із визначальних факторів у формуванні сучасного висококваліфікованого спеціаліста. Іноземна мова сприяє розвитку гнучкого інтелекту і сформованій професійній свідомості слухача. У зв'язку з цим особливої актуальності набули аспекти стратегії і тактики подальшого вдосконалення підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог.

Іноземна мова все більше розглядається як інтегрована дисципліна, що вносить значний вклад у формування професійно важливих навичок у тих, що навчаються, у розкриття їх творчого потенціалу, неординарність їх мислення, підвищення розумових та творчих здібностей. Кожен викладач повинен орієнтуватися на досягнення

максимального ефекту за мінімальний термін у оволодінні головною метою навчання – це навчання комунікативної компетенції студентів, тобто практичне оволодіння іноземною мовою. А завдання викладача – активізувати діяльність кожного студента в процесі навчання, створювати ситуації для їх творчої активності, при цьому важливим є не тільки оволодіння знаннями, а й напрацювання вмінь та доведення до автоматизму навичок.

Провідна роль комунікативних функцій мови безперечна, оскільки всі інші функції втрачають сенс, якщо немає об'єктивної потреби в передачі інформації, в спілкуванні. Результатом навчального процесу повинно бути поступове формування комунікативної компетенції слухачів. За Н. І. Гезом, який використовує термін «комунікативна компетенція» як синонім терміну «лінгвістична компетенція» вона визначається як «здатність розуміти (продукувати) необмежену кількість правильних у мовному відношенні речень за допомогою засвоєних мовних знаків та правил їх поєднання [2: 35].

Комунікативна методика основана на принципі групової взаємодії, який передбачає здійснення студентами навчальних задач-проектів. Сутність даного підходу полягає в поєднанні зусиль невеликої команди студентів на вирішення сформульованої проблеми, за якого комунікативний метод навчання характеризується ознаками поступовості, послідовності, взаємозв'язку та взаємодії.

Реалізувати головне завдання нашого ВНЗ підготувати майбутніх фахівців до міжнародного співробітництва – завдання не з легких, оскільки питання методики викладання неминуче торкається особистої ролі і відношення викладача до нових форм і стратегій навчання. Кажучи про рівень майстерності (компетентності) викладача, слід мати на увазі не тільки знання самого предмета викладачем, а і його постійне прагнення розширювати свій інтелектуальний потенціал, спроможність формувати комунікативну компетенцію на основі адекватної мотивації навчання. Коли викладач добирає навчальні матеріали, що сприяють поглибленню пізнання студентів, це також стимулює їх розумову діяльність, допомагає формувати професійно необхідні знання та вміння тих, хто навчається. Роль викладача є пріоритетною в навчальному процесі, бо саме викладач залишається основним джерелом знань та інформації. Саме він модулює, організовує, направляє і контролює процес навчання іноземної мови.

Реформування освіти в сучасних умовах ставить ще чимало нових завдань, які пов'язані, насамперед, з покращенням якості підготовки фахівців як повноцінних спеціалістів за своєю професією. Практичне володіння іноземною мовою в межах програмної тематики треба вважити нагальною потребою, соціальним замовленнями держави. За таких умов від випускників професійної освіти вимагають володіти вмінням планувати та організовувати роботу, обирати оптимальні рішення в умовах нестандартних ситуацій та брати на себе відповідальність за прийняті рішення, а також вмінням спілкуватися не тільки з підлеглими та керівництвом, але й з колегами, і що є зараз особливо важливим, з колегами з інших країн. Крім цього, фахівець повинен бути ініціативним, конкурентоспроможним, готовим до професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

За таких умов володіння іноземною мовою – це необхідна умова і природна база для наших слухачів. На мою думку, головною метою аудиторної та позааудиторної роботи в плані практичного оволодіння іноземною мовою має бути: досягнення відповідного рівня іншомовної комунікативної компетенції, формування професійної компетенції, підготовка випускників до самоосвіти з іноземної мови після закінчення ВНЗ і до співробітництва з іноземними колегами.

Хочу наголосити на тому, що встановлення взаємозв'язку теоретичної та практичної сторін підготовки спеціаліста сприяє його повному розвитку як особистості. Активність студентів повинна бути зорієнтована на оволодіння знаннями та діями, які б забезпечували успішну професійну діяльність при використанні іноземної мови як засобу професійної підготовки. У такому випадку завдання викладача – забезпечити поєднання особистої зацікавленості студентів у оволодінні іноземною мовою з потребами, що продиктовані їх професійною необхідністю. Цьому і сприяє проблемний, ігровий метод навчання, а також метод активізації резервних можливостей. Гра сприяє формуванню і вдосконаленню професійних умінь і навичок, в тому числі вмінь приймати рішення за умов ризику і невизначеності, залучати до прийняття рішень колективний досвід і знання, а також навички роботи з інформацією і вмінь застосовувати отримані знання на практиці. Як справедливо вважає Skalkin V. L. «цінність ігрової діяльності у вивченні іноземної мов полягає в тому, що вона сприяє розвитку комунікативних умінь» [3: 44], тобто здатності студентів використовувати мовний «запас» у спілкуванні іноземною мовою, переносити засвоєні лексичні одиниці в різні ситуації спілкування.

Навчальні матеріали повинні бути проблемними, тобто вирішувати якусь проблему. Ці проблемні питання націлені на створення у студентів стану інтелектуального ускладнення, необхідності сконцентрувати наявні знання та знайти нові засоби для виконання поставлених завдань. Вирішення проблемних завдань передбачає розробку власних позицій, пошук інструментальних орієнтирів у реальності, що імітує переживання ціннісних відносин. Студент бере участь у вирішенні цього завдання тоді, коли володіє відповідними знаннями та має відповідну підготовку, які забезпечують розуміння даної ситуації, виявлення проблеми, її можливі рішення. На основі цього в нього виникає когнітивна потреба рішення проблеми.

Оскільки загальна тенденція вдосконалення професійної освіти полягає в тому, щоб навчити майбутнього спеціаліста взаємодіяти зі світом професійної праці на шляху розвитку професійної компетентності, то все більш важливою її складовою стає і позааудиторна робота як один з видів комунікативного підходу: участь у наукових, та науково-практичних міжвузівських, відомчих конференціях та семінарах, круглих столах. Завдання таких видів діяльності не тільки закріпити наявні знання та вміння студентів, але й розвинути їх творчі здібності на основі поєднання алгоритмічних та евристичних засобів діяльності. Позааудиторна робота має достатній потенціал для формування моральних та комунікативних мотивів, оскільки дозволяє залучати кращих студентів для допомоги своїм товаришам у групі.

Таким чином, бажано використовувати вказані види робіт під час навчання іноземної мови, оскільки вони надають студентам змогу:

- поєднувати теоретичні знання(мовленнєві явища, правила, лексичні одиниці тощо) з практичною, професійно визначеною діяльністю (спілкування з іноземними колегами, співробітництво з ними у вирішенні спільних завдань);
- формувати пізнавальні здібності на основі оволодіння відповідними знаннями та вміннями;
- розвивати творчі, професійні вміння та навички;
- формувати критичне мислення, моральні якості, громадянську позицію, вміння співпрацювати з іншими;
- виховувати професійну готовність;

- максимально виявити, ініціювати, використати індивідуальний досвід;
- відчувати свою успішність, інтелектуальну самодостатність.

Попит на професіоналів зі знанням іноземної мови постійно зростає, що є своєрідним поштовхом до появи різноманітних мовних курсів, факультативних занять у вищих навчальних закладах. «А це, в свою чергу, зумовлює конкуренцію на ринку надання послуг, і, відповідно, вимагає пошуку нових стилів та підходів до викладання такої дисципліни як іноземна мова» [4: 26] Змінюється й сама слухацька аудиторія, адже сьогодні «сухе» читання текстів, їх переклад, зазубрювання напам'ять – застарілий підхід. Сучасна молодь вимагає діалектичного підходу у навчанні іноземної мови, у зв'язку з цим викладачі удосконалюються самі та застосовують найоптимальніші засоби й методи викладання у ВНЗ. З цією метою широкого використання також набули проведення самостійних і індивідуальних занять, моделювання викладачем певної ситуації, розв'язання її студентами(парами і невеликими командами), проведення дискусій у межах затверджених програмою з іноземних мов, активний діалог студент – викладач.

Таким чином, для того, щоб здобуті в процесі навчання іноземної мови знання супроводжувались стійкими сформованими навичками іншомовного спілкування, необхідно «поєднати мовну обізнаність з практичним володінням певними нормами комунікативної поведінки у відповідних життєвих ситуаціях» [5: 85] А цю проблему має вирішити запровадження в навчальний процес нових технологій формування всіх складових комунікативної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в Європейський простір вищої освіти: монографія/за редакцією П. М. Бабенка – К.: МАУП, 2000 – 53 с.

2. Гез Н. И. Теорія обучения иностранным языкам – М., 2004

3. Skalkin V. L. Speak Everyday English. – M.,2002

4. Обухова О. Ю. методичні аспекти викладання іноземних мов у вищих закладах освіти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 23 квітня 2004 – К.: ДП «Друкарня МВС України» 2004.— С. 26-30.

5. Кларин М. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового // Инновации в образовании. – 2001. — №5.— С. 85-95.

УДК 808.51:251; 808.5:81'342.9

Скрипняк Т. Л.
(Київ, Україна)

РИТОРИЧНИЙ НАПРЯМОК СУЧАСНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПРОПОВІДІ

У статті розглянуто способи викладення проповіді, її тематизацію, предмет, схему побудови та основні завдання. Риторичний напрямок розвитку сучасної церковної проповіді передбачає наявність досвідченого проповідника-оратора, який слідує всім канонам риторики, починаючи з вибору стилістичних фігур та завершуючи адекватною просодичною організацією мовлення для досягнення поставленої мети. Сучасній
© Скрипняк Т. Л., 2009

проповіді притаманна емоційність як засіб посилення мовленнєвого впливу текста на аудиторію.

Ключові слова: *проповідь, мовленнєвий вплив, просодія*

Статья рассматривает способы изложения проповеди, тематизацию, предмет и основные задачи, которые ставит перед собой адресант. Риторическое направление проповеди предусматривает опытного оратора, который использует риторические приемы в процессе речепроизводства для достижения поставленных целей. Современной проповеди присуща эмоциональность как средство усиления речевого влияния текста на слушателя.

Ключевые слова: *проповедь, речевое влияние, просодия*

Under consideration are presentment modes of a sermon, its subject, scheme and main goals. Rhetoric orientation of a modern sermon proposes an experienced preacher who follows certain rules of rhetoric starting from choice of specific speech figures and finishing with adequate prosodic organization to achieve set tasks – igniting parishioner for him to remember a speech and to embody moral principles in his life. Modern sermon is remarkable for emotionality as a means of intensification of speech influence.

Key words: *sermon, speech influence, prosody*

Проповідь виконує функцію сполучної ланки між двома рівнями релігійної свідомості – буденним і теоретичним (богословським) та є найефективнішим засобом впливу на великі маси віруючих, одним з найавторитетніших джерел релігійної інформації [1: 45–55]. Суть проповіді складають заклична, стверджуюча та пояснювальна стратегії релігійного дискурсу [2: 5–19]. Проповідь є публічним мовленням, що продукується в церкві священнослужителем (адресантом) перед прихожанами церкви (адресатом), а також невід'ємною частиною християнського богослужіння, в більшості протестанських конфесій – його центральним моментом та являє собою специфічний тип мовленнєвої комунікації, що має в своєму арсеналі низку диференційних та інтегральних ознак.

Проповідь традиційно належить до риторики та відноситься до сфери духовного красномовства, хоча й існують розбіжності в напрямках теорії проповідництва. Перший напрямок – риторичний, представники якого вбачають завдання гомілетики в розкритті вчення про риторичну природу церковної проповіді як особливого типу ораторських творів. Н. І. Барсов вбачає сутність проповіді в благодаті Божій, яка передається пастору в процесі рукопокладання. Тому кожний проповідницький виступ можна розглядати як «голос діючої в пасторі благодаті». Однак благодать не може перешкоджати розкриттю природних вмінь проповідника і не виключає отримання наукової та ораторської освіти, вважають прихильники другого напрямку теорії церковної проповіді [3: 164]. Основними умовами успіху в проповідницькій діяльності є особистість пастора, його моральні якості та духовна досконалість.

Поняття проповіді включає її предмет, тему (проблематику), матеріал та зміст. Предмет проповіді – це певна галузь релігіозного вчення, сукупність якихось явищ духовного життя, до опису та характеристики яких звертається проповідник. Предметом проповіді може бути вчення про Бога, про світ видимий та духовний, про чесноти людини; ідея, з якої виходить весь зміст проповіді; категорія більш загальна, і за своїм об'ємом

більш широка, ніж тема, яку можна назвати частковою по відношенню до предмету [4: 17–20; 5: 115].

Євангельська проповідь може бути предметною – для розвитку теми проповідник може використовувати декілька текстів з різних розділів Біблії та текстовою, що включає один певний текст, який читається проповідником, і з якого розвивається весь зміст проповіді.

Важливим у питанні тематизації проповіді є схема її побудови, що може складатися з трьох або чотирьох частин [6: 1–6]. Головним завданням вступу проповіді є психологічний настрій слухачів [7: 95]. Проповідник повинен встановити контакт з аудиторією, привернути увагу, викликати зацікавлення до теми проповіді. Іноді вступ має прямі вказівки на тему проповіді. Розмір вступу знаходиться в прямому зв'язку з наступним викладенням.

Основна частина має за мету обґрунтування головної думки або теми проповіді, розкриття її змісту. Мовець повинен намагатися переконати аудиторію в істиності положень, які стверджуються. Домінуючим функціонально-смисловим типом мовлення в основній частині є розмірковування (від конкретного до абстрактного). Широко використовується опис (часто образний) та розповідь (невеликі вставні оповідання, що виконують ілюстративну функцію [6: 1–6].

Моральні висновки завжди повинні мати практичний характер та безпосереднє відношення до релігійно – морального життя слухачів. Ця частина проповіді виділяється в особливу, третю частину, моральний додаток та є тим елементом, що і морально, й за сутністю відрізняє проповідь від будь-якого типу ораторської промови. У викладенні розкриваються загальні істини принципового характеру, тоді як моральне повчання включає висновки, що відповідають духовно-моральному стану конкретної аудиторії.

Разом зі вступом заключна частина є своєрідним обрамленням проповіді і несе важливе логіко-психологічне навантаження – слугує завершенням виступу проповідника. Шляхом розподілу проповіді на частини досягається головне – послідовність та ясність викладення теми. За давньою традицією проповідь закінчується вимовою слова «амінь». Саме заключна частина в багатьох випадках визначає успіх емоційного впливу проповіді на слухача.

Всередині загальної структури можна виділити переважаючі композиційно-смислові типи. Проповіді розділяють на три групи: проповіді, в основі яких лежить образ, проповіді-розповіді та проповіді-розмірковування. Така класифікація, однак, відображає більше тип сприйняття, на який орієнтована проповідь, ніж її структуру.

Ортодоксальна, католицька та протестантська традиції мають різні погляди на типи проповідей за змістом. Катехистичною (повчальною) називають таку проповідь, в якій слухачам викладають основи релігійного життя, елементарні уроки християнської віри та моралі. Засади апологічного типу проповіді базуються на обгрунтуванні істинності християнської вчення та його захист від критичного ставлення. В євангельській повчальній або виховній (пасторській) проповіді віруючі стверджуються в справах віри. У моралістичній проповіді висвітлюються питання моралі, яка є однією з форм суспільної свідомості. Суть екзегетичної проповіді виявляється в поясненні Священного Писання, що виступає основним предметом церковної проповіді. Екзегетичні

проповіді можуть бути у формі бесіди, повчання. Проголошувальні або закличнo-повчальні включають у себе заклик до невіруючих та повчання для віруючих.

У сучасній англомовній гомілетиці розрізняють сім основних типів проповідей: інтерпретуючий, аргументуючий, дискурсивний, розповідний, класифікуючий, фасеточний та експериментальний [8: 119].

Інтерпретуючий тип являє собою детальне розгорнуте тлумачення біблійного тексту – екзегезу – найдавніший в християнській традиції метод для побудови проповіді, початок якого богослови бачать в проповідях Ісуса. У багатьох церквах такий тип проповіді переживає нове народження і вважається єдиним правильним методом.

Аргументуючий тип є класичною схемою, успадкованою ще від античної риторики, родоначальником якої є апостол Павло. Аргументуючий метод залишається превалюючим у більшості конфесій, тому що він дуже зручний для побудови висловлювань переконливого типу.

Дискурсивний або вільний тип, розповсюджений з початку 1960-х років під впливом телебачення, справляє враження непідготовленого заздалегідь мовлення, що сприяє більш неформальному та безпосередньому спілкуванню з аудиторією.

Розповідний тип втягує слухачів в ланцюг подій, що розгортаються, викликає почуття співпереживання і, таким чином, непомітно підводить до самоаналізу, роздумів на релігійні теми та до прийняття відповідних рішень.

Класифікуючий тип проповіді структурно близький до аргументуючого.

Фасеточний або аспектний типи використовують під час розгляду будь-якого складного питання. Виклавши аудиторії основну думку проповіді, мовець переходить до конкретного та поглибленого аналізу її окремих аспектів.

До експериментального типу відносяться чисельні різновиди, що з'явилися в останні десятиріччя: проповіді-діалоги, проповіді у віршах, епістолярні проповіді, музичний показ слайдів тощо. Безумовною перевагою застосування експериментального типу проповіді є живий інтерес аудиторії.

Згідно з давньою церковною традицією розрізняють два способи викладення проповіді: читання та спонтанне говоріння. Вибір способу повідомлення залежить від особистих здібностей, рівня освіти та проповідницького досвіду самого пастора. Спонтанне говоріння належить до більш досконалого способу викладення. Ортодоксальна промова може бути декількох типів: викладення напам'ять, імпровізація та експромт.

Думка щодо викладення промови напам'ять повністю заперечується класичним дослідником психології та техніки мовлення Р. Валашеком, який зазначає, що вираз «говори як пишеш» є найбільш невдалою порадою, яку тільки можуть запропонувати деякі методики з написання текстів. Той, хто повторює в своїй промові написане, говорить, в одному випадку, набагато більше, ніж потрібно, в іншому – набагато менше, тому що не використовує допоміжні засоби, які налічує в своєму арсеналі усне мовлення. Занадто пишний стиль мовлення може зашкодити мовцю ще більше, ніж письменнику, тому що зорове сприйняття відрізняється від слухового [9: 25].

Незважаючи на різні форми викладення проповіді, представники всіх конфесій згодні в тому, що змістом проповіді є релігійно-догматичні або релігійно- моральні теми, а основною функцією таких текстів є функція впливу та переконання людини в істинності християнської віри. Вплинути на відчуття, свідомість та волю людини з метою

спонукання її дотримуватися норм та правил життя, про які проповідують, формування у неї певної поведінкової реакції є цільовою установкою даного типу жанру.

А. С. Жаловага позначає основною метою християнської проповіді виховання в людині християнського світогляду, здатність відповідати на питання сучасності, давати віруючим конкретні рекомендації і слухити зразком поведінки в життєвих ситуаціях. Проповідь грунтується не на особистій думці пастора, а виражає конфесійну точку зору на проблеми сучасності життя, з якими зіштовхуються парафіяни [1: 45–55].

Аналіз результатів численних дослідженнь проповідей лінгвістичного і богословського напрямків свідчать про недостатню увагу до опису відповідної реакції адресата на отримане повідомлення. Важливим є не тільки передача інформації тексту проповіді, але й як вона сприймається та розуміється реципієнтом.

Шлях від розмови до промови – це шлях від «безпосередньо діалогічного» до «прихованого діалогічного» [10: 141]. Ця думка є яскравим твердженням того, що слухачі теж співпроповідують. Проголошена у певній конкретній ситуації проповідь не залишається під час продукування такою самою, вона множиться та модифікується залежно від кількості адресатів, які її сприймають. Слухання є не пасивним, а надзвичайно активним процесом. Під час перцепції проповіді в уяві у реципієнта з'являється низка картинок, згадок та асоціацій, що знаходяться в прямому або непрямому, в свідомому або несвідомому зв'язку з почутим. Сприйняте та асоційоване впливають один на одного та переплітаються. Це стосується когнітивної та емоційної сторони сприйняття. Для того, щоб слухач «пережив» проповідь, йому потрібно докладати не менше зусиль ніж мовцю. Проповідь, впливаючи на реципієнта в мовленнєвій та постмовленнєвій ситуації, співпродукується адресатом разом з адресантом.

На думку Р. Валашека слухання промови вимагає духовної співпраці реципієнта та докладання таких самих зусиль як і мовець. Проста присутність та сприйняття мовлення тільки в якості акустичних коливаннь не принесуть ніяких результатів. У цьому випадку і може проявитися майстерність адресанта у зацікавленні адресата усним текстом [9: 25].

Важливою є реакція слухача на сприйняття проповіді, відображена в посткомунікації: «Є над чим подумати...», «Я також зробив би ....», «Я зробив би по-іншому», «Цікаво, як би я відреагував, якби...», «Я розізлився, тому що в мене виходить по-іншому, тому що так не буває..», «Я ще ніколи це так не бачив», «Мене турбує те, що....». Якщо будь-яка реакція має місце, це означає, що відбувся вплив на реципієнта на різних мовних рівнях.

Аналіз мовленнєвого впливу є складним завданням внаслідок обмеження сфери релігійного дискурсу, своєрідності церковно-богословської проповіді та складності її сприйняття. Але сучасна храмова проповідь є значно спрощеною на відміну від середньовічної. Еволюція викликана перемінами в соціокультурній ситуації останніх десятиліть. Сучасна проповідь стає оригінальним авторським текстом. Цікаві співвідношення біблейського та авторського текстів, прочитаного тексту та спонтанної промови. Проповідник прагне до максимальної доступності матеріалу та до спрощення канонізованого тексту. Має місце скорочення біблійних цитат, відміняється чітка визначеність місця, яке вони займають. З'являються нові форми та способи реалізації проповіді, її викладення аудиторії. Вона має більш вільний стиль та манеру викладу, наближається до розмовного стилю, рясніє різноманіттями засобів виразності, спрощенням синтаксичних

конструкцій, має особливу реалізацію просодичних засобів. Проповідник спілкується з аудиторією на рівних, позиція «згори» практично нівелюється. Особливим в досліджуваному мовленні є гармонійне поєднання фонетичних стилів – публіцистичного та розмовного. Вона може існувати самостійно, в порівнянні з традиційною, та може бути адресована будь-якій аудиторії. Це пов'язано з тим, що протестантизм (саме американський) в своєму прагненні побудувати нове християнське суспільство, відкинув «надлишковий» аскетизм чернецтва та «непотрібну» обрядовість європейської церкви, і, таким чином, сприяв розквіту прагматичного відношення до релігії взагалі. Такий підхід визначив за непотрібне наслідування християнських традицій та збереження апостольської спадковості і зробив нову релігійність зручнішою та ефективнішою, в результаті чого релігія більш пропонувала, ніж вимагала, стверджувала в свідомості свою вибраність та богоугодність, і, разом з тим, говорила про уповання на Бога, мовитву та зцілення.

Оскільки проповідь відноситься до текстів масової культури, їй притаманна емоційність як засіб посилення прагматичного впливу текста на аудиторію. З цієї точки зору емоційність виступає диференційною ознакою ортодоксальної та євангельської проповіді. Монотонність та стриманість ортодоксального проповідника свідчать про максимальне відмежування, зменшення можливого особистісного впливу на аудиторію, дозволяючи слухачам зануритися у власні думки та внутрішні переживання. В євангельському проповідуванні пастор виступає консультантом, який пропонує пораду та підбадьорення, визначаючи сьогохвилинні потреби слухачів прерогативними. У цьому випадку проповідник виступає в якості психотерапевта, а священна кафедра стає консультаційним пунктом. Занепокоєння психологічною та практичною сторонами замінює власне теологічне тлумачення і, таким чином, проповідник направляє служіння у відповідності з проблемами людей [11: 157–160], здійснюючи психологічний мовленнєвий вплив на парафіянина на різних рівнях мови: лексико-семантичному, стилістичному, синтаксичному та фонетичному [11: 157–160; 12: 103–108; 13: 145; 14: 130].

Риторичний напрямок розвитку сучасної церковної проповіді передбачає наявність високоосвідченого проповідника, досвідченого оратора, який слідує всім канонам риторики, починаючи з вибору стилістичних фігур та завершуючи адекватною просодичною реалізацією в мовленні для досягнення поставленої мети. Для традиційної промови суттєвим є вживання різних тропів, які наближають текст до сакрального звучання [11: 157–160]. Але дуже часто під час проповіді проповідник вживає розмовні конструкції, що не тільки оживляють мовлення, але й здійснють певний прагматичний вплив на реципієнта. Використовуючи улюблений ораторами синтактико-стилістичний прийом – часткові паралельні конструкції, проповідник будує своє повідомлення за принципом кількісної градації, переходячи від загальної християнської ідеї до деталей, посилюючи емоційний накал фрази. При цьому він використовує поступовий синтаксичний ритм (поступово зростаючу довжину синтагм) [12: 103–108].

Розглядаючи проповідь не як пояснення, а повідомлення, слід зазначити, що її переклад та позначення вторинною комунікацією повинен мати місце за умови збереження в тексті інваріантної інформації конфесійного характера. Інваріантною ознакою, наприклад, протестанської та традиційної проповідей є вживання біблеїзмів, що формують ядерну групу лексики: Gottesreich (Царство Боже), der Himmische Vater (небесний отець), Gottes Willen (воля Божа), інваріантне звертання Brüder und Schwester (брати та

сестри). Зміст проповіді базується на тлумаченні біблійних сюжетів, і , таким чином, включає цитати зі Святого Писання: «Denn wer Gottes Willen tut, der ist mein Bruder und meine Schwester und meine Mutter» - («Бо хто Божу волю чинитиме, той Мені брат, і сестра, і мати».

Емоційність євангельської проповіді на відміну від традиційної виражається в широкому використанні емоційно забарвленої та експресивної лексики, яка може привертати увагу реципієнта: «vollgestopft mit Traktaten – напхані трактатами», «aus jedem Knopfloch sofort eine Traktat herausschießen – з кожної петельки вистрілюємо трактатами». Слова «vollgestopft» і «herausschießen» є в порівнянні з нейтральними лексичними одиницями «vollgefüllt — наповнений» та «herausholen — виймати» експресивно забарвленими, які оживляють мовлення.

Цікавою є думка Л. А. Манькової, що вплив на адресата можна здійснити за допомогою не тільки експресивних, але й нейтральних мовленнєвих засобів. Ця точка зору ґрунтується на такому твердженні: „будь-яка мовленнєва поведінка є цілеспрямованою, і в кожному мовленнєвому акті здійснюється вплив [15: 1–4]. Тому в процесі передачі інформації відбувається не тільки повідомлення якихось фактів, а й переслідується певна мета спілкування. Якщо запланована мета досягнута, то можна говорити про успішність комунікації, а також про позитивний прагматичний ефект.

Наука про проповідь також пропонує пасторам дотримуватися гомілетичних правил відносно техніки мовлення та поведінки проповідника на амвоні: уникати одноманітності та монотонності; урізноманітнити мовлення виразами, підвищеням та пониженням голосу, прикладами тощо; не починати проповідь занадто високим голосом, тому що в середині проповіді в нього може не вистачити голосу на підвищення, а в кінці він може залишитися взагалі без голосу та не допускати різких переходів від високих нот до низьких.

Фонетичний аналіз англійських євангельських проповідей показує, що позитивна траєкторія досліджуваного тексту здійснюється за рахунок поступового прискорення темпу мовлення, підвищення рівня голосу, зміни ритмічної структури мовлення. Певне значення мають ритм та паузація, особливо у вступній та заключній частинах проповіді. Чергування дуже повільного та прискореного темпу можна спостерігати і в заключній частині мовлення. Аудитори практично не виділяють гучність як засіб впливу на парафіянина. Це пояснюється тим, що будь-якому публічному виступу притаманна підвищена гучність на змістовно важливих ділянках тексту [12: 103–108].

У богословській літературі відсутня інформація щодо механізму здійснення мовленнєвого впливу на реципієнта проповіді на фонетичному рівні. Такі дані мають в своєму арсеналі прагматика та риторика мови. Остання, в свою чергу, обмежується нелінгвістичними дослідженнями, які описують роль інтонації у здійсненні перлокутивного ефекту у вигляді рекомендацій стосовно використання голосу, мелодії, темпу, але не дають повної уяви про механізм та процес здійснення впливу на слухача.

У лінгвістичних дослідженнях мають місце відомості щодо мовленнєвого впливу на лексично-семантичному та стилістичному рівнях, але на жаль недостатньо інформації про вплив просодії, яка може бути визначальною для проповіді. Питання щодо здійснення впливу на адресата внаслідок специфічного застосування просодичних компонентів,

їхньої взаємодії в організації усного тексту німецької проповіді та аналізу реакції реципієнтів під час прослуховування проповіді потребують детального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаловага А. С. Соціальні церковні доктрини як антропологічна основа сучасного християнського проповідування // Українське релігієзнавство. – К., 2002. – № 21. – С. 45-55.

2. Карасик В. И. Религиозный дискурс. // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. научных трудов. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 5-19.

3. Барсов Н. И. Гомилетика. // Энциклопедия Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – Репринт. – М. – 1994. – С. 164.

4. Степаненко Д. Чи змінилась церковна проповідь // Людина і світ. – 1973. – №4. – С.17-20.

5. Прокопчук А. Гомилетика. – Брест: ОАО «Брестская типография», 2001. – С. 115.

6. Ивойлова Н. Ю. Об особенностях композиции современной христианской проповеди // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – № 3 (32). – С. 1–6. – Ел. Ресурс: http://www.yspu.yar.ru/vestnik/novye_Issledovaniy/17_8/

7. Братусь Б. С. Основы христианской психологии. – М.: Наука. – 1995. – С. 95.

8. Killinger J. Preaching Through the Year of Mark (Sermons That Work VIII). – Harrisburg. – Pennsylvania, 1999. P. 119.

9. Wallaschek R. Psychologie und Technik der Rede. – Leipzig, 1914. – S. 25.

10. Geißner H. Sprecherziehung. – Königstein, 1982. – S. 141.

11. Демецкая В. В. Кросс-культурный аналіз проповеди как типа текста // Вісник Харківського національного університету. – №636. Романо-германська філологія. – Харків, 2004. – С.157–160.

12. Кравченко Н. А. Лингвистические средства воздействия в тексте проповеди. // Записки з романо-германської філології. – Одеський національний ун-т. ім. Мечникова. – №12. – Романо-германська філологія. – 2002. – С. 103–108.

13. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. – М.: Высш. шк., 1984. – С. 145.

14. Седина И. В. Единство просодии и синтаксического построения текста в передаче его экспрессивно-эмоционального содержания (на мат-ле публичных выступлений англ. и амер. ораторов). – М. – 1997. – С. 130.

15. Манькова Л. А. Речевое воздействие газетных заголовков (На материалах крымской прессы). – Вопросы духовной культуры. – Таврический национальный университет. – Том № 3. – Раздел II. – С. 1–4. – Ел. Ресурс: http://www.crimea.edu/internet/Education/culture/03/part2/mankova.html

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Алієва З. Безсмертя духу етносів Кавказу. 5
Андриянова Н. Н. Символический язык искусства и культуры. 9
Камаева Е. Глубины языка – глубины человека в современной культуре и художественной литературе. 14
Романовская А. А. Оценочная семантика античного символа как вербальной единицы. 25
Біляшевич Р. З. Літературознавчі та філософські аспекти термінів "поліфонія" та "меніппея"». 34
Романюха М. В. Хвороба як метафора економіки (на матеріалі сучасних англомовних медіатекстів). 42

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Прожогіна І. М. Антропоморфізм посуду і "посудоморфізм" людини: символіка горщика у східних слов`ян. 47
Крицкая И. А. Париж глазами Н. М. Карамзина – путешественника (анализ системы тропов). 51
Прозарава Л. І. Метафарычныя тэксты з апорным кампанентам "прамежкі часу" (на матэрыяле тэкстаў беларускай паэзіі). 56
Умрихіна Л. В. Висловлення із семантикою бажання як негативної оцінки в сучасній українській мові. 61
Кайдаш А. М. Реалізація міфопоетичної свідомості українців у народній казці. 66
Пилипенко-Фрицак Н. А. Проблема авторства в фольклоре (или есть ли автор у волшебной народной сказки). 68
Гур'єва Т. А. Прагматика народних прикмет (на матеріалі німецької мови). 76

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Шаталова С. В. Складывание корпуса крылатых единиц, восходящих к фольклору, в русском и немецком языках. 82
Масленникова С. С. Немецкие наименования продуктов питания (блюд и напитков) в народной речи жителей Гродненщины. 88
Алехин А. Н. Влияние конфликтов на процесс межкультурной коммуникации: конструктивные и деструктивные моменты. 95
Пинюта И. В. Культурно-ментальный барьер как следствие влияния специфических ценностей. 99

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Янко Н. А. Характеристика розвитку словникового складу англійської мови як креативного процесу. 104

Межжеріна Г. В. Синтез страждання, подвижництва, тяжкої праці в семантиці др. СТРАСТ-, СТРАД-, ТРОУД-, ДВИГ- 110
Барбанюк О. О. Дефініція понять «позначення» і «позначене» у сучасній лінгвістиці. 115
Бондар М. В. Типологія активних лексико-семантичних процесів. 120
Когут Л. Ф. Семантичний центр слова як динамічний процес. 125
Сухомлин В. В. Лексичні й лексико-морфологічні засоби вираження суб`єктивної модальності у сучасному німецькому публіцистичному дискурсі: структурний і семантичний аналіз. 129
Устименко И. А., Любимова Н. И. Цветовая палитра языковой картины мира носителя русского языка. 138
Моштак О. В. Етнічна маркованість пейоративної лексики у національно-мовній картині світу. 142

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Табидзе М. Ш. Рекламы в Грузии и их текстуальные особенности. 146
Шиманская Н. Г. Имплицитные сравнения как средство оказания воздействия в немецкоязычных рекламных текстах. 148
Бондаренко М. К. Лінгвістичні засоби впливу на цільову аудиторію німецькомовного рекламного повідомлення. 154
Самигулина Ф. Г. Структура знаний и представлений человека. (Прецедентные феномены и их функционирование в рекламном дискурсе). 158
Великорода Ю. М. Прецедентні імена в американському медіа дискурсі. 164

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Черныш Н. А. «Поэт издалека заводит речь…» (Об одном стихотворении О. Седаковой). 170
Ємчук Т. Б. Типологія жіночих характерів в антиколоніальному романі (на матеріалі творів Р. Іваничука та Ґ. Ґріна) 173
Юган Н. Л. К истории творческих отношений В. И. Даля и А. Ф. Вельтмана. 181
Киевицкая Т. В. Проза К. Чорного и роман «Знаменоносцы» О. Гончара: сравнительно-типологический анализ. 185
Эраль С. Ф. Писательство, архивы, переводы и международное сотрудничество. 191
Сирота Ю. О. Пушкинские эпиграфы в прозе Е. П. Гребёнки как способ реализации межтекстовых связей. 198
Маценка С. П. “Верді. Роман опери” Ф. Верфеля: “Біографічна фантазія” у суміжному просторі художнього й документального. 202
Соколовська А. А. Типологія мотиву долі у романі «Жителі лісів» Т. Гарді та повісті «Дві московки» І. Нечуя-Левицького. 211
Остапчук В. В.Мотив святості в романах-епопеях Л. Толстого „Война и мир” та С. Жеромського „Ропіоły”: наративний аспект. 218

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Єрмоленко С. С. Переклад як джерело художнього засвоєння позахудожніх моделей (“Гербарій” Яна Твардовського українською мовою). 226
Сікач Л. М. Національно-культурний компонент — майстерність перекладу. 231
Герман М. В. Поезії Р. М. Рільке в англомовній інтерпретації: перекладацький портрет Галлея Кіннелла. 236
Межуєва І. Ю., Кечеджі О. В. Рівневі структури в англійській мові при зіставленні зі структурою матерії й українською мовою 240

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Кузекова З. С. Работа над ошибками при обучении второму языку. 246
Новикова Т. Ф. Регионализмы в составе единиц языка с национально-культурным компонентом значения. 252
Рябоконь А. В. Интенсивный вводно-графический курс чтения на русском языке для иностранцев как специфическая реализация лингвокультурологического подхода к обучению. 257
Васильева О. А. Социокультурные лакуны и их элиминирование при изучении английского языка в вузе. 262
Березун Е. Ю. Подготовка к межкультурной коммуникации на начальном этапе русскому языку как иностранному. 268
Колос Л. О. Деякі питання і проблеми викладання іспанської мови як третьої іноземної. 272
Кульберг М. С. Значение языковой догадки для развития профессиональной компетенции. 276
Носкова А. Е., Торшина Л. М. К вопросу о языковых особенностях профессиональной речи юристов. 280
Нікіфорова Л. І. Особливості підготовки компетентних фахівців. 289
Скрипняк Т. Л. Риторичний напрямок сучасної церковної проповіді. 293

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том VI (118)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *А. Гончаров*

Підписано до друку 10.01.2009 р.
Формат 60 х 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 18,41. Ум.-друк. арк. 13,95. Наклад 300 прим. Зам. № 990-6.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41